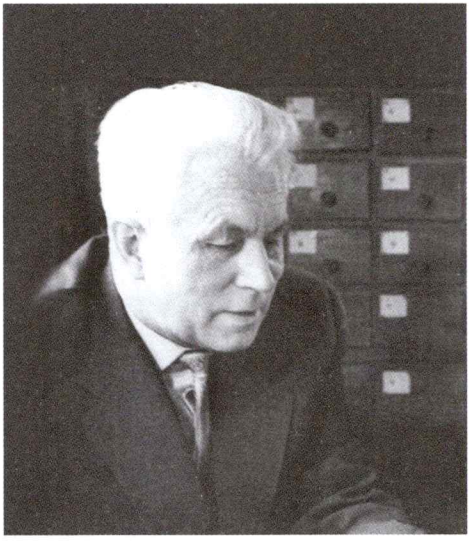
LEKSIKOGRAFIJA ir LEKSIKOLOGIJA

2

LEKSIKO-
GRAFIJA
ir
LEKSIKO-
LOGIJA
2

JONAS KRUOPAS

1967 METŲ KOVAS

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

LEKSIKOGRAFIJA ir LEKSIKOLOGIJA

2

JONO KRUOPO

100-osioms gimimo metinėms

VILNIUS 2010

UDK 811.172'374
Le-159

Recenzavo:
prof. Vincentas Drotvinas
doc. dr. Angelė Kaulakienė

Redaktorių kolegija:
Olga Kareva
Rusijos MA Lingvistinių tyrimų institutas
Ilja Lemeškin
Prahos Karolio universitetas
Gertrūda Naktinienė
Lietuvių kalbos institutas
Ritutė Petrokienė
Lietuvių kalbos institutas
Vilija Sakalauskienė
Lietuvių kalbos institutas
Zita Šimėnaitė (vyriausioji redaktorė)
Lietuvių kalbos institutas
Jolanta Zabarskaitė
Lietuvių kalbos institutas

Sudarė:

Vilija Sakalauskienė
Albina Auksoriūtė

Leidinį rengė Leksikografijos centras

© Lietuvių kalbos institutas, 2010
© Vilija Sakalauskienė, Albina Auksoriūtė, sudarymas, 2010
© Aušra Simanavičiūtė, vertimas į anglų kalbą, 2010

ISBN 978-609-411-070-2 (2 dalis)
ISBN 978-9955-704-42-3 (bendras)

Turinys

Pratarmė / 9

Stasys Keinys. Jono Kruopo darbų reikšmė mūsų kalbai ir mokslui / 13
The Significance of Jonas Kruopas's Works for Our Language and Science. *Summary* / 23

Zita Šimėnaitė. Jono Kruopo leksikografinė veikla / 24
Jonas Kruopas's Lexicographic Activity. *Summary* / 33

Angelė Vilutytė-Rimševičienė. Jono Kruopo pastabos apie Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos leksikografinį palikimą / 35
Jonas Kruopas's Remarks about the Lexicographic Heritage of Jurgis Ambraziejus Pabrėža. *Summary* / 45

ISTORINĖ LEKSIKOGRAFIJA

Nijolė Čepienė. Dėl keleto nelietuviškų žodžių, pateiktų *Lietuvių kalbos žodyne*, kilmės / 49
On the Origin of Several Non-Lithuanian Words in *Lietuvių kalbos žodynas*. *Summary* / 58

Ona Kažukauskaitė. Lietuviškoji leksika rankraštiniame 1820 metų lietuvių–lenkų kalbų žodyne / 59
The Lithuanian Lexis in the Manuscript Lithuanian-Polish Dictionary of 1820. *Summary* / 69

Małgorzata Kilar. Anoniminio 1820 metų lietuvių–lenkų kalbų žodyno lenkų kalbos analizė / 71
The Analysis of the Polish Language in the Anonymous Lithuanian-Polish Dictionary of 1820. *Summary* / 86

Robert Kowalczuk. Lexical Borrowings and Coinages in the Process of Evolution of Human Emotionality in Old English / 87
Senosios anglų kalbos žmogaus emocionalumą apibūdinančios leksikos skolinių ir naujadarų raida. *Santrauka* / 97

Ilja Lemeškin. Františeko Ladislavo Čelakovskio lietuvių kalbos žodynas / 98
The Dictionary of the Lithuanian Language by František Ladislav Čelakovský. *Summary* / 113

Vytautas Vitkauskas. Papildomi *Lietuvių kalbos žodyno* taisymai / 114
Additional Corrections to *Lietuvių kalbos žodynas*. *Summary* / 122

Vilma Zubaitienė. Prierašai Pilypo Ruigio (1747) ir Frydricho Kuršaičio (1883) žodynų egzemplioriuose / 123

Additions Found in the Copies of the Dictionaries by Pilypas Ruigys (1747) and Frydrichas Kuršaitis (1883). *Summary* / 138

DABARTINĖ LEKSIKOGRAFIJA IR LEKSIKOLOGIJA

Violeta Černė. Leksikografinė refrenų traktuotė *Lietuvių kalbos žodyne* / 143
The Lexicographic Treatment of Refrains in *Lietuvių kalbos žodynas*. *Summary* / 153

Inga Druță. An Overview of Neologisms in the Republic of Moldova / 154
Dėl naujažodžių Moldovos Respublikoje. *Santrauka* / 162

Aurelija Gritėnienė. Sudurtiniai augalų pavadinimai su sandais *šun-* ir *kal-* / 163
Compound Plant Names with the Constituent *Šuo* 'Dog'. *Summary* / 181

Evalda Jakaitienė. Lemos parinkimas ir pateikimas dvikalbiuose žodynuose / 182
Presentation of Headwords in Bilingual Lexicography. *Summary* / 188

Ольга Карева. «Неолекс» – электронная база лексических инноваций русского языка / 189
"Neolex": An Electronic Database of Lexical Innovations in Russian. *Summary* / 201

Владимир Кощенко, Игорь Копылов, Николай Крот, Олег Озаровский. Перспективные направления развития компьютерной лингвистики в Беларуси: электронный словарь белорусского языка *Тэза* / 202
The Future Perspectives of the Development of Computational Linguistics in Belarus: The Electronic Dictionary of the Belarusian Language *Teza*. *Summary* / 222

Danutė Liutkevičienė. Bendrinės lietuvių kalbos žodynas: problemos ir sprendimai / 223
Bendrinės lietuvių kalbos žodynas: Problems and Solutions. *Summary* / 233

Danutė Liutkevičienė, Gertrūda Naktinienė, Klementina Vosylytė. Veiksmažodžiai ir jų abstraktai *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* / 235
The Verbs and Their Abstracts in *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. *Summary* / 251

George J. Marvan. Euro-Integration in the Slavic-Lithuanian Euro-zone / 252
Eurointegracija slavų–lietuvių kalbų eurozonoje. *Santrauka* / 284

Kristina Rutkovska. Kolokacijų svarba dvikalbiam teminiam žodynui / 285

The Importance of the Use of Collocations in a Specialized Bilingual Dictionary. *Summary* / 294

Vilija Sakalauskienė. Dialektizmų atranka dabartinės ir bendrinės lietuvių kalbos žodynuose / 295
The Sampling of Dialectisms in the Dictionaries of the Contemporary and Standard Lithuanian Language. *Summary* / 305

Anita Ščucka. Leksiniai vertiniai latvių ir lietuvių kalbose / 306
Derivative Calques in Latvian and Lithuanian. *Summary* / 315

TERMINOGRAFIJA IR TERMINOLOGIJA

Remigijus Andžius. Terminų žodynų straipsnių struktūrinimas: terminų eilutės kliuviniai / 319
The Structuring of Entries in Terminological Dictionaries: The Mistakes of the Term Line. *Summary* / 328

Juris Borzovs, Ilze Irēna Ilziņa. The Problems of Latvian ICT Terms and English Borrowings / 329
Kompiuterijos terminų problemos ir skoliniai iš anglų kalbos latvių kalboje. *Santrauka* / 340

Ágota Fóris. The Theories of National and Borrowed Terminology in Hungarian / 341
Teorijos apie tautinę ir skolintinę terminologiją vengrų kalboje. *Santrauka* / 353

Linda Kurmiņa. Eponiminiai augalų pavadinimai latvių ir lietuvių kalbose: darybos būdai / 355
Derivational Models of the Eponymic Plant Names in Latvian and Lithuanian. *Summary* / 366

Нина Яценко. Из истории становления украинской военной терминологии / 368
From the History of Formation of Ukrainian Military Terminology. *Summary* / 376

Вячеслав Щербин. Терминография и специальная концептография: сравнительный анализ / 377
Terminography and Special Conceptography: A Comparative Analysis. *Summary* / 390

Palmira Zemlevičiūtė. XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje gydytojų vartoti infekcinių ligų pavadinimai / 391
The Names of Infectious Diseases Used by Physicians at the End of the 19th – Beginning of the 20th Century. *Summary* / 412

Pratarmė

2008 m. balandžio 23–25 d. Lietuvių kalbos institute vyko tarptautinė konferencija, skirta Jono Kruopo (1908–1975) 100-osioms gimimo metinėms paminėti. Ją organizavo Leksikografijos ir Terminologijos centrai; rėmė Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisija. Konferencijoje perskaityti pranešimai ir sudaro šio mokslo straipsnių rinkinio, parengto Leksikografijos centre, pamatą.

Leidinys pradedamas Stasio Keinio ir Zitos Šimėnaitės straipsniais apie Jono Kruopo pedagoginę, leksikografinę veiklą ir jo mokslo darbus, darbuotojų ugdymą. Išsamios J. Kruopo pastabos apie Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos leksikografinį palikimą aptariamos Angelės Vilutytės-Rimševičienės straipsnyje.

Keletas straipsnių skirta istorinei leksikografijai. Net dviejuose – Onos Kažukauskaitės ir Malgožatos Kilar – aptariama anoniminio 1820 metų rankraštinio lietuvių–lenkų kalbų žodyno lietuviškoji leksika ir analizuojama lenkiškoji žodyno dalis. Vilmos Zubaitienės straipsnyje analizuojami XVIII amžiuje 1747 metais išleisto Pilypo Ruigio žodyno *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Litauisches Lexicon*, saugomo Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, ir korektūrinio Frydricho Kuršaičio žodyno *Littauisch–deutsches Wörterbuch*, esančio Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, egzempliorių prierašai. Ilja Lemeškinas savo rašinyje vertina čekų baltisto Františeko Ladislavo Čelakovskio lituanistinę veiklą, aptaria XIX amžiaus pirmosios pusės lietuvių kalbos žodyno atradimo aplinkybes.

Skelbiami Vytauto Vitkausko parašyti *Lietuvių kalbos žodyno* taisymų papildymai, Nijolės Čepienės straipsnyje aiškinama ir tikslinama *Lietuvių kalbos žodyne* pateikiamų skolinių, šalia kurių duodama santrumpa nlt. (*nelietuviškas*) kilmė. Violeta Černė aptaria keleriopą leksikografinį refrenų pateikimą *Lietuvių kalbos žodyne*.

Robertas Kowalczukas analizuoja konceptų – *liūdnas*, *laimingas* raišką bei įtaka emocinei senosios anglų kalbos leksikai.

Keliolikoje straipsnių nagrinėjamos dabartinės leksikografijos ir leksikologijos problemos. Leksikos pateikimo, atrankos bei redagavimo *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* uždaviniai bei jų sprendimai gvildenami Danutės Liutkevičienės, Vilijos Sakalauskienės straipsniuose ir bendrame Danutės Liutkevičienės, Gertrūdos Naktinienės, Klementinos Vosylytės skelbinyje. Jiržis Marvanas analizuoja bendrąją lietuvių ir slavų kalbų europinę situaciją, kalba apie europeizaciją, apie tai, kad Europos kalbose yra daug joms bendrų dalykų.

Su elektronine rusų kalbos duomenų baze supažindina Olga Kareva. Vladimiro Koščenkos ir Igorio Kopylovo straipsnyje apžvelgiamas elektroninis baltarusių kalbos žodynas.

Dviejuose straipsniuose – Evaldos Jakaitienės ir Kristinos Rutkovskos – rašoma apie dvikalbių žodynų problemas: pirmajame – apie lemos parinkimą ir pateikimą, antrajame – apie kolokacijų svarbą.

Aurelija Gritėnienė aptaria sudurtinius augalų su sandais *šun-* ir *kal-* pavadinimus, išskyrus vartojamus bendrinėje kalboje.

Anita Ščucka nagrinėja leksinių vertinių latvių ir lietuvių kalbose santykį. Inga Drucė analizuoja neologizmų atsiradimo ir funkcionavimo sąlygas rumunų kalboje.

Paskutinėje rinkinio dalyje pateikiami straipsniai, kuriuose keliamos terminologijos ir terminografijos problemos. Remigijaus Andžiaus straipsnyje apžvelgiamos terminų žodynų, perkeliamų į kompiuterines duomenų bazes, straipsnių struktūrinimo problemos, pateikiama konkrečių žodynų terminų eilučių kliuvinių analizė.

Bendraautoriai Juris Borzovas ir Ilzė Irena Ilzinia pristato informacinių ir komunikacijos technologijų terminų kūrimo metodus Latvijoje, nagrinėja šios srities latviškų terminų ir angliškų skolinių problemas. Agota Foris apžvelgia tautines ir skolintos terminijos vertinimus Vengrijoje. Linda Kurmiņa lygina eponiminių latviškų ir lietuviškų augalų vardų darybos būdus.

Ninos Jacenko straipsnyje nagrinėjami svarbiausi ukrainiečių karybos terminijos kūrimo etapai, o Viačeslavo Ščerbino – pateikiama lyginamoji terminografijos ir specialiosios konceptografijos analizė.

Palmira Zemlevičiūtė aptaria XIX a. pab.–XX a. pr. medicinos raštuose gydytojų vartotus infekcinių ligų pavadinimus kilmės ir išlikimo dabartinėje medicinos mokslo kalboje atžvilgiais, parodo dabartinių infekcinių ligų pavadinimų raidą.

Tikimės, kad *Leksikografijos ir leksikologijos 2* straipsnių tematika ir įvairovė sudomins kalbos mokslo specialistus, studentus, žodynų sudarytojus ir vartotojus.

Stasys Keinys
Lietuvių kalbos institutas

Jono Kruopo darbų reikšmė mūsų kalbai ir mokslui

2008 m. balandžio 23–24 d. Lietuvių kalbos institute vykusia tarptautine moksline konferencija „Leksikologija ir terminologija: teorija, praktika ir istorija“ buvo paminėtos šimtosios žymaus mūsų kalbininko, šviesuolio, mokytojo ir dėstytojo, mokslo darbų vadovo, didelio Tėvynės mylėtojo Jono Kruopo gimimo metinės. Balandžio 23 dieną (regis, anuomet tai buvo pats savaitės vidurys – ketvirtadienis) Tauragės krašto ūkininkų Rapolo ir Onos iš Jonikų Kruopų šeimoje sukaktuvininkas išvydo pirmais pavasario žiedais pasipuošusią gimtąją žemę.

Šimtas metų – iš pirmo žvilgsnio tai gali pasirodyti ne itin ilgas laiko tarpas, ypač kai turima galvoje, tarkim, kalbininkus dominanti kalbos būtis. Tačiau turėdamas mintyje atskiro žmogaus gyvenimą, turbūt kiekvienas ar bent tūlas pasakytų, kad tai yra daug, bent nemažai, nes tiek mažai tėra laimingųjų, kurie patys gali dalyvauti tokiõs savo sukakties iškilmėje ar kukliame prisiminime.

Jonui Kruopui vaikščioti šios žemės takais buvo duota tik be kelių dienų 67-erius su puse metų, ir jau ketvirta dešimtis eina nuo tos 1975 m. spalio 17 dienos, po kurios gyvi liko tik darbai ir atminimas. Jo neregėjusi kalbininkų karta pasiekė brandos amžių ir jau pradėjo minėti ar švęsti savo pirmas, kad ir perpus mažesnes, gyvenimo sukaktis. Tad tarptautiniu mokslo renginiu ir susikaupimo valandėle senuosiuose Rasų kapuose paminėta šimto metų sukaktis buvo gera proga po trijų su viršum dešimtmečių dar kartą pažvelgti į J. Kruopo mokslo darbus, jo veiklą ir vaidmenį praeito amžiaus ketvirtu–aštuntu dešimtmečiais, apmąstyti jų vietą mūsų kalbos ir kalbotyros praeityje ir dabartyje.

Tačiau visų pirma pats žmogus.

Jonas Kruopas, kaip sakyta, gimė 1908 m. balandžio 23 dieną pietiniame Žemaičių žemės pakraštyje, Gaũrės valsčiaus Sakalìnės kaime.

Mokslus pradėjo ten pat veikusioje pradžios mokykloje, po to mokėsi Tauragėjė, kur 1928 m., būdamas dvidešimt metų jaunikaitis, baigė mokytojų seminariją. Jaunas mokytojas tais pačiais metais įstojo tęsti mokslų į Lietuvos universitetą Kaune, kuris netrukus, 1930-ais Vytauto Didžiojo metais, buvo pavadintas to didžiojo Lietuvos kunigaikščio vardu; studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą. Kaip ir nemaža dalis kolegų, studijuodamas dirbo, tad universitetą baigė 1937 metais.

Nuo 1938 m. J. Kruopas pradėjo mokytojų mokytojo darbą – iš pradžių Klaipėdoje veikusiame Respublikos pedagoginiame institute, kuris, 1939 m. kovo mėn. vokiečiams atėmus Klaipėdos kraštą, per Panevėžį (1939 m. balandis–lapkritis) buvo perkeltas į atgautą Vilnių. Čia, Vilniuje, metus laiko (paskirtas 1940 m. liepos 6 d., atleistas 1941 m. liepos 14 d.) buvo instituto inspektorius (direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams), o po karo – porą metų pirmas 1945 m. įsteigtos atskiros Lietuvių kalbos katedros vedėjas.

Nuo 1941 m. J. Kruopas taip pat dėstė Vilniaus universitete, ir čia po karo kurį laiką (1950–1951 m.) buvo Lietuvių kalbos katedros vedėjas. Sėkminga pedagoginė J. Kruopo veikla aukštosiose mokyklose (1948 m. gavo mokslinį docento vardą) truko apie 13 metų, bet staiga buvo nutraukta 1951 m., kai dėl politinių priežasčių iš universiteto buvo atleistas. Tolesni jo mokslo darbai yra susiję vien su Mokslų akademijos Lietuvių kalbos institutu (nuo 1952 m. – su jungtiniu Lietuvių kalbos ir literatūros institutu), kuriame dirbti buvo pradėjęs 1946 m.

Institute J. Kruopui porą dešimtmečių taip pat teko dirbti vadovo darbus – iš pradžios Lietuvių literatūrinės kalbos ir žodynų sektoriaus vadovas (1952–1955 m.), vėliau penketą metų (1955–1960 m.) vadovauta Kalbos istorijos ir dialektologijos sektoriui, o nuo 1960 m. iki mirties – Žodynų sektoriui. Be to, nuo 1955 m. beveik dešimt metų J. Kruopas buvo Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriaus pavaduotojas mokslo darbui, t. y. visų instituto kalbos mokslo darbų tvarkytojas, o kadangi anuomet Mokslų akademijai buvo pavesta koordinuoti visus Lietuvoje atliekamus mokslinius tyrinėjimus, turėjo skirti laiko ir platesniam kalbos tiriamųjų darbų koordinavimui.

J. Kruopas, augalotas, stotingas, gražaus gymio vyras, buvo labai šviesus, nuoširdus, draugiškas, linksmo būdo, paprastas, šiltas, kartu

reiklus ir teisingas žmogus, sugebantis įkvėpti, pakylėti su juo dirbančius ir šiaip bendraujančius žmones. Šis šviesuolių šviesuolis, arba, kaip kiti sako, be galo inteligentiškas žmogus, mokėjo bendrauti, gebėjo rasti sutarimą su nepritariančiais ir ginčininkais. Jis gerbė ir vertino ir senus, ir jaunus ir pats buvo gerbiamas ir vertinamas. Be abejo, išskirtinį jo sugebėjimą telkti žmones, pareigingumą, padorumą ir dorumą buvo pastebėję didesnes pareigas turintys žmonės ir dėl to jam daug metų teko vadovauti mažesniems ar didesniems darbo kolektyvams.

Nepamirškime, kad J. Kruopo kartos žmonių gyventi laikai buvo labai permainingi. Jo amžiuje įvyko du nusiaubę Lietuvos žemę ir žmones pasauliniai karai, bent penkis kartus keitėsi Tėvynės padėtis (gimė caro laikais, tad prie rusų, po to atėjo vokiečiai, nepriklausomos valstybės metai, vėl rusai, vėl vokiečiai ir dar kartą rusai; tad šešios valdžios, kai kurios dar su stambiais vidiniais pokyčiais, per vieno žmogaus gyvenimą!). Vaikas būdamas patyręs karo pabėgėlio dalią, J. Kruopas pats iš Tėvynės nebėgo. Kai, baigiantis Antrajam pasauliniam karui, gera dalis šviesuomenės, taip pat mokslo žmonių, profesūros, paliko (daugelis visam laikui) Lietuvą, kai iš jos išvyko ir keletas žymesnių ano meto kalbininkų, taip pat artimas draugas Petras Jonìkas, J. Kruopas, nors ir turėdamas priežasčių nebūti tikras, kad ateitis bus gera ir šviesi, su šeima liko Tėvynėje. Beje, kaip ir nemaža dalis jo bendraamžių, studijų ir darbo draugų, lygiai kaip, nepaisydamas galimų asmeniškų pavojų, Tėvynėje pasiliko iš esmės visas didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* rengėjų kolektyvas su savo vadovu, netrukus profesoriumi ir akademiku išrinktu Juozu Balčikoniu.

Tad po Antrojo pasaulinio karo, ypač ėmus plėsti įvairių mokyklų tinklą, Tėvynei būtinų lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų, dėstytojų, taip pat lietuvių kalbos tyrinėtojų rengimo ir ugdymo, pačios kalbos tyrimo ir jo organizavimo darbai teko profesoriui J. Balčikoniui su pačia jaunąja prieškarinio Vytauto Didžiojo universiteto auklėtinių karta. Jų, tad ir J. Kruopo, mokiniai yra dauguma pačias mūsų kalbos mokslo viršūnes pasiekusių, plačiame mokslo pasaulyje pripažintų talentingų dabartinės vyriausios ir brandžiausios kartos kalbininkų lituanistų ir baltistų. Ne vienas jų ir po daug metų pabrėžia J. Kruopą

buvus labai rūpestingą pedagogą, globojus studentus ir pačius tą globą patyrus (akademiko profesoriaus Zigmo Zinkevičiaus liudijimas penktame *Lietuvių kalbos istorijos* tome). Teisingai yra sakoma, kad Mokytojai visų pirma garsūs savo mokiniais. Bet ne vien.

Pirmi paties J. Kruopo kalbos dalykai buvo išspausdinti *Gimtosios kalbos* laikraštyje dar studijų universitete metais ir yra iš kalbos sociologijos bei kultūros, bet diplominis darbas, kuriame lygino evangelikų reformatų Žemaičių superintendento Samuelio Bitnerio (1701 m.) ir katalikų Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulpo Giedraičio (1816 m.) Naujojo Testamento vertimų kalbą, jo mokslinius interesus pasuko į kalbos praeitį, senųjų mūsų raštų kalbą. Tuo domėtis truputį vėliau akino taip pat pedagogo darbai, – be dabartinės kalbos dalykų, J. Kruopas dėstė studentams literatūrinės lietuvių kalbos istoriją, dalyką, kurio ąžuolu galiūnu išaugo jo studentas profesorius Jonas Palionis.

Iš karto po Antrojo pasaulinio karo, minint pirmosios spausdintos lietuviškos knygos *Katechismvsa prasty Szadei* (Karaliaučiuje 1547 m.) keturių šimtų metų sukaktį, J. Kruopas svariai prisidėjo prie puošnaus *Pirmosios lietuviškos knygos* leidimo ir paskelbė didelę bei svarbią studiją apie tos knygos rengėjo evangelikų liuteronų kunigo Martyno Mažvydo raštų žodyno slavybes kartu su kitais rengtame tai progai skirtame dideliame mokslo darbų rinkinyje *Senoji lietuviška knyga* (1947 m.). Netrukus sėdo rašyti disertacijos apie Merkelio Petkevičiaus rengto evangelikų reformatų katekizmo (*Polski z Litewskim Katechism*, Vilniuje 1598 m.) leksiką (anuomet ji diplomatiškai buvo pavadinta „M. Petkevičiaus kūrinių leksika“), už kurią 1952 m., kaip rašoma antroje profesoriaus Algirdo Sabaliausko *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos* knygoje, pirmam iš pokarinių mūsų kalbininkų buvo suteiktas filologijos mokslų kandidato (dabar tai būtų mokslų daktaro) laipsnis. Dar po keleto metų (1960 m.) *Lietuvių kalbotyros klausimuose* buvo paskelbtas darbas „Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje“. Pagalvokim. Anais bedievybės skleidimo laikais reikėjo turėti tvirtą būdą ir nusistatymą, kad būtų ryžtasi vos ne iš eilės keliolika metų tirti pirmuosius visų trijų anuomet Lietuvoje išpažintų ir dabar tebeišpažįstamų krikščionybės šakų katekizmus, išleistus

XVI amžiuje. Tai penkto ir šešto XX amžiaus dešimtmečių Lietuvoje mokslo žmogui galėjo būti pavojinga, bent tikriausiai viešai nelaikyta pačia aktualiąja tema.

Apskritai senesnių amžių raštų kalbà, vėliau ypač praeities žodynais ir žodynėliais, J. Kruopas domėjosi visą laiką iki paskutinės savo gyvenimo akimirkos – netoli pusės visų jo *Rinktiniuose raštuose* (1998 m.) paskelbtoje bibliografijoje surašytų skelbinių yra iš mūsų kalbos praeities, o jų apimtis sudaro beveik keturis penktadalius paties J. Kruopo rašyto tos knygos teksto. Toks yra ir paskutinis jo darbas apie Kazimiero Dransutavičiaus (Drąsučio) terminų žodynėlius bei sąrašus, paskelbtas 1975 metais *Lietuvių kalbotyros klausimų* XVI knygoje, išleistoje „Lietuvių terminologijos" antrašte, kurio išspausdinto pats J. Kruopas neberegėjo – ta knyga iš geriausios Lietuvoje Kauno „Spindulio", tuomet vadintos Karolio Poželos vardu, spaustuvės į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą buvo parvežta gruodžio antroje pusėje. J. Kruopas tuomet jau du mėnesius ilsėjosi Rasų kapuose šalia savo uošvio, matematikos mokytojo ir rašytojo, pirmo lietuviško matematikos terminų žodynėlio (*Aritmetikos ir algebros terminų žodynėlis*, išleistas Vilniuje 1919 m.) rengėjo, seno vilniečio Marcelino Šikšnio.

Beveik visi šios srities J. Kruopo darbai yra didžiausi iki šiol paskelbti atitinkamų dalykų iš praeitų amžių šaltinių tyrinėjimai. Tuo ir įžvalgiais bei taikliais pastebėjimais jie tebėra svarbūs dabar, išliekamoji jų vertė turėtų likti ateityje.

Nesunku pastebėti, kad J. Kruopas paskelbė, jei lygintume su nuolat rašančiais, ne itin daug – tik kiek per šimtą – mokslo straipsnių, straipsnelių ir recenzijų. Tačiau tie, kam rūpi kiekybinė kalbininko darbų sąskaita, neturėtų išleisti iš akių to, kad didžiausią paties savo brandmečio institute laiko dalį J. Kruopui teko skirti kolektyviniams darbams ir vadovo pareigoms. Iš 235 *Rinktinių raštų* bibliografijoje surašytų jo paties atliktų darbų didesnė pusė yra rengti, redaguoti ar peržiūrėti dideli ir svarbūs mokslo leidiniai, iš kurių, be jokių abejonių, patys didieji ir patys svarbieji mokslui, tautai ir kalbai yra didysis *Lietuvių kalbos žodynas* (dvylika iš dvidešimt to žodyno tomų kartu su kitais rengė, o dalies jų rengimui ir vadovavo J. Kruopas) ir

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (pirmų dviejų leidimų atsakomasis redaktorius).

Lietuvių kalbos žodyno rengimo darbai, didžiulis jo mokslinis ir kalbos reprezentuojamasis vaidmuo indoeuropiečių kalbotyrai, mūsų tautotyrai ir apskritai kultūrai yra ne kartą aprašyti ir vertinti. Be to, apie J. Kruopo darbą prie to žodyno šioje knygoje skelbiamas dr. Zitos Šimėnaitės straipsnis. Čia rūpi bent žvilgtelėti į *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* rengimą bei vaidmenį, nes tai yra pirmas aiškinamasis, norminamasis dabartinės bendrinės lietuvių kalbos žodynas. Jo pirmo leidimo rengimo metu, o tai yra penkto dešimtmečio galas ir šešto dešimtmečio pradžia (pirmas žodyno leidimas išėjo 1954 metais), daug ko trūko, daug kas buvo neaišku, neištirta, be to, nepamirština, apie žodyną kalbant, kad tai buvo labai tragiškas tautos gyvenimo tarpas. Tuomet dar nebuvo išsamių gramatikos, leksikologijos, ortologijos, stilistikos darbų, lingvistiškai beveik netirta mokslo, technikos, meno ir kitų sričių kalba, nuo XX amžiaus pradžios tebuvo išleista vos keliolika keleto sričių terminų žodynų (beje, dauguma jų tai nedideli terminų žodynėliai, išleisti dar prie Jono Jablonskio gyvos galvos). Tad, be teksto rašytojų ir redaktorių, geriausių ano meto mūsų žodynininkų, kad tinkamai būtų atrinkta ir pateikta į tokio pobūdžio žodyną dėtina terminijos dalis, J. Kruopas subūrė keliolika įvairių mokslo ir technikos sričių specialistų patarti terminologijos klausimais. Beje, netrukus ne vienas iš tų patarėjų rimtai kibo į savo srities terminų tvarkymo darbus ir imtì rengti ir leisti teisės, geologijos ir fizinės geografijos, fizikos, politechnikos, chemijos, botanikos, žemės ūkio, medicinos ir kitų sričių terminų žodynai. Tad iš to *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* rengimo žygio laimėjo ir pats žodynas, ir mūsų terminologija. Pridurtina, kad po keleto nepatiklumo, net smarkaus dėl ideologijos dalykų peikimo metų pirmas *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimas buvo pripažintas ir mūsų išeivių – 1962 metais su uždengtomis nepriimtinos ideologijos vietomis tas žodynas buvo išleistas Čikagoje. Ano meto aplinkybėmis tai buvo išskirtinis mūsų žodynų leidybos atvejis. Turbūt toks jis tebėra ir dabar. Beveik visų šeštame–aštuntame XX amžiaus dešimtmečiuose išleistų terminų žodynų autoriai ir rengėjai pratarmėse dėkojo J. Kruopui už pagalbą ir patarimus. Teisus, labai teisus

yra žymusis mūsų kalbos ir kalbotyros istorikas Algirdas Sabaliauskas, J. Kruopą įvadiniame jo *Rinktinių raštų* straipsnyje minėdamas su mūsų žodynininkystės įžymybėmis Konstantinu Sirvydu, Frydrichu Kuršaičiu, Antanu Juška, Kazimieru Būga, Juozu Balčikoniu ir Kaziu Ulvydu.

Lietuvių terminologijai labai pasisekė, kad jos darbams vadovauti 1951 metais, vos į Lietuvių kalbos institutą kaip pagrindinę darbavietę perėjęs, buvo paskirtas J. Kruopas. Geri ryšiai su savo meto šviesuomene, mokėjimas bendrauti, pakilumas, demokratiškumas, gebėjimas telkti žmones ir juos gerbti bei vertinti, taip pat geras praeities ir dabarties kalbos pažinimas buvo tie svarbūs ir naudingi J. Kruopo bruožai, kurie lėmė jo darbų ir sumanymų sėkmę. Nuo šešto dešimtmečio mūsų terminologija ėmė sparčiai kilti. Netruko ateiti laikas, kai vos ne kasmet buvo išleidžiama bent po vieną gerai parengtą ir Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisijos, anuomet pagrindinės Lietuvoje terminologijos institucijos, kurios pirmininkas buvo J. Kruopas, pritartą terminų žodyną. Didelis jo nuopelnas, kad buvo išlaikytos ir išplėtotos prieškario terminologijos darbo tradicijos. Kartu su savo bendražygiais nepriklausomos Lietuvos auklėtiniais jis laidavo, kad mūsų mokslo ir technikos terminologija nepatyrė kokių revoliucinių pertvarkymų, kad buvo išsaugotas terminologijos lietuviškumas, nors būta atvejų, kai dėl to J. Kruopui, kaip lietuvių terminologijos ir kalbos mokslo vadovui, vadinasi, atsakingam žmogui, tekdavo išklausyti net labai rūsčių priekaištų ir išbarimų.

Apie vieną tokį viešą barimą už nacionalistinę kalbos politiką (tarybiniais laikais nacionalizmas buvo laikomas dideliu nusikaltimu) J. Kruopas man papasakojo netrukus po to, kai, jo pakviestas, 1974 m. rudenį grįžau dirbti į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą. Tuomet, kaip greitai paaiškėjo, savo gyvenimo saulėlydyje, jis minėjo, kad Maskvoje, rodos, visos sąjungos kalbininkų pasitarime jis, būdamas lietuvių kalbininkų atstovas, smarkiai gavo pylos dėl to, kad į lietuvių kalbą neįsileidžiami į visas pasaulio kalbas, kaip ten sakyta, iš rusų kalbos priimti tarptautiniai terminai *sovietas*, *komsomolas*, *kolchozas*, *sovchozas*, *petilietka* ir kiti ir kad tų vadinamųjų tarptautinių terminų vietoje nusikalti dirbtiniai liaudies masėms nesuprantami ir svetimi

naujadarai. Tačiau ir iš tarybinių rusų kalbininkų, pavyzdžiui, žymios terminologės Tatjanos Leonidovnos Kandelaki, vėliau yra tekę girdėti žavėjimosi kupinų atsiliepimų apie J. Kruopą, ypač dėl jo vyriškumo ir narsumo (rusiškai – он был настоящий, мужественный мужчина). Kita vertus, nepaisant to, lietuvių terminologijos darbo kryptys nebuvo keičiamos, bet nuolat buvo rūpinamasi plėsti, stiprinti terminologijos barą, rengti kvalifikuotus terminologijos specialistus (jo vadovaujami iš terminologijos filologijos mokslų kandidato disertacijas parašė ir apgynė Antanas Balašaitis ir Kazimieras Gaivenis), buvo skatinami ir visokeriopai palaikomi lingvistiniai terminologijos tyrinėjimai.

J. Kruopo rūpinimąsi viso lietuvių kalbos mokslo darbais, jų plėtojimu liudija, be minėtų dalykų, dar tai, kad jo darbo instituto direktoriaus pavaduotoju metais buvo imti leisti ir dabar tebeinantys *Lietuvių kalbotyros klausimų* (nuo 1999 m. *Acta Linguistica Lithuanica*) ir *Kalbos kultūros* leidiniai. Jis buvo pirmųjų šešių ir keleto vėlesnių (aštunto, trylikto ir šešiolikto, kurio išleisto nebematė) teminiu pamatu imtų leisti *Lietuvių kalbotyros klausimų* tomų atsakomasis redaktorius, pirmų 24 *Kalbos kultūros* sąsiuvinių konsultantas. Be to, dvidešimt metų jis buvo Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbų A serijos (53 knygų), instituto leidinio *Literatūra ir kalba* (pirmųjų šešių tomų) redaktorių kolegijų narys (tuo metu *Literatūroje ir kalboje* buvo paskelbta nemažai lietuvių kalbos tyrinėjimų). J. Kruopas taip pat yra prisidėjęs kaip redaktorių kolegijų narys ar atsakomasis redaktorius prie pakartotinių mokslinių pirmosios lietuvių kalbos gramatikos, lotyniškai parašytos Danieliaus Kleino ir išleistos Karaliaučiuje 1653 m. ir jos vokiškos santraukos (1654 m.), Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* trečio leidimo, išleisto Vilniuje 1642 m., leidimų. Jo mokslo veiklos ir darbų pripažinimą rodo 1968 m. jam suteiktas respublikos nusipelniusio mokslo veikėjo garbės vardas.

* *
*

Laikas bėga nesustodamas. O gal jis stovi, tik mes, šios žemės praeiviai, to nejusdami, bėgame skubame į dulkių karalystę. Jau trečdalį šimtmečio Lietuvių kalbos institute patį J. Kruopą kasdien prime-

na tik Terminologijos centre (tai jo rūpesčiu institute buvo įsteigta Terminologijos grupė) kabantis portretas, viena kita nuotrauka ir kai kurie darbai lankytojams rodomi Lituanistikos židinyje bei didesnių sukakčių proga rengiami moksliniai susibūrimai. Daugelis jo artimų žmonių, taip pat bendražygių, bendradarbių ir pažįstamų iškeliavo amžinybės keliais. O dauguma gyvųjų bendradarbių ir pažinojusių tebeturi šviesų to tikro ir narsaus žmogaus, tvirto, reiklaus, bet kartu suprantančio, atjaučiančio ir nesavanaudiško vadovo paveikslą. Dabar netgi geriau, negu prieš tris dešimtmečius, matyti, kad Jonas Kruopas priklauso prie pačių žymiųjų mūsų tautos kalbininkų. Jo buvimas čia, Tėvynėje, mūsų institutuose ir universitete, jo kalbos mokslo darbai ir organizuojamoji veikla buvo labai svarbi ir reikalinga ne tik per tuos sunkius ir sudėtingus rūpesčiais ir atsakomybės našta nualinusius širdį keturis dešimtmečius, kurie jo kalbos tarnystei buvo skirti. Jo darbo ir veiklos vaisius mes regime ir juntame dabar per kelias žmonių kartas subrandintoje mūsų bendrinėje kalboje, išplėtoto geriausio lygio jo mokytojų ir mokinių, paties ir bendradarbių kalbos mokslo darbuose.

Šio straipsnio gale norisi prabildyti patį Joną Kruopą. 1935 m. rudenį *Gimtosios kalbos* mėnraštyje paskelbtame turbūt pirmame savo kalbos straipsnyje „Kalbos ugdymas ir mūsų visuomenė“ jis rašė:

> <...> kalba yra tai, ką iš jos padaro ja kalbančioji visuomenė, valia tų, kurie ja naudojasi ir ugdo <...>.
>
> <...>
>
> Mums gėda, kai mes nemokame svetima kalba taisyklingai kalbėti arba rašyti, padarę klaidą jaudinamės, bet lietuviškai kalbame ir rašome betkaip[1], nesivaržydami, ir visai dėl to nesisielojame.
>
> <...>
>
> Pirmiausia, visuomenė turi daugiau gerbti ir branginti savo kalbą. Mums reikia suprasti, kad kalba yra tautos jungtis, tautos sielos pasireiškimas, didžiausia kultūrinė ir socialinė vertybė, be kurios neinmanoma nei socialinio gyvenimo pažanga. Turime insisąmoninti, kad labai svarbu, jog kalba būtų gryna, graži, tobula, ir kad

[1] 1935 metais *Gimtojoje kalboje* buvo laikomasi ano meto žymesnių kalbininkų parengto rašybos reformos projekto, kuriam Švietimo ministerija nepritarė.

prie to kalbos ugdymo visi turime prisidėti, nes kalba atsiranda ir auga tik visuomenėje (Kruopas 1998: 491, 492).

O vieną iš paskutinių kalbos kultūros straipsnelių „Nekaišiokime į kalbą nereikalingų žodžių", paskelbtą 1973 m. viduryje *Mokslo ir gyvenimo* žurnale, J. Kruopas baigė šiais žodžiais:

> Kalba yra nacionalinės kultūros pagrindas, tad nekaišiokime į ją nereikalingų žodžių, žiūrėkime, kad ji būtų gryna ir taisyklinga (Kruopas 1998: 534).

Duok Dieve, kad tie žodžiai būtų svarbūs visiems visų kartų lietuviams. Klausykime jų.

Literatūra

KAVALIŪNAS A. 1995: *Pedagoginis institutas 1935–1944 metais*, Vilnius: VPU leidykla.

KEINYS ST. 1998: J. Kruopas ir lietuvių terminologija. – *Terminologija* 5, 7–20.

KRUOPAS J. 1998: *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Parengė A. Seselskytė, Vilnius: Mintis, 1973.

SABALIAUSKAS A. 1982: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija 2. 1940–1980 m.*, Vilnius: Mokslas.

SABALIAUSKAS A. 1998: Kalbininkas Jonas Kruopas. – Kruopas J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 11–23.

Vilniaus pedagoginis universitetas (1935–1995 metai). Sud. ir ats. redaktorius S. Stašaitis, Vilnius: VPU leidykla, 1995.

Vilniaus universiteto istorija 3. *1940–1979*. Red. kolegijos pirm. J. Kubilius, ats. redaktorius A. Bendžius, Vilnius: Mokslas, 1979.

ZINKEVIČIUS Z. 1992: *Lietuvių kalbos istorija* 5. *Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

ZINKEVIČIUS Z. 1994: *Lietuvių kalbos istorija* 6. *Lietuvių kalba naujaisiais laikais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

THE SIGNIFICANCE OF JONAS KRUOPAS'S WORKS FOR OUR LANGUAGE AND SCIENCE

Summary

The author of the current article briefly recalls the life of the outstanding Lithuanian linguist, teacher, lexicographer, researcher into the written language and the history of dictionaries, and the author and organizer of scholarly and practical linguistic work Jonas Kruopas (1908–75), and seeks to reveal the features of his personality and bring out the importance of his pedagogical and scholarly activity in the difficult circumstances of the country's life, which were formed during World War II and in its wake. At that time and later Kruopas together with his colleagues had to do active work in training teachers of the Lithuanian language and literature, educating a new generation of linguists, and exploring the urgent matters of linguistic practice and important issues of language history. Kruopas's contribution to Lithuanian lexicography is particularly great. Initially he was a member of the editorial board, and later – the editor-in-chief and head of the preparatory work in the process of compiling twelve volumes of the academic explanatory *Lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Lithuanian Language*) published from 1956 to 1981 (the publication of the twenty-volume dictionary was finished in 2002), and he also was the editor-in-chief of the first two editions (1954 and 1972) of a large one-volume explanatory prescriptive *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Contemporary Lithuanian Language*). Kruopas's organizational and practical work in Lithuanian terminology was very fruitful.

The scholarly works by Jonas Kruopas and his contribution to the Lithuanian language have been, are and certainly will be of great importance to the linguistic science and his homeland. He rightfully belongs among the most outstanding researchers of the Lithuanian language.

Zita Šimėnaitė
Lietuvių kalbos institutas

Jono Kruopo leksikografinė veikla

Jonas Kruopas – vienas žymiausių XX a. II pusės lietuvių leksikografų. 1952 m. jam teko perimti Juozo Balčikonio pradėtus daugiatomio *Lietuvių kalbos žodyno* rengimo darbus. Pradėjęs vadovauti žodynininkų kolektyvui, jis ėmėsi gana plačios žodyninės veiklos: akademinių žodynų – didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* tolesnių tomų ir mažojo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* rengimo, senųjų raštų leksikos bei lietuvių leksikografijos istorijos tyrimų.

„Kalba ir žodžio menas tokia kūrybos sritis, kur ryškiai atsispindi tautos dvasios veidas.“ Ši citata paimta iš J. Kruopo, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto studento, parašyto vedamojo straipsnio „Kalbos ugdymas ir mūsų visuomenė“, išspausdinto 1935 m. žurnale *Gimtoji kalba* (Kruopas 1998: 491). *Lietuvių kalbos žodynas*, kurio didžioji pusė tomų išvydo šviesą vadovaujant J. Kruopui, ir yra tas svarbiausias XX a. lietuvių visuomenės, lietuvių tautos dvasios veidas, atsiskleidžiantis Žodyno tekstuose.

Į lietuvių kalbos leksikografijos istoriją J. Kruopas pirmiausia įrašomas kaip akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* vyriausiasis redaktorius: VI–X t. (1962–1976) ir I–II t. antrieji leidimai (1968–1969). Daugiau nei dvidešimt metų dirbta prie didžiojo Žodyno tekstų: VII t. vyriausiasis redaktorius, IV t. redaktorių kolegijos narys, o 1981 m. išleisto XII t. pratarmėje sakoma, kad beveik visas šio „tomo tekstas parašytas vadovaujant buvusiam vyr. redaktoriui J. Kruopui“.

J. Kruopui reikėjo rūpintis, kad žodyno rengimo darbai nesustotų pačiu sudėtingiausiu lietuvių leksikografijai metu. 1947 m. išspausdinus *Lietuvių kalbos žodyno* II t., 1948 m. praūžė didieji ideologiniai J. Balčikonio rengiamų žodynų svarstymai Lietuvos TSR Mokslų akademijos Visuomeninių mokslų skyriuje: nurodytos „mokslinės ideologijos klaidos bei trūkumai“ (LMAŽ 305), reikalaujant ideologiškai pertvarkyti leksikografų darbo principus. 1952 m. balandžio

22–24 d. dar Lietuvių kalbos instituto organizuotoje konferencijoje buvo apsvarstytas J. Balčikonio pranešimas apie literatūrinės lietuvių kalbos žodyno sudarymo principus, Bronės Vosylytės – apie akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* redagavimo instrukciją, Boriso Larino – apie teorinį darbą leksikologijos ir leksikografijos srityje (Paulauskas 1952). Pagal nutarimą „Dėl priemonių Lietuvos TSR Mokslų Akademijai padėti" 1952 m. rugpjūčio 12 d. Lietuvių kalbos institutas buvo sujungtas su Lietuvių literatūros institutu (Liekis 1995: 112). J. Kruopo darbo knygelėje įrašyta, kad 1952 m. spalio 1 d. jis pervestas Dabartinės literatūrinės kalbos ir žodynų sektoriaus vadovo pareigoms (Lietuvių kalbos institute dirbo nuo 1946 m. gegužės 1 d.). Turėjo būti parengta nauja Žodyno rengimo instrukcija. Ją jungtinio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Mokslinei tarybai tvirtinti parengė J. Kruopas, Antanė Kučinskaitė ir B. Larinas. *Lietuvių kalbos žodyno* archyve saugomas 4 mašinraščio puslapių tekstas su „Lietuvių kalbos žodyno redagavimo instrukcijos" 33 dalykiniais pakeitimais, priimtais 1953 m. sausio 22–31 d. Dabartinės literatūrinės kalbos ir žodynų sektoriaus gamybiniuose pasitarimuose. Nurodymą „Didžiojo lietuvių kalbos žodyno redakcijai vadovautis" J. Kruopas pasirašė 1953 m. vasario 12 d. Naujiesiems redagavimo principams nepritaręs J. Balčikonis paliko Žodyno redakciją. Atsakomuoju redaktoriumi buvo paskirtas Kazys Ulvydas, nuo 1953 m. ėjęs ir Instituto direktoriaus pavaduotojo pareigas. Sovietinių ideologų prižiūrimi žodynininkai tęsė savo darbus. 1955 m. Žodyno darbui vadovauti atėjo Kazys Ulvydas, III–V t. (1956–1959) atsakomasis redaktorius. J. Kruopas nuo 1955 m. kovo 1 d. paskiriamas direktoriaus pavaduotoju moksliniam darbui (nuo tų metų vadovavo ir Kalbos istorijos ir dialektologijos sektoriui). 1961 m. steigiamas atskiras Žodynų sektorius ir J. Kruopas grįžta jam vadovauti jau kaip atsakomasis redaktorius ir vadovauja ištisus 15 metų (iki 1975 m., iki mirties).

Kolegos prisimena J. Kruopą kaip puikų mokslinio darbo organizatorių, dėmesingą vadovą (Kėzytė 1984; Kučinskaitė 1988; Pakalka 1988). Jis nuoširdžiai rūpinosi, kad žodynininkai apibendrintų savo leksikografinio darbo patirtį ir įgytų mokslo laipsnį. Apie tai, kaip *Lietuvių kalbos žodyne* redaguojami veiksmažodžiai, kaip skiriamos ir

išdėstomos reikšmės, kaip pateikiami frazeologizmai, kokiais principais rengiami dabartinės lietuvių kalbos ir sinonimų žodynai, disertacijas parašė A. Kučinskaitė (1959), Jonas Paulauskas (1959), Sofija Kėzytė (1962), Zuzana Jonikaitė (1963), Antanas Lyberis (1959). Jo vadovaujami disertacijas iš terminologijos srities apgynė Antanas Balašaitis (1961) ir Kazimieras Gaivenis (1969), o Kazys Pakalka 1964 m. parengė svarbų tyrimą apie pirmąjį lietuvių kalbos žodyną – Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum*[1].

Daugiausia dėmesio skirta svarbiausiam reikalui – sparčiam ir kokybiškam darbui prie didžiojo Žodyno tekstų. 1963 m. parengiama atnaujinta *Lietuvių kalbos žodyno* instrukcija, papildžius ir patikslinus 1952 m. rankraštinę instrukciją. Tarnybiniam naudojimui ji buvo išleista rotaprintu 60 egzempliorių tiražu. Ja žodynininkai naudojosi 20 metų (dar kartą instrukcija atnaujinta 1983 m.). Apie daugiatomio žodyno leidimą J. Kruopas nuolat pasakojo pagrindiniame dienraštyje *Tiesa* ir kituose laikraščiuose bei žurnaluose, pristatydamas vis naujus jo tomus, ragindamas naudotis gimtosios kalbos turtais. Žurnale *Tarybinė mokykla* 1948 m. pranešdamas apie išleistąjį Žodyno II tomą, jis nurodė ypatingą Žodyno svarbą – tai esąs šaltinis visiems turtinti savo kalbą, ją tyrinėti: „Kiek įvairių problemų, klausimų bus išspręsta, remiantis žodyno medžiaga! Kiek visokių tyrinėjimų galės iš jo išaugti!“ (Kruopas 1948: 44). Visados pabrėždavo, kad didelį žodyną parengti yra „kiekvienos tautos gyvybinis reikalas“, ragino tą „filologinę enciklopediją“ turėti namuose, nes išėjus visiems tomams Žodynas taps bibliografine retenybe (Kruopas 1998: 466, 470). Jis buvo teisus. Nors dabar visas Žodyno tekstas pritaikytas viešam naudojimui ir kiekvienam prieinamas internete (www.lkz.lt), 20 tomų (1941–2002) lietuvių kalbos žodžių lobynas išlieka XX a. lietuvių leksikografijos ir kalbotyros istorijos liudytoju, pamatiniu lietuvių

[1] 1979 m. paskelbiamas šio žodyno trečias leidimas: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas: Dictionarium trium linguarum* (fotografuotinis leidimas). Parengė Kazys Pakalka. Vilnius: Mokslas; 1997 m. – pirmas leidimas: *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas* (fotografuotinis leidimas). Parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

kalbos šaltiniu. Žodyno tekstus galima naudoti kaip objektą kalbinės bendruomenės verčių sistemos tyrimams (Zabarskaitė 2010).

1957 m. buvo įsteigta Lietuvos TSR valstybinė premija mokslo ir technikos srityje. Savotiškas paradoksas, kad už kalbos mokslo darbą pirmoji tokia premija paskirta 1965 m. už *Lietuvių kalbos žodyno* III-VI tomus (1956-1962) kalbininkams Zuzanai Jonikaitei, Jonui Kruopui, Antanei Kučinskaitei, Antanui Lyberiui, Jonui Paulauskui, Kaziui Ulvydui, Bronei Vosylytei. Akademinis žodynas, nuolat kritikuojamas, vis dėlto buvo įvertintas ir pripažintas kaip svarbus kalbotyros darbas.

J. Kruopas – pirmojo norminamojo aiškinamojo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (1954; 2-asis papildytas leidimas, 1972) vyriausiasis redaktorius. Vis atsinaujinanti šio žodyno tradicija ir šiandien dar gyva (apie žodyno rengimą, vaidmenį lietuvių leksikografijoje ir kalbos norminimo srityje žr. Stasio Keinio, vėlesnių leidimų vyriausiojo redaktoriaus, straipsnį šioje knygoje). Ir šiandien, kaip ir 1954 m. tebesvarstoma, „kas praleista, o kas nereikalingai įdėta į Žodyną" (Kruopas 1998: 423; žr. Vilijos Sakalauskienės straipsnį šioje knygoje), šio žodyno pataisytų ir papildytų leidimų korpusu naudojasi dvikalbių žodynų rengėjai[2].

J. Kruopo pirmoji leksikografinė recenzija, pavadinta tiesiog „Lietuvių kalbos žodynas", skirta 1947 m. išleistam žodyno II t. (Kruopas 1948). Tai vienintelė šio tomo recenzija. J. Kruopas buvo tas kalbininkas, kuris ryžosi viešai pasidžiaugti Žodynu, nors tas Žodynas buvo puolamas politinių veikėjų, reikalaujant, kad Žodyno tekstai būtų ideologiškai „teisingi" (recenzijai tais laikais buvo būtinas ir ideologinis komentaras). Vėliau jis recenzavo kitus – V–VII, antruosius I–II t. leidimus. Plačiau apie Žodyno rengimą, jo reikšmę ir svarbą 1972 m. *Mūsų kalboje* paskelbė straipsnį „Didysis *Lietuvių kalbos žodynas*". Rašė spaudoje apie pirmąjį *Lietuvių kalbos rašybos žodyną* (1948), pirmąjį *Lietuvių kalbos sinonimų žodyną* (1961), parengtą Antano Lyberio, *Botanikos terminų žodyną* (1965), *Tarptautinių žodžių žodyną* (1969), džiaugėsi pristatydamas visuomenei pirmąjį

[2] Pagal *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* 3-iojo leidimo kompiuterinį variantą (1993) Vilniaus universitete yra sudaryta *Dvikalbių žodynų lietuvių kalbos duomenų bazė* (2003, projekto vadovė Evalda Jakaitienė).

aiškinamąjį *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną* (1954) ir kvietė visus dalyvauti „kolektyviniame žodyno gerinimo darbe“, viešai svarstė, koks turėtų būti naujas šio žodyno leidimas (Kruopas 1998: 418–422; 437–439; 445–447; 463–465; 422–425; 455–460). Apie Lietuvos terminologų veiklą ir terminų žodynų rengimą 1973 m. kartu su K. Gaiveniu paskelbė straipsnį rusų kalba Rygoje išleistame terminologijos problemoms skirtame leidinyje (Kruopas 1998: 470–478). Jis dalyvavo svarstant net 15 terminų žodynų, išleistų 1954–1980 m. (Kruopas 1998: 553).

J. Kruopui rūpėjo visi pirmieji lietuvių kalbos šaltiniai: pirmoji lietuviška knyga (Martyno Mažvydo *Katekizmas*, 1547), pirmieji žodynai, pirmosios gramatikos[3]. 1947 m. minint pirmosios lietuviškos knygos 400 metų jubiliejų, jo rūpesčiu išleidžiami 2 leidiniai, skirti Mažvydo Katekizmui: *Pirmoji lietuviška knyga* – puošnus faksimilinis leidinys su perraša ir straipsnių rinkinys *Senoji lietuviška knyga*. Rinkinyje skelbiama jo studija „Žodyninės slavybės M. Mažvydo raštų kalboje“ (Kruopas 1998: 28–67), kurioje pateikta ir skolinių visuma – žodynėlis (Kruopas 1998: 36–54). 1952 m. apginta disertacija „1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmo leksika“ yra svarbi lietuvių leksikologijai ir leksikografijai. XVI a. visa Katekizmo leksika aptarta įvairiais aspektais: pobūdis, apimtis, sudėtis, žodžių reikšmės. Nurodyta, kad M. Petkevičiaus vartojama leksika turi ryškų tarminį atspalvį, yra artima Mikalojaus Daukšos raštų kalbai. Tirdamas senųjų raštų leksiką, iškėlė žodžių indeksų svarbą lietuvių leksikologijai ir leksikografijai. 1952 m. J. Kruopo parengtas M. Petkevičiaus *Katekizmo* (1598) žodynas labai reikalingas *Lietuvių kalbos žodynui* papildyti, yra ir vienas iš pirmųjų darbų, dedančių pagrindus būsimam istoriniam lietuvių kalbos žodynui. Maždaug 2300 žodžių žodynas buvo paskelbtas tik 1970 m. (Kruopas 1998: 102–144). Kalbotyros istorikas Algirdas Sabaliauskas šią pirmąją kalbininko disertaciją, apgintą sudėtingais pokario metais, laiko pavyzdiniu atskiro veikalo leksikos tyrinėjimu (Sabaliauskas 1982: 46). Senosios raštijos leksiką ir disertacijoje, ir

[3] *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.

vėlesniuose darbuose J. Kruopas tyrė leksikografo žvilgsniu: leksika ir aprašoma, ir pateikiama visuma – žodynėliai.

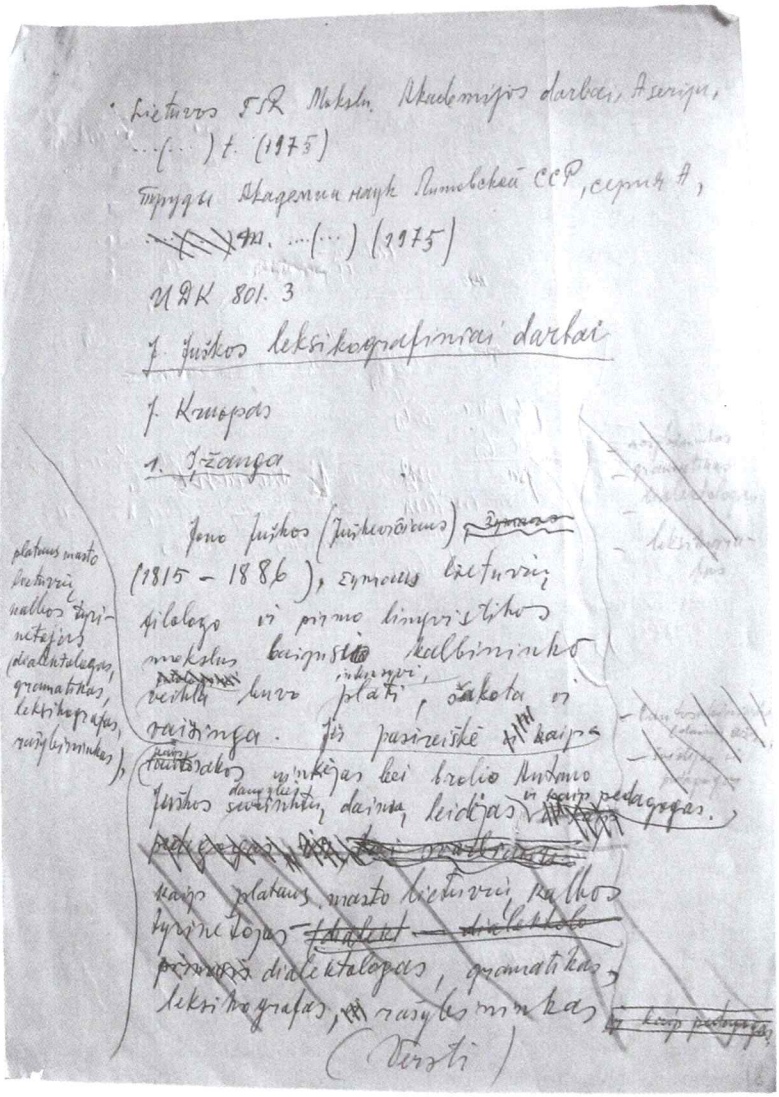
J. Kruopas kryptingai ir našiai dirbo leksikografijos istoriko darbą. Jo paskelbtais duomenimis ir vertinimais savo tyrimuose remiasi šių dienų kalbos istorikai, kalbėdami apie XIX a. rankraštinių žodynų autorius Mikalojų Akelaitį, Simoną Daukantą, Kazimierą Drąsutavičių, Simoną Grosą, Lauryną Ivinskį, Ambraziejų Kašarauskį, Juozapą Miliauską (Miglovarą), Dominiką Sutkevičių. 1998 m. išleistų J. Kruopo *Rinktinių raštų* didžiąją dalį sudaro straipsniai, skirti rankraštinei lietuvių leksikografijai (plačiau žr. Sabaliauskas 1998; Schmalstieg 1999). Straipsniuose nurodyta XIX a. rankraštinių žodynų vieta ir svarba lietuvių leksikografijoje, nubrėžtos gairės išsamiems tyrimams. J. Kruopo darbų tąsa – Giedriaus Subačiaus 1993–1996 m. parengtas S. Daukanto *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas* (Subačius 1993), Onos Kažukauskaitės 2010 m. – *Lauryno Ivinskio lenkų–lietuvių kalbų žodynas* (Kažukauskaitė 2010), 2009 m. pradėtas leisti Ritos Šepetytės ir O. Kažukauskaitės parengtas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taislius augyminis I–223* (Subačius 2009; t. p. žr. Angelės Vilutytės-Rimševičienės straipsnį šioje knygoje), Vidmantas Kuprevičius 2001 m. apgynė disertaciją „Rankraštinis XIX a. rytų aukštaičių lietuvių–lenkų kalbų žodynas (RtŽ)" (Kuprevičius 2001). 1996 m. išėjo Dominyko Urbo parengtas *Martyno Mažvydo raštų žodynas* (Urbas 1996).

1955 m. J. Kruopas su Juliumi Būtėnu išleidžia knygelę *Kalbininkas Kazimieras Būga* (Būtėnas, Kruopas 1955), kurioje K. Būga pirmą kartą plačiau pristatomas kaip pasaulinio garso kalbininkas, dėjęs pamatus daugeliui lietuvių kalbotyros sričių ir kurio kalbiniu palikimu remiamasi rengiant didįjį *Lietuvių kalbos žodyną*. K. Būgos pirmojo *Lietuvių kalbos žodyno* sąsiuvinio 50 metų sukaktį 1975 m. J. Kruopas paminėjo vienu iš paskutinių savo straipsnių „K. Būgos kartotekos ir jų tolesnis naudojimas" (Kruopas 1998: 486–490). Jame jis analizuoja panaudotus šaltinius, konstatuoja, kad daugiausia surinkta medžiagos iš raštų, ypač iš spausdintų ir rankraštinių žodynų. Aiškiai formuluoja, kad „dabar leidžiamas „Lietuvių kalbos žodynas" nėra K. Būgos pradėto leisti žodyno tąsa, bet naujas, savitas žodynas, kurio pradininkas

buvo J. Balčikonis. Iš K. Būgos buvo paveldėtas didžiojo lietuvių kalbos žodyno sumanymas“ (Kruopas 1998: 488).

J. Kruopas vienas pirmųjų sistemiškai aptarė dvikalbius ir daugiakalbius lietuvių kalbos žodynus. Įvairiakalbės lietuvių leksikografijos apžvalga, paskelbta 1973 m. *Mūsų kalboje*, vadinosi „Tautų ir kalbų draugystės atspindžiai lietuvių leksikografijoje“ (Kruopas 1998: 478–485). Apžvelgiama lietuvių leksikografijos istorija, kuri prasideda XVII a. verstiniais dvikalbiais ir daugiakalbiais žodynais. XVII–XVIII a. daugiausia buvo rašomi lenkų–lietuvių, lietuvių–lenkų ir vokiečių–lietuvių, lietuvių–vokiečių žodynai, XVIII a. pabaigoje bandomi rengti lietuvių–rusų, rusų–lietuvių kalbų žodynai. Teigiama, kad praeityje lietuvių ir lenkų kalbų leksikografija buvo gausiausia: „žinoma daugiau kaip dvidešimt lietuvių–lenkų ir keliolika lenkų–lietuvių kalbų žodynų autorių“, bet išspausdinti iki XX a. buvo tik Konstantino Sirvydo trikalbis ir Mykolo Miežinio keturkalbis žodynas (Kruopas 1998: 480). Straipsnyje atskiruose skirsniuose kalbama apie lietuvių ir lenkų, lietuvių ir vokiečių, lietuvių ir latvių, lietuvių ir anglų, lietuvių ir prancūzų kalbų žodynus ir apie lotynų kalbą lietuviškuose žodynuose. Anksčiau, dar 1963 m. Leningrade išleistame straipsnių rinkinyje J. Kruopas rusų kalba paskelbė straipsnį „Iš XIX a. lietuvių–rusų ir rusų–lietuvių leksikografijos istorijos“ (Kruopas 1998: 271–276). Jame rašoma, kad lietuvių ir rusų leksikografija atsirado tiktai XIX a. viduryje, kalbama apie rusų mokslininkų rūpestį rengiant spaudai Antano Juškos lietuvių kalbos žodyną (šio žodyno žodžiai buvo verčiami ir į rusų kalbą), apie Lauryno Ivinskio rankraštinį palikimą Rusijos archyvuose.

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne saugomi J. Kruopo pradėtų straipsnių rankraščiai: J. Juškos leksikografiniai darbai (F 90–35); Lietuvių leksikografijos istorijos apmatai (F 90–35); Medžiaga straipsniui apie A. Krauzės vokiečių–lietuvių kalbų žodyną (F 90–5). Įpusėtas straipsnis (žr. pav.) apie Jono Juškos rankraštinius žodynus. Aptariami lyginamasis sanskrito–lietuvių ir parankinis lietuvių–rusų kalbų žodynėliai. Plačiau kalbama apie *Lietuviškąją šaknyną* (*Литовский корнеслов*), jo rengimo istoriją. Remiantis akademiko Izmailo Sreznevskio archyviniais duomenimis, jo tyrimais, taip pat

Pav. *J. Kruopo straipsnio „J. Juškos leksikografiniai darbai" pirmasis puslapis*; Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas, F 90–35.

Lietuvių kalbos ir literatūros instituto (dabar – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto) Bibliotekos rankraštyne esamais tekstais vertinamas lietuviško šaknyno su slaviškais atitikmenimis katalogo sudarymas. Straipsnyje buvo numatyta plačiau parašyti apie J. Juškos redagavimą, rengiant leisti A. Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodyną. Daugiausia dėmesio buvo numatęs skirti iki šiol netyrinėtam lietuvių–rusų–lenkų kalbų žodynui, kuris esąs „svarbiausias J. Juškos leksikografinis darbas".

1968 m. Mokslų akademijos salėje buvo iškilmingai paminėtas J. Kruopo 60-metis. Jam buvo suteiktas Nusipelniusio mokslo veikėjo garbės vardas. Tuomet jis kalbėjo, kad Žodynas bus parašytas: tikėjo, kad 1980 m. išeis paskutinis, XV tomas, ir dar papildomas XVI tomas. Tuomet nedrįsta viešai sakyti, kad lietuviai gali parengti didesnį žodyną nei rusų literatūrinės kalbos septyniolikos tomų žodynas. J. Kruopas svajojo atsidėti individualiam darbui: „tai turėtų būti maždaug 15 spaudos lankų darbas – mūsų leksikografijos istorijos apžvalga" (Žodynas... 1968).

Jonas Kruopas – plataus akiračio kalbininkas, leksikografas eruditas, persekiotas sovietmečiu, iki paskutinės gyvenimo akimirkos nesigailėjo, kad liko Tėvynėje ir savo talentą, savo proto ir dvasios jėgas paskyrė gimtosios lietuvių kalbos tyrimams.

Literatūra

Būtėnas J., Kruopas J. 1955: *Kalbininkas Kazimieras Būga*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Kažukauskaitė O. 2010: Lauryno Ivinskio lenkų–lietuvių kalbų žodynas. – *Lauryno Ivinskio lenkų–lietuvių kalbų žodynas*. Parengė O. Kažukauskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, IX–XXV.

Kėzytė S. 1984: J. Kruopas – „Lietuvių kalbos žodyno" redaktorius. – *Kalbos kultūra* 47, 75–78.

Kruopas J. 1948: Lietuvių kalbos žodynas. – *Tarybinė mokykla* 12, 44–46.

Kruopas J. 1998: *Rinktiniai raštai*. Sudarė St. Keinys, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kučinskaitė A. 1988: Vadovavo patardamas ir pasitardamas. – *Kalbos kultūra* 54, 22–26.

Kuprevičius V. 2001: *Rankraštinis XIX a. rytų aukštaičių lietuvių–lenkų kalbų žodynas (RtŽ)*. Daktaro disertacija [rankraštis], Vilnius.

LIEKIS A. 1995: Mokslų akademija sovietinių reformų metais (1953–1963). – *Lietuvos mokslas* 3, kn. 6, Vilnius, 109–128.

LMAŽ – *Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinynas*, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1949, 298–305.

PABRĖŽA J. A. 2009: *Taislius augyminis I–223*. Projekto vadovė R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

PAKALKA K. 1988: Buvo žodyno darbo organizatorius. – *Kalbos kultūra* 54, 26–27.

PAULAUSKAS J. 1952: Konferencija kalbos mokslo klausimais. – *Literatūra ir menas*, gegužės 11.

SABALIAUSKAS A. 1982: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1940–1980 m.*, Vilnius: Mokslas.

SABALIAUSKAS A. 1998: Kalbininkas Jonas Kruopas. – Kruopas J. *Rinktiniai raštai*. Sudarė St. Keinys, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 11–23.

SCHMALSTIEG W. R. 1999: [Rec.] Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai. Sudarė St. Keinys, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas. – *Archivum Lithuanicum* 1, 208–214.

SUBAČIUS G. 1993: Simono Daukanto Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas. – *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas* 1. Parengė G. Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 8–54.

SUBAČIUS G. 2009: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taislius augyminis* (1843). – Pabrėža J. A. *Taislius augyminis I–223*. Projekto vadovė R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–28.

URBAS D. 1996: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

ZABARSKAITĖ J. 2010: Politinis pasaulėvaizdis didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne" (*valstybė, įstatymas, valdžia*). – *Parlamento studijos* 9, 125–143.

Žodynas ... 1968: Žodynas bus parašytas: [J. Kruopo 60-osioms gimimo metinėms]. – *Gimtasis kraštas*, balandžio 25.

JONAS KRUOPAS'S LEXICOGRAPHIC ACTIVITY

Summary

Jonas Kruopas is one of the most renowned Lithuanian lexicographers of the second half of the 20th century. He has a place in the history of Lithuanian lexicography above all as the editor-in-chief of the academic *Lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Lithuanian Language*, vol. 6–10, 1962–76; second editions of vol. 1–2, 1968–69). He worked on this dictionary for more than twenty years, calling it a 'philological encyclopaedia'. J. Kruopas was also the editor-in-chief of the first prescriptive explanatory *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Contemporary Lithuanian Language*, 1954; 2nd supplemented edition, 1972).

J. Kruopas was interested in all primary sources of the Lithuanian language: the first Lithuanian book (Catechism by Martynas Mažvydas, 1547), the first dictionaries and the first grammars. While analyzing the lexis of the early writings, he emphasized the importance of word indexes for Lithuanian lexicology and lexicography. The glossary of the Catechism by Merkelis Petkevičius (1598) compiled by J. Kruopas in 1952 (published in 1970), which is indispensable for supplementing *Lietuvių kalbos žodynas*, is also one of his first works that has laid the foundations for a future historical dictionary of the Lithuanian language.

J. Kruopas purposefully and productively performed the work of a historian of lexicography. While speaking about the authors of the manuscript dictionaries of the 19th century Mikalojus Akelaitis, Simonas Daukantas, Kazimieras Drąsutavičius, Simonas Grosas, Laurynas Ivinskis, Ambraziejus Kašarauskis, Juozapas Miliauskas (Miglovara) and Dominikas Sutkevičius, contemporary language historians in their research refer to the data and assessments published by J. Kruopas. He was one of the first to present a systematic discussion of bilingual dictionaries of the Lithuanian language.

An inventory description of the lexicographic works by Jonas Juška and a draft of a history of Lithuanian lexicography, which he did not have time to finish, remained in manuscripts.

Angelė Vilutytė-Rimševičienė
Lietuvių kalbos institutas

Jono Kruopo pastabos apie Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos leksikografinį palikimą

Žymus lietuvių leksikografas, terminologas, senųjų raštų tyrėjas Jonas Kruopas (1908–1975) buvo atsidavęs mokslui, mūsų tautos kalbai, vadovavo dideliems žodyno ir terminologijos darbams, ragino kalbininkus rinkti medžiagą, ją sutvarkyti ir sudaryti didelį žodyną, apimantį ir seniausių laikų, ir tuometinę leksiką. Su didžia meile ir kantrybe jis rinko, tyrinėjo išblaškytą leksikografinį lietuvių palikimą. J. Kruopas tęsė XX a. pradėtą kalbininkų Kazimiero Būgos, Juozo Balčikonio *Lietuvių kalbos žodyną* (LKŽ, $LKŽ_e$).

J. Kruopą domino lietuvių leksikografijos istorija, ypač rankraštiniai leksikografiniai darbai. Jis prisidėjo prie svarbių senosios raštijos paminklų skelbimo. Tarp daugybės jo publikacijų randame studijas apie Simono Daukanto, Lauryno Ivinskio, Ambraziejaus Kašarauskio, Juozo Miliausko (Miglovaros) žodynus, Kazimiero Drąsutavičiaus (Drąsučio) terminų žodynėlius, Martyno Mažvydo raštų kalbą, 1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmo leksiką, Dominiko Sutkevičiaus darbus. D. Sutkevičiaus žodyno medžiaga buvo įtraukta ir į *Lietuvių kalbos žodyną*.

J. Kruopo darbuose dažnai minimas Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849). Leksikografai ir terminologai, sudarinėdami žodynus, kurdami terminus, naudojosi J. A. Pabrėžos darbais. Kadangi J. Kruopas daug dėmesio skyrė terminologijai, ypač domėjosi botanikos terminija, numatė patyrinėti didelės vertės turintį J. A. Pabrėžos rankraštinį palikimą. 1966 m. pristatydamas *Botanikos terminų žodyną* (1965), J. Kruopas rašė: „Lietuvos augalija pasižymi turtingumu ir įvairumu. Ji seniai pradėta aprašinėti ir sisteminti. XIX a. pirmojoj pusėj, pasireiškus pastangoms kurti lietuvišką botaninę literatūrą, imta rinkti lietuviškus augalų pavadinimus ir sudarinėti botanikos terminiją. Vienas iš pirmųjų šioj srity pasireiškė žemaitis J. Pabrėža“ (Kruopas 1998 [1966]: 445).

J. Kruopas atkreipia dėmesį į J. A. Pabrėžą ir pamini jį aprašydamas Mikalojaus Akelaičio sudarytą 20 puslapių rankraštį *Rodykle vardų sawiszkųjų...* „Šią augalų rodyklę M. Akelaitis išsirašė iš žemaičių botaniko J. Pabrėžos rankraščio „Taislós augimiu" (Taislius augymių), kurio 887 puslapyje prasideda „Rodiikle Waarduu sawyszkuujuu kaap kóres augimes wadyn Źemaytee". Rodyklę bei augalų pavadinimus M. Akelaitis suaukštaitino ir tik kur ne kur pasiliko žemaitiškos formos" (Kruopas 1998 [1970]: 330). Tyrinėdamas K. Drąsutavičiaus darbus, terminų žodynėlius bei sąrašus, J. Kruopas pastebi, kad K. Drąsutavičius taip pat rinko gamtos mokslų, botanikos terminiją ir naudojosi J. A. Pabrėžos veikalu *Tayslius augumynis*, kurio dalis suredaguota kalba ir pakeista antrašte buvo išleista 1900 m. Amerikoje – *Botanika arba Taislius auguminis*. Kad naudotasi *Taysliumi*, rodo K. Drąsutavičiaus lotynų–lenkų–lietuvių botanikos žodynėlis, kuriame kai kurie augalų pavadinimai randami tik J. A. Pabrėžos veikale (pvz., *žioudma* ir kt.). K. Drąsutavičiaus žodynėlyje jie pateikiami žemaitiškomis formomis, kurių nėra amerikiniame leidinyje. Tai ir rodytų, kad naudotasi J. A. Pabrėžos rankraščiu *Tayslius* ar jo nuorašu (Kruopas 1998 [1975]: 387).

J. Kruopas tyrinėjo darbus A. Kašarauskio, kuris taip pat paliko reikšmingą pėdsaką lietuvių leksikografijoje. A. Kašarauskis, išvardindamas to meto leksikografus, mini ir J. A. Pabrėžą – dominikoną ir botanikos žodžių rinkėją, kurio darbai, kaip ir daugelio kitų autorių, išblaškyti, sistemingai nesutvarkyti (Kruopas 1998 [1972]: 339).

Ankstesni leksikografijos tyrinėtojai domėjosi J. A. Pabrėžos darbais, pateikė vertingų pastabų ir minčių, tačiau J. Kruopas nusprendė, kad didelės kalbinės, leksikografinės bei terminologinės vertės J. A. Pabrėžos palikimą būtina išsamiai ištirti ir aprašyti. J. Kruopas ne tik pats tyrinėjo senuosius žodynus, bet ir nuolat skatino jaunesnius darbuotojus rašyti disertacijas, atsidėjęs vadovavo jų darbams. Jis pasiūlė man tęsti jo pradėtą darbą apie J. A. Pabrėžą, nes mokėjau lenkų, vokiečių, senąsias lotynų ir graikų kalbas. Mokėti šias kalbas buvo svarbu, nes J. A. Pabrėžos rankraščiuose greta lietuviškų pavadinimų yra pateikti lenkiški, lotyniški ir vokiški, kartais graikiški atitikmenys. 1970 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Žodynų skyrius tuo-

metinio vadovo J. Kruopo dėka įsigijo trijų J. A. Pabrėžos rankraščių kopijas: *Sryje Balsenyyny...* 1834 m., *Waardaa tayslyynee Augimiu...* 1834 m., *Tayslós Augumyynis...* 1843 m. Man buvo suteikta galimybė nuvykti į Kretingą, kur nuo 1816 m. iki mirties gyveno ir dirbo J. A. Pabrėža, aplankyti jo kapą ir koplytėlę, Kretingos muziejuje esantį memorialinį kampelį, pasidomėti jo gyvenimu Kretingoje. J. Kruopo paraginta, Kretingoje užrašiau įvairios tarminės leksikos su sakiniais *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekai. Savo surinktus augalų pavadinimus mėginau lyginti su J. A. Pabrėžos vartotais pavadinimais[1].

J. Kruopas rūpinosi terminologijos reikalais ir dėl to palaikė ryšius su botanikais, ypač su prof. Jonu Dagiu. Pats prof. J. Dagys tyrinėjo J. A. Pabrėžos darbus, jo sudarytą augalų sistemą, rašė jo biografiją. J. Kruopui raginant, 1972 m. buvo išleista Botanikos instituto ir Lietuvos botanikų draugijos parengta knyga *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*. Knygoje išspausdinti straipsniai apie J. A. Pabrėžos gyvenimą, jo darbus, aprašytas bendravimas su to meto mokslininkais botanikais, J. A. Pabrėžos herbariumas, jo kaip farmakognosto bei liaudies gydytojo veikla, sudėti pamokslai apie žemaičių buitį ir kt., J. A. Pabrėžos bibliografija.

J. Kruopas teigiamai vertino botanikų parengtą leidinį ir pats prisidėjo jį redaguodamas. Tuo metu jis man perdavė jo paties pradėtą rinkti medžiagą apie J. A. Pabrėžą: J. A. Pabrėžos darbų sąrašus, literatūros apie jį bibliografinius duomenis, įvairių straipsnių nuorašus, iškarpas, ranka rašytas korteles ir pradėto rašyti teksto apie J. A. Pabrėžą keturių puslapių rankraštį. Iš J. Kruopo gavau du J. A. Pabrėžos darbų sąrašus:

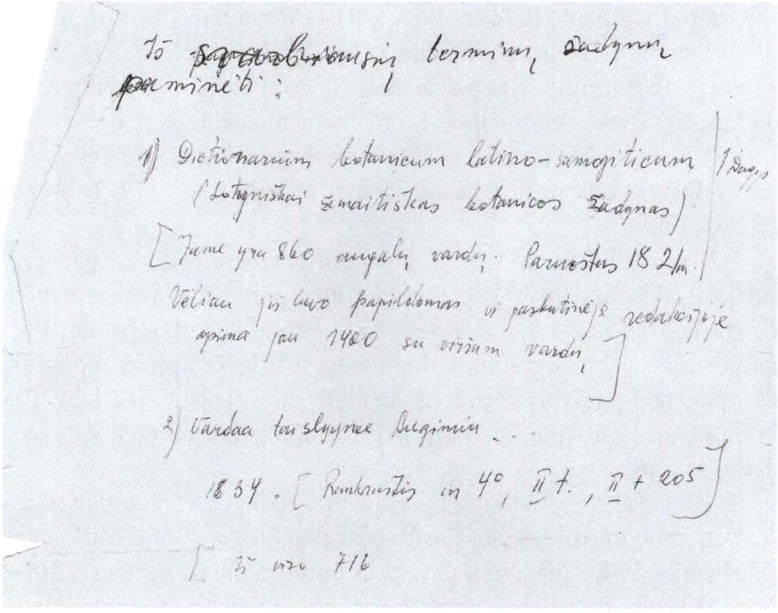
1. A. J. Pabrėžos rankraščių, esančių Kretingos vienuolyne, sąrašą, kurį 1900 m. laikraštyje *Žinyčia* paskelbė Juozas Tumas-Vaižgantas (Vaižgantas 1900: 70). Nuorašas spausdintas mašinėle su rankraštinėmis J. Kruopo pastabomis paraštėse mėlynu rašalu ir pieštuku. Paraštėse apibūdinamas rankraščio turinys – *Vardai iš Rytprūsių* (Nazwiska Systematyczne Lacinskia i Litewskie z dzieła Hagen Preussen Flora,

[1] Vėliau J. A. Pabrėžos darbų tyrimų išvadas paskelbiau konferencijos pranešime ir tezėse bei straipsniuose (Vilutytė 1995: 169–175; Vilutytė 2003: 50–58; Vilutytė-Rimševičienė 2002: 65–66).

1818 r.), pasižymėti kai kurių lotyniškų ir lenkiškų terminų lietuviški atitikmenys.

2. J. Kruopo nurodyti du svarbiausi rankraštiniai J. A. Pabrėžos terminų žodynai: 1) Dictionarium botanicum latino-samogiticum (Lotyniškai žemaitiškas botanicos žodynas – J. Dagys) [jame yra 860 augalų vardų. Paruoštas 1821 m. Vėliau jis buvo papildomas ir paskutinėje redakcijoje apima jau 1400 su viršum vardų]. 2) Vardaa taislyynee Augimiu... 1834. [Rankraštis in 4°, II t., II + 205] [Iš viso 716] (žr. 1 pav.).

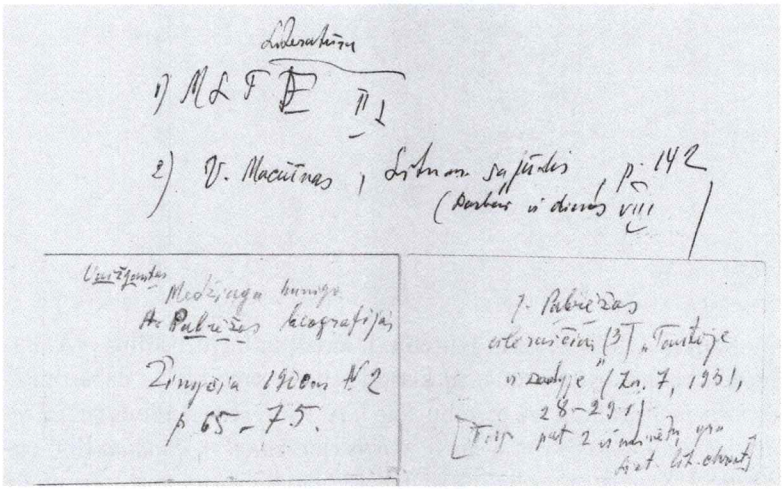
1 pav. *J. Kruopo ranka užrašyti svarbiausių J. A. Pabrėžos terminų žodynų pavadinimai su komentarais.*

Yra keletas kortelių su J. Kruopo surinktais apie J. A. Pabrėžą rašytų darbų bibliografiniais duomenimis. Tai įrašai įvairių darbų, kuriuose yra duomenų J. A. Pabrėžos asmenybei apibūdinti, jo biografijai aprašyti, rankraščių tyrinėjimams, kūrybai vertinti ir t. t.

Ant lapo suklijuotose ranka rašytose kortelėse J. Kruopas mėlynu ir žaliu rašalu bei pieštuku nurodo autorius ir veikalus, kuriuose minimas J. A. Pabrėža: „MLTE II t.; V. Maciūnas, Lituan. sąjūdis, p. 142 (Darbai ir dienos VIII); Vaižgantas. Medžiaga kunigo A. Pabrėžos biografijai (Žinyčia, 1900 m., N2, p 65-75); J. Pabrėžos eilėraščiai (3) „Tautoje ir žodyje" (kn. 7, 1931, 28-29 p)" (žr. 2 pav.).

2 pav. *J. Kruopo ranka rašytos kortelės su bibliografiniais duomenimis – medžiaga J. A. Pabrėžos biografijai rašyti.*

J. Kruopo ranka rašytose kortelėse yra nurodyti J. A. Pabrėžos botaninių veikalų šaltiniai, jo rankraščių tyrinėtojų ir paties J. A. Pabrėžos straipsniai:

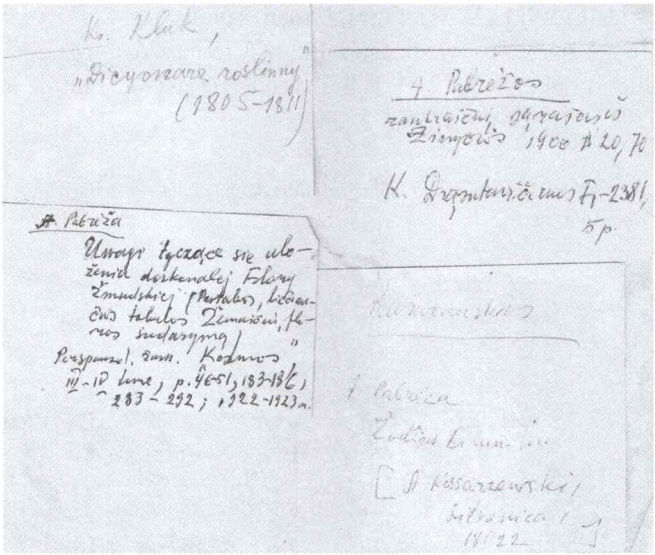
1) Krystof Kluk. „Dikcyonarz roślinny" (1805-1811);

2) K. Drąsutavičius. A. Pabrėžos rankraščiai, sąrašas iš Žinyčios;

3) Kašarauskas. J. Pabrėža, Žodins biluu...;

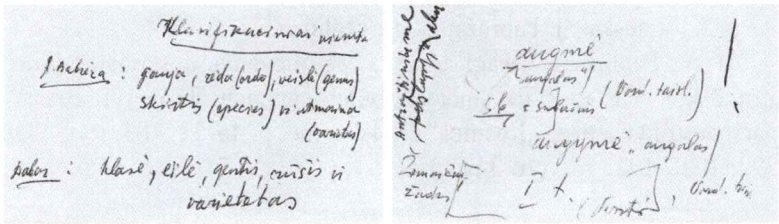
4) A. Pabrėža. „Uwagi tyczące sie uloženia doskonalej Flory Żmudskiej (Pastabos, liečiančios tobulos Žemaičių floros sudarymą)"; perspausdintas žurn. „Kosmos" III-IV tome, p. 46-51, 183-186, 283-292; 1922-1923 m.) (žr. 3 pav.).

3 pav. *J. Kruopo ranka rašytos kortelės su bibliografiniais duomenimis – medžiaga J. A. Pabrėžos rankraščiams tyrinėti.*

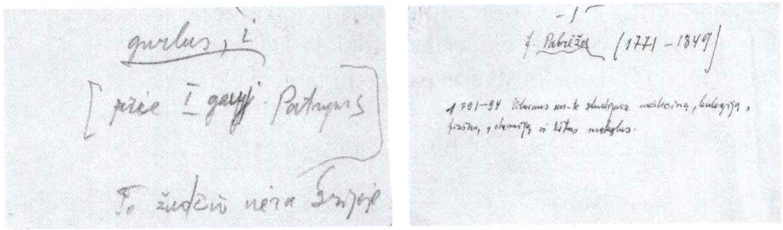
Kaip matyti iš išlikusių kortelių, J. Kruopui buvo svarbūs J. A. Pabrėžos botanikos terminai, jų klasifikacija ir santykis su dabartiniais terminais. Kortelėse yra pastabų apie J. A. Pabrėžos terminus *gauja*, *rėda* (lot. *ordo*), *veislė* (lot. *genus*), *skirtis* (lot. *species*), *atmaina* (lot. *varietas*). J. Kruopas juos lygina su dabar botanikų vartojamais terminais: *klasė*, *eilė*, *gentis*, *rūšis*, *varietetas*. Kitoje kortelėje *augmė* (*Waardaa tayslyynee augimiu...*) lyginama su *augymė* ir *augminyčia* (žr. 4 pav.).

4 pav. *J. Kruopo ranka rašytos kortelės – medžiaga J. A. Pabrėžos botanikos terminams tyrinėti.*

Iš pastabų matyti (žr. 5 pav.), kad J. Kruopas rinko duomenis apie būdvardį *gurlus, -i* (*Tayslós augumyynis...*). Šio žodžio jis nerado žodyno rankraštyje *Sryje Balsenyyny...*

5 pav. *J. Kruopo ranka rašytos kortelės – pastaba apie J. A. Pabrėžos rankraštyje* Tayslós augumyynis... *vartotą būdvardį* gurlus, -i.

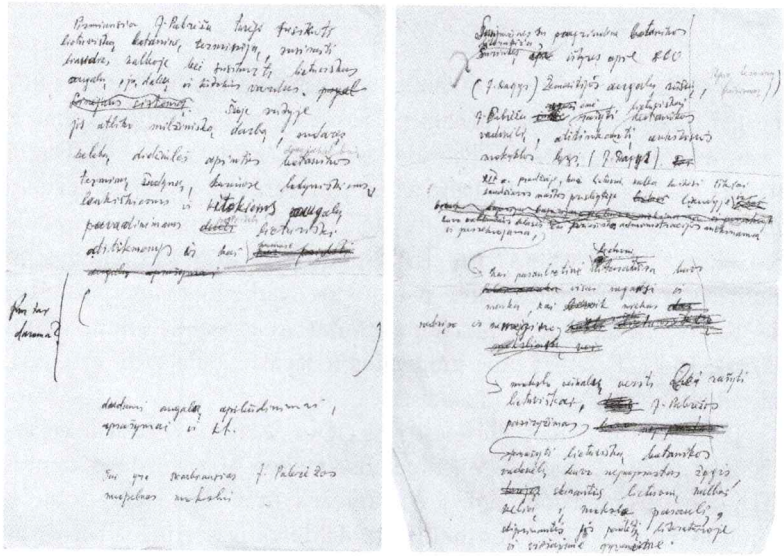
Yra išlikusių J. Kruopo sukauptų straipsnių apie J. A. Pabrėžą nuorašų ir iškarpų iš įvairių žurnalų ir laikraščių, pvz.: Česlovo Kudabos straipsnis „Prisiminkime J. Pabrėžą" iš *Tiesos* (Kudaba 1971), J. Dagio straipsnis „Kaip kun. A. Pabrėža augalų vardyną kūrė" iš žurnalo *Gamta* (Dagys 1937), Juozo Tarvydo „Pirmasis lietuviškas geografijos vadovėlis". Iškarpose visur J. Kruopo ranka užrašytas leidinys, jo numeris ir data. Straipsniuose pabrauktos svarbesnės vietos, paraštėse, tekste yra taisymų ir pastabų pieštuku arba rašalu. Galima daryti išvadą, kad J. Kruopas tuos straipsnius redagavo, siūlė savo terminus, pastebėjo netikslumus ir juos taisė.

J. Kruopo paliktose kortelėse yra citatų, išrašytų iš įvairių veikalų, pavyzdžiui, iš Vinco Maciūno disertacijos „Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje" apie J. A. Pabrėžos rūpinimąsi kalbos tobulumu ir jo darbų vertę kalbos mokslui: „Maldingasis Kretingos bernardinas J. A. Pabrėža brangina Pošką dėl jo rūpinimosi kalbos tobulinimu" (Maciūnas 1939: 97); „Ir kun. A. Pabrėža rūpinas kurti lietuviškų žodžių. Taip, pvz., 1827 m. rankraštyje (lenkiškame) apie ligas jis duoda šalia lenkiškų bei lotyniškų lietuviškus ligų pavadinimus, kurių lig tol Žemaičiai, anot jo, maža teturėję" (Maciūnas 1939: 142).

Yra išlikęs J. Kruopo keturių puslapių rankraštis apie J. A. Pabrėžą – planuota parašyti jo biografiją. Pirmajame puslapyje pateikti gimimo ir mirties metai, nurodyti J. A. Pabrėžos studijų Vilniaus

universitete metai, išvardyti jo studijuoti dalykai ir palikta vietos kitiems biografijos duomenims. Toliau puslapiai nenumeruoti, raštas įskaitomas, tačiau labai daug taisymų, paraštėse – keletas nuorodų. Kituose puslapiuose aptariamos lietuviškų botanikos terminų kūrimo aplinkybės ir sunkumai. Daugiakalbio terminų žodyno sudarymas, lietuviškų atitikmenų pateikimas, augalų apibūdinimai ir aprašymai vadinami milžinišku darbu. Cituojamas J. A. Pabrėža: „bet oi, kaip tai vargus daiktas išduoti tokį veikalą tokioje kalboje, kurioje niekas iš žemaičių lig šiol anė mislyti nepamislijo tame daikte rašyti."

6 pav. *J. Kruopo ranka rašytas J. A. Pabrėžos biografijos tekstas.*

J. A. Pabrėža dėl savo žemaitiško užsispyrimo, atkaklumo, įtempto darbo, atsidėjimo gamtos mokslui lyginamas su jo amžininku S. Daukantu. Rankraštyje vertinamas J. A. Pabrėžos pasiryžimas įrodyti, kad ir lietuvių kalba galima kurti mokslinę literatūrą. Taip pat šiame puslapyje pieštuku nurodytas šaltinis – „Taislius auguminis...", 8 p. [rašyba]. Toliau remiamasi botaniko J. Dagio tyrinėjimais. Susipažinęs su botanikos literatūra, surinkęs ir ištyręs apie 800 augalų rūšių, J. A. Pa-

brėža ėmė lietuviškai rašyti botanikos vadovėlį, atitinkantį aukštosios mokyklos lygį. Toks J. A. Pabrėžos pasiryžimas buvo tarsi nepaprastas žygis, skinantis lietuvių kalbai kelią į mokslo pasaulį (Dagys 1937). Šiame puslapyje (žr. 6 pav.) labai daug taisymų, pabraukymų, pastabų. Toliau J. Kruopas mini J. A. Pabrėžos daugiakalbių botanikos terminų žodynus, kuriuose greta lotyniškų, lenkiškų ir kitų kalbų augalų pavadinimų pateikti lietuviški atitikmenys. Gale daroma išvada: „Tai yra svarbiausias J. Pabrėžos nuopelnas mokslui."

Patyrinėjęs senuosius leksikografijos ir terminologijos veikalus, J. Kruopas norėjo atsidėti darbui apie J. A. Pabrėžą ir jo sudėtingą rankraštinį palikimą. J. Kruopo surinkta ir perduota medžiaga yra reikšminga tęsiant jo pradėtą svarbų darbą. Apie J. A. Pabrėžos darbus paskelbtos kelios publikacijos, parengta ir išleista J. A. Pabrėžos *Taisliaus augyminio* dalis (Pabrėža 2009). Akademiniame *Lietuvių kalbos žodyne* yra nemažai J. A. Pabrėžos kalbos pavyzdžių, tačiau nauji tyrimai padėtų šio autoriaus leksiką pateikti tiksliau ir išsamiau.

Literatūra ir šaltiniai

DAGYS J. 1937: Kaip kun. A. Pabrėža augalų vardyną kūrė. – *Gamta* 4, 231-235.

ELISONAS J. 1922: Uwagi tyczące się ułożenia doskonałey Flory Żmudzkiey. – *Kosmos* 1, 46-51.

JONIKAITĖ Z. 1972: Apie J. Pabrėžos botanikos veikalų rašybą. – *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, 62–65.

Jurgis Pabrėža (1771–1849). Red. kolegija: J. Dagys, K. Jankevičius (vyr. red.), J. Kruopas, A. Lekavičius, V. Petrauskas (ats. red.), Vilnius: Mintis, 1972.

KLUK K. 1805-1811: *Dykcyonarz roślinny* I–III, Warszawa.

KRUOPAS J. 1998 [1972]: A. Kašarausko leksikografiniai darbai. – Kruopas J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 335-354.

KRUOPAS J. 1998 [1975]: K. Drąsutavičiaus (Drąsučio) terminų žodynėliai bei sąrašai. – Kruopas J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 384–390.

KRUOPAS J. 1998 [1970]: M. Akelaitis leksikografas. – Kruopas J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 312– 334.

KRUOPAS J. 1998 [1966]: Botanikos terminų žodynas. – Kruopas J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 445–447.

KUDABA Č. 1971: Prisiminkime J. Pabrėžą. – *Tiesa*, 1971 01 15.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–2, 2-asis

leid. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3–5. Ats. red. K. Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956–1959; 6. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962; 7–8. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1966–1970; 9. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1973; 10. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mokslas, 1976; 11–15. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslas, 1978–1991; 16. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995; 17. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; 18–19. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997–1999; 20. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

Maciūnas V. 1939: *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*, Kaunas: Varpas.

Pabrėža A. 1843: Prajows weykała. – Tayslós augumyynis kóremy taalpynas augimys <...>. Par kónyga Ambroziejó Paabreża <...> Yszdóuts Meetusy 1843, I-LVIII.

Pabrėža A. 1900: *Botanika arba Taislius auguminis*. Parengė A. M. Milukas, Shenandoah.

Pabrėža J. A. 2009: *Taislius augyminis I-223*. Parengė O. Kažukauskaitė, R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Sryje Balsenyyny. Biiluu Žemayt–Łotinyyniu Par Konyga Ambrozieejo Paabreża soorinktuu. Meetusy 1834. Kretingoo [rankraštis].

Subačius G. 2009: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taislius augyminis* (1843). – Pabrėža J. A. *Taislius augyminis I–223*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–28.

Tarvydas J. 1972: J. Pabrėža – pirmojo lietuviško geografijos vadovėlio autorius. – *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, 55–62.

Vaižgantas T. Medžiaga kunigo A. Pabrežos biografijai. – *Žinyčia* 2, Tilžė: Tėvynės sargas, 65-75.

Waardaa tayslyynee Augimiu <...>. Par Konyga Ambrozieejo Paabreża <...> srasziity. Meetusy 1834. Kretingoo [rankraštis].

Vilutytė A. 1995: J. Pabrėžos botanikos terminų žodynas „Sryje Balsenyyny" (1834). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 169-175.

Vilutytė-Rimševičienė A. 2002: J. A. Pabrėžos sisteminis augalų vardynas „Waardaa tayslyynee Augimiu atsyrądąntiu augmyniićźioo Źemaytyyniee..." (1834). – *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Antano Salio 100-osioms gimimo metinėms. Konferencijos pranešimų tezės, 2002 m. birželio 6-7 d., 65-66.

Vilutytė A. 2003: J. A. Pabrėžos sisteminis augalų vardynas „Waardaa tayslyynee Augimiu..." (1834). – *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 50–58.

JONAS KRUOPAS'S REMARKS ABOUT THE LEXICOGRAPHIC HERITAGE OF JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA

Summary

The renowned Lithuanian lexicographer, terminologist and researcher of early writings Jonas Kruopas took interest in the lexicographic legacy of Jurgis Ambraziejus Pabrėža and highly esteemed his works on botany. Thanks to his efforts the Dictionary Department of the Institute of the Lithuanian Language and Literature acquired the copies of three manuscripts by Pabrėža: *Sryje Balsenyyny...* (1834), *Waardaa tayslyynee Augimiu...* (1834), and *Tayslós augumyynis...* (1843). On his initiative, a booklet titled *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, compiled by the Institute of Botany and the Lithuanian Botanists' Society, was published in 1972.

Kruopas always encouraged junior scholars to write theses and supervised their works with great dedication. He suggested that I should continue his work on Pabrėža, as I knew Old Latin and Greek (in Pabrėža's manuscripts Lithuanian names are accompanied by Latin and Greek equivalents), organized a trip to Kretinga, where Pabrėža lived and worked from 1816 until his death, and handed me the material that he had accumulated. Cards with notes written by Kruopas, a list of Pabrėža's works, several copies of articles on Pabrėža's spelling, terminology, and personality with additional remarks, underlined words and corrections have survived. As one can see from the surviving cards, Kruopas was greatly interested in botanical terms, their classification and relation with contemporary terms. The cards left by Kruopas contain quotes from various sources referring to Pabrėža's efforts to promote language perfection and the value of his works for the linguistic science.

The Academic *Lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Lithuanian Language*) contains quite many examples of Pabrėža's language, but new research would enable to present the lexis of this author more precisely and consistently.

ISTORINĖ LEKSIKOGRAFIJA

Nijolė Čepienė
Lietuvių kalbos institutas

Dėl keleto nelietuviškų žodžių, pateiktų *Lietuvių kalbos žodyne*, kilmės

Straipsnyje aiškinama, tikslinama akademiniame *Lietuvių kalbos žodyne* pateikiamų skolinių kilmė, šalia kurių skliaustuose parašyta santrumpa nlt., t. y. nelietuviškos kilmės žodis ar reikšmė. Pavyzdžiui, skolinio ***šìbrugis*** (1) 'keltas', užrašyto Gargždduose, Klaipėdos r., pamatas yra vokiečių dialektų *Schiffbrugh*, *Schifbrūge* (Grimm 2004 XV 67, 14), plg. n. v. a. *Schiffbrücke* 'pontoninis tiltas', o lietuvių kalbos priebalsių samplaikoje yra iškritęs *f*. Vokiečių *Schiff* n., paliudytas VIII a., kilo iš germanų **skipa-n* 'laivas, t. p. indas', plg. gotų ir s. skand. *skip* (Kluge 2002: 802). Antrasis dėmuo, vok. *Brücke*, paliudytas irgi VIII a., kilo iš germanų **brugjō* f., jis kildinamas iš keltų-germanų-slavų žodžio **bʰṛw-* 'kamienas, stora lenta' ir 'paprastas tiltas (vieno kamieno)', plg. naujosios nyderlandų *brug* 'tiltas' (Kluge 2002: 153), v. v. ž. *brugge* (*bruck*) 'tiltas' (MndW I 435), Prūsijos ordino kalbos *brugge*, *brughe* 'paprastai iš medžio ar akmenų nutiestas kelias per upę' (Ziesemer I 829–830). *Šibrugis* – nesenas žodis, nes XVII a. žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* šalia vok. *Schiff-Brücke* nėra lietuviško atitikmens. Iš to galima manyti, kad *Clavio* autorius jo ir nežinojo. Vėlesniuose Pilypo Ruigio ir Kristijono Gotlybo Milkaus žodynuose jis išverstas iš vokiečių kalbos 'laivų, valčių tiltas', o Frydricho Kuršaičio – 'tiltas ant valčių, valtinis tiltas'.

Žodis ***tòrfas*** 'durpės' KŽ, *tõrfas* LKK XXIX 201 (Lz), Rtr, *tórpė* J I 590, Žr kilo iš šiaurės Vokietijos vokiečių žemaičių tarmės, kurioje jo senesnė reikšmė yra 'velėna', o reikšme 'deganti medžiaga' vartojamas nuo XVII a., plg. saksų žemaičių *torf* 'žemės, velėnos luitas', taip pat Livonijoje ir Estijoje *torf* 'velėnos gabalas', v. nl., anglų, švedų *torf* (Grimm 2004 XXI 881, 28); s. skandinavų *torf*, n. 'velėna, durpės' (Kluge 2002: 921), Pr. v. *Torf* 'durpės' (Riemann VI 141). Germanų kalbose taip pat yra variantų su balsiu *u*, plg. s. s. *turf*, s. fr. *turf*,

s. anglų *turf*, skand. *turf*, v. nl. *turf*, ir priebalsiu *d*, plg. Meiseno tarmės *durff*, saksų žemaičių *dorf*, *dorp*, kurie galėtų būti lietuvių *durpės*[1] 'susigulėjusios ir apanglėjusios pelkių augalų liekanos' pamatu.

Treila 'virvė traukti laivui' Plng pasiskolintas iš nl. *treil*, darinio iš *treilen*, plg. Pr. v. *treilen* 'traukti lynu laivą' (Alm (PrW) [1934]: 143), *trailə* (Riemann VI 187), v. ž. *treilen*, v. nl., n. nl. *treilen*. Pastarieji gauti iš pranc. *traille* 'lynas vilkti laivui', kuris sietinas su ankstyvosios romanų **tragulare*, plg. lot. *trāgula* 'velkamasis tinklas', anglų *trail* 'vilkikas' (Grimm 2004 XXII 102, 67; Kluge 2002: 928).

Dėl žodžio ***trem̃pelis*** (1) 'stogo paaukštinimas ant stulpelių' Šlu, Prk, Brs, Lž, Krp, Trg, *trémpelis* (1) Up, Lkv, Alm 143, *trem̃pelė* (1) Sg, Lž kilmės LKŽ$_e$ abejojama, nes šalia sutrumpinimo nlt. parašytas klaustukas. Jo pamatas yra Pr. v. *trempel* 'pusė namo aukšto' (Alm (PrW) [1934]: 143), 'rąstas, sparas; aũkštas su aukštyn iškelta lauko siena' (Riemann I 1231, VI 187), plg. v. v. ž. *trame*, *treme* 'skersinis, pakopa, laiptelis', v. nl., n. nl. *trame* 'rąstas' (MndW IV 605; Kluge 2002: 924). Saksų aukštaičių *Treppe* vartojamas posakiuose reikšme '(namo) aũkštas', pavyzdžiui, *wir wohnen zwei Treppen hoch* 'mes gyvename antrame aukšte' atitinka mūsų 'trečiame aukšte' (Kluge 1957: 790), plg. vėlyvosios v. v. a. *trampeln* 'kojomis trepsėti, trempti, mindžioti' (Kluge 2002: 924).

Kai kurių skolinių vokiški pamatiniai žodžiai nurodomi Kazio Alminauskio žodyne *Die Germanismen des Litauischen* Teil 1. *Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*. Pavyzdžiui, jau minėtas *trem̃pelis*; ***šérbukas*** med. 'skorbutas, liga, atsirandanti dėl ilgalaikės vitamino C stokos organizme', paliudytas Frydricho Kuršaičio (K II 178) ir Aleksandro Kuršaičio žodynuose (KŽ). Jau K. Alminauskis rašė, kad šis žodis kilo iš Prūsijos vokiečių *šerbock*, be to, jo žodyne dar turimas *šiùrbukas*. Tačiau Hermannas Frischbieras pateikia tikslesnę formą *Schärbuck* (Fr II 258); vidurinėje vokiečių žemaičių kalboje vartojami jo atitikmenys *scherbuk*, *schorbuck*. Šios poliarinių kraštų, daugiausia Grenlandijos, jūros ligos pavadinimą į Vokietiją atnešė olandai, plg. nl. *scherbuk* (Kluge 2002: 852), *scheurbuik*, kurio pirminė forma yra *scheurbut* (iš

[1] LKŽ$_e$ šalia *durpės* pateikiama vokiečių dialektų *turf*.

nl. *scheuren* 'plėšyti, skelti' ir *but* 'kaulas', t. y. reiškia kaulus ėdančią ligą) (Grimm 2004 XIV 2177, 65), v. lot. *scorbutus*. *Clavio* autoriui lietuviškas žodis dar nežinotas, nes žodyne *Scharbock* neišverstas.

LKŽ$_e$ šalia germanizmo kartais pateikiamas naujosios vokiečių aukštaičių kalbos atitikmuo, pavyzdžiui, *Brücke* šalia ***brìgis*** (2) 1. 'grindys arklių tvarte' K, Vlkš, 'arklių guolis tvarte' R II 236, MŽ II 315, N 345, K, KŽ; 2. 'tiltas' K, KŽ; 3. 'tilto turėklas' Gr; 4. 'kartis arkliams pririšti miesteliuose' Gr, *brìgė* (2) Jrb. Šių žodžių pamatas yra Pr. v. *brig* 'tiltas, akmenimis grįstas kelias, grindys tvarte' (Ziesemer I 829), plg. s. skand. *bryggja* 'prieplauka; trāpas (iš laivo išlipti)', s. anglų, ags. *brycg*, s. frankų *brigge*, n. švedų *brygga* 'uosto molas, išlipamasis tiltelis (prieplaukoje)', frizų *bregge* (Kluge 2002: 153). Nuo XVII a. paliudytas *brùgis*[2] 'tiltas, akmenų grindinys' C I 400, B 294, N 346, [K], KŽ, Grg, Klp, reikšme 'paaukštinimo grindys' Sg, pasiskolintas irgi iš Pr. v. *brugge* 'akmenų ar medinis tiltas per upę; krantinė' (Ziesemer I 829), plg. v. v. ž. *brugge*.

Prie ***šiẽdvoteris*** (1) K II 150 'atskiesta azoto rūgštis' rašoma *Scheidewasser*, bet ne tarminis žodis, iš kurio skolinys kilo, plg. fonetinius variantus su iškritusiu *d*: *šývatelis* 'sieros rūgštis' Als, Šll, *šývotelis* S. Dauk, Plt, Alm 128, *šivutėlis* J, kurių pamatas yra Pr. v. *šödwota*, *šêdwassa* (Alm (PrW) [1934]: 125), *Scheedwoater* (Riemann V 116), dėl antrojo dėmens plg. v. ž., nl. *water*, gotų *watō* 'vanduo'.

Prie ***trumita***[3] 'varinis arba medinis pučiamasis muzikos instrumentas' BB Ez 33,3, BB 2 Krn 5,13 (yra ir forma *tromita* BB 2 Krn 29,26) rašoma n. v. a. *Trompete*, nors turėtų būti pateikiamas v. v. a. atitikmuo *trumet*, plg. pranc. formą *Trommete* šalia *trompete*, n. nl. *trompet*, s. pranc. *trompe*, tolesnė kilmė neaiški, turbūt sietina su *trommel*, pranc.

[2] Nuo XVII a. užfiksuotas taip pat *brùkas* (2) 'akmenų grindinys' Lex 67a, 83a, C I 1153, C II 209, B 975, Q 387, 504, R I 18, MŽ II 162, N 346, K, KŽ, Žg, Dkš, Drsk, JD 292, Lš, Rm, Vrnv, *brukis* Pln, Skd, *brukà* sf. (2) JD 1014, Rs, 'tvoros statinys, tuinas' Pg, 'paaukštinimas prie linų minamosios mašinos' Grž, atėję iš Pr. v. *brucke* 'akmenų grindinys, lentų grindys tvarte arkliams ir karvėms stovėti' (Ziesemer I 829), plg. s. v. a. *brugga* (Kluge 2002: 153).

[3] Plg. dar *trimìtas* (2), pvz., *Triūbą pakeitę trimitù ne ką telaimėsime, nes abu tuodu žodžiu – vieno galo. Tr(i)ūba Lietuvon atkeliavo iš Gudo šalies, o trimitas – iš Vokios žemės* (K. Būg), *trìmitas* (1), *trimỹtas* (2), *trimità* (2, 3^b), *trimytà* (2) (LKŽ$_e$).

trompe 'ragas' (Kluge 2002: 931). Reikėtų nurodyti tikslų atitikmenį, nes tyrėjai, skaitytojai gali manyti, kad garsas *p* iškrito lietuvių kalboje.

Šalia ***vérdingis*** (1) istor. 'trijų skatikų, arba pusantros carinės kapeikos, pinigas' pateikiamas vok. *Vierdung* J, NdŽ, KŽ, Rk, Kp, Pšl, Rm; Š, Rtr, Krns, Pnm, BsP II 192 (Jž), Vaižg, LT I 144 (*Idant perstotų dantį gelt, reikią liūnan atagalia ranka įmesti verdingį arba kokį nors verdingio vertą daiktą*), NS 1141, LLD I 229 (Pnd). *Senybos žmogus turi verdingį* 'gerai gyvena' Prng; *sàvo vérdingį kìšti* 'stengtis įsiterpti': *Nekìšk sàvo vérdingio, kur nereikia* Skp. Šis žodis kilo iš v. v. ž. *vêrding* 'ketvirtoji monetos dalis, ypač markės' (MndW V 238), *vērdink* (Sehwers 1953: 156), bet ne iš n. v. a. *Vierdung*.

Šalia ***trõgai***[4] sm. pl. (2) 'tokie ant rogių dedami iš kartelių sukalti rėmai' K, KŽ, Smn; R II 353, MŽ II 473, N 116, Pns, Kpč rašoma vok. *Trage*, turėtų būti pateiktas jo atitikmuo, Prūsijos vokiečių tarmėse turimas *trôγ* 't. p.' (Alm (PrW) [1934]: 144), vok. *o* nėra virtęs liet. *a* (plačiau žr. Čepienė 2006: 244–245), plg. vok. *tragen* 'nešti', lot. *trahere* 'traukti, vilkti' (Kluge 2002: 923).

LKŽ$_e$ rasta nepažymėtų skolinių: plačiai vartojamą ***šiūrúoti*** 'trinant valyti, šveisti' K. Alminauskis kildina iš Pr. v. *šüre* 't. p.', plg. v. v. ž. *schuren*, v. nl. *sc(h)uren*, v. v. *schûren* 'valyti'. Friedrichas Kluge rašo, kad šis žodis į vokiečių literatūrinę kalbą pateko iš vokiečių žemaičių; jo kilmė neaiški, galbūt jis atėjo per nyderlandų kalbą iš prancūzų *escuer* 'valyti' (Kluge 2002: 800), plg. l. *szurować*.

Dėl ***siklas*** 'tokia sidabrinė moneta' BB 1 Moz 23,15, Bb 1 Mak 10,40, *sỹklas* B 363, 364, R II 324, K II 179, KŽ, *siklis* DP 428, Ch 2 Kar 7,1, Bb[2] 2 Moz 30,13, *syklius* Q 426, *siklius* Ch 2 Moz 30,13 kilmės plg. v. nl. *cikle*, n. nl. *sikkel*, vok. *Sekel*. Hebrajų *šēkel* 'svoris; sidabrinė moneta' per graikų *síklos*, lotynų *siclus* su Biblija pateko į germanų kalbas (Kluge 1957: 701).

Bromóti 'peikti' R II 347, MŽ II 465, [K] pasiskolintas iš Pr. v. ž. *bromme(n)* 'niurnėti, peikti, barti, priekaištauti' (Fr I 112; Alm (PrW)

[4] Turimas ir *drõgai* sm. pl. (2) Q 527, K, Nm 'neštuvai, kestės' Lnkl, K. Donel; 'ant rogių dedamos iš kartelių sukaltos tvorelės, darželis' Vl, Slv, Skr, kilęs iš v. v. ž. *drôge* 'neštuvai, lenta, ant kurios kas nors nešama' (Alm [1934]: 46).

[1934]: 36), plg. n. nl. *bromme*; garsų pamėgdžiojimo darinys (Kluge 2002: 154).

Šlipà 'plyšys, spraga tvoroje' K II 33, NdŽ, KŽ, Vlkš, 'pravažiuojamoji vieta per griovį, kelvietė' Klp atėjo iš Pr. v. *šlipp*, *šlip* 'atšaunama statinių tvoros dalis; pagalys statinių tvoroje, kurį pastūmus galima įvažiuoti; lotų, grotų vartai' (Fr II 287; Alm (PrW) [1934]: 129), *šlip*, *slip* 'tinkama lyguma laivams traukti' (Riemann V 259), plg. rytų v. v. *schlippe* 'siauras kelias, praėjimas', v. ž. ir v. v. forma vietoje n. v. a. *Schlipfe*, *Schlüpfe* (PaulW 1961: 515), v. v. ž. *slippe* (f. ir m.) vaizdingai 'rėžis (žemės)' (MndW IV 243).

Drustas 'korys (?)' S. Dauk, pl. *drustai* 'korys, neišsuktas medus' KŽ į lietuvių kalbą pateko iš Pr. v. žemaičių *Drost* 'korys, vaškas, išspaustas korys, išlydyto korio liekanos' (Fr I 152; Ziesemer I 114), *Drust* Įsrutis, XVI a. (Ziesemer I 114), plg. v. v. ž. *druse* f. 'mielės, tirščiai, išspaudos' (MndW I 589–590), anglosaksų *dærste* f. 'nuosėdos, mielės' (Фасмер I 540); Wojciechas Smoczyńskis jo kilmę laiko neaiškia (Smoczyński 2007: 128).

Žodžio ***šir̃mas*** (1) 1. 'uždangalas' R II 308, MŽ II 412, K I 231, K II 27, FrnW; 2. 'skėtis' LC 1880, 38, Klp, Prk; 3. 'kepurės snapas, snapelis' Klp pamatas yra vok. *Schirm* (Alm (PrW) [1934]: 126), plg. Pr. v., taip pat v. ž. menonitų *Schirm* 'stogo formos apsauga, skėtis' (Riemann V 191), v. v. a. *schirm*, *scherm*, v. v. ž. *scherm*, v. nl. *sc(h)erm*; kilmė neaiški, atitinka s. indų *šárman-* n. 'skėtis, apsauga' (Kluge 2002: 804).

Tralgis 'geležinis langa grotelių virbas' LC 1887, 33 gautas iš Pr. v. *traljes* (Alm (PrW) [1934]: 142), *Tralje* (Riemann VI 166), plg. lot. *tralia* 'grotos', virtusį v. nyderlandų *tralie*. Iš nyderlandų šis jūreivių terminas pateko į vokiečių žemaičių kalbą (Kluge 1957: 786).

Tramp̃as (2) zool. 'stambus stepių paukštis, einis (Otis tarda; Otis tetrax)' KŽ, Q 527, N 112, [K], ***trãpas*** (2) KŽ; N, [K] 't. p.' LC 1887, 28 pasiskolinti iš vok. *Trappe* (Alm [1934]: 143), plg. v. v. ž. *trappe* f., v. nl. *trap(gans)*, n. švedų *trapp*, lenkų, čekų *drop* (Kluge 2002: 926).

Tùlpė (1) bot. 'lelijinių šeimos darželių gėlė (Tulipa)' K, Rtr, DŽ, NdŽ, KŽ, LTE XI 454; L, LL 258, LF II 532, LBŽ, Kp, PnmŽ, S. Nėr, S. Zob, *tulpia* B 273; *tulponė* Alm 144 paplito iš Turkijos, pavadinta pagal turkų *Turban*, plg. vok. *Tulpe*, Pr. v. *Tulpe*

(Riemann VI 221), nl. *tulipa*, italų *tulipano*, n. švedų *tulpan*. Nuo XVII a. vartojami trumpiniai: n. v. a. *Tulpe*, n. nl. *tulp*, n. anglų *tulip*, n. frankų *tulipe* (Kluge 2002: 934; Sabaliauskas 1994: 356–357).

Kartais rašoma tik, kad tai germanizmas, bet nepateikiamas jo atitikmuo, pavyzdžiui, ***trimità*** 'varinis arba medinis pučiamasis muzikos instrumentas', pateikiamas nuo XVII a. Prūsijos lietuvių ir vokiečių žodynuose (Lex 89, C II 597, Q 531, B, R, MŽ) ir vėlesniuose darbuose, *trimitas* fiksuotas nuo XIX a. Jų pamatas yra Pr. v. *trömete* (Alm [1934]: 143). Plg. anksčiau pateiktus *trumita*, *tromita*.

Trepejùlės bot. 'lubinas (Lupinus)' Mit II 137 (Prk), LBŽ, KŽ, I. Simon, *trepejùlė* NdŽ atėjo iš Pr. v. *Tripviole* 'lubinas (Lupinus)' (Riemann VI 201), dėl antrojo dėmens plg. s. pranc. *viole* iš lot. *viola* 'žibutės spalvos' (Kluge 2002: 961).

Kai kurie žodžiai, pažymėti kaip slavizmai, galėtų būti tiesioginiai germanizmai, pvz.: ***treliúoti***, *-iúoja*, *-iãvo* tr. 'tempti, vilkti': *Treliúoti yra botą, baidoką traukti, stumti su prysais* J, Klt, Kpč, plg. Pr. v. *treilen* 'traukti lynu laivą' (Alm (PrW) [1934]: 143), *trailə* (Riemann VI 187), v. ž., v. nl., n. nl. *treilen* iš pranc. *trailler* 'lynas vilkti laivui', l. *trelować* pasiskolintas iš vok. (Brückner 1974: 575).

Blánka (1) 'stora lenta' Smn, Skr, Yl, Lkv, Gs, S. Dauk, plg. v. v. ž. *blanke* 'lenta' (MndW I 351), v. v. a. *blanke*, *planke* (Kluge 2002: 706), l. *blanka* iš vok. *Planken*, *Blanken* (Brückner 1974: 28–29), v. lot. *planca*.

Kai kurie žodžiai neįtraukti į LKŽ, pavyzdžiui, ***aornas*** bot. 'klevas, platanas (platanus)', fiksuotas Jokūbo Brodovskio, Pilypo Ruigio, K. G. Milkaus ir vėlesniuose žodynuose, pasiskolintas iš Pr. v. *āhorn* (Acer campestre L.) (Ziesemer I 102), plg. s. v. a., v. v. a. *ahorn*, ags., n. nl. *ahorn* (Grimm 2004 I 198, 28). F. Kluge's nuomone, galbūt tai proindoeuropietiškos kilmės keliaujantis žodis, plg. s. s. *ahorn*, graikų *ákarna* 'lauras, lauramedis' (Kluge 2002: 23). Vokiečių *Ahorn* yra giminiškas su lotynų *ācer* 'smailas, aštrus (lapų forma)' (PaulW 1961: 14).

Gaulỹs 'prastas arklys' Kavoliaĩ, Šilutės r. (LKA I 147) atėjo iš Pr. v. *Gaul* 'arklys, ypač senas arklys' (Riemann II 261), plg. n. v. a. *Gaul* 'arklys, kuinas', vėlyvosios v. v. a. *gūl* 'blogas arklys', n. nl. *guil*, s. islandų *gaul* 'kaukimas, staugimas', *gaula* 'kaukti, staugti' (Фасмер

I 472). F. Kluge pažymi, kad vok. *Gaul* kilmė neaiški (Kluge 2002: 334).

Bėrgeltė 'arbatpinigiai' BzF (TP 1881, 2), *bìrgiltas* Alm 30 gauti iš v. v. ž. *bêrgelt* 'akcizas alui; arbatpinigiai' (MndW I 244).

Bėkis 'dubuo, praustuvė' C I 240, B 185, 583, 628, R II 54, MŽ II 72, N 326, [K], KŽ pasiskolintas iš Pr. v. *Becken* 'seklus indas, dubuo, praustuvė' (Ziesemer I 448), plg. v. v. a. *becke(n)* iš v. lot. *bac(c)in(i)um* 'indas vandeniui', kuris yra vedinys iš galų *bacca*, n. nl. *bekken* (Kluge 2002: 99), vok. *Back* 'gilus medinis (jūreivių) dubenėlis' (Фасмер I 108).

Kai kada nepateikiami LKŽ žodžių fonetiniai variantai, pavyzdžiui, ***bolvarkas*** 'pylimas' BB 5 Moz 1,7, BB Iz 29,3, BzB 276, plg. Pr. v. *Bollwerk*, *Bohlwerk* 'medinis pylimas, įtvirtinimas iš lentų', vėliau bet koks 'įtvirtinimas' (Ziesemer I 715), v. v. ž. *bolwerk*, v. nl. *bolwerc* 'gynybinis įrenginys iš lentų' iš nyderlandų pateko į vokiečių ir prancūzų kalbas (Kluge 2002: 138).

Burggrovas (1) 'pilies savininkas (titulas); vidurinių amžių Vokietijoje – pareigūnas, turėjęs administracinę, teisminę ir karinę valdžią' PVG 108 (1736), K, N 339, K I 270, KŽ, ***burggravas*** PVG 84 (1724), 92, ***burggrabas*** PVG I (1589), Arch XXXX 294, ***burggrobas*** C I 414, B 303, ***burggrebas*** PVG II (1639) kilo iš Pr. v. *Burggraf* 'miesto grafas, valdytojas, prievaizdas, teisėjas', kar. 'vadas' (Ziesemer I 879), dėl antrojo dėmens plg. Pr. v. *Groaf* (Riemann II 487–488), vok. Reino dial. *grōf* (Grimm 2004 VIII 1698, 52), s. v. a. *grāvo*, v. v. a. *grāve*, v. nl. *grave*, *greve*, v. lot. *gravius* 'grafas', gotų *gagrefts* 'nutarimas, įsakas' (Kluge 2002: 367), l. *grabia*, *hrabia* (Фасмер I 453).

Kai kurie skoliniai pateikiami *Lietuvių kalbos žodyne* kaip keliais šimtais metų vėlesni, pavyzdžiui, ***kikleris*** 'šundaktaris' nurodyti šaltiniai tik nuo XIX a. (N, [K], Mit I 240), nors šis žodis fiksuotas jau XVII–XVIII a.: Lex 69, C II 252 *Kiklėris*, B 989. Jo pamatas yra Pr. v. *kekeler* 't. p., šarlatanas' (Alm [1934]: 66), plg. v. v. ž., v. nl. *gokelen* 'juokauti, kvailioti', v. v. ž. *gokeler*, v. lot. *cauclarii* (Kluge 2002: 333–334).

Išvados

Daugelis šiame straipsnyje nagrinėjamų *Lietuvių kalbos žodyne* rastų nelietuviškų žodžių yra kilę iš Prūsijos vokiečių tarmių, o į jas pateko iš nyderlandų kalbos. Kai kurių skolinių pirmasis šaltinis yra prancūzų kalba. Dalies žodžių pirmykštė kilmė dar nėra išaiškinta.

Šalia antraštinio žodžio pateiktas vokiškas atitikmuo turėtų būti tikslesnis – reikėtų nurodyti, ar iš vokiečių aukštaičių, ar iš vokiečių žemaičių tarmių kilęs žodis, taip pat rašyti tikslesnį laikotarpį, pavyzdžiui, iš vidurinės ar naujosios kalbos.

Rasti skolinių vokiški pamatiniai žodžiai rodo, kad daugelio skolinių garsai nėra pakitę lietuvių kalboje. Įvairių lietuviškų žodžių fonetinių atitikmenų randama germanų kalbų dialektuose.

Svarbu užfiksuoti, pateikti žodyne ir šiandien nevartojamus istorizmus, archaizmus ar barbarizmus, nes jie teikia žinių apie kalbos praeitį ir raidą, kalbų kontaktus, jų laiką, padeda nustatyti tautas, su kuriomis bendrauta, išryškina vietas, kuriose vyko kontaktai. Juk vienas iš svarbiausių leksikografijos principų yra surašyti visus žodžius.

Sutrumpinimai

ags.	– anglosaksų	s. nl.	– senoji nyderlandų
gr.	– graikų	s. s.	– senoji saksų
l.	– lenkų	s. skand.	– senoji skandinavų
liet.	– lietuvių	s. v. a.	– senoji vokiečių aukštaičių
lot.	– lotynų	t. p.	– taip pat
n.	– neutrum, niekatroji giminė	v. lot.	– vidurinė lotynų
nl.	– nyderlandų	v. nl.	– vidurinė nyderlandų
n. nl.	– naujoji nyderlandų	vok.	– vokiečių
n. v. a.	– naujoji vokiečių aukštaičių	v. v.	– vidurinė vokiečių
pranc.	– prancūzų	v. v. a.	– vidurinė vokiečių aukštaičių
Pr. v.	– Prūsijos vokiečių	v. v. ž.	– vidurinė vokiečių žemaičių
s.	– senoji, senovės	v. ž.	– vokiečių žemaičių
s. fr.	– senoji frankų		

Kiti sutrumpinimai tokie pat kaip akademiniame *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽ$_e$).

Šaltiniai ir literatūra

Alm [1934]: Alminauskis K. *Die Germanismen des Litauischen* Teil 1. *Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*, Kaunas: Šv. Kazimiero d-jos knygynas.

Alm (PrW) – W. Ziesemerio *Preussisches Wörterbuch* rankraštis, kuriuo pasinaudojo K. Alminauskis.

Brückner A. 1974: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Čepienė N. 2006: *Lietuvių kalbos germanizmai ir jų fonetinės ypatybės*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Grimm 2004: *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. Elektronische Ausgabe der Erstbearbeitung, Zweitausendeins.

Fr I–II – Frischbier H. *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge* 1–2, Berlin: Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin, 1882–1883.

Karulis K. 1992: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* I–II, Rīga: Avots.

Kluge F. 1957, 2002: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 17 Auflage, Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1957; *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 24 Auflage, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2002.

LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1. *Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977.

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt. Naudotasi ir knyginiu LKŽ.

MndW I–VI – Dr. Karl Schiller und Dr. August Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 1–6. Photomechanischer Neudruck, Münster in Westf., 1931.

PaulW 1961: Paul H. *Deutsches Wörterbuch*, Halle (Saale): Veb Max Niemeyer Verlag.

PVG – *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*. Sudarė P. Pakarklis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.

Riemann E. I–VI – *Preussisches Wörterbuch. Deutsche Mundarten Ost- und Westpreußens* 1–2. Hrsg. von Erhart Riemann; 3–4. Hrsg. von Ulrich Tolksdorf; 5–6. Hrsg. von Reinhard Goltz, Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 1981–2000.

Sabaliauskas A. 1994: *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Sehwers J. 1953: *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen*, Berlin: in Kommission bei Otto Harrassowitz Wiesbaden.

Skardžius Pr. 1931: *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*, Kaunas: Akc. „Spindulio" b-vės spaustuvė.

Smoczyński W. 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego = Lietuvių kalbos etimologinis žodynas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Ziesemer W. I–II – *Preussisches Wörterbuch. Sprache und Volkstum Nord-*

ostdeutschlands 1. *A–C*, 2. *D–Fi*. Herausgegeben von Ludwig Erich Schmitt, Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag, 1975.

Фасмер М. I – *Этимологический словарь русского языка* 1, Москва: Прогресс, 1986.

ON THE ORIGIN OF SEVERAL NON-LITHUANIAN WORDS IN *LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS*

Summary

The authoress of the current article explains and specifies the loanwords found in the academic *Lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Lithuanian Language*), whose origin is marked in brackets as non-Lithuanian, e.g. *šìbrugis* 'ferry' derived from the German dialectal word *Schiffbrugh*; *treĩla* 'a rope for pulling a ship' borrowed from the Dutch *treil*. The German root words of some loanwords are presented in Kazys Alminauskis's book, and part of them can be found in the dictionary by Hermann Frischbier, e.g. the words derived from Prussian German *treñpelis* 'roof elevation on poles', and *šérbukas* 'scurvy'. In *Lietuvių kalbos žodynas*, a Germanism is sometimes accompanied by a New High German equivalent; e.g., *brìgis* 'flooring in a horse stable' is accompanied by the New High German word *Brücke* instead of the Prussian German *brig*; next to *trumita* 'a wind instrument', testified in the Bible by Jonas Bretkūnas from the 16th century, stands *Trompete*, though a Western High German equivalent *trumet* should be presented. Some unmarked loanwords have been found, cf. *bromóti* 'reprehend', derived from Prussian Low German *bromme(n)*; *trãpas* zool. 'a large bird of the steppe, bustard', from Western Low German *trappe*. Sometimes a word is marked as a Germanism but its equivalent is not presented; the root word of *trimità* registered in the Prussian Lithuanian and German dictionaries, is Prussian German *trömete*. Some words attributed to Slavisms could be direct Germanisms (*blánka* 'a thick board', *treliúoti* 'haul, pull'). Some words borrowed from Prussian Germans are absent in *Lietuvių kalbos žodynas*: *aornas* 'maple tree, platan'; *bẽkis* 'bowl, washbasin', and others. Sometimes phonetic variants of words are not given: *burggrovas* 'castle owner; official', *burggravas*, *burggrabas*, *burggrobas*, *burggrebas*.

It is important to register and present in the dictionary the words that are out of use today – historicisms, archaisms or barbarisms, – as they provide us with some knowledge about the past of the language and its development, language contacts, when and where they took place, and help us to establish which nations were in contact with each other.

Ona Kažukauskaitė
Lietuvių kalbos institutas

Lietuviškoji leksika rankraštiniame 1820 metų lietuvių–lenkų kalbų žodyne

Šį žodyną, pavadintą *Dikcyonorius Lieżuwiu Lietuwiszku Su pridieimu nekuriu Zodziu Lieżuwiu Lenkiszku. Pagał Alfabeta trumpay aprašitas Metuose Pona 1820*, yra ištyręs ir aprašęs Jonas Kruopas (1967: 157–164). Publikacijoje aptarta žodyno apimtis, sudėtis, prierašai, rašyti kito asmens ranka, keltas autorystės klausimas. Išvadoje konstatuota, kad „1820 m. „Dikcyonorius" yra vienas iš pirmųjų XIX a. pradžios žodynų, pateikusių nemažą lietuvių kalbos leksikos dalį, kuri padeda mums susipažinti su ano meto lietuvių kalbos žodynine sudėtimi" ir kad „D[ikcyonorius] užfiksavo keliasdešimt retų žodžių, kurie iki šiol nebuvo žinomi ir kurie dabar bus panaudoti akademinio „Lietuvių kalbos žodyno" kartotekai papildyti" (Kruopas 1967: 162–163).

Rankraštinio žodyno duomenys *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekai ligi šiol nebuvo pateikti. Todėl šiame rašinyje keliasdešimčia įdomesnių lietuviškų žodžių norima atkreipti dėmesį į šį leksikos šaltinį, teikiantį medžiagos leksikologijai, etimologijai, kalbos istorijai.

Žodynas yra anoniminis (toliau – AŽ). Antraštiniame lape antspaudėliu užspausta pavardė *Szymon Strymowicz*, manoma, yra ne autoriaus, o žodyno turėtojo (Kruopas 1967: 159). Šios asmenybės vis dar nepavyksta išaiškinti. Vienoje viltį teikusioje knygoje, kurioje net rašoma, kad „Strimų-Strimaičių pavardė užošė zanavykiškas sodybas", Strimo, Strimaičio ar Strimavičiaus vardu Simonas neminima (Matulaitytė, Strimaitis 2007: 9).

Apie šią pavardę dera pakalbėti daugiau. Viena, dėl to, kad *Dikcyonorius* ir *Strymowicz* neabejotinai yra susiję nuosavybės ryšiais. Antroji priežastis – galima šios pavardės sąsaja su tam tikra AŽ leksine įdomybe.

Anoniminiame žodyne pateiktoji pirmiena – niekur kitur neužfiksuoti veiksmažodžiai *Strimuot* ~ strimuoti, *Istrimuot* ~ įstrimuoti,

Pastrimuot ~ pastrimuoti bei *Pasztrimuot* ~ paštrimuoti – visi, deja, be lenkiškų atitikmenų, šaknimis gali būti siejami su lietuviškais asmenvardžiais *Strimas*, *Strimaitis*, *Strimavičius* ir *Štrimas*, *Štrimaitis*. *Lietuvių pavardžių žodyne* nurodyta, kad asmenvardžio *Strìmas* (taip pat ir vedinių *Strimáitis*, *Strimãvičius*) kilmė neaiški (LPŽ 1989: 837).

Įdomu, kaip pavardės kilmę bando nustatyti patys jos turėtojai. Kunigas Vaclovas Strimaitis, aiškindamasis savo giminės genealogiją, pasakoja, kad šešioliktame amžiuje nepakentę vokiško jungo Strimai–Strimaičiai pabėgo iš Karaliaučiaus apylinkių ir apsigyveno Sūduvos pakraštyje, dabartiniame Naumiestyje. Su pirmykšte gyvenimo vieta jis sieja ir pavardę, sakydamas, kad „pats žodis *Strymas* išmirusioje prūsų kalboje reiškė *vėžys*. Bene su tuo žodžiu bus sudarytas sudurtinis prieveiksmis *strimgalviais*, atseit, *vėžiagalviais*, tarsi beskubėdamas vėžys norėtų galva verstis. Nuo Naumiesčio tie ateiviai pasistūmėjo į Zanavykiją <...>, kai kurie prisiėmė sulenkintą *Strimavičiaus* pavardę <...>, dar kitų pavardes vokiškumo veikiami, zanavykai ištardavo *Štrimas*“ (Matulaitytė, Strimaitis 2007: 9).

LKŽ$_e$ duomenimis, žodis *strỹmas* reikšme ‘vėžys’ yra pateiktas iš KŽ, L, Rtr ir iš Bs (Jono Basanavičiaus). Neabejotina, kad tai yra tas pats Strimaičio minimas žodis, vartotas ir Prūsuose gyvenusių lietuvių. Atrodytų, kad pravardinis asmenvardžio pagrindimas yra įtikinamas. Tačiau ar/kaip tai sietina su minėtomis pavardėmis, tegalėtų pasakyti antroponimijos specialistai.

Didžiulis AŽ trūkumas yra tas, kad prie daugelio lietuviškų žodžių neparašyti lenkiški atitikmenys[1]. Iš 21 696 lietuviškų žodžių 8 543 neturi lenkų kalbos ekvivalentų. Tokie „liežuviu lietuvišku“ parašyti žodžiai kaip *Apostacye*, *Mamzeli*, *Nonilionas*, *Plenipotencye*, *Testimonia*, *Wabankas* ir ištisi puslapiai nuo *Fabryka* iki *Fuzye* ir nuo *Hałasas* iki *Hymnas* turi ekvivalentus, t. y. tuos pačius žodžius ir „liežuviu lenkišku“. O vien tik AŽ užfiksuoti *Almies* ~ almės, *Aukay* ~ aukai, *Garłuwa* ~ garluva, *Gelteras* ~ gelteras, *Ginga* ~ ginga, *Grostay* ~ grostai, *Kartuszi* ~ kartušė, *Uora* ~ uora (ora?), *Paribay* ~ paribai, *Patakutis* ~ patakutis, *Słuoka* ~ sluoka, *Stirżokas* ~ stiržokas, *Striuoksnis* ~

[1] Lenkiškąją AŽ dalį šio rinkinio straipsnyje „Anoniminio 1820 metų lietuvių–lenkų kalbų žodyno lenkų kalbos analizė“ aptaria Małgorzata Kilar.

striuoksnis, *Tralti* ~ traltė, *Utna* ~ utna, *Wargsnus* ~ vargsnus, *Wesztukas* ~ vėštukas, *Zegźiė* ~ žegžė ir kiti likę neišversti yra nesuprantami, jų reikšmės geriausiu atveju gali būti numanomos. Autorius tarsi apsidraudė jau antraštėje pažymėdamas, jog išversti būsią ne visi žodžiai. Galimas daiktas, kad tai jam pasirodė ir neįmanoma padaryti.

AŽ autorius buvo „savo kampo"[2], t. y. savo tarmės kalbos atstovas. Pasak Zigmo Zinkevičiaus, „lietuviškų žodžių fonetika leidžia spėti autorių buvus vakarų aukštaitį, kilusį greičiausiai kur nors iš Paprūsės, arba arti žemaičių" (Zinkevičius 1990: 222).

Priklausymą Prūsų Lietuvos vakarų aukštaičiams rodo tokios ištisai vartojamos bendraties formos, pvz.: *Gabet* ~ gabęti 'gabenti', *Kuret* ~ kūręti 'kūrenti', *Treplet* ~ treplęti 'treplenti', *Trit* ~ tryti 'trinti', bei sporadiškai monoftongizuotas dvibalsis *ai*, pvz.: *Atwaras* ~ aitvaras[3], *Waworikszti* ~ vaivorykštė. Netolimų žemaičių įtaką liudija: dvibalsio *uo* vienbalsinimas, pvz.: *Skrustas* ~ skruostas 'viena sėdmenų pusė', *Szaszulitis* ~ šašuolytis 'šešėlis', vertimas *ė* į *ie*, pvz.: *Draugie* ~ draugė 'būrys, kompanija', *Eydiet* ~ eidėti 'aidėti?', *Kibždiet* ~ kibždėti 'krutėti, knibždėti', ir *i* moteriškosios giminės daiktavardžių galūnėje, pvz.: *Liebi* ~ lėbė 'prabanga, geras gyvenimas', *Skrebuti* ~ skrebutė 'kailinukai', *Waykmergi* ~ vaikmergė 'mergina, turinti vaiką'.

Kad žodyno autorius buvo kilęs iš Paprūsės arba gyvenęs Paprūsėje, galima spręsti iš AŽ žodžių, randamų tik Prūsų Lietuvos raštuose ir žodynuose. Plg. AŽ *Unksteimas* ~ unkstėjimas, *Unkstet* ~ unkstėti su BB Iz 38,14 paraštėje parašyta forma *unksteiau* (žr. ir LKŽ$_e$ *unkstėti* 'vaitoti'). Žodis *Iwas* ~ yvas 'didysis apuokas; žiūras; didžiaausė pelėda' yra Lex 178, C II 109, B, MŽ, K ir BzBk XXVII 165. *Kaklega* ~ kaklėga 'didelis girtuoklis' pateiktas R, MŽ, N, [K]. *Pergas* ~ pergas 'eldija,

[2] Simonas Stanevičius „savo kampo vaisiumi" vadino nežinomo autoriaus lotynišką gramatiką *Universitas linguarum Lituaniae*, parengtą aukštaičių rytiečių tarmės pagrindu, išleistą 1737 m.Vilniuje, kartu skatindamas vertinti kiekvieną bet kuria Lietuvos tarme parašytą raštą. S. Stanevičiaus pratarmę „Skaytisentyms" jo paties 1829 m. perleistai minėtajai gramatikai žr. *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*. Redagavo K. Korsakas ir J. Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, 323–326.

[3] LKŽ$_e$ šis žodis iš Jokūbo Brodovskio žodyno pateiktas netransponuotas: *2 atvaras sm. B = aitvaras*.

luotas' – Q 289, R 262, [K] ir NdŽ. Tikriausiai tai tik sutapimas, o ne įrodymas, kad AŽ autorius naudojosi senaisiais spausdintais žodynais. AŽ yra itin žodingas, tad kažin, ar esama pagrindo manyti, jog buvo skolintasi vos keletą žodžių.

Leksikografinės išmonės AŽ nėra: kairėje skiltyje pateikti lietuviški žodžiai, dešinėje už statmeno brūkšnio – lenkiški be jokių pažymų ar vartojimo pavyzdžių. Užtat nedidelis, maldaknygę primenantis tomelis toks skalsus žodžių.

Anoniminis žodynas išsaugojo kalbos istorijai du dabar jau išnykusius žodžius: *gensis* ir *gerušė*. Jų nėra *Lietuvių kalbos žodyne*. AŽ *Giensis* ~ gensis turi atitikmenį *Czapla* 'garnys', *Gieruszi* ~ gerušė ('garnys?') be atitikmens, tačiau reikšmingas yra vien tik pats šio žodžio užrašymas.

Įdomu tai, kad žodžio *gensis* kito kamieno variantas *geense*, ko gero, galėjo būti ir prūsų kalboje. Apie jį užsimena Vincas Urbutis etiude „Baltų kalbų garnio pavadinimai" (Urbutis 1981: 17–40). Autoriui žodis *gensis* nebuvo žinomas, todėl straipsnyje neminimas. Jeigu būtų buvęs žinomas, *gensis* būtų galėjęs (o dabar gali) praversti diskusijoje aiškinantis prūsų kalbos žodį *geeyse*, užrašytą Elbingo žodynėlio (apie 1400 m.), dabar neberandamo, išlikusiame nuoraše. Tokiu parašymu mokslininkų abejota. Be kitų interpretacijų, V. Urbučio pateikiama Kazimiero Būgos nuomonė, kad „*geeyse* galįs būti perrašymo klaida vietoj *geense* ir tuo pačiu gretinamas su lie. *génžė (gęžė)* bei *génšė (gęšė)*" (Urbutis 1981: 24).

Nekeliantis abejonių AŽ žodis *gensis* 'garnys' šiuo metu papildo lietuviškų garnio pavadinimų eilę.

Žodis *gerušė* jau yra buvęs įtrauktas į garnio nominacijos ir kilmės problematiką. Tačiau jis mokslininkams (ne visiems) pasirodė nepatikimas. Apie tai tame pačiame etiude V. Urbutis rašo: „Lie. *genšė* (ir *gemšė?*) iš visų garnio pavadinimų į rašto kalbą pakliūva bene anksčiausiai. J. Bretkūno Biblijos vertimo rankraštyje rašoma *Gemſchę* (vn. gl.) 3 Moz 11, 19 (dėl neteisingo šios vietos skaitymo atsirado Adalberto Becenbergerio *geruſche* „Reiher" BzB 68, 284, iš kur ši nesama lytis pakliuvo ir į kitų kalbininkų darbus; tai jau yra iškėlęs F. Špechtas, žr. KZ 1930 LVII 276), [*gemſhes*] (dg. vrd.) Ps 104, 17" (Urbutis 1981: 20).

Kaip matyti, dėl Jono Bretkūno *Gemſchę* tarp kalbininkų būta nesutarimo. Bet ir V. Urbutis rašydamas *gemšė* su klaustuku – (sen. *gemšė?*) – dėl šio žodžio nebuvo visiškai tikras.

Vis dėlto, nesileidžiant į ankstesnių aiškinimų dėl *gemšė* ir *gerušė* analizę, reikia pripažinti, jog tai, kad Adalbertas Bezzenbergeris BB 3 Moz 11, 19 nurodė perskaitęs žodį *geruſche* ir vėliau jį nagrinėjo (Bezzenberger 1877: 68, 284), yra reikšminga. Gal A. Bezzenbergeris tą *geruſche* buvo kur nors girdėjęs ir todėl skaitydamas įžiūrėjo jam jau pažįstamą žodį?

Tegu J. Bretkūno Biblijoje tai „nesama lytis", bet ji yra tikras kalbos faktas, užfiksuotas anoniminiame žodyne. J. Kruopas šį žodį buvo priskyręs prie neaiškių, abejotinų ir toliau tyrinėtinų (Kruopas 1967: 162). Atsiradus papildomų duomenų, žodis *gerušė* juoba tyrinėtinas.

AŽ žodis *Gierszi* ~ geršė, gretintinas, žinoma, su tuo pačiu *Gieruszi* ~ gerušė. Abu jie gali būti ir tos pačios reikšmės – 'garnys', bet tai nėra žinoma, nes neparašyta lenkiškų atitikmenų.

AŽ yra dar vienas žodis reiškiąs 'garnys' – dabar jau išnykęs garnio pavadinimas *Zuwiedra* ~ žuvėdra (*Czapla*).

Nežinomas aptariamojo žodyno sudarytojas yra užfiksavęs žodį *Penudelis* ~ penudėlis (*Makolągwa*), reiškiantį 'čivylis' ar 'kikilis', kuris, atrodo, galėtų būti lyginamas su išnykusiu žodžiu *pamėdulẽ* 'juodasis strazdas', žinomu iš Prūsų Lietuvos žodynų B, MŽ, [K] bei pagal $LKŽ_e$ iš Tado Ivanausko raštų. Galimas dalykas, kad tai tas pats *pamėdulẽ*, tiktai jau pakitęs fonetiškai variantas, netikslia forma ir reikšme užrašytas iš atminties.

Taip pat vieno AŽ tepažįstamas žodis *Ragius* ~ ragius (*Rarog*) 'sketsakalis', plg. $LKŽ_e$ *raragas* 'maitvanagis' iš R, MŽ, N ir BB 5 Moz 14,13. Tikriausiai *Ragius* yra lenkiškojo *Rarog* perdirbinys.

Kad AŽ autorius gyveno prie vandenų arba bendravo su ten gyvenančiais žmonėmis, rodo šio žodyno daugelio žuvų pavadinimai. Išsiskiriantys iš kitų, raiškūs ir įdomūs yra ligi šiol niekur kitur neužfiksuoti *balsė*, *drežė*, *stinteržilis*.

AŽ lašišos pavadinimas *Balsi* ~ balsė (*Łosoś*) teikia naują (spalvos?) požymį šios žuvies nominacijai.

Plėšrios žuvies ešerio pavadinimas *Dreźie* ~ drežė (*Jaždryk*) galbūt sietinas su LKŽ$_e$ žodžiu *drẽženos*, reiškiančiu 'skutai, čeženos'. Sakinio, užrašyto iš Salantų *Sudraskė į drẽženas*, subjektas drežė 'ešerys' būtų visiškai įmanomas.

Pūgžlio pavadinimas *Stinterźilis* ~ stinteržilis (*Jazgorž*), atrodo, turėtų reikšti tą patį, ką ir LKŽ$_e$ variantas *stìnterželis*. Bet sakinyje *Siunta kaip stìnterželiai* iš Kintų LKŽ$_e$ liudijimu iliustruojama reikšmė 'išdykėlis'. Iš to sakinio galima numanyti, kad kažkokie išdykėliai yra lyginami, tik neaišku, su kuo. Remiantis AŽ, naujame LKŽ$_e$ *stìnterželio* reikšmė turėtų būti pakoreguota į 'pūgžlys'.

Žuvis *Straukas* AŽ lenkiškai neįvardyta. LKŽ$_e$ žodis *straũkas*, Jono Jablonskio užrašytas iš Veliuonos, apibūdintas 'tokia žuvis, panaši į gružlį'. AŽ yra vienintelis šaltinis, patvirtinantis J. Jablonskio užrašyto duomens patikimumą. Beje, *straũkas* (skirtingai nei *strỹmas*) nurodomas kaip galimas asmenvardžio *Stráũkas* apeliatyvas (LPŽ 1989: 830).

Su žuvimis susiję žodžiai *Stinczius* ~ stinčius ir *Szamusis* ~ šamūsis, abu be lenkų kalbos atliepinių, LKŽ$_e$ buvę žinomi tik iš Antano Juškos žodyno: *stiñčius* 'kas pardavinėja žuvis', *šamũsis* 'kas dideliais ūsais'. AŽ ir šiais atvejais teikia informacijos apie konkretesnį tų dviejų žodžių vartojimo laiką ir apytikrę vietą.

Žvejybos terminas *Kurszvalti* ~ kuršvaltė[4] išverstas žodžiu *Bacik*, reiškiančiu 'nedidelė valtis, laivelis'. Su žvejyba dar gali būti susijęs žodis *Zugardas*, jo nėra LKŽ$_e$; plg. *žugertas* 'kartis žuvims baidyti ar valčiai stumti' LKŽ$_e$ įrašytą iš C I 663, B 475, MŽ, N, [K], KŽ, rš (Rsn).

Įdomesni AŽ gyvūnų pavadinimai, kurių neturi LKŽ$_e$, yra šie: *Bundzokas* (*Slimak*) ~ bundzokas 'sraigė', *Glutinas* ~ gliutinas (*Padalec*) 'gluodenas', *Irszis* ~ iršis (*Daniel*) 'danielius' (plg. vok. *Hirsch*), *Kiaułuteli* ~ kiaulutėlė (*Swinia wesz*) 'kiaulių utėlė' ir *Piktusi* ~ piktusė (*Mendoweszka*) 'kirkšninė utėlė'.

[4] Žodį *kuršvaltė* pastebėta proteguojant akademiką Vytautą Gudelį. Jis rašo: „vokiečiai kuršius vadina *die Kuhren*, nuo to ir kilo *kurėnų* (*kuršių*) valties pavadinimas. Šios knygos autorius jau senokai į tai atkreipė dėmesį ir tą valtį siūlė vadinti *kuršvalte* arba *kuršėnu*“ (Gudelis 2006: 25).

Žodis *Ałajus* (*Orkisz*), reiškiantis 'dvieilis miežis', sietinas su būdvardžiu *ãlas,-à* reikšme 'nualintas, plikas' (LKŽ$_e$ (Nč)). Tas ryšys ypač matomas J. Jablonskio užrašytame sakinyje *Ala žemė, neaugs miežiai*, tačiau nenurodyta vieta.

Pora žinomų žodžių neįprastomis reikšmėmis *Gaydźiai* ~ gaidžiai (*Pólnoc*) 'vidunaktis', *Gardelis* ~ gardelis (*Trzoda*) 'kaimenė, banda' laikytini semantiniais dialektizmais.

Šis žodynas pateikia du naujus valgių pavadinimus: galbūt nelietuvišką *Plindras* ~ plindras (*Olatka*) 'sklindis' ir *Skiepetaynis* ~ skepetainis (*Lazanka*) 'skrylis'.

Bulvės pavadinimai *Patupelis* ~ patūpėlis (*Kartofla*) ir *Tupukas* ~ tūpukas (*Kartofla*) įrašyti tarp žodžių *Patupdit* ir *Tupot*, tad jų įvardijimo motyvacija yra visiškai suprantama.

Žodis *Pentwieta* ~ pentvieta neturi lenkiško atitikmens. Tačiau net nežinant reikšmės atrodo, kad tai dūrinys iš *pentis* ir *vieta*, plg. AŽ analogiškos darybos *Ugnawieti* ~ ugnavietė. Panašūs yra LKŽ$_e$ žodžiai *pentvytė* ir *pentvytis*, kurių reikšmė 'kirvio dalis tarp penties ir plauto' Mato Untulio užrašyti iš Šačių. Prie *pentvytė* dar yra J. Brodovskio žodyno santrumpa *B*, taigi būtų nebe pirmas atvejis, kai Prūsų Lietuvos žodynų ir AŽ žodžiai sutampa ar beveik sutampa. Ar *pentvieta* gali reikšti tą patį, ką ir *pentvytė*, *pentvytis* – užduotis šiuos žodžius tyrinėsiantiems.

Žodis *Perpiskas* ~ perpiskas ir jo denominatyvas *Perpiskaut* ~ perpiskauti AŽ parašyti be lenkiškų atitikmenų. LKŽ$_e$ yra veiksmažodis *pérpiskauti*, jis pateiktas *piskauti* 'mėgdžioti' lizde, atseit turintis priešdėlį. Priešdėlėtojo reikšmė nurodyta kiek kita – 'pašiepti, kabinėtis prie žodžių', išplaukianti iš sakinio, užrašyto Skirsnemunėje: *Ką tu čia mane párpiskauji!* Akivaizdu, kad *piskauti* buvo dirbtinai padarytas iš žodžio *pérpiskauti*, nežinant tikrojo pamatinio žodžio. Šiuo atveju AŽ vardažodis *perpiskas* padėjo nustatyti iš jo padarytą veiksmažodžio formą *perpiskauti*, plg. dar AŽ *Prieždis* ir *Prieždźiaut*. Žodžio *priežodžiauti* LKŽ$_e$ nėra. Apskritai AŽ išsiskiria porų – vardažodis ir iš jo padarytas veiksmažodis – gausa, pvz.: *Babožius* : *Babožiaut*, *Bukszas* : *Bukszuot*, *Gaydulis* : *Gaidulaut*, *Graibsztas* : *Graibsztuot*, *Iszniekos* : *Iszniekot*, *Kabenekas* : *Kabenekuot*, *Kiericzios* : *Kiericziot*, *Kliwas* : *Kliwiot*,

Nueyga : *Nueyt*, *Paada* : *Paadit*, *Parita* : *Parituot*, *Rajus* : *Rajuot*, *Sinkini* : *Sinkinet*, *Srabus* : *Srabit*, *Sznarwa* : *Sznarwuot*, *Szwabarekas* : *Szwabarekuot*, *Twankczey* : *Twankcziuot*, *Umelis* : *Umeliuot*, *Užgaydałas* : *Užgaydałaut*, *Wałmas* : *Wałmuot*, *Warżas* : *Warżawot*, *Wypisa* : *Wypisot*, *Zimburas* : *Zimburit*.

Iš čia išvardytųjų porų $LKŽ_e$ visai nėra: *švabarėkas* : *švabarėkuoti*, *užgaidalas* : *užgaidalauti*, *zimburas* : *zimburyti*. Vardažodinės kilmės veiksmažodžių $LKŽ_e$ nebūta šių: *babožiauti*, plg. *babõžius* 'elgeta' $LKŽ_e$ ([K], Š, Jrg); *bukšuoti*, plg. *bùkšas* 'metalinis žiedas, kuriame sukasi ašis; įvorė' $LKŽ_e$ (K, Br, Snt); *graibštuoti*, plg. *graĩbštas*,*-ė* 'vagilius' $LKŽ_e$ (Ldvn, Slv); *kabenėkuoti*, plg. *kabenẽkas* 'dviem ražais kablys (ppr. mėšlui iš vežimo versti)' $LKŽ_e$ (J, Čk); *keryčioti*, plg. *kerýčios* 'burtai, kerai' $LKŽ_e$ (J, Žm; R370, K); *klyvioti*, plg. *klývas*,*-à* 'šleivas, kleivas, klišas' $LKŽ_e$ (SD108, N, [K], J, J.Jabl, Paį); *parituoti*, plg. *pãritas* 'pagalys, padedamas po kraunamais rąstais' $LKŽ_e$ (DŽ); *rajuoti*, plg. 1 *rãjus* 'masalas žuvims' $LKŽ_e$ (Btg, Jrb, Gr, Št); *sinkinėti*, plg. *sinkìnė* 'smulkiai akytas nedidelis tinklas' $LKŽ_e$ (J. Jabl, NdŽ, KŽ, Vl, Skr, Nm, Mrj, Šn; N, [K]); *šnarvuoti*, plg. *šnervỹs*,*-ẽ* 'kas didelėmis šnervėmis' $LKŽ_e$ (J, Skr); *valmuoti*, plg. *valmas* 'gurkšnis' $LKŽ_e$ (Skr); *vypisoti*, plg. *výpisa* 'juokas, pasišaipymas' $LKŽ_e$ (J, Skd).

Veiksmažodžiai AŽ sudaro pačią gausiausią grupę iš jame esančių kalbos dalių. Vietomis lietuviški žodžiai surašyti kone ištisomis skiltimis ir tik prie nedaugelio parašyti lenkų kalbos atitikmenys, pavyzdžiui, priešdėlėtieji veiksmažodžiai: *Apszamatit*, *Apszmulksztit*, *Apszniorit*, *Apszwankit*, *Aptaust*, *Aptautelėt*, *Aptworit* (*Ogrodzic*), *Aptwoskit*; *Itursit*, *Itwarsit*, *Itwirsłuot*, *Itwit*, *Itwoskit*, *Iudit*, *Iwieplit*, *Izałpatit*, *Ižost*. Ne visų čia išvardytųjų AŽ yra nepriešdėlinės formos, bet vienų ar kitų formų reikšmes galima rasti $LKŽ_e$.

Be minėtų, seniau nežinotų veiksmažodžių *Strimuot*, *Istrimuot*, *Pastrimuot*, *Pasztrimuot*, $LKŽ_e$ papildys pluoštas naujų veiksmažodžių, pvz.: *Atbranklit* ~ atbranklyti '?', *Atplenkiet* ~ atplenkėti '?', *Balandziuot* ~ balandžiuoti 'burkuoti', *Duokit* ~ duokyti '?', *Kogliniet* ~ koglinėti '?', *Plundrikaut* ~ pliundrikauti '?', *Strižuot* ~ strižuoti '?' *Watoksztelet* ~ vatokštelėti (plg. $LKŽ_e$ interjekciją *vatokšt* smarkiam

parvirtimui nusakyti vartojamą Skirsnemunėje), *Wauszkit* ~ vauškyti '?', *Wernit* ~ vernyti '?' ir kt.

AŽ pateikta asmenų įvairiausių pavadinimų, bet tik nedaugeliui prirašyti lenkiški atitikmenys. Lyginant su $LKŽ_e$ matyti, jog tai daugiausia vakarų aukštaičių tarmės žodžiai, pvz.: *Apuokagalwis* ~ apuokagalvis sakinyje iš Marijampolės reikšme 'kas turi didelę plaukais apaugusią galvą', o iš Skirsnemunės – 'apsileidėlis, pusgalvis'; *Atžagarwiźis* ~ atžagarvyžis 'užsispyrėlio' reikšme $LKŽ_e$ pateiktas iš Vabalninko; *Dikmalkis* ~ dykmalkis $LKŽ_e$ tik iš Antano Juškos žodyno buvęs užfiksuotas reikšme 'kas mėgsta dykinėti' dabar turės šio žodžio patvirtinimą iš AŽ; frazeologinis junginys *Miegukugis* ~ miegų kūgis $LKŽ_e$ reikšme 'miegalius' užrašytas iš Eržvilko; žodis *Pakieltpakauszis* ~ pakeltpakaušis 'kas išdidus, pasipūtęs' žinomas Veliuonoje ir Plokščiuose. Trys dabar jau nebevartojami tam tikros būklės žmonių pavadinimai – *Kudžma* ~ kudžma, *Kuwinas* ~ kuvynas, *Radviłas* ~ radvilas – $LKŽ_e$ tebuvę paliudyti tik iš vieno šaltinio.

Žodis *kudžmà*, tiksliau jo forma *kudžmẽlė* reikšme 'neūžauga' $LKŽ_e$ užfiksuotas sakinyje iš Akmenės: *Aš už tokio kudžmẽlės nebūčiau tekėjusi.*

Žodžiui *Kuwinas* ~ kuvynas AŽ suteiktas atitikmuo *Niemowlę* 'kūdikis'. $LKŽ_e$ tokios žodžio *kuvýnas* reikšmės nėra, o yra dvi kitos: 'smulkus vandens gyvūnėlis, kivynas' ir 'buožgalvis, kūjagalvis' žinomos iš Marijampolės ir Sasnavos.

$LKŽ_e$ prie *rãdvilas* 'rastinis vaikas, rastinukas, pamestinukas' konkretus šaltinis nenurodytas, pažymėta *rš* (raštai).

AŽ papildo žodžių *kudžmà*, *kuvýnas*, *rãdvilas* geografiją bei suteikia informacijos apie laiką, kai jie dar galėjo būti pasakomi gyvai.

Asmenų pavadinimai, greičiausiai pejoratyvinės reikšmės, kurių nėra $LKŽ_e$, dar yra šie: *Cinagalvis* ~ cinagalvis (plg. $LKŽ_e$ *tinagal̃vis,-ė* 'išdykėlis' žinomą iš Rudaminos), *Karknosis* ~ karknosis, *Lenkuzas* ~ lenkūzas, *Slukawantis* ~ sliukavantis, *Skantaplikis* ~ skantaplikis, *Wowerdantis* ~ voverdantis, *Szlerwonas* ~ šlervonas, *Szlomonas* ~ šliomonas, *Szmiksmiża* ~ šmiksmyža, *Sznarvinykas* ~ šnarvinykas, *Szwetrabarzis* ~ švėtrabarzis.

Kaip matyti iš pavyzdžių, papildymais iš AŽ galima praplėsti ir papildyti tūlo žodžio istoriją. Čia prabėgomis apžvelgtieji bei kiti AŽ žodžiai, žinoma, galėtų sulaukti rimtos mokslinės analizės nominacijos, kilmės, darybos požiūriais. LKŽ$_e$ papildymams pateikta pusantro tūkstančio AŽ žodžių. Rasis apie šimtą tokių, kurių nebuvo LKŽ$_e$, pusės iš jų reikšmės nežinomos. Tikėtina, visi jie pravers leksikos ir apskritai kalbos istorijos tyrimams.

Aptariamasis anoniminis žodynas mūsų kalbos istorijai yra svarbus dar dėl vienos priežasties. Kaip dabar nustatyta, prierašai greta žodžių ir tuščiose rankraščio vietose yra parašyti žymaus Sūduvos visuomenės veikėjo, filologo Petro Kriaučiūno (1850–1916). Jis pats yra rengęs aiškinamąjį lietuvių kalbos žodyną ir, matyt, tuo tikslu tyrinėjęs sau artima šnekta parašytą veikalą. P. Kriaučiūno autografai turėtų būti kito rašinio tema.

Išvados

Anoniminio rankraštinio 1820 metų lietuvių–lenkų kalbų žodyno (AŽ) lietuviškoji dalis tyrinėtina dėl kalbos istorijai reikšmingų žodžių, ypač dėl paukščių, žuvų, daiktų, asmenų unikalių pavadinimų bei gausių įvairios darybos veiksmažodžių. Leksikos, leksikografijos istorijai svarbūs AŽ žodžiai, kurie, LKŽ$_e$ duomenimis, yra labai reti, užfiksuoti kartais tik iš vieno šaltinio. Jie papildys tokių retenybių geografiją ir istoriją su tikslia laiko nuoroda – 1820 m.

Žodyno registras yra originalus, sudarytas iš vakarų aukštaičių kasdienės vartosenos ir raštų kalbos žodžių. Keletas žodžių, randamų tik spausdintuose Pilypo Ruigio ir Kristijono Milkaus žodynuose, nėra pagrindas manyti, jog jais buvo naudotasi.

Literatūra ir šaltiniai

AŽ – *Dikcyonorius Lieżuwiu Lietuwiszku Su pridiejimu nekuriu Zodziu Lieżuwiu Lenkiszku. Pagał Alfabeta trumpay aprašitas Metuose Pona 1820* (rankraštis); Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka, sign.: 4512.

BEZZENBERGER A. 1877: *Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache auf Grund Litauischer Texte des XVI. Und des XVII. Jahrhunderts*, Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller.

GUDELIS V. 2006: *Lietuvos pajūrio marinistikos įvardai*, Vilnius: Utenos Indra.

KRUOPAS J. 1967: Rankraštinis lietuviškai lenkiškas 1820 m. žodynas. – *Lietuvos TSR MA darbai, serija A* 2(24), 157–164.

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

LPŽ 1989: *Lietuvių pavardžių žodynas* 2. Sudarė A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaitė, Vilnius: Mokslas.

MATULAITYTĖ S., STRIMAITIS C. 2007: *Istorikas kunigas Vaclovas Strimaitis*, Vilnius: UAB „Inforastras".

STANEVIČIUS S. 1957 [1829]: Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos arba žemaitiškos. Skaytisentyms [„Skaytisentyms" gramatikoje *TRUMPAS PAMOKIMAS KAŁBOS LITUWYSZKOS ARBA ŻEMAYTYSZKOS*, nuo nekurio nobażna ysz draugystes JEZAUS KUNYGA łotinyszkay paraszîtas yr spûstas Wyjlniuj´ metuse 1737. dabarcziu atrastas yr ysznauja swiêtuy parôditas, WYJLNIUJE SPAUSTUWOJ´ B. NEUMANA. Metuse nuog użgymyma Krystaus 1829]. – *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*. Redagavo K. Korsakas ir J. Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 323–326.

URBUTIS V. 1981: *Baltų etimologijos etiudai*, Vilnius: Mokslas.

ZINKEVIČIUS Z. 1990: *Lietuvių kalbos istorija* 4. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas.

THE LITHUANIAN LEXIS IN THE MANUSCRIPT LITHUANIAN-POLISH DICTIONARY OF 1820

Summary

The aim of presenting word samples from the anonymous manuscript Lithuanian-Polish dictionary of 1820 (AŽ) is to draw the attention of specialists in history and etymology to several words that have been registered exclusively in the given dictionary, and which apparently can supplement or change the former etymological hypotheses and interpretations.

Several dozens of unique Lithuanian words of clear formation and unknown meaning (no Polish equivalents are provided) should be important for the history of the language.

Additions, remarks and commentaries found at the entries of the AŽ and on blank pages of the dictionary, which have so far been considered

anonymous, are worthy of a separate research. As has turned out, they were written by the famous Sūduvian public figure Petras Kriaučiūnas, who was compiling an explanatory dictionary and probably planned to use the data from the AŽ.

Małgorzata Kilar
Jogailos universitetas

Anoniminio 1820 metų lietuvių–lenkų kalbų žodyno lenkų kalbos analizė

Straipsnyje tiriamasis žodynas yra vienas iš seniausių lietuviškų rankraštinių žodynų[1] (toliau – AŽ). Parašytas XIX amžiaus pradžioje, antraštiniame puslapyje nurodyta 1820 m. data. Trūksta duomenų apie autorių ir nežinoma, kur žodynas buvo parašytas. Jonas Kruopas pirmame ir iki šių dienų vieninteliame straipsnyje apie AŽ rašė: „Žodynas anoniminis. Antraštinio puslapio viršuje užspausta: Szymon Strymowicz. Bet tai ne autoriaus, o žodyno turėtojo pavardė" (Kruopas 1998: 296). Apie Strimovičių žinoma mažai, tik tiek, kad jis gyveno Augustavo gubernijoje, todėl manoma, kad AŽ buvo sudarytas būtent šitame regione. Tai patvirtina kalbinė medžiaga. J. Kruopas savo straipsnyje iškėlė šio žodyno reikšmingumą ir apibūdino jį bendrais bruožais, be išsamesnio tyrinėjimo. Taigi šiuo straipsniu tęsiamas jo pradėtasis darbas.

Panagrinėjus AŽ lenkų kalbos dalį, galima teigti, kad autorius kilęs iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o jo vartojamos lenkų kalbos bruožai yra būdingi XIX amžiaus Lietuvos lenkų kalbai. Todėl pagrindinis šio straipsnio tikslas – nurodyti kalbos ypatybes, neatitinkančias XIX amžiaus lenkų kalbos normų, ir išryškinti lenkų ir lietuvių kalbų interferencijas.

Lietuvos lenkų kalba yra viena iš įdomiausių lenkų kalbos atmainų, kurioje, nors ir susiformavusioje lenkų kalbos pagrindu, žymu didelė kitų kalbų įtaka. Ji dažnai apibrėžiama kaip dialektas ta prasme, kurią nusakė Zofia Kurzowa, kad tai yra „bendrinės kalbos atmaina, pasižyminti naujovėmis, atsiradusiomis vykstant kalbinei asimiliacijai su užsienio kalbos substratu, paplitusi lenkų bendruomenėje, gyvenančioje

[1] *Dikcyonorius Liežuwiu Lietuwiszku Su pridieimu nekuriu Zodżiu Liežuwiu Lenkiszku. Pagał Alfabeta trumpay aprašitas Metuose Pona 1820* (rankraštis); Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka, sign.: 4512.

etniškai svetimose Baltarusijos ir Lietuvos teritorijose. Šis dialektas tapo pirmąja, gimtąja kalba, vadinamuoju pirminiu lenkų tautos kodu, o kaip antrąją kalbą, vadinamą antriniu kodu, vartojo rusų ir lietuvių tautos"[2] (Kurzowa 2006: 74).

Dialekto atsiradimą lėmė lenkų ir baltarusių kalbiniai ryšiai. Paplitusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose lenkų kalba kontaktavo su baltarusių ir lietuvių kalbomis. Tai vyko kasdieniame gyvenime bendraujant lenkams, baltarusiams ir baltarusiškai kalbantiems lietuviams, pavyzdžiui, valstybinėse įstaigose, teismuose, seimeliuose. Vietos žmonės sąmoningai perimdavo lenkų kalbą kaip aukštesnės kultūros kalbą. Z. Kurzowa dialekto formavimosi mechanizmą aiškino superstratinės lenkų kalbos sluoksniavimusi su substratine kalba, t. y. baltarusių kalba su lietuvių kalbos elementais. Greta paplitusios lenkų kalbos baltarusių kalba atliko adstrato funkcijas, iš kurio į dialektą patekdavo naujybės. Dėl dviejų kalbinių sistemų – lenkų ir baltarusių kalbų – sąveikos susidarė „trečioji kalba", pasižyminti vienos ir kitos kalbos savybėmis. Z. Kurzowa pabrėžė ir tai, kad dialektas turėjo kultūrinio dialekto bruožų, nes superstratinė lenkų kalba buvo paplitusi aukštuosiuose visuomenės sluoksniuose, kurie perėmė ir vartojo šią kalbą (Kurzowa 2007: 25).

Šiame žodyne pastebima tiek lenkų kalbos, palyginti su XIX amžiaus bendrine lenkų kalba, tiek baltarusių bei lietuvių kalbų archajiškų bruožų. AŽ autorius vartojo lenkų ir lietuvių kalbas, dėl to įdomios yra abipusės lenkų ir lietuvių kalbų interferencijos. AŽ lietuvių kalbos dalyje stebina gausybė skolinių iš lenkų kalbos. Zigmas Zinkevičius yra atkreipęs dėmesį į tai, kad lietuvių kalboje polonizmų paplitimą lėmė Lietuvos lenkų kalbos vartojimas tame pačiame regione. Terminų lenkų kalba atsirasdavo tada, kai lietuvių kalboje nebuvo

[2] „odmiana języka ogólnego, odznaczająca się zespołem innowacji w rozwoju tego języka, wytworzonych w procesie asymilacyjnym do obcego substratu językowego, upowszechnionym w obrębie zbiorowości polskiej zamieszkującej etnicznie obce terytorium białoruskie i litewskie. Dialekt ten stał się językiem pierwszym, ojczystym, tzw. kodem prymarnym ludności polskiej, wtórnie przyswoiła go także jako język drugi, tzw. kod sekundarny, ludność ruska i litewska."

atitikmenų. XIX amžiuje lenkų kalbos vartojimas buvo suvokiamas ir kaip protestas prieš rusinimą, be to, tai dar siejosi ir su visuomeniniu prestižu (Zinkevičius 1990: 18). Galbūt tuo galima paaiškinti gausybę polonizmų.

Straipsnį sudaro penki skirsniai: rašyba, fonetika, kaityba, žodžių daryba ir leksika, atsižvelgiant į lituanizmus, užregistruotus AŽ lenkų kalbos dalyje. Paskutiniame skirsnyje pateikiami žodyno lietuvių kalbos dalies polonizmai.

I. RAŠYBA

1. JOTAS. XIX amžiaus pradžioje dar nebuvo nusistovėjusi *j* rašyba. Šis garsas žymėtas trimis grafiniais ženklais: *i*, *y* ir *j*. XIX amžiuje *j* vartojimas buvo savotiškas *novum*. Pagal iki tol galiojusią taisyklę skiemens pradžioje turėjo būti rašoma *i*, pabaigoje – *y*, viduryje prieš priebalsę – *i*, bet prieš balsę – *y*. Vis dėlto XVIII amžiaus pabaigoje gramatikos specialistai pradėjo propaguoti *j* įvedimą, remdamiesi tradicijomis ir jo vartojimu Gdansko Biblijoje (1632). Įdomiai aiškinama, kodėl Lenkijoje ir Lietuvoje reikia vartoti *j*. Iš pradžių *j* įvedimą propaguojančius etninės Lenkijos gramatikos specialistus palaikė Joachimas Lelevelis, bet dėl aštrios Jano Sniadeckio kritikos idėja įvesti naują grafinį ženklą Vilniuje buvo atmesta. Nuo antrojo XIX amžiaus dešimtmečio staiga imta dažnai rašyti *j*, keliskart daugiau negu etninėje Lenkijoje. Šiuo požiūriu AŽ atsilieka nuo vilniškės tendencijos. Autorius vartojo garso *j* grafinį ženklą taip, kaip praeitais amžiais, taigi nuosekliai rašė *i* prieš balses, o *y* – prieš priebalses. Jotą taip pat vartojo ir lietuviškuose žodžiuose. Šis faktas yra įdomus dėl *j* rašymo polonizmuose, kurių lenkiški atliepiniai rašomi su *i* (dabar šie žodžiai rašomi su jotu), pvz.: *Pojedinkas – Poiedynek* 334[3] (dabar – *pojedynek*), *Pojednot – Poiednać* 334 (dabar – *pojednać*). AŽ lenkų kalbos žodžiuose *j* yra reta išimtis, pvz.: *Odjeżdżać* 67, *Pojeździć* 335.

[3] Greta pavyzdžių nurodyti AŽ puslapiai, kuriuose yra straipsnyje pateikti žodžiai.

a) Žodžiai su *i*: *Boiaźliwy* 76, *Boiaźń* 76, *Dwoie* 115, *Iak* 80, *Odstroiony* 63, *Oleiek* 4, *Poiąć* 334, *Poiętny* 334, *Preziednać* 360, *Przyiachać* 50, *Przywoiażować* 51, *Stryienka* 104, *Wzaiemność* 77, *Wzaiemny* 77. Išimtys: *Przyiście* 48, *Przyiśdź* 48, kur *i* parašyta prieš palatalinį priebalsį *ś*.

b) Žodžiai su *y*: *Bayka* 76, *Obeyrzenie się* 60, *Obeyście się* 28, *Obeyść się* 28, *Obeyśdź* 12, *Obyczay* 1, *Obyczayność* 1, *Obyczayny* 1, *Oley* 4, *Pokoy* 335, *Spokoyny* 335, *Spóyrzeć*, *Swoy* 493. Išimtys: žodžiai su *-ja* galūnėje, kurie yra parašyti su *-ya*: *Absolucya* 2, *Bakalarya 72.*

2. DVIGUBOS PRIEBALSĖS. Jos dažniausiai būdavo rašomos svetimžodžiuose, pvz.: *grammatyka*, *flotylla*. Tai buvo būdinga XIX amžiui, bet atskiruose regionuose reiškėsi nevienodu dažnumu. Irena Bajerowa teigia, kad dažniausiai jų pasitaikydavo žmonių, kilusių iš Lietuvos žemių, tekstuose, pavyzdžiui, filomatų (Bajerowa 1986: 40). Tai dažni regionalizmai. AŽ taip pat lenkiškuose žodžiuose esama dvigubų priebalsių, pvz.: *Affekt* 2, *Offiara* 2, *Offiarowanie* 3, *Offiarować* 3, *Offiarowany* 3, *Offiarnica* 3, *Offiarnik* 3, *Posummować* 387, *Sillaba* 498, *Sillabowanie* 498, *Sillabizować* 498, *Summa* 542, *Summowanie* 542, *Supplika* 545, *Supplikacya* 545, *Supplikowanie* 545.

Be svetimžodžių, AŽ geminata *nn* parašyta savame žodyje *Słonny* 'slony' 549. Z. Kurzowa teigia, kad *n* priebalsės dvigubinimas buvo būdingas Lietuvoje lenkiškai rašančių žmonių bruožas, pavyzdžiui, Jano Chodźkos, filomatų, Władysławo Syrokomlės, Jano Karłowicziaus (Kurzowa 2006: 349).

3. *-śdź* VARTOJIMAS VIETOJE *-ść*. Žodyno lenkų kalbos dalyje bendratyje *-śdź* vartojama vietoje *-ść*. Feliksas Bentkowskis *Diskusijose bei išvadose apie lenkų kalbos rašybą* (*Rozprawy i wnioski o ortografii polskiej*) pabrėžė, kad tokia rašyba yra netaisyklinga ir vartojama pagal Onufryjaus Kopczyńskio sukurtas taisykles. Jis teigė, kad ilgalaikio *-śdź* vartojimo Lietuvos teritorijose priežastis buvo O. Kopczyńskio gramatikos populiarumas: „Po trečiojo Lenkijos valstybės padalijimo 1795 m. Kopczyńskio *Grammatyka* tapo nebereikšminga, tačiau Lietuvos provincijose buvo laikoma pradedančiųjų knyga“ (Rozprawy 1830: 323).

Žodyne su *-śdź*, *-dź* įrašyta tokių žodžių: *Dopaśdź* 99, *Kłaśdź* 107, *Obeyśdź* 12, *Odbydź* 47, *Oddadź* 48, *Odpaśdź* 57, *Odprząśdź* 67, *Okłaśdź* 11, *Okraśdź* 40, *Opaśdź* 19, *Oprząśdź* 39, *Osieśdź* 'usiąść' 28, *Ostrzydź* 17, *Pobiedź* 290, *Przyiśdź* 48, *Przywieźdź* 67, *Strzedź się* 96, *Wprząśdź* 199, *Wydadź* 167, *Wykraśdź* 195, *Wyleśdź* 175, *Wysiąśdź* 184, *Wywieźdź* 194, *Znaleźdź* 58.

4. NENORMINIŲ SAMPLAIKŲ *-ntstw, -ntsk* VARTOJIMAS. Pavyzdžiuose *Studentski* 524 ir *Studentstwo* 524 įrašyti priebalsių junginiai *-ntsk*, *-ntstw*, kurie lenkų kalboje netoleruojami. Tokių junginių dažniausiai pasitaiko būdvardžiuose, padarytuose iš daiktavardžių, ir kuopiniuose daiktavardžiuose, kur buvo išlaikomas pamatinio žodžio paskutinis priebalsis. Šią savybę aprašęs Aleksandras Walickis teigia, jog tokias klaidas daro žmonės, kurių kalbai turi įtakos svetimžodžiai, daugiausia rusų kalbos žodžiai (Walicki 1879: 49–50).

Žodis *studentski* sudaromas prie daiktavardžio *student* pridedant galūnę *-ski*, taisyklinga forma *studencki*, kurioje priebalsių grupė *-cki* atsirado dėl grupės-*tski* redukcijos. *Studentstwo* forma daroma panašiai – pridedant galūnę *-stwo*.

II. FONETIKA

1. SUSIAURĖJĘS BALSIS *o*. Susiaurėjęs balsis *ó* siejamas su *o* atsiradimu tose pozicijose, kur bendrinėje lenkų kalboje buvo *ó* ir atvirkščiai. Suprantama, šio reiškinio negalima taikyti kiekvienam žodžiui, bet taisyklingas *ó* vartojimas dominavo. Reikia pabrėžti ir *o–ó* vartojimo nestabilumą. Tas pats žodis dažnai buvo rašomas dvejopai: su *o* arba *ó*. XX amžiaus pradžioje atsirado dvi šio reiškinio interpretacijos. Halina Turska laikėsi nuomonės, jog tai vyko nesuvokiant istoriškai nusistovėjusia *o* : *ó* skirtumo ir dažniau vartojamų formų įtakos retesnėms formoms, be to, didelę įtaką turėjusi rusų kalbos fonetika (Turska 1930: 14). Józefas Trypućko šias formas priskyrė bendrinei lenkų kalbai, bet XIX amžiuje jos jau buvo laikomos archajiškomis (Trypućko 1955–1957: 94–95). Šiuos teiginius modifikavo Z. Kurzowa nurodžiusi, jog įtakos turėjo baltarusių kalba, kurioje

balsiai aiškūs (lenk. *samogłoski jasne*), dėl to Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lenkiškai kalbančių gyventojų kalbos sistemoje radosi nemažai painiavos. Jie stengėsi suvienodinti *o* ir *ó*, tai rodo pavyzdžiai, kuriuose *o* vietoje *ó* vartojamas dažniau negu *ó* vietoje *o* (Kurzowa 2006: 92).

Žodyne daug tokių žodžių, kur *o* įrašyta vietoj *ó*: *Bol* 501, *Dwor* 115, *Dziob* 511, *Krolik* 605, *Nałog* 355, *Noż* 411, *Ośmy* 45, *Osiemka* 45, *Otoż* 575, *Pokoy* 335, *Pioro* 421, *Podbrodek* 509, *Podwieczor* 398, *Proba* 423, *Przepiorka* 412, *Upior* 613, *Wieczor* 640, *Wiewiorka* 661, *Wor* 662, *Wschod* 634, *Wrożenie* 89, *Wrożyć* 89, *Wrzod* 661, *Wzgorę* 70, *Zbior* 548, *Zbor* 665, *Żydowka* 668. Bet tik vienas žodis su *ó* vietoje *o* – *Biódra* 523.

2. SUSIAURĖJĘS BALSIS *e*. Susiaurėjęs balsis *e* [é], pasak I. Bajerowos, išnyko XVIII–XIX amžių sandūroje. Tačiau ir toliau buvo vartojamas *e* su diakritiku [é], dažniausiai pasitaikantis galūnėje *-éj*, žodžiuose su galūnėmis *-ka* arba *-ko*, niekatrosios giminės vienaskaitos įnagininko linksnyje, veiksmažodžių esamojo laiko vienaskaitos 3-iojo asmens galūnėje ir eigos veikslo veiksmažodžiuose (Bajerowa 1986: 76). AŽ *e* su diakritiku randama žodžiuose su galūne *-em*: *Oyczém* 393, *Przedtém* 415, *Potém* 382, veiksmažodyje *Pozdrowiéć* 387 ir daiktavardyje *Sér* 548. Pasitaiko, kad kai kuriuose žodžiuose tartas susiaurėjęs *e* užrašomas *y*, pvz.: *Postyrczyć* 386, *Styr* 521, *Styrować* 521. Balsė *e* su diakritiku ir susiaurėjęs balsis, žymimas grafiniu ženklu *y*, dažniausiai pasitaikydavo buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose, todėl galima teigti, jog tai dažnas regionalizmas.

3. *i-y* PAINIOJIMAS. Kai kuriuose žodžiuose matyti, kad yra painiojamos *i–y* fonemos. Šis reiškinys siejamas su balsio *i* ilgumu arba trumpumu lietuvių kalboje, kur *ī* (ilgasis *i*) rašte žymimas *y* arba *į*, o *ĭ* (trumpasis *i*) – *i*. Lenkų kalboje tokio skirtumo nėra, todėl *i* lenkų kalboje nereiškia lietuviško *i* trumpojo, o *y* nėra *i* ilgasis. Dėl to žmonės, kalbantys lenkų ir lietuvių kalbomis, fonetinėje sistemoje šiuos balsius painioja. Žodyne rasti pavyzdžiai: *Otinkować* (otynkować) 35, *Sillaba* (sylaba) 498, *Sirena* (syrena) 499, *Tink* (tynk) 598, *Zbityczny* (zbyteczny) 665, *Zbitek* (zbytek) 665, *Zgrabiwać* (zgrabywać) 531.

4. AKAVIMAS. Kartais pasitaiko akavimo (lenk. *akanie*) – nekirčiuoto balsio *o* redukcijos į *a*. Šiuo atveju įtakos turėjo baltarusių kalba su kitokia nei lenkų kalbos kirčiavimo sistema. Žodyne rastas žodis su balsio redukcija skiemens pradžioje: *Pazować* 406.

5. s – ś – š PAINIOJIMAS. s – ś – š painiojimas taip pat būdingas XIX amžiaus bendrinei lenkų kalbai, bet ne itin dažnas. Etninėje Lenkijoje tai jau beveik archajiškas kalbos bruožas, Lietuvoje dar išlikęs dėl lėtesnės kalbos raidos.

Žodyne rašyta:

s vietoje ś: *Cisnienie* 514, *Czysciec* 95, *Doswiadczony* 74, *Oslę* 44, *Oswiadczyć* 32, *Poswięcić* 391, *Poswiszczeć* 391, *Przeswidrować* 359, *Sciągać* 314, *Sciągnąć* 314, *Slad* 411, *Sledziona* 83, *Sledź* 498, *Slub* 40, *Sliczność* 502, *Sliczny* 502, *Slimak* 88, *Slina* 496, *Slinić* 496, *Sliski* 507, *Sliwka* 82, *Slizgać* 95, *Slub* 577, *Slubny* 577, *Smiało* 110, *Smierć* 131, *Smierdzieć* 510, *Smiertelny* 510, *Smietanka* 385, *Sniadanie* 512, *Snić* 492, *Spiew* 103, *Spiewanie* 103, *Spodnica* 513, *Swiadczyć* 564, *Swiadectwo* 564, *Swiat* 564, *Swiatowy* 564, *Swiecki* 564, *Swięto* 588, *Swięty* 588, *Swięcić* 588, *Swiecić* 589, *Swieżo* 589, *Swit* 71, *Szczęsliwy* 131, *Wscieklizna* 499;

ś vietoje s: *Ośmarować* 35, *Ośmy* 45, *Zakąśka* 621, *Żałośny* 128;

s vietoje š: *Ogłusyć* 14;

š vietoje s: *Poszpacerować* 390, *Szołtys* 566, *Szołtysowstwo* 566, *Szpacier* 581;

z vietoje ź: *Łaznia* 415, *Przewoznik* 410, *Trzezwić się* 82, *Trzezwy* 82;

ź vietoje z: *Żelaźny* 130;

z vietoje ż: *Ciężkość* 543, *Prózny* 609, *Zniwo* 416;

ź vietoje ż: *Mosiężny* 502;

c vietoje ć: *Cwiartka* 96, *Cwiczyć* 96, *Cwiczenie* 96, *Cwierć* 96, *Cwikła* 76, *Odtrząsac* 53, *Oschnąc* 12, *Podrąbac* 338, *Powałkowac* 340, *Udeptac* 301, *Zacmiały* 35, *Zacmienie* 595;

ć/dź vietoje c/dz: *Modź* 124, *Odtłuć* 48, *Opieć* 17, *Otłuć* 10, *Paleć* 415, *Potłuć* 327, *Przepieć* 362, *Preztłuć* 364, *Przywleć* 68, *Tłuć* 102, *Wleć* 656.

6. *n* DEPALATALIZACIJA. Priebalsio *n* depalatalizacija vyko prieš kietus frikatyvinius priebalsius, afrikatas ir priebalsį *k*. Įtakos tam turėjo baltarusių kalba, kurioje nėra junginių *ń* + kietasis priebalsis. Tiriamoje medžiagoje pastebėtas redukuotas *n* prieš *s* ir *č*: *Bernardynski* 78, *Konczyć* 76, *Szarancza* 71.

7. *rž* VARTOJIMAS. Žodis *Gorżkość* 214 yra *ř* frikatyvinio tarimo pavyzdys, kuris XVIII amžiuje išnyko dėl *ř* ir *ž* supanašėjimo. Toks tarimas išsilaikė XIX amžiuje buvusioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, todėl jį galima laikyti archajišku bendrinės lenkų kalbos atžvilgiu. Žodyne yra ir daugiau tokių pavyzdžių: *Perż* 664, *Pobierżmować* 328, *Powierżchu* 402, *Wierżbnica* 657.

Lietuvos teritorijoje išsilaikė senosios lenkų kalbos dvigarsių grupės *śr*, *źr*, tariamos kaip *zž* / *sž* arba *źž* / *sž*. AŽ pavyzdžiai, liudijantys tokią vartoseną, – *Pośrzednik* 532, *Zrzódło* 566.

III. KAITYBA

Kaitybos pavyzdžių yra nedaug, nes analizuojamoji medžiaga – žodynas. Pažymėtina keletas įdomių reiškinių, pavyzdžiui, daiktavardžių gramatinės giminės painiojimas. Dažniausia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose painiojimų priežastis buvo ten vartojama rusų kalba, bet AŽ esantis pavyzdys – *Wrożek* 89 – rodo veikiau lietuvių kalbos įtaką. Bendrinėje lenkų kalboje šis žodis yra moteriškosios giminės *wróżka,* analogiškai rusų kalboje – *ворожа.* Tačiau žodyno autorius greta lietuviško vyriškosios giminės pavadinimo *Burtininkas* pateikė tos pačios giminės lenkų kalbos žodį *Wrożek.* Manytina, kad lietuvių kalbos vyriškosios giminės forma turėjo įtakos atsirasti taip pat vyriškosios giminės atitikmeniui lenkų kalba.

Panašiai ir forma *Kartofla* 397, vartota vietoje bendrinės lenkų kalbos *kartofel.* Šiuo atveju moteriškoji giminė vietoje vyriškosios. Žodis buvo plačiai vartojamas XIX amžiuje Lietuvoje (plg. Adomo Mickevičiaus poemą *Kartofla*). Tikriausiai šiam žodžiui įtakos turėjo baltarusių kalba.

Vyriškosios giminės vietoje moteriškosios yra žodis *Szkut* 576, bendrinėje lenkų kalboje *szkuta* 'burinis laivas'. Lietuvių kalbos atitikmuo taip pat vyriškosios giminės – *Szkutas* 576. Kaip nurodyta SGP, žodis perdarytas iš skandinavų kalbos *skuta*. Panašus yra kitas pavyzdys – žodis *Szmagas* – *Szmag* 579, reiškiantis 'pakrančių valtis'. SGP teikia formą *szmaga*.

Esama veiksmažodžių archajiškų bendraties formų, pvz.: *Obdarć* 24, *Obtarć* 36, *Oddarć* 65, *Przedarć* 431, *Utarć* 312, *Wtarć* 198. Tokios formos atsirado iš būtojo laiko pamatinio žodžio, pvz.: *obdar-ł – obdar-ć* vietoje *obedrzeć*. Lietuvoje tokia bendratis prigijo dėl baltarusių kalbos įtakos.

Kai kurie veiksmažodžiai turi archajiškas priesagas *-ywa/-iwa*, pvz.: *Posiekiwać* 336 vietoje *posiekać*, *Postrugiwać* 327 vietoje *strugać*, *Potłukiwać* 327 vietoje *tłuc*, *Przebiegiwać* 357 vietoje *przebiec*, *Przekopiwać* 361 vietoje *przekopać*, *Przetłukiwać* 358 vietoje *przetłuc*, *Zabiegiwać* 616 vietoje *zabiegać*. Tokios formos XIX amžiuje virto archaizmais.

IV. ŽODŽIŲ DARYBA IR LEKSIKA

AŽ didelę grupę sudaro veiksmažodžiai ir jų vediniai, turintys priesagas, nulemtas lietuvių kalbos įtakos. Tyrinėtojai ne kartą yra atkreipę dėmesį į tai, kad Lietuvos lenkų kalbai būdinga nenusistovėjusi prefiksacija (Trypućko 1955–1957: 411). Prefiksų vartojimas buvo daug labiau fakultatyvus negu dabar ir priešdėlių semantika nebuvo dar griežtai nusistovėjusi. Žodyne pastebimos autoriaus pastangos suteikti lietuviškų priešdėlių atitikmenis lenkų kalbai. Daugeliu atvejų autorius pats prideda priešdėlį, taip sukurdamas sunkiai ištariamus junginius, pavyzdžiui, *Zświdrować*.

a) Žodyne lietuvišką priešdėlį *ap-* atitinka lenkiškas *o-*: *Apaditas – Oszpilony* (przyszpilony) 7, *Apaust – Otkać* (utkać) 8, *Apaustas – Otkany* (utkany) 8, *Apbarstit – Oklegotać* 8, *Apbrankit – Obrzękaczyć* 9, *Apbrankitus – Obrzękaczony* 9, *Apćiestawot – Oczęstować* (poczęstować) 9, *Apćiestowotas – Oczęstowany* (poczęstowany) 9, *Apczwiczit – Ocwiczyć* (wyćwiczyć) 10, *Apdabit – Opiększyć* (upiększyć) 10, *Apdabitas –*

Wataszinka – Wotoszynka 641; SGP, SJP, LKŽ$_e$ tokių formų nėra;
Weneratorius – Wenerator 641; SGP, SJP, LKŽ$_e$ tokių formų nėra, gal tai vedinys iš veiksmažodžio *wenerować* 'jausti pagarbą, vertinti'.

V. POLONIZMAI

AŽ lietuviškoje dalyje yra daug skolinių iš lenkų kalbos arba kitų kalbų (lotynų, vokiečių), į lietuvių kalbą patekusių per lenkų kalbą. Kaip minėta, apie didelę Lietuvos lenkų kalbos įtaką lietuvių kalbai yra rašęs Z. Zinkevičius. Jis teigė, kad polonizmai buvo kuriami pridedant lietuvišką galūnę, pvz.: *ratunkas – ratunek*, žodis išlaikydavo tokią pačią formą. Gyvojoje kalboje buvo kuriami nauji lietuviški žodžiai verčiant terminą iš lenkų kalbos, pavyzdžiui, *białogłowa – baltagalva*, arba lenkų ir lietuvių kalbų hibridai, pavyzdžiui, *sugatavyti* 'paruošti' veiksmažodis atsiradęs iš lenkų kalbos *gotować*, *przygotowywać* (Zinkevičius 1990: 34–35).

Žodyno polonizmai skirstytini į dvi grupes:

1) taip pat skambančius žodžius: *Larwa – Larwa* 247, *Lektyka – Lektyka* 248, *Liczba – Liczba* 250, *Małpa – Małpa* 263, *Maska – Maska* 265, *Parafia – Parafia* 356;

2) žodžius su lietuviška galūne *-as*: *Aresztas – Areszt* 42, *Hałasas – Hałas* 143, *Heretykas – Heretyk* 143, *Kapelusznikas – Kapelusznik* 211, *Karabinas – Karabin* 212, *Kartunas – Kartun* 215, *Lamentas – Lament* 247, *Lampartas – Lampart* 247, *Lewas – Lew* 249, *Lustras – Lustro* 256, *Tłumas – Tłum* 599.

Žodžiai, besiskiriantys fonetiniu užrašymu:

a) daiktavardžiai

Dauguma žodžių sudaro poras, kurioms būdinga *o* : *a* opozicija. Jos atsiradimą lėmė skirtinga ide. *ŏ* ir *ă* raida slavų ir baltų kalbose. Šie balsiai slavų kalbose pereina į *o*, baltų kalbose – į *a*. Tačiau ide. *ā* ir *ō* slavų kalbose pereina į *a*, lietuvių kalboje – į *o*. Todėl lenkų kalbos žodžių atitikmenys yra su *a*, kurie bendrinėje kalboje tariami su *o* ir atvirkščiai. Žinoma, ne visada nuosekliai, bet AŽ dažnai lenkų kalbos žodžiai ir lietuvių kalbos polonizmai esti su *o* : *a* opozicija. Žodyne

yra tokių porų: *Asaba – Osoba* 44, *Gronicze – Granica* 140, *Humaras – Humor* 144, *Kaminas – Komin* 209, *Koplicze – Kaplica* 232, *Madlitwa – Modlitwa* 262, *Paczta – Poczta* 326, *Pacztarius – Pocztarz* 326, *Padatkas – Podatki* 326, *Padkawa – Podkowa* 328, *Padlina – Podlina* 328, *Pagada – Pogoda* 330, *Pakajus – Pokoy* 335, *Pakara – Pokora* 336, *Patapas – Potop* 392, *Smakas – Smok* 508.

Pasitaiko ir *o* : *u* opozicija. Greičiausiai jos atsiradimą lėmė vadinamasis *ukavimas* (lenk. *ukanie*), reiškinys analogiškas akavimui, kai *o* siaurėjo iki *u*. Lenkų kalboje toji alternacija vyko nekirčiuotame skiemenyje ir tam poveikio turėjo baltarusių kalba. Žodyne yra tokių pavyzdžių: *Członkas – Członek* 96, *Grumada – Gromada* 140.

Kai kurių žodžių poros skiriasi *i* : *y* opozicija dėl skirtingų lenkų ir lietuvių kalbų fonetinių sistemų, pvz.: *Labirintas – Labirynt* 247, *Pojedinkas – Poiedynek* 334, *Pojedinkawimas – Poiedynkowanie* 334, *Titulas – Tytuł* 599.

Žodžiai *Sprenżyna – Sprężyna* 516 skiriasi tik nosinės balsės rašymu.

Minėtina priebalsių *n* : *ń* opozicija, pavyzdžiui, *Błagasławenstwa – Błogosławieństwo* 82. Alternacija čia atsirado dėl lietuvių kalbos fonetinės sistemos, kurioje nėra fonemos *ń*. Tuo pačiu pagrindu radosi ir *ś* : *s* opozicija, pavyzdžiui, *Daswiecziimas – Doświadczenie* 101.

Būdinga dantinio priebalsio *c* ir alveolinio *cz* opozicija, pvz.: *Czwiarka – Cwiartka* 96, *Czwicziimas – Cwiczenie* 96, *Kaminicze – Kamienica* 209. Kai kuriose porose ir *ca* : *cze* opozicija, pvz.: *Gronicze – Granica* 140, *Kaminicze – Kamienica* 209, *Kaplicze – Kaplica* 232, *Piwnicze – Piwnica* 416.

Žodžių poroje *Liekarstwa – Lekarstwo* 250 *ĺ* : *l* opozicija atsiradusi dėl lenkų ir lietuvių kalbų skirtingos *l* artikuliacijos. Lietuviškas *l* tariamas minkščiau, todėl po *l* rašomas minkštumo ženklas. Lietuvos lenkų kalboje kai kurie lenkų kalbos žodžiai turi minkštą *l*, tam įtakos vėlgi turėjo lietuvių ir baltarusių kalbos. Apie tai rašė J. Karłowiczius: „Regionuose, kur žmonės kalba lietuviškai, *l* tariamas per minkštai, ypač prieš balsius, lyg ir *liato, chlieb*“ (Karłowicz 1984: 76).

Dauguma žodžių skiriasi kaitybos galūnėmis, pvz.: *Dawadiimas – Dowodzenie* 102, *Kapeluszis – Kapelusz* 211, *Kopłonas – Kopłun* 232,

Lamentawimas – Lamentowanie 247, *Liczbawoimas – Liczbowanie* 250, *Pabažnastis – Pobożność* 323, *Padiekawoimas – Podziękowanie* 327, *Pajedinkas – Poiedynek* 334, *Pajedinkawimas – Poiedynkowanie* 334, *Parafionas – Parafianin* 356, *Tinkawimas – Tinkowanie* 598.

b) veiksmažodžiai

Polonizmai sudaro nemenką AŽ veiksmažodžių dalį. Skirtumas tarp porų dažnai būna fonetinis, panašiai kaip daiktavardžiuose, ir skiriasi tik galūnėmis. Lietuvių kalbos bendratyje išliko ide. galūnė *-ti* (*t*), o lenkų kalboje įvyko *ť* palatalizacija: *Błogosławit – Błogosławić* 82, *Błogosłowit – Błogosławić* 82, *Błagot – Błagać* 82, *Czwiczit – Cwiczyć* 96, *Daswieczit – Doświadczyć* 101, *Dawadit – Dowodzić* 102, *Diktuot – Dyktować* 108, *Formawot – Formować* 122, *Forsawot – Forsować* 122, *Grumadit – Gromadzić* 140, *Kalkowot – Kalkować* 207, *Kopłonit – Kapłunić* 232, *Lamentawot – Lamentować* 247, *Liczbawot – Liczbować* 250, *Natawot – Notować* 283, *Pabłagasławit – Pobłogosławić* 324, *Paczerawot – Poczarować* 326, *Paczestawot – Poczęstować* 326, *Paczistit – Poczyścić* 326, *Pafałszawot – Pofałszować* 330, *Pafarbuot – Pofarbować* 330, *Pajednot – Poiednać* 334, *Pauwożot – Pouważać* 398, *Tinkawot – Tinkować* 598.

c) būdvardžiai

Tarp būdvardžių taip pat esama daug polonizmų. Nuo pamatinių lenkų kalbos žodžių jie skiriasi fonetinėmis ypatybėmis ir galūnėmis. Lietuvių kalbos būdvardžiai baigiasi *-as*, *-is*, lenkų kalbos – *-y: Błogosławitas – Błogosławiony*, *Dawadnas – Dowodny* 102, *Gwintaunas – Gwintowny* 143, *Herbawotas – Herbowany* 143, *Kartuninis – Kartunowy* 215, *Licznas – Liczny* 250, *Pabažnas – Pobożny* 323, *Pabłagasłowitas – Pobłogosławiony* 324, *Pacztawas – Pocztowy* 326, *Pakarnas – Pokorny* 336, *Tajemnas – Tajemny* 590, *Uczciwas – Uczciwy* 611.

Išvados

Iš atliktos žodyno analizės matyti, kad šiame nežinomo autoriaus žodyne yra daug įdomios lingvistinės medžiagos. Visų pirma ji parodo,

kokia lenkų kalba buvo vartojama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose XIX amžiaus pradžioje. Lietuvos lenkų kalbos savybes čia apibūdina daugelis rašybos, fonetikos, kaitybos ir leksikos duomenų. Išskirtini archaizmai, skoliniai iš baltarusių kalbos, lituanizmai ir dažni regionalizmai. Daugiausia nuo XIX amžiaus kalbos normų fonetinių nukrypimų. Tai lėmė fonetinės sistemos suartėjimas su substratine kalba, šiuo atveju su baltarusių ir lietuvių kalbomis, o žodžių darybos ir sintaksės sistemos buvo perimtos iš superstratinės kalbos.

Įdomūs yra ir šio žodyno skoliniai. Nėra abejonės, kad žodyno autorius mokėjo lenkų ir lietuvių kalbas, vis dėlto stebina lenkų kalbos žodžių gausa lietuviškoje žodyno dalyje. Jų čia kur kas daugiau negu vėlesniuose Simono Daukanto ir Lauryno Ivinskio lenkų–lietuvių kalbų žodynuose. Galbūt regione, iš kurio kilęs autorius, lenkų ir lietuvių kalbos susiliejo tokiu būdu, kad autoriui buvo sunku atskirti lietuvių kalbos žodžius nuo skolinių iš lenkų kalbos. Kai kurie žodžiai tiesiog perimti iš lenkų kalbos, dėl to galima manyti, jog autoriui pritrūko lietuvių kalbos atitikmenų.

Šaltiniai ir literatūra

AŽ – *Dikcyonorius Lieżuwiu Lietuwiszku Su pridieimu nekuriu Zodżiu Lieżuwiu Lenkiszku. Pagał Alfabeta trumpay aprašitas Metuose Pona 1820* (rankraštis); Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka, sign.: 4512.

Bajerowa I. 1986: *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja* 1. *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice: Universitet Śląski.

Karłowicz J. 1984: Podręcznik czystej polszczyzny dla litwinów i petrsburszczan abecadłowo ułożony. – *Studia nad polszczyzną kresową* 3, 33–81.

Kruopas J. 1998: Rankraštinis lietuviškai lenkiškas 1820 m. žodynas. – Kruopas J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 294–301.

Kurzowa Z. 2006: Język polski Wileńszczyzny i kresów północnowschodnich XVI-XX w. – *Prace językoznawcze* 2.

Kurzowa Z. 2007: O mowie Polaków na kresach wschodnich. – *Prace językoznawcze* 3, 1–55.

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I-XX, 1941-2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

Rozprawy 1830: *Rozprawy i wnioski o ortografii polskiéj przez deputacyą od Król*, Towarzystwa Warsz. Przyjaciół

Nauk wyznaczoną, Warszawa.
SGP – Karłowicz J. *Słownik gwar polskich* 1–6, Kraków, 1900–1911.
SJP – *Słownik języka polskiego* 1–11. Red. W. Doroszewski, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958–1969.
SL – Linde S. B. *Słownik języka polskiego* 1–6, Lwów: Wyd. poprawnei pomnożonc storaniem i nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1854–1860.
SWil - *Słownik języka polskiego*. Oprac. Al. Zdanowicz, Wilno, 1861.
Trypućko J. 1955–1957: *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX* 1, Uppsala.
Turska H. 1930: *Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej*, Wilno.
Walicki A. 1879: *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego popełniane oraz prowincjonalizmy*, Warszawa.
Zinkevičius Z. 1990: *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas.

THE ANALYSIS OF THE POLISH LANGUAGE IN THE ANONYMOUS LITHUANIAN-POLISH DICTIONARY OF 1820

Summary

The object of analysis of the current article is the anonymous dictionary compiled at the beginning of the 19th century. It is conventionally defined that it is Szymon Strymowicz's dictionary written in 1820. In the article the Polish part of the dictionary is analyzed. The most important features of its orthography (iota, double consonants, occurrence of consonant groups *-śdź, -tsk-, - tstwo-*), phonetics (variation in *i-y*, yakanye, variation in *S – Ś – Š*, palatalization of *n*, occurrence of *rż* group), inflection (mixing of grammatical gender, archaic form of infinitives, archaic suffix *-ywa/-iwa*), word formation and vocabulary indicating the regional inflections of the Polish language (Lithuanian Polish) are discussed. Among the occurring phenomena, archaisms according to 19th-century linguistic standards, regionalisms and Lithuanianisms can be distinguished. Most deviations occur in phonetics, which is caused by a strong influence of substrata – Belarusian and Lithuanian. The article addresses the question of Polonisms in the Lithuanian part of the dictionary, among them – words of identical form, e.g. *Lampa – Lampa*, words differing only in their Lithuanian ending, e.g. *Aresztas – Areszt*, and words with phonetic changes, e.g. *Kaminas – Komin, Paczistit – Poczyścić*.

Robert Kowalczuk
University of Finance and Management in Białystok

Lexical Borrowings and Coinages in the Process of Evolution of Human Emotionality in Old English

The historical analysis of English adjectives is closely related with the objectives of anthropological linguistics. In the current article an attempt is made to analyze the former polysemy of the adjective *sad* and the development of emotionalism of the adjective *happy*.

THE HISTORICAL ANALYSIS OF THE POLYSEMY AND ORIGIN OF THE ADJECTIVE *SAD*

The impressive range of miscellaneous syntactic forms of the concept *sad* cannot escape the magnifying glass of any linguist who deals with the aspects of anthropolinguistics. Both the *Oxford English Dictionary* (OED) and Carl Darling Buck's dictionary (Buck 1949: 1127) still remain the main sources for analyzing the primitive and modern concepts of meanings. For example:

sæd (Old English)
sað (Old Norse) derived from the verb *seðja* = 'satiate'
sead
sed
sade
saad
zed
said
sadd(e)
sat (Dutch 'zat')
sat (modern German 'satt')
sađo (West Indo-Germanic 'full, satiated')
sətó

á-aros (Greek 'insatiate')
sat, *satis* (Latin 'enough')
satur (Latin 'satisfied/full')
sathech (Old Irish 'satiated')
sə-dám (Greek áδηr = 'enough')
so-b (Gothic) – root word
sa-'to-m (pre-Teutonic 'satisfaction')
→ *gaso-bjan* (Gothic) = 'to satisfy'
sab-s (Gothic; Old Teutonic)

A very brief extrapolation of the key features of 21 lexical forms brings out the following facts:

– the concept of emotion *sad* appears to stem from at least 12 different old, archaic languages, which indicate different cultural backgrounds and importance;
– the syntactic discrepancies of the same word describing one single concept of emotion may have resulted in different meanings, which caused numerous misinterpretations in the course of centuries.

Undoubtedly, the former polysemy of the adjective *sad* is an irresistible ground for a more meticulous linguistic analysis. The following attempts are to define the reason why *sad* was used in the meaning of 'satiated', – hence the following analyses based on three theories.

THEORY 1. The concept *sad* (first appeared in the meaning of 'satisfied' in ca. 1000) due to its syntactic similarity may be associated with the concept *sate* (first dated ca. 1602). However, a greater emphasis has to be placed on the word *Satan*, since it appeared in the very early stages of the Old English language (first dated ca. 900 in the OED), which is much earlier than *sad* in the meaning of 'satiate'. According to semio-syntactic correlations between *sate* and *Satan*, the concept *sate* may have been used much earlier than it was thought.

Conclusions:
The verb *sate* represents close similarities with *Satan* (ca. 900) and may have been derived from this particular concept referring to the negative or 'evil' connotation of satisfying one's needs.

The adjective *sad* used to have a developed morphology and one of its forms was *sat* (again, the stem of the word *Satan*).

THEORY 2. The word *Saturn* was first registered in ca. 888, according to the *Oxford English Dictionary*. While bearing in mind the time when the basis of the English language was formed (the 8th and 9th centuries), the concept of *Saturn* must have been used much earlier if not in English, then definitely in the continental languages, e.g., of Romance origin, which were more developed in that period.

Other morphological forms of *Saturn* – *Saturnus*, *Saturnes*, and *Saturne* – may indicate its diverse linguistic background. In Roman mythology Saturn was the god of agriculture. Undoubtedly, Saturn was one of the most worshipped deities in the early centuries of the modern era; therefore, it must have been associated with crops obtained from land cultivation, which further means satisfaction from fruitful farming. Around the year 1000 the verb *satureie* was first noted in the OED. Its other forms were *satureðe*, *saturage*, and *satureye*, which were used from ca. 1000 to ca. 1440. It has to be emphasized that these forms were not encountered in the later years. The verb *satureie* was an equivalent of the modern English adjective *savoury*, whose verbal form *to savour* stands for 'enjoying the taste or flavour of something esp. by eating or drinking slowly' (and is synonymous with *to relish*). Suffice it to say that one of the early forms of *sad* was *satur* (meaning 'to satisfy, to satiate'); thus there is a strong probability that these two words (*Saturn* and *satureie*) had a great deal in common. Later, in the 16th century *satureie* was replaced by *to saturate*, which was used in the context of 'to satisfy, to satiate' from ca. 1538 to ca. 1816. Another link is the Latin word *saturât*, which stems from *saturâre* or *satur* (meaning 'full, satiated') and *satis* (equivalent of 'enough'). In the same period two other parts of speech were also used: the adjective *saturated* ('completely satisfied, filled with repletion') and the noun *saturation*.

While juxtaposing the five previously mentioned lexical items (**Sat**urn, **sat**ureie, **sat**ur, **sat**is, **Sat**an), a very common stem word **sat** appears, which is given as one of the forms of *sad* used in the context of 'satisfied/sated' from ca. 1000 to ca. 1450 (*Oxford English*

Dictionary). Consequently, the origin of this meaning in the English language and the appearance of the adjective *sad* in this context should be strictly related with the process of development of the lexical items analyzed above. Contrary to a wide belief, the word *Saturn* must have played an important role in the polysemy of *sad*.

THEORY 3. According to the *Oxford English Dictionary*, the adjective *sad* was used in the context of 'satisfied' from ca. 1000 to 1450. The following adjectives constitute a number of sample synonyms of *sad* and the year when they were registered for the first time: *slaked* (ca. 1374), *comforted* (ca. 1380), *pleased* (1382), *content* (1400), *contented* (1526), *appeased* (1532), *pacified* (1537), *satiated* (1611), *fulfilled* (1649), *sated* (1699), *quenched* (1814), *satisfied* (1816), *gratified* (1818).

A juxtaposition of the dates of appearance of the given adjectives reveals that *sad* was first used in the context of 'satiated'. It may prove that the origin of the meaning of *satisfied* and its synonyms are derived from *sad*, as it appeared first. In the later centuries further specification and categorization of the synonyms of *satisfied* took place.

While comparing these 13 sample adjectives, we can see that *sated* seems to be the most similar in morphology to *sad* (which may indicate their common origin or correlation). However, *sated* first appeared as an adjective in the second half of the 17th century (the OED notes the year 1699). Among 13 adjectives that refer to the meaning of 'satisfied', only *slaked*, *comforted*, *pleased*, and *content* appeared relatively early, i.e. still in the period when *sad* was also used as their equivalent.

The etymological comparison of three forms – *sade*, *seed*, and *seh* – belongs to the range of analysis of the Old English (OE) forms of *sad*.

a) **sade** (verb), also *sadian* (OE), *sadde*, *seed*, *sade*

This word was used from ca. 888 until ca. 1422 in the meaning of 'to become satiated or weary' (no longer used in this meaning).

b) **seed** (noun), its forms: (OE) *sæd*; [Anglian] *séd*, *sed*, *sad(e)*

c) **seh** – this archaic form stood for both *satiate* and *seed* (Mallory & Adams 2007: 446–522).

The word first appeared ca. 825, and so far it is the earliest known Old English equivalent of the modern adjective *sad*. The noun *seed*, which stands for 'of which it is or may be sown', may indicate bringing profits or simply abundant crops and thus may be associated with 'satisfaction'. The morphological and syntactic similarities of Old English equivalents of *sad*, *seed*, and *seh* suggest that the concepts of *sate* and *satiate* might have been partly derived from these words. These remarks may imply that in earlier times, when the *seeds* failed to come up, there was a reason for grief and sadness. Thus *seed* may have turned into *sad*, which described, e.g., a lack of crops and therefore a reason to feel sad.

Even nowadays there are idiomatic expressions such as:
– go to seed ('cease flowering as seeds develop', also 'deteriorate')
– run to seed
– grow to seed (no longer used)
– be in seed (*Oxford English Dictionary*).

These expressions reveal indisputable similarities between the concepts of *seed* and *sad*.

The given examples can be related with "substitution" (Hockett 1968: 134–142), which is the process of alteration or adjustment of sounds that are not found in one's own language by replacing them with the sounds that are the most similar to the foreign sounds. Another process of adjusting sounds is "blending" (Piątek 1980: 213–235), which is using fragments of expressions similar to those heard before. Obviously, pure accident is the key characteristic of creating new sounds. However, in the context of an entire ethnic group the development of sound patterns is not accidental. This particular lack of correlation may be boiled down to assimilation or dissimilation from the phonological viewpoint, which may partly constitute social or ethnic identity (Labov 1972: 183–258). It needs to be emphasized that the ability to communicate is a result of a purely subjective evaluation of inter-social relations (Coupland 2006: 19–46), in

which cultural identity belongs to the domain of discourse (Bauman & Briggs 1990: 59–88).

THE ANALYSIS OF THE AMBIGUITY AND INTENSITY OF MEANINGS OF THE ENGLISH ADJECTIVE *HAPPY*

The ambiguity of meaning is the most vivid characteristic of adjectives describing emotions. In this particular analysis the phenomenon of both positive and negative emotions included in the meaning of *happy* is substituted with the term 'antonymous synonymy of adjective', which determines two contradictory categories of emotion of the same adjective, e.g. *happy*:

a) negative emotionalism [-], e.g. synonyms describing the negative emotionalism of *happy*: *smug*, *gleeful*

b) positive emotionalism [+], e.g. synonyms describing the positive emotionalism of *happy*: *joyous*, *satisfied*

1. THE POSITIVE EMOTIONALISM OF THE ADJECTIVE *HAPPY* AND ITS DIFFERENT ROOT SYNONYMS

The following table depicts the concept of the increasing positive emotionalism of the adjective *happy* on the basis of five contexts. The following definitions and their synonyms are arranged from the weakest (number 1) to the strongest (number 5) form of the same positive emotionalism (every context is marked with the year of its first use indicated in the *Oxford English Dictionary* (OED)).

Table 1 (Kowalczuk 2007: 159-170)

Context of *happy*	Synonyms
1. pleased or very willing to do something ca. 1340	*cheerful*, *helpful*, *kind*, *willing*
2. feeling pleased or satisfied: expressing satisfaction or content of mind usually from success, circumstances or condition 1525	*delighted*, *glad*, *pleased*, *satisfied*

Context of *happy*	Synonyms
3. feeling pleased or satisfied: associated with carelessness 1525	*carefree, gay, happy-go-lucky, playful*
4. feeling pleased or satisfied: expressing rather extreme happiness 1525	*euphoric, festive, radiant, triumphant*
5. enthusiastic to the point of obsession 1340	*ecstatic, entranced, obsessed, starry-eyed*

The sequence of synonyms of the same adjective indicating its graded intensity of emotionalism may be associated with "transitive synonymy" (Milewski 2004: 143–153), which characterizes the changes of meaning by an increasing or decreasing level of emotionalism. Two terms – *increasing emotionalism of adjective* and *decreasing emotionalism of adjective* – may be juxtaposed with *directed* or *vector* synonymy, which is reminiscent of widely analysed "semantic synonymy" (Malczewski 1993: 192). On the other hand, the term *mutually directed synonymy* strictly refers to the ambiguity of human emotion. The graded changes in the positive emotionalism of the adjective *happy* are clearly presented in the following list of selected synonyms from the previously demonstrated Table 1. The first adjective (*cheerful*) represents the lowest level of positive emotionalism of *happy*, whereas the fifth – the highest.

happy: (1) *cheerful*
(2) *delighted*
(3) *carefree*
(4) *euphoric*
(5) *entranced*

Referring to the concept of varying emotionalism (Lyons 1976: 485–515), it can be suggested that the meaning of the adjective *happy* ought to be characterized by at least five of its contexts, each of them defined by a separate synonym. It has to be emphasized that the differentiated use of adjectives ought to be assessed according to their mutual discrepancies and similarities (Lyons 1976: 485-515).

Such a list of synonyms of any adjective describing emotions would allow us to specify their absolute and quasi-synonyms. Unfortunately, the model methods of defining the level of emotionalism have not been firmly established in linguistics yet, which may result from the miscellany of methodologies applied to characterize the synonymy of words (Lyons 1976).

2. The negative emotionalism of the adjective *happy* and its different root synonyms

The negative emotionalism of the adjective *happy* is described by seven different categories, where number 7 defines the highest, and number 1 – the lowest level of negative emotionalism of the adjective *happy*. All the synonyms have been taken from *Roget's Thesaurus* (www.rogetthesaurus.com) except for entry 1 containing the lexical equivalents of the adjective *unconcerned*, which precisely defines the subcategory of the negative emotionalism of *happy* [-]: *smug*: *unconcerned* (the year marks the first use of the words indicated in the *Oxford English Dictionary*).

Table 2 (Kowalczuk 2007: 159-170)

Context of *happy*	Synonyms
7. enjoying physical tormenting of the defeated	*crowing* 700
6. purposely unkind; showing disapproval towards others	*scornful* 1400
5. hypocritical; lacking morality	*deceiving* 1500
4. feeling superior	*boastful* 1325
3. self-centredness	*self-important* 1775
2. facial expression of gladness of oneself	*smug* 1551
1. uninterested, indifferent, calm, not hasty	*untroubled* 1484

The table presents the diachronic development of the negative emotionalism of *happy* with its synonym *crowing* as the first one to define the context:

a) producing a loud crowing shriek e.g. in the context of victory;
b) deriving a wild, animal-like pleasure from tormenting the defeated.

To sum up the current research, the presented remarks and speculations need to be defended, as according to Colin Renfrew (2001: 17–26), the main objective of anthropological linguistics is to speculate and give the most precise linguistic analysis. Renfrew (2001: 17–26) further underlines that contrary to the history of, e.g., tangible objects, which are much easier to define, the historical analysis of the development of lexemes is more sophisticated and, unfortunately, does not yield to precise definitions. Anthropological linguists work in the field of the development of language and thought, and it is impossible (or at least hardly feasible) to define it precisely and put it into strict date brackets.

Moreover, anthropological linguists have to prove and defend the very fact that any clear statements of "where" and "when" are simply far-fetched. Some critics may suggest that it is futile to analyze the historical development of lexemes, as they think that it really does not matter how the language sounded and what it looked like in the past.

However, it is only through anthropological analysis that it is possible to present and specify the natural process of not only the lexical, but also the mental evolution of mankind in a particular area and century. According to Renfrew (2001: 327–355), this kind of research makes it possible to define our identity, or at least the part of it that stems from our past. It is the only way to find out who we were and where we have come from. Furthermore, Edward Burnett Taylor (1997: 19–34) emphasizes that along with the changes of civilization, language was also transformed in order to meet the constantly increasing demand for naming newly established forms of expressions (e.g. new lexical items in describing the states of mind or simply naming new objects). Linguistic changes are caused by numerous forces that could be both external and internal, e.g. wars, conquests, social changes, migrations, and cultural contacts (Griniewicz, Serada, Thomas 2003: 19–24). All these phenomena can be explained historically, by

using, e.g., diachronic analysis as one of the methods of research of language development.

Interestingly enough, in the case of adjectives it is more difficult to determine even the origin of certain meanings due to numerous contexts and sub-contexts. The definition of any adjective and its contextual varieties is much broader that the meaning of a noun, which usually precisely defines a particular thing or person.

To draw the last conclusion, the above theories and speculations may sound thought provoking, but it seems inevitable when bringing something new to light. The particular example of the adjective *sad* shows vast polysemous and etymological processes. The formerly polysemous *sad*, which has lost its numerous meanings in the course of centuries, and the varied emotionalism of *happy* clearly testify to the changes in language development and, above all, in human mentality in the last 1,000 years.

Bibliography

BAUMAN R. & BRIGGS C. 1990: Poetics and performance as Critical Perspectives on Language and Social Life. – *Annual Review of Anthropology* 19, 59–88.

BUCK C. D. 1949: *Dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages*, Chicago: The University of Chicago Press.

COUPLAND N. 2006: The Discursive Framing of Phonological Acts of Identity: Welshness through English. – *English and Ethnicity*, Nowy Jork: Palgrave, 19–46.

GRINIEWICZ S. W., SERADA L. M., THOMAS P. 2003: *Introduction to the History and Varieties of the English Language*, Białystok: WSFiZ w Białystoku.

HOCKETT CH. F. 1968: *Kurs językoznawstwa współczesnego*, Warszawa: PWN.

KOWALCZUK R. 2007: An Analysis of Ambiguity and Intensity of Meanings of English Adjectives Describing Emotions. – *PASE Papers 2007: Studies in Language and Methodology of Teaching Foreign Languages* 1, Katowice: University of Silesia, 159-170.

LABOV W. 1972: *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: Routlage.

LYONS J. 1976: *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa: PWN.

Macmillan English Dictionary, Longman, 2002.

MALCZEWSKI J. 1993: *Szkolny słownik nauki o języku*, Warszawa: POW.

MALLORY J. P. & ADAMS D. Q. 2007: *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, OUP.

Milewski T. 2004: *Językoznawstwo*, Warszawa: PWN.
OED – *Oxford English Dictionary*, CD-ROM edition.
Piątek Z. 1980: Niektóre aspekty ewolucji języka. – *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*, Wrocław: PIW, 213–235.
Renfrew C. 2001: *Antropologia i język*, Warszawa: PWN.
Taylor E. B. 1997: *Antropologia: Wstęp do badań człowieka i cywilizacji*, Cieszyn.
Urdang L. 1997: *Oxford Thesaurus*, OUP.

Internet sources

www.rogetthesaurus.com.
www.visualthesaurus.com.

SENOSIOS ANGLŲ KALBOS ŽMOGAUS EMOCIONALUMĄ APIBŪDINANČIOS LEKSIKOS SKOLINIŲ IR NAUJADARŲ RAIDA

Santrauka

Straipsnyje autorius analizuoja jausmus apibūdinančių senosios anglų kalbos būdvardžių įtaką emocionalumo raiškos raidai. Pradžioje aptariamos trys teorijos, nagrinėjančios su būdvardžiu *sad* 'liūdnas' siejamas istorines sampratas. Toliau analizuojama įvairuojanti būdvardžio *happy* 'laimingas' raiška. Straipsnio pabaigoje pateikiama išvadinių pastabų apie pasaulio suvokimą senojoje anglų kalboje ir pabrėžiama panašaus pobūdžio antropolingvistinių tyrimų svarba.

Ilja Lemeškin
Prahos Karolio universiteto Filosofijos fakulteto
Rytų Europos tyrimų instituto Baltistikos seminaras

Františeko Ladislavo Čelakovskio lietuvių kalbos žodynas

Františekas Ladislavas Čelakovskis (František Ladislav Čelakovský, 1799–1852) – Prahos lituanistas, vienas iš ryškiausių čekų nacionalinio atgimimo veikėjų. Savarankiškai pramokęs geografiškai jam tolimos lietuvių kalbos, jis iškėlė klausimą apie santykį tarp lietuvių (ir plačiau baltų) ir slavų kalbų, supažindino čekus su lietuvių dainuojamąja tautosaka, pirmas savo tyrinėjimuose taip gausiai panaudojo baltų kalbų duomenis. Jis turėjo įtakos naujoms XIX amžiaus antrosios pusės mokslininkų kartoms, tačiau net ir dabar, kaip rodo Karolio universiteto dėstytojo patirtis, F. L. Čelakovskio asmenybė tebeskatina čekus užsiimti lituanistika (dėl F. L. Čelakovskio ją, kaip kitą specialybę, pavyzdžiui, renkasi bohemistai).

F. L. Čelakovskis yra ir buvo žinomas kaip leksikografas, pirmiausia kaip slavų patarlių bei priežodžių sistemintojas – monumentalaus *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (Praha, 1852) veikalo autorius, tačiau apie lituanistinius šios srities darbus iki šiol nežinojome, todėl būtų prasminga bent trumpai paliesti lietuvių kalbos žodyno atradimo aplinkybes. Stimulą žodyno paieškai davė darbo Nacionalinės raštijos muziejaus Literatūriniame archyve (Literární archiv Památníku národního písemnictví, toliau – LA PNP) rezultatas, konkrečiai – F. L. Čelakovskio fonde peržiūrėta korespondencija. Turint omenyje, kad čekų lituanisto susirašinėjimas buvo jau sistemintas ir tirtas, o 1907–1939 metais net ir išleisti išsamūs korespondencijos tomai (Bílý 1907-1939), iš pradžių nebuvo tikimasi rasti ko nors ypatingo. Tačiau palyginus perspaudus su laiškų originalais išryškėjo, kad šimto metų senumo perspaudai turi nemažai trūkumų, spragų. Tekstų lyginimas parodė, kad atskiri žodžiai, sakiniai, o kartais ir ištisos pastraipos cenzūriniais sumetimais redaktoriaus buvo šalinami. Tai privertė atidžiau

pažvelgti į originalus. Pagaliau tarp laiškų buvo rastas epistoliarinis lituanistikai svarbus fragmentas, kuris išvis neįdėtas į Františeko Bílio parengtą publikaciją. Būtent iš jo pirmą kartą sužinojome apie F. L. Čelakovskio lituanistinius leksikografinius interesus. Suradus šį liudijimą (jį aptarsime plačiau), imtasi ieškoti paties žodyno rankraščio. Pagaliau žodynas buvo identifikuotas klaidingai aprašytoje archyvalijoje, saugomoje kitur – Čekų nacionaliniame muziejuje.

Rastasis žodynas kelia nemažai klausimų: kada jis buvo pradėtas ir baigtas, kokio jis yra pobūdžio, kam skirtas, kodėl nebuvo išspausdintas, kokiais konkrečiai leksikografiniais šaltiniais autorius rėmėsi, kokie asmenys ir priežastys skatino imtis jį rašyti ir pan. Žinoma, pirmąkart pristatant šį lituanistinį paminklą nėra galimybės į visus klausimus atsakyti vienodai išsamiai. Į kai kuriuos galima duoti tik bendrą arba preliminarų atsakymą, kitus kol kas teks tik pagrįstai iškelti. Čia, aprašius rastą rankraštį, daugiausia gvildensime žodyno datavimo bei autorystės problematiką, jo užimamą vietą F. L. Čelakovskio kultūrinės bei mokslinės veiklos kontekste, aptarsime žodyno paskirtį ir kol kas tik probėgšmais stabtelsime prie autoriaus panaudotų šaltinių. Galutines išvadas bus galima daryti bendromis jėgomis ištyrus šį reikšmingą XIX amžiaus pirmosios pusės čekų lituanistinį paminklą.

APIE ARCHYVALIJĄ

F. L. Čelakovskio žodyną pavyko identifikuoti klaidingai aprašytoje archyvalijoje, saugomoje Nacionalinio muziejaus bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje (Oddělení rukopisů a starých tisků Knihovny Národního muzea). Nacionalinio muziejaus fondų apraše (Bartoš 1926: 181) jis nurodytas kaip 928-asis aprašomasis vienetas. Leksikografinio paminklo *Litevský slovník* signatūra: IV A 11. Sudarytojas F. M. Bartošas, klaidingai supratęs rankraščio pradžioje pridėtą nuorodą į G. H. F. Nesselmanno *Wörterbuch der littauischen Sprache*, archyvaliją apibūdino taip: „Litevský slovník. Podle něm. slovníku Nasselmannova z r. 1850“ [„Lietuvių kalbos žodynas. Pagal 1850 m. Nasselmanno žodyną“]. Jau mūsų laikais buvo parašyti vadinamieji „Papildymai“ (prieinami tik vietiniame Nacionalinio muziejaus kom-

piuteriniame tinkle), kuriuose F. M. Bartošo aprašas praplėstas, kai kur patikslintas ir pataisytas. Juose viena klaida ištaisyta (*Nesselmann* vietoje *Nasselmannova*), bet padaryta kita. Žodynas čia nepagrįstai nurodytas kaip dvikalbis (*překladový*) – čekų–lietuvių.

Iš šių aprašų matyti, jog aprašant ir šią archyvaliją, į talką, deja, nebuvo pakviestas profesionalus baltistas. Kitaip, pakvietus Josefą Zubatą ar kokį jo mokinį, klaidų buvo galima lengvai išvengti. F. L. Čelakovskio darbas negali būti laikomas G. H. F. Nesselmanno žodyno nuorašu jau vien dėl to, kad vietoje G. H. F. Nesselmanno *lietuvių–vokiečių* čia yra: *slavų–lietuvių* (lietuvių kalba antroje pozicijoje). Taip pat būtų klaidinga manyti, kad tai dvikalbis žodynas, skirtas pradedančiam vertėjui ar šiaip prasilavinusiam čekui pramokti lietuvių kalbos. Tokiems tikslams jis būtų *visiškai* netikęs. Antraštinio žodžio pozicijoje, be čekų, randame rusų, serbų, lenkų kalbos žodžių. Lietuviškąją dalį išvis negalima pavadinti atitikmeniu. Pavyzdžiui, šalia čekų *bůh* įrašytas ne lietuvių *dievas*, bet *būgštauti*, *baugus*, *baugštus*, *baugštumas*. Leksemą *čas* „aiškina" lot. *tempus*, kurį savo ruožtu atitinka liet. *tempti*. Tokių etimologizuojančių straipsnių, atskleidžiančių žodžių giminiškumą, slaviškų leksemų kilmę, čia yra apstu. Tai verčia manyti, kad žodynas buvo skirtas ne eiliniam, o kalbininko gebėjimų turinčiam skaitytojui.

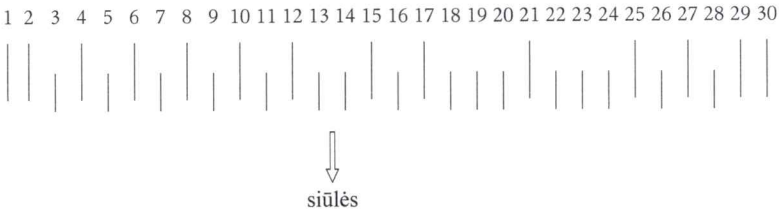
Leksikografinis darbas yra baigtas, apima visą lietuvių raidyną nuo *A* iki *Ž* (plg. 1 lentelę).

1 lentelė. *Atskirų raidžių straipsnių skaičius*

Raidė	Straipsnių skaičius	Raidė	Straipsnių skaičius
A	5	N	47
B	108	O	46
C	9	P	179
Č	54	R	83
D	99	S	192
F	4	Š	38
J	34	T	73
H	75	U	22
Ch	23	W	132
K	148	Z	49
L	71	Ž	48
M	107		

Kiekvienai raidei iš pradžių buvo skirta pora didelio formato (21,5x35,5) lapų. Tekstas pateiktas tankiai, taupiai, smulkesne rašysena, dviejomis skiltimis. Kai žodyną rašyti buvo baigta, tušti lapai buvo išimti, o jų kraštinės dalys, likusios be kitos skilties, nupjautos (lapai: 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 16, 18–20, 22–24, 26, 28; plg. 1 schemą).

1 schema. *Rankraščio struktūra*

Kiekvienos raidės bloke antraštiniai žodžiai pateikti nesilaikant abėcėlės tvarkos. Tai vėl rodo, kad žodynas tikriausiai buvo sudaromas ne remiantis kartoteka, o, taip sakant, iš galvos, tiesiogiai tuo pačiu metu pildant kiekvienos raidės skyrius. Tačiau tvarkingas apiforminimas (taisymų visai nedaug) liudytų, jog tai nėra juodraštis arba pirmas šio žodyno variantas. Pastarąją prielaidą remia šioje archyvalijoje vartojama nauja čekų rašyba, įsigalėjusi nuo XIX amžiaus vidurio. F. L. Čelakovskis ją, be abejo, vartojo, ja skelbė savo vėlyvesnius darbus, tačiau tvirtai žinome, kad lietuvių kalbos žodyną jis pradėjo rašyti jau XIX amžiaus pirmosios pusės viduryje, kai galiojo kitos rašybos taisyklės. Ši aplinkybė skatina manyti, kad aptariamasis lietuvių kalbos žodynas yra suaktualintas senesnis leksikografinis projektas. Dėl to ieškotinas senesnis nuorašas[1], kuris būtų itin įdomus, sprendžiant ar (o jeigu taip, kuo) šis darbas papildytas.

[1] Ankstyvesnę žodyno redakciją galima įžvelgti, gretinti su kita archyvalija, saugoma Nacionalinio muziejaus bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje – *Wýpisky o gazyku litewském*, sign.: IX E 4. Tai F. L. Čelakovskio žodyno nuorašas, 1833 m. padarytas universiteto bibliotekininko Pavelo Šafaržiko. Jis domėjosi lituanistine medžiaga ir ją kaupė. Kaip lituanistą P. Šafaržiką apibūdina ir tas faktas, kad būtent į jo rankas 1852 m. Augustas Schleicheris iš Rytų Prūsijos siuntė savo ataskaitinius laiškus.

Žodynas šiek tiek pakito tik po to, kai buvo perrašytas pagrindinis žodyno tekstas (visi leksikografiniai straipsniai nuo *A* iki *Ž*), bet dar neišėmus likusių tuščių lapų ir nenupjovus neprirašytų kraštinių dalių. Tai rodo vėlesnė, bet pagal rašyseną, ko gero, to paties asmens ekscerpcija iš G. H. F. Nesselmanno. Kadangi slaviškų žodžių, prasidedančių *A* raide, tėra vienas kitas (žodyne jų yra keturi: *ach*, *advent*, *ano*, *až*; penktą straipsnį sudaro frazeologizmas *aprilem poslati* 'masinti'), pačioje baigto žodyno pradžioje liko pora visiškai nepanaudotų puslapių. 1851 m. vasarį gavęs naują kalbos šaltinį – G. H. F. Nesselmanno žodyną – rankraščio autorius būtent į šią laisvą vietą įrašė giminystės terminus. Tik šis intarpas – 54 lietuviškos leksemos ir jų vokiški aiškinimai – nurašytas nuo minėto G. H. F. Nesselmanno veikalo.

Šiaip, kol nėra atlikta grafologinė ekspertizė, negalime būti visiškai tikri dėl rašysenos identiškumo. Bet netgi ir tuo atveju, jei paaiškėtų, kad tai nėra F. L. Čelakovskio autografas, dėl paties žodyno autorystės, kaip matysime toliau, negali būti dvejojama. Turint omenyje tuometinį F. L. Čelakovskio darbo krūvį bei sveikatos būklę, būtų natūralu manyti, jog perrašyti savo seną darbą jis pavedė kam nors kitam (šiuo atveju vargu ar naujas pavidalas kuo nors iš esmės skyrėsi nuo seno). Reikia pridurti, kad toks perrašymas pagal naują rašybą buvo reikalingas spaudos sumetimais. Be to, rankraštyje matyti dar kitų prierašų, papildymų, prie pagrindinio žodyno teksto įrašytų kita ranka ir kitokiu rašalu. Santykį tarp šių dviejų braižų teks aiškintis toliau.

Pagaliau bent trumpo paaiškinimo reikia, kaip šis rankraštinis žodynas atsidūrė Nacionalinio muziejaus fonduose. Didelis F. L. Čelakovskio asmeninis fondas šiuo metu saugomas Nacionalinės raštijos muziejaus Literatūriniame archyve. Archyvalijos čia buvo perkeltos 1963-iaisiais kaip tik iš Nacionalinio muziejaus, nusprendus naujoje vietoje kaupti ir tvarkyti atskirą F. L. Čelakovskio rinkinį. Dauguma su F. L. Čelakovskiu susijusių archyvalijų tokiu būdu atkeliavo į Nacionalinės raštijos muziejaus Literatūrinį archyvą, bet toli gražu ne viskas. Kalta nenuosekli delimitacija, dėl kurios Nacionaliniame muziejuje liko dalis F. L. Čelakovskio rankraščių. Ypač daug čia įstrigo rankraštinių darbų, įrištų kaip knygos. Nors jų priklausomybė daugeliu atvejų

buvo akivaizdi, jie liko Nacionalinio muziejaus Bibliotekos fonduose. *Litevský slovník* lygiai taip pat tvirtai knygiškai įrištas. Savaime suprantama, jog kaip nepriskirtas jokiam autoriui, jis apskritai neturėjo nė mažiausios galimybės patekti į Nacionalinės raštijos muziejaus Literatūrinio archyvo F. L. Čelakovskio fondą.

Kad žodynas tikrai „pasimetė", liudija užrašas tušinuku ant antraštinio lapo: *Erben ?* Žmogus, užrašęs šį spėjimą, matyt, nieko nenutuokė apie čekų baltistiką, dėl to šaudamas užsimerkęs pataikė į F. L. Čelakovskio amžininką, kitą garsų čekų poetą – Karelą Jaromírą Erbeną (Karel Jaromír Erben, 1811–1870).

JOSEFO VLASTIMILO KAMARÝTO LIUDIJIMAS

Dokumentas, kuris pristatė F. L. Čelakovskį kaip lituanistą leksikografą ir lėmė lietuvių kalbos žodyno paiešką, saugomas Nacionalinės raštijos muziejaus Literatūriniame archyve[2]. Tai fragmentas (pabaiga) laiško, parašyto F. L. Čelakovskiui jo artimiausio draugo J. V. Kamarýto (Josef Vlastimil Kamarýt, 1797-1833) :

Ten Letawský Slownjk giž bych rád widěl hotowý
z mnohých přjčin i proto abych gednau od tebe
aspoň slowem pozdrawen byl.
List mlad Jung. mne došel, a neyspjše tedy
na gegich pozwánj swoljm, a je si z čeho wybrati.
Baron Vernier se těšil že mne listem twým
obraduge zatím ono z toho nic.
Odesjlám s poděkow. Bowring. Polské národnj. – pořáde
očekáwage zbjrku českau. Jestli gsem geg déle
podržel twého mjněnj a powolenj rač odpustiti,
mně se welmi ljbil, aspoň že tak pěkně tištěné
nebo rozuměti tomu – u mne geště nenj
řeč, budeli to kdy Bůh wj gá ne.

[2] LA PNP, f. F. L. Čelakovský, inv. nr. 7, sign.: 44/67.

Nic neslyšjš, gestli giž Solnohradské wydánj Waltera Skota počalo, že nic mi Neureutr. neposjlá. Nebo čeká na penjze ostatnj – a těch arči dotud nenj.

Zatjm ljbá tě
Twug
(parašas)

Vertimas

Būčiau laimingas tą lietuvių kalbos žodyną pamatęs jau parengtą dėl daugelio priežasčių ir todėl, kad vieną kartą nuo tavęs bent žodeliu pasveikintas būčiau.

Jaunojo Jung[mano] laišką gavau ir tikriausiai priimsiu jų pakvietimą, o pasirinkti yra iš ko.

Baronas Vernieris džiaugėsi galįs tavo laišku mane apdovanoti, bet kol kas iš to nieko nėra.

Dėkodamas Bowringui grąžinu lenkų liaudies, nuolat laukdamas čekų rinkinio. Jeigu aš jį per ilgai užlaikiau, negu tu tikėjaisi, man dovanok. Man jis labai patiko, bent taip gražiai išleistas ir suprantamas. Mano atveju kol kas nėra nei kalbos; ar kada nors pasirodys, težino Dievas, aš ne.

Ar nieko negirdi, ar jau pradėtas leisti zalcburgiškis Walterio Scotto leidinys? Neureutras man nieko nesiunčia. Arba laukia kitų pinigų, o tų, matyt, iki šiol nėra.

Bučiuodamas tavo
(J. V. Kamarýto parašas)

Mums svarbiausia vieta – pirmas sakinys. Tai, kad apie lietuvių kalbos žodyną tarp kitų reikalų sužinome iš J. V. Kamarýto, nestebina. Baltistikos tematika neatskiriamos būtent F. L. Čelakovskio ir J. V. Kamarýto susirašinėjimo dalys. Kitų asmenų arba F. L. Čelakovskio laiškuose kitiems žmonėms nieko nerašoma apie lituanistinius darbus, sumanymus, apie aistrą baltistikai.

Deja, ši archyvalija, žymiai praplečianti čekų lituanisto biografiją, nėra datuota. Rašyba sena, be to, J. V. Kamarýto mirtis tvirtai nubrėžia viršutinę ribą, iki kurios laiškas turėjo būti parašytas – 1833 metai.

Tikslesniam datavimui padeda turinys, konkrečiai sero Johno Bowringo (1792–1872) paminėjimas. Vargu ar nurodytame fragmente kalbama apie rinkinį *Specimens of the Polish poets*, 1827 m. išleistą Londone. J. Bowringo sudaryta lenkų poezijos antologija susideda iš literatūrinių, ne liaudies tekstų. Taip pat labai abejotina, kad J. Bowringas atsiuntė kokį dainų rinkinį, o J. V. Kamarýtas per F. L. Čelakovskį už tai dėkoja.

F. L. Čelakovskio ir J. Bowringo pažintis užsimezgė 1827 m. pavasarį. J. Bowringo atsakymas F. L. Čelakovskiui datuotas balandžio 3 diena, jame reglamentuojama jų būsimo susirašinėjimo kalba. Tuoj prasidėjęs glaudus bendradarbiavimas buvo labai sėkmingas. Čekų korespondentas suteikė neįkainojamos paramos J. Bowringui rengiant naują literatūros antologiją – *Wýbor z básnictwi českého: Cheskian Anthology being a history of the Poetical Literature of Bohemia with translated specimens By John Bowring* (London: Rowland Hunter, 1832). Neatsitiktinai ji dedikuota F. L. Čelakovskiui. Kad teisingai suprastumėme J. V. Kamarýto žodžius, būtina žinoti, jog į šią antologiją turėjo būti įdėta ir J. V. Kamarýto eilėraščių. Kaip tik už tokį pripažinimą jis J. Bowringui ir dėkoja.

Kai J. V. Kamarýtas čia pat kalba apie lenkų ir tebelaukiamas čekų dainas, tai turi omenyje ką kitą – medžiagą į trečią *Slavų liaudies dainų* (*Slowanské národnj pjsně*) tomą, išleistą 1827 m. F. L. Čelakovskis pradėjo jį rengti 1827-ųjų rudenį. 1827 m. kovo 27 d. jis rašo apie savo planą: „Po swátcjch hodlám pak prohlédnauti swé národnj zápisky a podjwati se, gižli čas, stlaukati na třetj djlek“[3] [„Po atostogų ketinu peržiūrėti savo liaudies užrašus ir nuspręsti, ar jau laikas sukalti naują, trečią tomą“]. Maždaug spalio mėnesį F. L. Čelakovskis atsiunčia šio tomo lenkų dainų dalį (gali būti, kad vieną ar porą iš spausdinamų lankų) su prašymu kuo greičiau jas grąžinti: „Zde ti posjlám, gako na ukázku Zbjrku polskau, aby widěl gak česká wyhljžeti bude. Prohljdni

[3] LA PNP, f. F. L. Čelakovský, laiškai J. V. Kamarýtui.

gi, a brzy zas odešli, pak bude wůle twá, pošlu i rusk. i srbsk“[4] [„Čia tau siunčiu kaip pavyzdį lenkų rinkinį, kad matytum, kaip atrodys čekų. Peržiūrėk jį ir greitai grąžink, paskui, jei norėsi, atsiųsiu rusų ir serbų“].

Taigi iš išvardytų aplinkybių aiškėja J. V. Kamarýto laiško turinys ir parašymo laikas. J. V. Kamarýtas turėjo reaguoti į F. L. Čelakovskio mums kol kas nežinomą laišką, parašytą 1827 m. spalį arba lapkritį. Rašomoji medžiaga taip pat patvirtina tuos pačius 1827-uosius: būtent šiais metais datuojami kiti J. V. Kamarýto laiškai, parašyti ant tapataus popieriaus (vienodi vandenženkliai).

Pagal turinį su aptariamuoju fragmentu sietinas F. L. Čelakovskio 1827 m. lapkričio 21 d. laiškas[5], kuriame reaguojama į J. V. Kamarýto apgailestavimą, jog baronas Vernieras iki šiol jo nepradžiugino draugo rašteliu: „Po bar. Vern. (gemuž mau poklonu složjš) gsem nemohl psáti a ljto mi bylo...“ [„Per baroną Vernierą (kuriam nuo manęs nusilenk) aš negalėjau rašyti, dėl to man buvo liūdna“].

Paties J. V. Kamarýto rinkinys, dėl kurio pasirodymo laiške dvejojama, išspausdintas tik 1831 metais: *České národnj duchownj Písně. Djl prwnj sebrané od Jos. Wlast. Kamarýta* (W Praze, W Hradeci Králowé, pjsmem a nákladem Jana Host. Pospjssil, 1831).

Datuojant laišką gali būti pravartus ir W. Scotto raštų minėjimas, tačiau kol kas nepavyko nustatyti, apie kurį leidinį arba neįvykdytą planą čia kalbama. Šiaip šis rašytojas F. L. Čelakovskiui buvo itin aktualus 1827 m. 1828-aisiais pasirodė jo W. Scotto kūrinių vertimas: *Panna gezernj: Baseň w šesti zpěwjch. Zpěw 1, 2 a 3 / Walter Skott; Z anglického přeložil F.L.Čelakowský* (Praha: Jan H. Pospjšil, 1828). W. Scotto padėkos laiškas F. L. Čelakovskiui datuotas 1828 m. balandžio 19 d.

ŽODYNO KONCEPCIJA

Kaip baltistas F. L. Čelakovskis pirmą kartą pasireiškė 1825-aisiais, leisdamas jau minėtas *Slavų liaudies dainas* (t. 1 – 1822, t. 2 – 1825,

[4] Ten pat.
[5] Ten pat.

t. 3 – 1827). Į antrą tomą F. L. Čelakovskis įdėjo tris lietuvių dainas, paimtas iš Pilypo Ruigio *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimo*: *Laučenj newěsty* (*Asz atsisakiau sawo moczuttei...*, p. 200-202 = Ruhig, Nr. 3, p. 77-78), *Nepracowité děwče* (*Asz turrėjau žirguželi...*, p. 202-205 = Ruhig, Nr. 2, p. 76-77), *Dceruška wyprowodiwšj milého* (*Anksti rytą, rytuži...*, p. 205-206 = Ruhig, Nr. 1, p. 75-76). Visos šio stambaus tritomio rinkinio dainos išleistos originalo kalba su lygiagrečiu vertimu į čekų kalbą. Tai buvo daroma tam, kad skaitytojas savo akimis įsitikintų kalbų giminiškumu. Lietuvių dainų pasirodymas šiame rinkinyje rodo, jog rengėjui rūpėjo baltų ir slavų kalbų panašumas.

Kam lietuvių dainos reikalingos slavų dainų rinkinyje, pakankamai išsamiai, remdamasis kalbiniais argumentais, aiškina pats F. L. Čelakovskis (*Slowanské...* 2, p. 220-222; cit. vertimas iš čekų k.):

> Šios trys žavingos dainos yra paimtos iš Ruigio traktato apie lietuvių kalbą, pridėto prie jo žodyno ir jo sūnaus gramatikos. Lesingas ir Herderis pakankamai iškėlė jų grožį. Pagrįstai ar nepagrįstai jos priklauso „Slavų dainų“ rinkiniui? Į tai – ir į kitą dar svarbesnį klausimą: ar galima lietuvių kalbą priskirti prie slavų kalbų? – galima lengvai atsakyti.
>
> Lyginant lietuvių ir slavų kalbų gramatinę sandarą bei žodyną, iškart matyti, kad visos gausios slaviškosios kalbos yra panašesnės ir daugiau susijusios tarpusavyje, negu bet kuri iš slavų kalbų ir lietuvių kalba, lyginant [jas] iš abiejų pozicijų. Kol kas nėra nuspręsta, prie kurių iš savarankiškesnių kalbų būtų galima priskirti šį daugiatautės kalbos mišinį. Nenuspręsta, ar galima (kaip tvirtina ir įrodinėja mokytas lenkas p. [Ksaveras] Bogušas) ją, artimai giminingą latvių, kitaip sakant, Kuršo kalbai, vadinti savarankiška kalba? Ruigys anksčiau minėtame savo veikale graikų kalbą laiko lietuvių kalbos seneliu ir pateikia įrodinėdamas apie keturis šimtus taip pat skambančių arba tos pačios šaknies žodžių. Tačiau lygiai taip pat ir slavų kalbas galima laikyti tuo pačiu seneliu.
>
> Peržiūrėjęs paties Ruigio žodyną (kad ir nepilną), radau daugiau negu šešis šimtus žodžių, kurie panašiai skamba arba turi bendrą

šaknį* su slavų kalbomis, neskaitant sudurtinių ir išvestinių. Tačiau sutikčiau, kad [lietuvių kalbos] gramatinė sandara turi daugiau bendrybių su graikų negu slavų** kalbomis, nors ir gana mažai. Kita giminystė nustatoma su lotynų, germanų kalbomis, taip pat ir su romų (čigonų***) kalba, bet jos priežasčių turi būti ieškoma toliau pasitelkiant sanskritą. Iš to matyti, kad jeigu lietuvių kalbos ir negalima priskirti prie slavų, vis dėlto ši kalba – drauge su latvių ir išnykusia senąja prūsų kalba (kiek galima spręsti iš jos likučių) – artimesne giminyste daugiau šliejasi prie slavų negu graikų, lotynų bei germanų kalbų, tad bent iš dalies prie mūsų kamieno priskirtina.

Tad tegul ir čia, šiuose puslapiuose, lietuvių dainos būna suvokiamos kaip tolesnės slavų giminaitės. Pilnesnį lietuvių dainų rinkinį Dr. Rėza prižadėjo tuoj (1818) išleisti; ar taip įvyko – nežinau.

Platoka pastaba apie lietuvių kalbą, jos pobūdį ir santykį su kitomis, visų pirma slavų kalbomis, 1825 m. paskelbta *Slavų liaudies dainose*, turėjo didelę reikšmę. Išsamų atsakymą į F. L. Čelakovskio iškeltą klausimą vėliau davė A. Schleicheris, 1853 m. žurnale *Časopis Českého Museum* čekiškai paskelbęs straipsnį „Apie lietuvių kalbą, ypač atsižvelgiant į slavų kalbą“ (Schleicher 1853: 320-334).

Pateiktas F. L. Čelakovskio svarstymas mums itin svarbus, kalbant apie lietuvių kalbos žodyno užuomazgą, jo rašymo priešistorę. Iš cituotos J. V. Kamarýto formuluotės („Būčiau laimingas tą lietuvių kalbos žodyną pamatęs jau parengtą“; originalo *giž hotowý* pažo-

* Slavų kalbų tyrėjas bei aiškintojas kai kurių žodžių kilmę, kurią gimtosios kalbos žodynu (gimtosios kalbos ištekliais) sunkiai įmena, lengviau gali paaiškinti ir išvesti pasitelkęs lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, žodis *nevĕsta*, liet. *nevėdes* kilęs iš *vedu*, inf. *vesti*, kas reiškia: a) mūsų 'vedu', b) 'ženjm se, wdàwám se', panašiai kaip lotynų *ducere* (*uxorem*). Taigi mūsų *nevĕsta* lyg būtų nevedžiojama, nevesta, nepaisant minkšto *ĕ*, kuris slavų lūpose lengvai pakito į minkštąjį. Taip pat *pljce* [plaučiai] iš *iszplĕčiu* ir kt.

** Reikia pažymėti, kad esamojo laiko 1 a. vienaskaitos *-u* (arba *-mi*, kas yra graikų) visur nuolat atitinka, kaip ir slavų kalbose, bendratį *-ti*, lygiai taip pat kaitoma, pvz.: *metu*, *mesti*, *glaudžiu*, *glausti* ir t. t.

*** Kaip, pavyzdžiui, liet. *àszara*, rom. *avs* 'ašara', *avsarav* 'ašaruoti'; liet. *bàras*, rom. *bar* 'daržas'; liet. *butinay*, rom. *but* 'daug'; liet. *ràndas*, rom. *randav* 'škarbi'; liet. *rytas*, rom. *raťaha* 'iš ryto' ir t. t.

džiui – „jau gatavą“) galima daryti prielaidą, jog 1827-ųjų lapkritį F. L. Čelakovskio leksikografinis darbas jau buvo gerokai pasistūmėjęs į priekį. Iš 1825 m. leidinio sužinome, kad iš Pilypo Ruigio žodyno jis atrinko daugiau kaip šešis šimtus žodžių[6], kurie skamba panašiai arba turi bendrą šaknį su slavų kalbomis. Būtent šios leksemos tikriausiai ir sudarė būsimo lietuvių kalbos žodyno branduolį, kurio tikslas – atskleisti lietuvių ir slavų kalbų panašumą.

Tai, kad žodynas remia tam tikrą lingvistinę koncepciją, aiškiai rodo ir F. L. Čelakovskio paskaitos, skaitytos Vroclavo ir Prahos universitetuose ir pirmą kartą išleistos tik 1877 metais (Čtení... 1877: 64-66; cit. vertimas iš čekų k.):

> Pagaliau matome ypatingą ir įdomų lietuvių kalbos (o kartu ir jos dvynių – latvių bei mirusios senųjų prūsų kalbų) ir slavų kalbų santykį, kuris patraukia kiekvieno slavisto dėmesį. Ši kalba yra verta, kad jai apskritai būtų skiriama daugiau globos, ypač kol ji dar gyvuoja pasaulyje, nes, atsižvelgiant į spartų jos nykimą ir kaimyninių kalbų (iš vienos pusės vokiečių, iš kitos – rusų) ekspansiją, gali atsitikti, kad neprabėgs nė pora šimtmečių, ir veltui palikuonys dairysis lietuvių.
>
> Lietuvių kalbos gramatika labai autentiška ir tiksli, tačiau leksika perpildyta svetimybių ir užteršta. Kone pusė šiuolaikinės lietuvių kalbos žodžių yra visiškai slaviški. Dauguma šios leksikos atėjo iš lenkų ir rusų kalbų, ir tai labai lengvai paaiškinama istoriškai gerai žinomu gyvenimo kaimynystėje tūkstantmečiu. Negalima manyti, kad dar kita dalis bendrų lietuvių ir slavų kalbų kamienų, reiškiančių paprastas sąvokas, taip pat atsirado tik krikšto eroje. Labiausiai linkstame prie to priešistorinio šaltinio, iš kurio kyla, pavyzdžiui, ir sanskrito giminystė su slavų kalbomis. Dar kita pamatinių žodžių sankaupa yra visai savita ir būdinga tik lietuvių kalbai. Iš dalies čia taip pat randame skolinių iš germanų, suomių ir kitų kalbų.
>
> Lietuvių kalbos ir tautos paplitimo plotą prieš keturis šimtus metų dar matome kaip labai platų – didieji kunigaikščiai savo skeptru lies-

[6] Tokį apimtį atitinka 1833 m. P. Šafaržiko padarytas žodyno nuorašas, saugomas Nacionalinio muziejaus bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje, sign.: IX E 4. Žr. 1 išnašą.

davo net Juodąją jūrą. Bet kalbotyra kartais nušviečia ir tokius amžius, apie kuriuos nutyli istorija. Šio mokslo padedami sužinome, kad lietuvių gentis gyveno ne tik palei visą Baltijos jūrą, bet savo gyvenvietėmis giliai įsiterpdavo į Vidurio Europą. Ką gi kita galima manyti, kai Pomeranijos, Riūgeno, Meklenburgo, Brandenburgo raštuose nuo XI amžiaus ir vėliau gausu vietovardžių, kurie yra suprantami tik remiantis lietuvių kalba. Kokią gi kitą išvadą galima daryti? Tik tą, kad ši tauta čia kažkada turėjo gyventi.

Lietuvių atšakos, be jokios abejonės, toli įsiterpdavo į slavų gyvenamąjį plotą; taip pat ir tai yra akivaizdu, kad slavus nuo senų senovės daugiausia traukdavo prie šios tautos, su ja pamažu į vieną visumą susiliejant. Kas gi čia keisto? Tuščių kraštų visur buvo pakankamai; lietuvių genties ištikimas būdas, linkęs prie ramaus žemdirbio gyvenimo, gerai derėjo su mūsų slaviškuoju, todėl viena tauta galėjo ne tik puikiai įsikurti šalia kitos, bet ir tarp jos (tokių pavyzdžių matome pas mūsų kaimynus vengrus).

Kad čia išdėstytus teiginius kuo nors paremčiau, iš daugelio įrodymų pasirinkčiau vieną, kuris bus įdomiausias, nes susijęs su mūsų tėvyne.

Yra žinoma, kad slavų kalbų sudėtyje yra tokių žodžių kamienų, kurie paliudyti visur, t. y. kiekvienoje slavų kalboje yra žinomi ir vartojami. Yra taip pat tokių žodžių, kurie paplito tik didesnėje ar mažesnėje kalbų grupėje. Galų gale yra ir tokių, kurie tik vienoje kitoje pasirodo, bet dėl to, žinoma, niekas neabejoja jų slaviškumu. Taip pat ir mes turime tam tikrą skaičių kamienų, kurie laikomi savais, nes jie ir pasitaiko vien čekų kalboje. Kai žvelgiame į tokius žodžius ir vardus, kuriems nerandame atitikmenų nei slavų, nei kitose giminiškose kalbose, pastebime, jog jie lygiai ta pačia ar šiek tiek pakitusia forma vartojami lietuvių kalboje. Tad kokią išvadą esame priversti daryti? Neginčijamai tą, kad mes, čekai, kažkada turėjome su šiuolaikiniais lietuviais susidurti ir glaudžiai bendrauti.

Bet istorija, tai, ką ji aprėpia, nepateikia nė mažiausių pėdsakų, liudijančių apie tokią bendriją, kuri tarp mūsų ir šios tautos būtų trukusi ilgesnį laiką. Todėl nelieka nieko kito, o tik nevaržyti minties, kad ta bendrystė siekia tokius laikus, iš kurių neišliko rašytinių paminklų.

Iš daugelio tokių žodžių, kuriuos man pavyko surinkti, pateikiu tik kai kuriuos: *švarný* : *szwarus*; *náramný* : *nerammus*; *sluka* = *slankė*, la. *slohka*; *luňák* = *lingė* ide. *Waihe* iš *lingau* 'ratu lėkti į viršų'; *ožanka* (žolė *teucrium*) : *ožys*, taip pat ir mūsų žolė vadinama *kozlík* 'oželis'; *zákampí* : *kampas*; *chomol* : *kamuolys*; *krbatý* : *karbūtas*; *vyvaditi* : *iszwadoju*; *klábositi* : *kalbu*, *kalbėsis*; *šarapatka* : *szerpétos*; *loudati se* = *lendu*; *kmen* = *kaměnas*; *zvířetnice* : *žvėrinnė* ir t. t.

Veltui stengtumėmės slavų kalbų duomenimis išaiškinti kai kuriuos savo vietovardžius ir hidronimus; tuo tarpu lietuvių kalboje jie tuoj įgauna skambėjimą ir prasmę, pavyzdžiui: *Úpa*, *Úpice*, *Opava* : liet. *uppė*; *Labe* iš *labas*; *Ogra*, *Ohře* iš *geras*; *Ploušnice* upė prie m. Děčín, kuri įteka į Elbę, iš *plusze* (pagal *Rokytnice*); vietos *Řisuty* Rakovniko bei Litomyšlio kraštuose : liet. *reszutis*; *Lkouš* prie m. Lokšany nuo *lokis* (taip pat turime ir *Medvědí*); *Ula*, vyro vardas *Hula* ir *Hulin*, *Hulice*, liet. *ūla* (*Slála* vietoje *Skalky*); *Lobze* iš *lobis*; *Doksy* prie Doksany : dažnas lietuvių vyriškas vardas *Doksa*, paliudytas nuo XIV amžiaus. Panašių vardų, rodančių lietuvių kalbos link, galima rasti taip pat Moravijoje, Silezijoje, Lužicoje ir kitur. Visa tai rodo, kokia gi mums nežinomais laikais tai buvo išplitusi tauta ir kaip smarkiai dabar sumenko.

Taigi F. L. Čelakovskis stengėsi atskleisti priešistorinę kaimynystę, kai čekų ir lietuvių protėviai itin glaudžiai ir sėkmingai kontaktavo. Dėl bendros baltų-slavų raidos epochos idėjos ir sudarytas *Litevský slovník*. Tam skirta žodžių atranka, jų aiškinimo būdas. Beje, kad žodynas egzistuoja, rengiamas, F. L. Čelakovskio paskaitose išduoda sakinys: „Iš daugelio tokių žodžių, *kuriuos man pavyko surinkti* (išryškinta – I. L.), pateikiu tik kai kuriuos...“

Reikėtų pridurti, jog tuo pačiu metu su lietuvių kalbos žodynu buvo rašomi kiti leksikografiniai darbai. Elbės sorbų žodynas buvo įteiktas leidybai Rusijos mokslų akademijai 1827 m. pabaigoje. F. L. Čelakovskio anglų–slavų kalbų žodynas, savo pobūdžiu labai panašus į lietuvių kalbos žodyną (čia taip pat siekiama išryškinti leksikos bendrybes), deja, taip pat liko tik rankraštyje.

LEKSIKOGRAFINIO DARBO ŠALTINIAI

Žinių apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, to meto Mažąją bei Didžiąją Lietuvą bei toli nuo jo, „deja, baigiančią išnykti" lietuvių kalbą F. L. Čelakovskis daugiausia sėmėsi iš savo bendraamžių: Adomo Mickevičiaus, Piotro Keppeno, Kazimierzo Brodzińskio, Piotro Preiso, retų atsitiktinių poilsiautojų, per Prahą traukiančių į Karlsbado kurortą (1825 metais, po dekabristų sukilimo, tokių vertingų kalbos informantų srautas, pasak F. L. Čelakovskio, staiga išseko). Yra pagrindo manyti, jog 1830 m. čekų baltistas net buvo apsisprendęs pats nuvykti tirti lietuvių kalbos. Šiam planui nepasisekus, F. L. Čelakovskis, neturėdamas gyvosios kalbos šaltinio, buvo priverstas ir toliau tenkintis turimais leksikografiniais veikalais. Be Pilypo Ruigio žodyno, iš kurio tikrai nemažai paimta, F. L. Čelakovskis naudojosi ir kitais šaltiniais (jie nustatyti remiantis „Knygų sąrašu iš F. L. Čelakovskio palikimo"[7]): 1789 metų Gothardo Friedricho Stenderio, 1800 metų Kristijono Gotlybo Milkaus bei 1850 metų G. H. F. Nesselmanno žodynais.

Pastarąjį šaltinį, kaip rodo A. C. Kronbergerio knygyno kvitas[8], F. L. Čelakovskis gavo 1851 m. vasario 13 d. Iš G. H. F. Nesselmanno žodyno paimtais giminystės terminais F. L. Čelakovskis baigė savo leksikografinį darbą. Žodynas rašytas visą XIX amžiaus antrąjį ketvirtadalį – nuo 1825 iki 1851 metų.

Šaltiniai ir literatūra

Bartoš F. M. 1926: *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze* 1, Praha: Tiskem knihtiskárny "Melentrich".

Bílý F. 1907–1939: *Korespondence a zápisky Frant. Ladislava Čelakovského* 1-4, Praha: Česká akademie věd a umění.

Čelakovský F. L. 1852: *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*, Praha: V kommissí u Františka Řivnáče.

Čtení... 1877: *Čtení o počátcích dějin vzdělanosti a literatury národův slovanských, jež na vysokých školách pražských měl Frant. Lad. Čelakovs-*

[7] Seznam knih z pozůstalosti Fr. Lad. Čelakovského; LA PNP, f. F. L. Čelakovský, inv. nr. 26/Ch/25-26, sign.: 250/42.

[8] LA PNP, f. F. L. Čelakovský, sign.: 250/42.

ký, Praha: V kommissí u Františka Řivnáče.

Litevský slovník; Oddělení rukopisů a starých tisků Knihovny Národního muzea, sign.: IV A 11.

Slowanské národnj pjsně sebrané Frant. Ladisl. Čelakowským. Djl 2, Praha: Pjsmem J. owd. Vetterlowé z Vildenbruni.

SCHLEICHER A. 1853: O jazyku litevském, zvlástě ohledem na slovanský. Čteno v posezení sekcí filologické klál. České Společnosti Nauk dne 6. června 1853. Od Aug. Schleichera. – *Časopis Českého Museum* 27(1), 320-334.

THE DICTIONARY OF THE LITHUANIAN LANGUAGE BY FRANTIŠEK LADISLAV ČELAKOVSKÝ

Summary

František Ladislav Čelakovský is mainly known as an appraiser and translator of Lithuanian folklore. His book *Litewské národnj pjsně* (Prague, 1827), compiled on the basis of Liudvikas Rėza's collection, is considered to be the first translation of Lithuanian songs into a foreign language. Unfortunately, his linguistic interests as a scholar of Baltic languages have remained less noticed. In the current article Čelakovský is presented as a scholar of Lithuanian studies – lexicographer. His *Litevský slovník*, on which he worked from ca. 1825, and whose first version must have appeared ca. 1827 (not later than 1833, as a copy of the dictionary made by Pavel Jozef Šafařík dates back to that year), is brought into scholarly circulation. The second version of the dictionary should be dated 1851. The purpose, nature and sources of the dictionary are discussed.

Vytautas Vitkauskas
Lietuvių kalbos institutas

Papildomi *Lietuvių kalbos žodyno* taisymai

Apie tarmių leksikos pateikimą teko rašyti dar 1974 m. disertacijoje *Žemaičių dūnininkų šnektų morfofoneminiai dialektizmai* (Vitkauskas 1974), aiškinti tarminės leksikos rinkimo klausimus *Gyvosios kalbos faktų „Lietuvių kalbos žodynui" rinkimo programoje* (Vitkauskas 1996), teorines problemas nagrinėti daugelyje straipsnių bei monografijoje *Lietuvių kalbos tarmių morfofoneminiai reiškiniai* (Vitkauskas 2001). Tarminius žodžius *Lietuvių kalbos žodyne* stengtasi pateikti laikantis paveldėjimo, istoriškumo ir žodžių geografijos principų. Tačiau ir šiame žodyne, ir kai kuriuose tarmėtyros darbuose pasitaiko netikslumų. Jei tarminei leksikai priskiriami istoriškai nepaveldėti žodžiai, tarmes užplūdę palyginti nauji bendrinės kalbos faktai, jaunimo žargonas, svetimos kilmės keiksmai, trumpalaikiai svetimybių perdirbiniai ir iškraipymai, netiksliai pateikiama žodžių geografija, tai toks tariamas tarminis paveldas gali sukliudyti ir etimologijai.

Skaitant *Lietuvių kalbos žodyną* – tą didžiulį lietuvių filologų darbą, galima rasti netiksliai pateiktų žodžių ir formų, kai 1) transponuojama ne pagal dėsnius; 2) nesupaisoma senųjų šaltinių rašybos nenuoseklumų ir kt.

Šioje publikacijoje pateikiami ir komentuojami 2005–2008 metais, po *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninio varianto ($LKŽ_e$) ir *'Lietuvių kalbos žodyno' taisymų* (Vitkauskas 2006) pasirodymo, naujai pastebėti probleminiai LKŽ dalykai:

anžuolas (dial.) sm. C II 672 (LKŽ I_2 182) = *ąžuolas*. Netransponuotų *an=ą* senųjų raštų forma; esama tokių netransponuotų vietovardžių formų (LVŽ I 140);

bãgalis sm. (1) J (LKŽ I_2 553) 'didelis gabalas' = *bẽgalis* (1) – priešdėlių (dalelyčių) *ba-*, *na-*, *ta-* tarimas paplatinus balsį *e* (Grinaveckis 1973:

251), tokių naujų *ba-* formų yra tame pačiame LVŽ I 294–295. Dar prisiminkime Švėkšną, net Kvėdarną, kai kuriuose kaimuose „dadininkavimo“ reiškimąsi *mą.tã* Šv, Steĩmplės, Grdm, *gĩvą.n* 'gyvena', *tàp* 'tepa' ir t. t. Vakarų Lietuvoje taip buvo paliesti ir priešdėliai *be-*, *ne-*, *te-*;

càkt interj. (LKŽ II$_2$ 3) – 3 reikšmės iliustraciniame sakinyje pavartoto žodžio transponavimo klaida *apsìsto[jo]* Vn = *apsistó[ja]* – tik esamasis l., ne aukšt. būtasis kartinis l.;

ceñkt interj. KlvŽ (LKŽ II$_2$ 11) = *cìnkt*, plg. **činkt** (LKŽ II$_2$ 112) – transponavimas;

četulė sf. [K], N (LKŽ II$_2$ 83) = *cetulė* – rašyba;

čilpìmas sm. (2) Jnšk (LKŽ II$_2$ 109) = *čiulpimas* – dėsnio *'u* > *i* panevėžiškių ir jų kaimynų šnektose nepaisymas; taip pat ir **čilpìkas** (2) Jnšk = *čiulpìkas* (2);

čiužìkas, -ė smob. (2) J (LKŽ II$_2$ 188) = *čiuožìkas* (2) – transponavimo klaida (Antanas Juška buvo iš dūnininkų);

čiužyklà sf. (2) J (LKŽ II$_2$ 188) = *čiuožykla* – dūnininkavimas;

čiužiklis sm. Rtr (LKŽ II$_2$ 188) = *čiuožiklis* – žemaičio konsultuojamas latvis nemokėjo parašyti rytų aukštaičių šnektos duomens;

×**dieškà** sf. (2) OZ18 (iš Tvr), Alv; SD51 (LKŽ II$_2$ 514) ir **dzieškà** (2) Lzd, Lš, Mrs, Grv (LKŽ II$_2$ 999) tik *dieškà* (2) taisyklingai transponuota forma, o antroji dėsningai dzūkuojama;

drežéti, drẽža, -éjo Varn (LKŽ II$_2$ 693) (ir su priešdėliais **iš-**, **už-**: Als, Kal, Rt, J, Pkp, Užv) 'šykštėti duoti' ir **drižéti,** drìža, -éjo **2.** 't. p.' J (LKŽ II$_2$ 734) = *drežéti*, *drẽža*, *-éjo* – J užrašymas rodo nekirčiuoto *e* pakitimą, Alsėdžių šnektoje svyruoja;

druñnti, apdruñnti (LKŽ II$_2$ 757) – neištariami žodžiai, vartojami tik verb. past. *apdruñno*, dalyvis *apdruñnęs*;

drũsas, -à adj. (4) J (LKŽ II$_2$ 767) = *drą̃sas*, *-à* (4) – dėsningas *ą* (*<an*) > *u* šnektose;

ékšlis sm. [K] (LKŽ II$_2$ 1119) = *egžlis* 'egžlys' – neįmanomas kirčiavimas ir tarimas;

ẽsnos sf. pl. (2) Kpč, Švn (LKŽ II$_2$ 1155) 'dantų smegenys' – tikriausiai tai skolinys iš sl., plg. *dẽsnos* (sl.) (2);

gabloti, -oja, -ojo N, BzBk XXIV 283 (LKŽ III 6) = *gablióti* K, Arch XVI 392 – vok. rašyba;

×**gacpadà** sf. (LKŽ III 7), žr. ir ×**gaspadà** K (LKŽ III 150), ×**gacpadìnė** (2) K (LKŽ III 7) ir ×**gaspadìnė** (2) K; ×**gacpadõrius** sm. (2) ir ×**gatspadõrius** (2) K (LKŽ III 157); dar plg. ×**gatspadináuti** K, ×**gatspadinãvimas** sm. (1) K, ×**gatspadinỹstė** (2) K, ×**gatspadoráuti** K (LKŽ III 156), ×**gatspadorãvimas** (1) K, ×**gatspadorỹstė** (2) K, ×**gatspadõriškas**, -a (1) K (LKŽ III 157) – rašyba, K visur šaknis *gac-*;

gaĩžės sf. pl. [K] (LKŽ III 48) 'apatinės kelnės' – ar ne pasidarytas iš formų *góčės*, *góčios* (žr. LKŽ III 472); iš tolesnių vietų Frydrichas Kuršaitis kai ką ir iškreipdavo;

gálba sf. (1) N, J; VŽ (LKŽ III 58) – ar ne iš žodžio *pagálba* padaryta, pamanius, kad tai pagrindinė šaknies forma (gal prisidėjo ir *garbà*, *garbẽ* atvejis);

gálžuda scom. (1) J ž. 'žmogaus vargintojas, kamuotojas', o LKŽ III 89 tik 'žmogžudys, galvažudys'; tas pats reikšmių santykis yra *gálžudis* (< gálvžudis) 'kamuotojas' S.Dauk, J;

garkséti, gárksi, -ėjo, **at-** Lel (LKŽ III 135) 'ateiti linguojant' ir **gargséti** Km, Sv (LKŽ III 131), **atgargséti** Lel (LKŽ III 132) 'ateiti linguojant dideliais žingsniais' = *gargséti*, *gárgsi*, *-ėjo*;

gąstis sm. (1) Km (LKŽ III 152) 'baimė' (?) – negirdėtas klausinėjant žodis;

2×**gãza** (l. gaza) sf. BŽ93 = *gazà* (2) – žargoniškas kirčiavimas; iškreiptas žodis iš *gãzas*;

1 **gentãras** sm. R, MŽ, [K]; Bs (LKŽ III 237) = *gintaras* – iš neįtemptai Rytų Prūsijos šnektose, ypač šiaurėje, tarto balsio *e* transponavimas *i*; taip pat turbūt ir **gentarinis**, -ė adj. (LKŽ III 237) = *gintarinis*, *-ė*;

gerokštis sub. BBPs58, 7 (LKŽ III 261) = *gerúokštis* (1) M, Š, BzB284, *gerúokštas* (1) Jnš (LKŽ III 271);

gersas sm. BzB284 (LKŽ III 262) – šaknies *gar-* dvigarsio *ar* redukcija, gal ir vokiška rašyba;

gielà sf. B, Š (LKŽ III 292) = *gėla* – Rytų Prūsijos šnektų *ę* ir *ie* maišymas;

gìrgždulė sf. (1) Žml (LKŽ III 339) 'garankštis'? Sakinys įtartinas iš Žeimelio, kur nėra *várškanų* – ar nebus Žemãlė = Žeml;

glúosis sm. (1) Jž (LKŽ III 441) 'gluosnis' – abejotinas užrašymas;

gobùklis, -ė smob. (2) J (LKŽ III 471) = *gobuõklis* (2) – žodynininkas nežymėjo balsių ilgumo ir priegaidžių;

goslùs, -ì adj. (4) Vaižg (LKŽ III 486) ir *guoslius*, -ė A.Gud-Guz, *guoslùs*, -ì Vaižg – rašybos vingiai, tikriausiai yra *gosl-* šaknis, plg. 2 *gosti*, bk *goslùs*, -*ì* (4);

grykštė sf. P.Cvirk (LKŽ III 603) = *grįžtė* (2) – kokia spaudos sumaišyta forma;

grumulỹs sm. (3[b]) **2.** Mrc (LKŽ III 667) = 2 *gromulys* – redukuotas balsis *o* > *u* kalbant buitine kalbėsena;

gùnda sf. (1) J (LKŽ III 730) 'gundymas' – vieno tik šio žodynininko forma, gali net būti padaryta kaip *baka* iš *bakūžės*, *sama* iš *samanos* ir kt.;

kapãrytis, -ijasi, -ijosi, **nusikapãryti** Slm (LKŽ V 228) ir **kapõrytis,** -ijasi, -ijosi Paį, **nusikapõryti** End (LKŽ V 242) = *kapõrytis*, *-ijasi*, *-ijosi* – transponavimo nelygumas;

kùmė sf. (2) J; Kos161, Slav IV 212 (LKŽ VI 866) = *kumẽlė* – be abejo, nebuvėlė forma pamanius, kad dainoje nėra atsiradusi dėl ritmo ar meninio žaismo, pavyzdžiui, *nakvỹn nakvynėlę gausiu* vestuvių dainoje ir t. t.

laisis sm. S.Stan (LKŽ VII 62) 'lęšis' = *lęšis* – iš formos *leisis*, kai transkribuota, *ę* < *en* keitimo įvairių atvejų žr. Zinkevičius 1966: 75–84, taip pat LKA II žem. 40, 42; Vitkauskas 2001: 150–152; Wojciecho Smoczyńskio laikomas germanizmu;

núolačia adv. Lnkv 'nuolat' (LKŽ VIII 933) = *núolačiai* – < *núolačɛ. -'ai* > *ɛ* dėsningai;

1 **nuõmirulis** sm. (1) 'nuomaras' Gs, Vlkv (LKŽ VIII 943) = *núomiruolis* (1) – užrašytojui nepavyko išgirsti priegaidės ir priesagos;

prieblendinỹs sm. (3[4a]) Krok, Mrc 'prietema', Mrk 'ryto prietema dar neišaušus' (LKŽ X 624) = *prieblandinỹs* (3[4a]), *prieblindinỹs* (3[4a]) – persistengta transponuojant *-an*, *-in*, *-en*;

prikabas sm. M (LKŽ X 741) = *priekabas* – tarmės forma;

prikibà sf. (3ᵇ) Trgn, **prikybà** (3ᵇ) Pn, Klt 'priekabė' (LKŽ X 743) – šnektose nekirčiuotas *-ie-* visaip modifikuojamas, tai čia irgi bus *priekabà* (3ᵃ);

pū́rai sm. pl. (1) J 'pūliai' (LKŽ X 946) – neįtikėtinas žodis ir reikšmė iš palyginimo: <...> *pradėjo kaip pūrai dribti*, plg. liaudies žmonių pasakymus: *net pú·ru pú·ra·s ìš_ausũ· krá.pšta* Krš; *púrâs ž'ę̀n'ū·n bûobas n'eš'ûo* Ub; *s'v'eikatas pú·râs nètọrò* Užv ir t. t.

skydótas, -a adj. (1) P (LKŽ XII 865) = *skyduotas* – rašyba, gal ir *uo* / *o* maišymas; plg. *skyduotas* F (LKŽ XII 865);

skytis sm. J (LKŽ XII 958) – dėl ritmo *skr'ìč'u̲* / *s'krîč'u* < *skriečių* atsiradusi forma (plg. *drū́s'ei* ir *ū́su·* rimavimą r.) = *skriẽtis* (2), dial. *skĩt'is* / *s'kr'ĩt'is*, plg. dar dūnininkų šnektų *v'ĩn s'ĩnas i l'en't'ĩnas* Krš, Krtv, *s'ĩnas ę l'ęn't'ĩnas* Pvn, Varn, Šv (kita ir šaknies priegaidė);

slẽstai sm. pl. (2) FrnW; M.Valanč (LKŽ XIII 6) = *slãstai* (2) – hiperizmas, derinantis prie bk raštų kalbos;

sliẽpti, -sta, -o Užv (LKŽ XIII 15) = *slỹpti, -(i)a, -ė* – hiperizmas dėl *ỹ* transponavimo *ie*, plg. Krš, Tl *šlỹpti* 'sveikti, gyti' (LKŽ XIV 1080) (ten s ir š svyruoja); tai rodo ir *slypti* KŽ 'dingti, nutilti', **nu-** BzF 172, TP 1881, 44 (LKŽ XIII 28);

sliminỹs sm. (3ᵇ) Lz 'gluodenas', plg. ×**slimõkas** Rmš, Dv, On 'dirvinis šliužas' (LKŽ XIII 16), dar plg. svetimas **sliõkas,** -à NdŽ ir **sliúokas,** -à (LKŽ XIII 27, 36);

sliogsóti Jrg(B) (LKŽ XIII 27) – rodos, bus gudizmas;

sliõkas, -à adj. (4) NdŽ (LKŽ XIII 27) = *sliuõkas* (2);

1 **slógti,** -ia, -ė Kp (LKŽ XIII 43) = *slẽgti, -ia, -ė* (*-le-* > *-la·* dadininkų šnektose) – hiperizmas, iš tarminio *slà·kt'*;

×**slūžánka** (sl.) (1) Žem (LKŽ XIII 60) – neegzistuojantis lietuvių kalboje žodis, tik stilistiškai pavartotas apslavėjusio žmogaus kalbose;

smailiežuváuti, -áuja, -ãvo Vkš (LKŽ XIII 89) 'meilikaujamai kalbėti' = *smailliežuváuti* – rašyba;

3 **smalìžis,** -ė smob. (2) Ėr (LKŽ XIII 105) = *smalìžius* (2) – dėl r. fon. dėsnio *u* > *i*;

snukotas, -a adj. N 'didelio snukio' (LKŽ XIII 268) = *snukiúotas, -a* (1) – *o* ir *uo* maišymas Rytų Prūsijoje ir vokiška rašyba;

2 **sõsti**, -ia, -ė K; L, Rtr, KŽ (LKŽ XIII 301) = *suõsti* – dvibalsių *ie*, *uo* Rytų Prūsijoje maišymas, netikslus transponavimas;

spakčióti, -iója, -iójo NdŽ (LKŽ XIII 310) 'lynoti' = *spagčióti*, *-iója*, *-iójo* – rašyba;

spaksóti, spãkso, -ójo J, Prk (LKŽ XIII 311) = *spoksóti* – ten taria *spą.ksa*, rodos, pamarėnai, turintys kuršiškų iš Latvijos atsineštų ypatybių;

spintris, -ė smob. SD341, Kos63, N, [K], FrnW (LKŽ XIII 417) = *spìtris* (2) – korektūros klaida, nuėjusi per žodynus;

spòkt interj. Grž 'pirst' = *spùkt* – dėl *u* > *o* šnektoje; taip pat 1 **spòktelėti** Grž (LKŽ XIII 469) = *spùktelėti*;

sprìkt interj. NdŽ (LKŽ XIII 515) – NdŽ šaknies žodžiai rašytini *sprìgt*;

sriejúotas, -a adj. (1) K (LKŽ XIII 582) = *sriegúotas* (1) – dėl *g* ir *j* rašybos maišymo iš vok. tarm. rašybos;

sriubdýti (LKŽ XIII 586) = *srubdyti*: **sriùbdo** Šv = *srubdo* Lkv, *srubalýnė*, ne ***sriubal-***, *srùbalas* Šv, ne ***sriubalas*** (LKŽ XIII 585, 594), plg. ***sriubsnóti*** = *srubsnóti* Tv, Sg (LKŽ XIII 587), **sriūgti**, **nu-** Sg = *srū̃gti*, *nu-* Prk, *su-* Šv, ***sriuobìnėti*** = *sruobìnėti* Grg ir t. t., tai dėl **~ri̯* > *r* daugelyje ž. šnektų;

stabis (= staibis) BPs 18,37 (LKŽ XIII 610) 'koja' Jono Bretkūno; gal jau tada buvo prasidėjęs dvibalsio *ai* vienbalsinimas?;

staĩgdžiūvis, -ė adj. (3[b]) Šll (LKŽ XIII 628) 'greitai sudžiūvęs' = (1) – nurodyta visai ne ta, neįmanoma, kirčiuotė;

staũpoloti Rod (LKŽ XII 724) 'stoviniuoti, lūkuriuoti' = *staũpaloti* – ten taip rašoma, tokia forma girdėta priimtina, nors *l* sukietinta visų dzūkų;

stelĩpniai adv. Grž (LKŽ XIII 741) 'talpiai' = *stalĩpniai* – balsio *a* redukcija ə; gali būti ir *stilĩpniai* dėl šnektos *i* > *ę*?;

straipà sf. (2) Trgn (LKŽ XIII 926) 'atstumas tarp vienos kojos kulno ir kitos pirštų (einant)' – pramanas;

strasas sm. 'strazdas, varnėnas' RD182 (LKŽ XIII 939) = *strãzas* (4) Pgg – vokiška rašyba; daugeliu atvejų žemaičių ir kauniškių bei Pietų Lietuvos aukštaičių junginys *zd* > *z* (pvz.: *lazà*, *lìzas* ir kt.);

stundùs, -ì adj. (4) J[1], KŽ, **stuñdžiai** adv. A1885,196 (LKŽ XIII 1052) ir **standùs**, -ì (4) (LKŽ XII 661–662), bk ir dial. – pirmoji forma turi

netransponuotą dėsnį *un* < *an* rytiečių aukšt. šnektoje, kur kunigavo Antanas Juška; tik *standùs*, *-ì* (4), *stañdžiai* adv.

šáiža sf. (1) J (LKŽ XIV 395) = *atšáiža* – kvazižodis, kaip *bakà* iš žodžio *bakūžė*, *sama* iš *samana*, *kùmė* iš *kumelė* ir t. t. iš autodidakto raštų;

šą́ža sf. (1) J (LKŽ XIV 597) = *atšą́ža* (1) – niekur gyvojoje kalboje niekas nerado žodžio *šą́ža*, tik *atšą́ža* (1);

šąžóti, -ója, -ójo J (LKŽ XIV 597) 'atšaižomis eiti' – gyvoji kalba turi tik *atšą́žoti* (taria *ačá.nžuot'i* Krtv, *ačǫ́.nžûotę* Rdn ir t. t.);

2 **šlovẽ** interj.; tsp reiškiant pagarbą (LKŽ XV 19) – iš sov. spaudos garbinimo *šlovė komunizmui*; tai ne ištiktukas, tik sureikšmintas vienas žodis, kaip ir *garbẽ* ir kt.;

šlovék interj. NdŽ; R, MŽ, OsG160, 178, Sut, N (LKŽ XV 19) – tai katalikų maldų žodis – taip pat *šlovek* adv. O – tik *šlovék* (tuomet **a* > *o*); panašiai kaip senesnių poterių *švęskis vardas Tavo*; t. y. *būk šventas*, *pašlovintas;*

trem̃pas sm. (2) Všt, Graž, Brt (LKŽ XVI 749–750) 'pieva, ganykla'. Tai iš Prūsijos miesto *Trempaĩ* kilęs pasakymas: *trempus dalino*, t. y. tolimus rėžius; tokių lėmimų *kad tave trempai pagautų* taip pat yra vartojama: *ta(d) tàv'ì d'eb'ė.snas* Užv, *g'ẽl'žę prar'ĩtu* · Rdn, *kad įĩed'i v'ęskǫ̃n / i tr'ĩš'k'us važ'ǫ̂usi* Rdn; *i t'ĩr'kš'l'us* [nuo to] *pamač'â.u* 'ėmiau skystai tuštintis' Pp. Apie Trempùs yra rašęs ir didysis Mažosios Lietuvos tyrinėtojas ir gaivintojas Vilius Pėteraitis žodynininkų tada nepasiekusioje, nes dar nepaskelbtoje knygoje (1997: 412);

virnùs, *-ì* adj. J žr. viernas 1 (LKŽ XIX 562) – plg. *viẽrnas bernelis* JV 282, *viernaĩ* J, *žodelį vierniáusia* J (LKŽ XIX 263–264), tai hiperizmas;

žiùpčius sm. (2) [K], FrnW, NdŽ, KŽ (LKŽ XX 761) = *žiùbčius* 'toks avižų arkliams maišelis' – rašyba.

Sunkus LKŽ darbuotojų mokslas (visos šnektos, senieji raštai), kartais būna su neįveikiamomis kliūtimis. Žodžių tūkstančiai, keistų ir keisčiausių, negirdėtų ir nesuprastų, skirtingų gramatinių, semantinių, kirčiavimo sistemų dešimtyse tarmių, šimtuose šnektų. Vienas juokas nukrypti (ar *nušlỹpti*) į šalis!

Literatūra

GRINAVECKIS V. 1973: *Žemaičių tarmių istorija (fonetika)*, Vilnius: Mintis.

LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas* 2. *Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982.

LKŽ I_2–II_2, III, V, VI–VIII, X, XII–XVI, XIX–XX – *Lietuvių kalbos žodynas*, 1. 2-asis leid. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1968; 2. 2-asis leid. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1969; 3, 5. Ats. red. K. Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, 1959; 6. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962; 7–8. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1966–1970; 10. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mokslas, 1976; 12–15. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslas, 1981–1991; 16. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995; 19. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999; 20. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

$LKŽ_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

LVŽ I – *Lietuvos vietovardžių žodynas*. 1. *A–B*. Aut.: L. Bilkis, M. Razmukaitė, V. Maciejauskienė. Red. kolegija: L. Balode ... [et al.], Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

PĖTERAITIS V. 1997: *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas.

SMOCZYŃSKI W. 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego=Lietuvių kalbos etimologinis žodynas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

SMOCZYŃSKI W. 2007a: *Słownik etymologiczny języka litewskiego: Index wyrazów litewskich=Lietuvių kalbos etimologinis žodynas: Lietuviškų žodžių rodyklė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

VITKAUSKAS V. 1974: *Žemaičių dūnininkų šnektų morfofoneminiai dialektizmai* (filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, mašinraštis), Vilnius.

VITKAUSKAS V. 1996: *Gyvosios kalbos faktų „Lietuvių kalbos žodynui" rinkimo programa*, Vilnius.

VITKAUSKAS V. 2001: *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai*, Vilnius: Žara.

VITKAUSKAS V. 2006: *'Lietuvių kalbos žodyno' taisymai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

ZINKEVIČIUS Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

ADDITIONAL CORRECTIONS TO *LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS*

Summary

The author of the current publication presents and comments on the problematic issues of *Lietuvių kalbos žodynas* (*The Dictionary of the Lithuanian Language*) newly discovered after the appearance of the electronic version of *Lietuvių kalbos žodynas* ($LKŽ_e$) and Vytautas Vitkauskas's book '*Lietuvių kalbos žodyno' taisymai* (*Corrections to* '*The Dictionary of the Lithuanian Language*') (2006) in 2005–08.

Vilma Zubaitienė
Vilniaus universitetas

Prierašai Pilypo Ruigio (1747) ir Frydricho Kuršaičio (1883) žodynų egzemplioriuose

Straipsnyje tiriami Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (LNB) saugomo 1747 metais išleisto Pilypo Ruigio žodyno *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (sign.: C vok. 1/747, toliau – RŽ) ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS) esančio korektūrinio[1] 1883 metų Frydricho Kuršaičio žodyno *Littauisch-deutsches Wörterbuch* (sign.: F1-D1083, toliau – KŽlv) egzemplioriuose įrašyti prierašai.

P. Ruigio žodyno prierašų autorius kol kas nėra nustatytas. Iš spaudo „Gottholdsche Bibliothek" antraštiniame puslapyje matyti, kad žodynas anksčiau priklausė Gottholdo bibliotekai. Tai Karaliaučiaus karališkosios gimnazijos biblioteka, pavadinta pirmojo šios gimnazijos direktoriaus Friedricho Augusto Gottholdo (1778–1858) vardu. Iš šios bibliotekos XIX amžiaus viduryje keliasdešimt tūkstančių knygų pateko į Karaliaučiaus universiteto biblioteką. Nemažai Gottholdo bibliotekos knygų rasta per profesoriaus Povilo Pakarklio organizuotas ekspedicijas Prūsijos kultūros vertybėms išsaugoti 1945–1946 metais. Tarp jų buvo ir „Gottholdsche Bibliothek" spaudu pažymėtas Kristijono Gotlybo Milkaus žodynas (1800) su paties K. Milkaus prierašais (Bliūdžiūtė 2004: 64–67; Drotvinas, Rimkutė 2005: 70).

P. Ruigio žodyno prierašai susiję su XVII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraštiniu žodynu *Clavis Germanico-Lithvana* (toliau – C) ir Karaliaučiaus universiteto docento Johano Heinricho Kuncmano (Kunzmann, 1707–1755) žodyno ištraukomis (toliau – AKnz)[2].

[1] Taip vadinamas egzempliorius, kuriame tarp spausdintų lapų įsiūti tušti korektūrai ir pastaboms (vok. *durchschossenes Exemplar*).

[2] J. Kuncmano žodyno ištraukos iš Rudolfo Karolio Jakobio (Rudolp Carl Jacoby, 1817–1881) palikimo 1883 metais pateko į Tilžės Lietuvių literatūros draugijos (Litauische Literarische Gesellschaft) biblioteką, o iš ten jau paskutinio karo metu – į Lietuvių kalbos žodyno redakciją Vilniuje (Biržiška [2]1990: 70).

F. Kuršaičio žodyno prierašų autorius buvo Kazimieras Būga. Egzemplioriuje yra nuosavybės spaudas: „Prof. K. Bugos knygynėlis“. Tiek įklijose, tiek pačiame žodyne daug įvairių žodžių kilmės ir darybos pastabų, plg. pastabas prie žodžių *ãbrozas* KŽlv 2, *aĩfmares* KŽlv 3, *gaĩfras* KŽlv 111, *gatwė* KŽlv 116, *gaujà* KŽlv 116, *gìlė* KŽlv 122, *gonys* KŽlv 129 ir kt.

Yra prierašų apie žodžius ir jų vartoseną iš konkrečių Lietuvos vietovių: Debeikių, Dusetų, Garliavos, Joniškio, Jūžintų, Kaltanėnų, Kupiškio, Kvėdarnos, Pumpėnų, Raudondvario, Rietavo, Slavikų, Tverečiaus, Veliuonos ir kt. Remiamasi senaisiais raštais ir tarmių medžiaga, užsienio kalbininkų darbais, pvz.: Augusto Bīlenšteino *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen* 1–2 (Berlin, 1863–1864), Ericho Bernekerio *Die preußische Sprache* (Strassburg, 1896), Karlo Brugmanno *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* 1–5 (Strassburg, 1897–1916), Augusto Ficko *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* (Göttingen, 1890–1909), Hermanno Hirto *Der Indogermanische Ablaut* (Strassburg, 1900), Friedricho Kluge's *Etymologische Wörterbuch der deutschen Sprache* (Strassburg, 1883), Waltherio Prellwitzo *Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache* (Göttingen, 1892), Johanneso Schmidto *Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra* (Weimar, 1889), Adalberto Bezzenbergerio, Augusto Leskieno straipsniais ir kt. Yra citatų vokiečių, lotynų, rusų kalbomis. Lietuvių kalbos žodžiai lyginami su graikų, sanskrito, lotynų, latvių ir kitų kalbų žodžiais, plg. *jaunìkis* KŽlv 153, *jóju* KŽlv 156, *kañkalas* KŽlv 166, *karßìs* KŽlv 170, *karūnà* KŽlv 171, *kìlpa* KŽlv 183. Taigi prierašai svarbūs išsamesnėms žodžių kilmės, darybos, tarmių studijoms.

I. P. RUIGIO ŽODYNO PRIERAŠAI. Pagrindinis prierašų autoriaus tikslas buvo papildyti P. Ruigio žodyną lietuvių kalbos žodžiais ir sinonimais. Žodyno lietuvių–vokiečių kalbų dalyje (toliau – RŽlv) prierašų nedaug, jie yra kelių autorių, plg.: *Apalpimas, o* Ohnmacht RŽlv 4 (prirašyta po veiksmažodžio *Alpſtu, apalpſtù* straipsnio),

Dabar jos saugomos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje, sign.: F 1 5791.

Klykimas (prie *Klykiù* straipsnio) RŽlv 64, *pakraupti* (prie *Krûpteru* straipsnio) RŽlv 67, *Neszczùs* (prie *Neßóju* straipsnio) RŽlv 95, *Prakeikti, Prakeikimas, o*, die Fluch (prieš *Prakorimas* straipsnį) RŽlv 111, *Tulkus*, Dollmetscher (po *Tulerópas* straipsnio) RŽlv 165. Kai kur pateikiama viena kita papildoma galūnė, pvz.: *Kartùs, ti, tù,* bitter. adj. 3. term. Gen. M. *cziaus*, [Gen.] F. *czios*[3] RŽlv 55, paaiškinimas, plg. *Klyſtkélis, lio*, M. der Irrweg. Klajus Kelas RŽlv 64, Biblijos nuoroda, plg. *Sʒenawóju*, ich beſchone, *ójau, ójų, óti.* Sap 2,6 RŽlv 150.

Žodyno vokiečių–lietuvių kalbų dalyje (toliau – RŽvl) prierašų kur kas gausiau. Įvairūs žodžių, žodžių dalių, žodyno straipsnių pabraukimai, veikiausiai peržiūrėtų registro žodžių žymėjimas brūkšneliais šone rodo, kad tekstas skaitytas ir lygintas su kitu šaltiniu ištisai. Dažniausiai pridedama papildomų atitikmenų, pvz.: *Faulbaum*, Ieẁà, ôs, F. Ewà RŽvl 135; *Trunk, Getrånke*, Giẽrimas, mo, m. Girra RŽvl 357; *Vertraulichkeit*, Sʒirdingyſtė, ês, F. Paduksis, Sutartis RŽvl 373. Vietos taupymo sumetimais kartais prirašomas ne visas atitikmuo (-enys), o afiksas (priešdėlis, priesaga) ar baigmuo, pvz.: *Anweſenheit*, Cʒiabuwimmas, mo, m. pri- (t. y. antras atitikmuo yra *Pribuwimmas*) RŽvl 30; *Beladen*, Prikráuju. apſi-, uź- (t. y. kiti du atitikmenys yra *Apſikráuju*, *Uźkrauju*) RŽvl 60; *Beqvemlichkeit, Gemåchlichkeit*, Apſicʒėdijimas, imo, m. *Geſchicklichkeit*, Patogummas, mo, m. -gyste RŽvl 61 (t. y. *Patogyste*); *einig, vertråglich*, Sutinkas, anti, Sándorus, ri, ru, adj. 3. term. -ringas (t. y. *Sándoringas*) RŽvl 114; *Bienenharʒ*, Tunnys, niû, m. pl. -nai (t. y. *Tunnai*) RŽvl 74; *Hoſen*, Bukſôs, kſû, m. pl. Kélinės, niû, f. pl. -nai (t. y. *Kélinai*) RŽvl 210. Kai kur pridedama papildomų pagrindinių formų galūnių, pvz.: *abfreßen*, Nuėdmi, êdau, êsu RŽvl 5; *abſpůlen*, Nupláuju, ôwjau RŽvl 11; *anbeißen*, įkándu, dau, kâsu, kâsti RŽvl 18; *ausmeßen mit dem Scheffel*, Išſeiku, êjau RŽvl 45; *ausreiben*, Išstrinu, yniau RŽvl 46; *auswůrgen aus der Hand*, Išwerʒu, źiau, szu, szti RŽvl 50.

Registro papildymų nėra daug – įterpiamas žodis, pvz.: *befroren* suszâlès RŽvl 56, praplečiamas lizdas, pvz.: *Birkenprůgel*, Berʒinnis, nio, M. *Holʒ.* Berźinne, es RŽvl 75; *fliegen*, Lekiù, lėkiaù, lėkſu,

[3] Čia ir toliau prierašai citatose pabraukti autorės.

lėkti. laßen lêkdinti RŽvl 143; [*Geifer*]: *Geifer=Maul* Seilus RŽvl 164 ir pan.

Sulyginus atitinkamas vietas su C, matyti, kad visi papildymai yra susiję su šiuo rankraštiniu žodynu, plg.: *Faul=Baum.* Ewa, ôs. F. C I 635; *Einig.* Sandoringas, ô. M. ga, ôs. F. C I 532; */Bienen/Hartz.* Tunnai, û. M. pl. C I 350. Tačiau C ar jo nuorašas persirašomas ne ištisai, atsirenkami lietuvių kalbos atitikmenys, pavyzdžiui, nepersirašyti vokiečių kalbos daiktavardžio *Beqvemlichkeit* atitikmenys *Mandagyſte, Mandagumas, Indaryſte,* plg. C I 282. Labai nenuosekliai pateikiamos pagrindinių formų galūnės, pavyzdžiui, C I 10 teikiama *abfreßen.* Nuėſti. Nuėdzu, dau, ſu, ti, o RŽvl prirašyta tik būtojo kartinio ir būsimojo laiko formų galūnės *êdau, êsu,* taip pat nepakeista ir esamojo laiko forma (plg. *Nuėdmi* ir *Nuėdzu*); C I 40 teikiama *Abſpůlen.* Nupláuju, owjau, áuſu, ti, o RŽvl prirašyta tik būtojo kartinio laiko galūnė *ôwjau.*

Pagrindiniai sutapimai, liudijantys akivaizdų RŽvl prierašų panašumą su C, yra sutampantys nauji atitikmenys – žodžiai (a), naujų atitikmenų priesaga, priešdėlis ar galūnė (b), atitikmenys – žodžių junginiai (c), plg.:

a)

C I 137 *Arche.* Karáblus, aus. M.
RŽvl 31 *Arche,* Noáko Akruts, Skrynė, ês, *Apoc.* XI.19. Karablus, aus

C I 225 *Bachweiden.* Gůdkarklys, ô. M.
RŽvl 50 *Bachweyde,* Pá=upjo Glóſnis, Karklas. Gůdkarklys

C I 400 *Brůcke.* Tiltas, o. M. Bruggis, iô. M.
RŽvl 85 *Brůcke,* Tiltas, to, m. Bruggis

C I 422 *Camiſol.* Katenka, ôs. F.
RŽvl 90 *Camſohl,* Sermėgátė apatinnė. Katenka

C I 451 *Daun=Pfåffchen.* Sniegalas, ô. M. Diddíſis Kikillis, liô. M.
RŽvl 98 *Daunpapchen, (Vogel,)* Wolungė, ês, f. Sniêgalas

C II 1139 *Socke*. Panczeka, ôs. F.
RŽvl 329 *Socke*, Pėdėlis, lio, m. Czulka, kôs, f. Czižmà, môs, f. Panczêka

b)

C I 131 *Anweſenheit*, Pribuimas, ô. M.
RŽvl 30 *Anweſenheit*, Czjiabuwimmas, mo, m. pri-

C I 236 *Baſiliβcke*, Bazilíßkus, kaus. M.
RŽvl 53 *Baſiliβke*, Bazilißkas, ko, m. -kus

C I 417 *Butter=faβ*. Swiėltmuβas, ô. M. Plokštuwas, Muβtúwas, ô. M. Brokβtúwis, iô. M. Kallatáuka, ôs. F.
RŽvl 90 *Butterfaβ*, Swėlt=Mußis, ßio, m. Mußtuwė, ês, f. as, o

c)

C I 358 *Biſſe=3eit*. Žylawôs Czêlas.
RŽvl 75 *Biβen der Kůhe*, 3ilójimas, mo, m. Žylawôs Czesas

C I 468 *Diſputiren*. Žodžeis ſurémju, rėmjau, ſu, ti. Kamantyti, Kamántiu, au, tyſu
RŽvl 101 *Diſputiren*, Diſputeróju, Abbejodami ſuſißneka, *Jeſ.* VIII.19. i abbi ßalì gincžiju. Žodžeis surėmju

C II 1140 *Sommer=Mahlen*. Sáulês Apdegimai
RŽvl 329 *Sommerflecken*, Márgimai, miû, m. pl. Saulês Apdegimmai

Nors, kaip minėta, prierašų autorius atsirinko C ar jo nuorašo atitikmenis, pasitaiko atvejų, kai jų persirašoma pora ar daugiau, pvz.:

C I 237 */Baum/Gårtner*. Czepininkas, Daržininkas, ô. M.
RŽvl 54 *Baumgårtner*, Žolininkas, ko, m. Czêpininks. Daržininks

C I 368 *Blindſchleich*. Glodine, ês, F. Akloji. Warininke.
RŽvl 78 *Blindſchleich*, Žwaigždėtaſis Drėžas, *Levit.* XI.30. Glůdėnà, ôs, F. Glodinne, ês, Warininke, ês

C I 392 *Brȧutigamb.* Nauwedźia, ôs. M. Wedéklis, iô. M. Iaunikkis, iô. M.
RŽvl 83 *Brȧutigam*, Iaunikkis, kio, m. Nauwedźa. Wedeklys

C I 476 *Drat.* Strúna, ôs, F. Wiela, ôs, F. Kyka, ôs. F.
RŽvl 103 *Drath*, Dróta, ôs, f. Drótas, to, m. Strûnà. Wièla. Kyka

C I 653 *Fettigkeit.* Rebummas. Tranßa, ôs. F. Tuklumas.
RŽvl 138 *Fettigkeit*, Rėbummas, mo, m. Transzà. Tuklummas

C I 873 *Heerde Vieh.* Kaimene, ês. F. Gůta, ôs. F. Gaibje, ês. F. Gáuje, es. F.
RŽvl 195 *Heerde Viehes*, Kaimenė, ês, f. Gůta. Gáuje. Gaibjê

Prirašytų atitikmenų pasitaiko ir tose vietose, kur RŽvl vokiški žodžiai pateikti be atitikmenų, plg.:

C I 389 *Braun.* Bėras, ô. M. ra, ôs. F. Ruddas, ô. M.
RŽvl 83 *Braun*, Beras. Ruddas

C I 659 *Fincke.* Kikillis, Pamedonis, iô. M. 3ubbe et Kikillus, aus. M.
RŽvl 140 *Finke*, Kikillis. Pamedônis

C I 841 *Hamſter.* Sztaras, ô. M. Szalczas, ô. M.
RŽvl 189 *Hamſter*, Sztâras. Szalczas

Nors lietuvių kalbos veiksmažodžių pagrindinių formų galūnės prirašytos gana sporadiškai, kai kur jos nurodomos taip pat dėl C ar jo nuorašo įtakos:

C I 174 *Auffthauen.* Iśtirpſtu, pau, pſu, pti. & Ɨtirpſtu. *It.* Ɨdiėnóju, jau, ſu, ti.
RŽvl 39 *aufthauen von der Sonnen*, ɨdiėnoja. ɨdiėnôju. jau. ôs

C I 203 *Außreiben.* Ißtrinti. Ißtrinnu, trynau, ſu.
RŽvl 46 *ausreiben*, Ißtrinu. yniau

C I 230 *Balbieren.* Barzda ſkuſti.
RŽvl 51 *balbieren*, Barzda ſkuttù. skusti

RŽvl ir C ar jo nuorašo skirtumų yra labai nedaug. Jų yra kelių tipų:

a) pridėtas atitikmuo ar atitikmens baigmuo (bent jau toje vietoje, kur jo nebuvo C):

C I 848 *Hånfling*. Kikíllis, io. M.
RŽvl 190 *Hanfling*, Dagillis, lio, m. Kikillis, lio, M. Kañapinne

C I 428 *Ceremonien*. Pajúnkimas, ô. M. Páprotis, cʒiô. M. et. ties in Genit. Budas, ô. M.
RŽvl 91 *Ceremonie der Kirche*, Baʒnyćiôs Búdai, Pajunkimai. Pastâtims baźnycziszkas

C I 889 *Hellepart*. Bartißus, aus. M.
RŽvl 198 *Hellebard*, Draućius, ćiaus, m. Bartißus, ßaus, m. -kus

b) pridėta pagrindinių formų galūnių, nenurodytų C:

C I 199 *Außmelcken*. Ißmilßti. Ißmiſliu liau, ſu, ti.
RŽvl 45 *ausmelken, ausmilchen*, Ißmélʒu. ilzau, szu, szti

c) pridėtas kitokio kamiengalio atitikmuo:

C I 1003 *Kråhe*. Warna.
RŽvl 230 *Kråhe*, Wátra, trôs, f. Kóſa, ôs, f. Warnas

C II 528 *Sebel*. Sʒoblis, liô. M. Sʒoble, lês. F.
RŽvl 323 *Sebel*, Sʒóblė, lês, f. -blys

d) pateikiama sutrumpėjusi o-kamienių daiktavardžių nom. sg. forma:

C I 1035 *Kåm̃erer*. Kamárninkas, ô. M. Láwininkas.
RŽvl 219 *Kåmmerer*, Kamárninkas, ko, m. Lowininks

C I 1038 *Kannen Gießer*. Krágininkas, ô. M. Cʒińnininkas.
RŽvl 219 *Kannengießer*, Krágininkas, ko, m. Kurs Cinno Kragùs lėje. Cinininks

C I 1106 *Kramer*. Krómininkas, ô. M. Klétkininkas.
RŽvl 230 *Kramer*, Krominińkas, ko, m. I *Reg*. X.15. Kletkininks

e) pateiktas kitai tarmei būdingesnis fonetinis atitikmens variantas:

C I 836 *Halle*. Priéangis, iô. M. Priéanga, ôs. F.
RŽvl 188 *Halle*, Prybaĵnitis, ćio, m. I *Reg.* VI.3. Pryangis, gio, m. I *Paral.* XXIX.12. Prybaĵnitė, ês, F. Pryangà

C II 994 *Wittwer*. Naßlys, iô. M. Sʒairys, iô. M. *Dial. Tilſ.*
RŽvl 404 *Wittiber*, Naßlys, lio, m. Szeirys, re

Taip pat čia galima būtų pridėti anksčiau minėtus RŽvl atitikmenis *Cinininks*, ne *Cʒińnininks*; *Lowininks*, ne *Láwininks*;

f) dažniau diakritiku pažymima kirčiuota moteriškosios giminės nom. sg. galūnė *-a*, plg.: *Kelter* Wynſpauda C I 1050 – Wynſpaudà RŽvl 221; *Luft* Paluba C I 1223 – Palubà RŽvl 248; *Neige* Stanka C II 125 – Stankà RŽvl 266; *Schloßen* Krußa C II 451 – Krußà RŽvl 312; *Schößling* Sproga C II 484 – Sprogà RŽvl 316. Vienur kitur pakeičiama ir kirčio vieta, pvz.: *Schenckſtube* Sʒinkáuna C II 412 – Szinkaunà RŽvl 306;

g) skiriasi žodžio rašyba[4]:

C I 1043 *Kauff*. Préke, ês. F. Pardůczke, es, F.
RŽvl 220 *Kauf*, Prékis, kio, m. *Gen.* XXIII.16. Pirkimmas, mo, m. Pardůtszke

Nustačius, kad RŽvl prierašų šaltinis yra C ar jo nuorašas, ir aptarus nedažnus RŽvl prierašų ir C skirtumus, kyla klausimas, ar negalėtų šie prierašai būti susiję su AKnz. Neišlikusį Kuncmano žodyną (toliau – Knz) reikėtų laikyti C nuorašu. Tai galima spręsti iš AKnz žodyno straipsnių, bene ištisai sutampančių su C. AKnz[5] buvo sudarytas

[4] Kiti rašybos pakeitimai nagrinėjami tiriant RŽvl prierašų ir AKnz ryšį.

[5] Nurodoma AKnz sudarymo data 1747–1755 metai (plg. LB I 515) nėra visiškai tiksli. Kad AKnz buvo sudarinėjamas po 1747 metų jau rodo AKnz paskirtis – papildyti spausdintą RŽ. Tačiau antroji data 1755 metai siejama tik su Kuncmano mirtimi, o AKnz galėjo atsirasti ir vėliau, nežinomam autoriui naudojant neišlikusį Kuncmano žodyną. Taip pat netikslu išlikusias ištraukas vadinti Kuncmano žodynu, plg. SLT 503–505.

RŽ papildyti, todėl jis jau turėjo du šaltinius: Knz (iš kurio pateko C leksika) ir RŽ. AKnz naudotasi tik RŽvl, t. y. vokiečių–lietuvių kalbų registru, tačiau RŽvl žodyno straipsniai į AKnz neperrašomi, vartojama nuoroda *vid. Lex.*, plg.: *Cirkel, vid. Lex.* Krėsa AKnz 57 (*Cirkel*, I. die Runde Figur, Wainikkas, ko, m. Apſkrittummas, mo, m. 2. damit man cirkelt, Skrėſtuwẽlis, ẽlio, m. Skrittulys, lio, m. RŽvl 92).

Sulyginus RŽvl ir AKnz nerasta nė vieno atvejo, kad sutaptų persirašyti atitikmenys. Tačiau į akis krito labai panaši RŽvl prierašų ir AKnz rašysena, taip pat kiti rašybos sutapimai, pavyzdžiui, vietoj priešdėlio *per-* tiek AKnz, tiek RŽvl rašoma abreviatūra – viena apačioje perbraukta <p>. Raidė <ê> vartojama siauram galūnės [ė] žymėti, plg.: *Dachʒiegel, Pfanne*, Czerpê RŽvl 94; *Fabel*, Pramonê RŽvl 132; *Kegel* Stuczê RŽvl 221 ir *Amſel* Szeszê AKnz 16, *Anger* Priwartê AKnz 19. Kartais rašoma <ė> (<e> su raidele <s> viršuje) kirčiuotam [e] ar dvigarsio [en], [em] pirmam sandui žymėti, plg.: *Deßel, Polierbeil*, Wedėga RŽvl 99; *Katʒenʒagel, Kraut*, Źėmreszutai RŽvl 220; *verlebt, alt*, pragywėntas RŽvl 367 ir */Feuer/Herd* <...> Pėlenas. Pėlenû Wieta AKnz 82. AKnz taip pat pastebima vietos taupymo tendencija: persirašomi ne visi atitikmenys, o tik jų dalis, plg.: *Streiffig.* Kerßas, ô. M. Rainas, ô. M. Rainotas, ô. M. ta, tôs. F. C II 1160 – */Strei/fig.* Kerszas. Rainas. -notas AKnz 194; *Tyranney.* Smarkúmas, ô. M. Smarkyſte, ês. F. C II 611 – *Tyrañey*, Smarkumas. -kyste AKnz 203. Labai dažnos sutrumpėjusios nom. sg. formos vietoj C vartojamų ilgesnių (tokių atvejų per porą šimtų), pvz.: *Aberwitʒ.* Padúkimas C I 9 – Padukims AKnz 2. Kirčio ženklu žymima moteriškosios giminės nom. sg. galūnė *-a*, kur ji neturėjo kirčio C, plg.: *Mǒre.* Morka, ôs. F. C II 74 – Morkà AKnz 139; *Stegreiff.* Kilpa, ôs. F. C II 1153 – *Stegreif* Kilpà AKnz 191; *Strehne.* Struga, ôs. F. C II 1157 – *Strehne* Strugà AKnz 194.

Nors RŽvl prierašų ir AKnz rašysenos grafologinė ekspertizė nėra atlikta, galima spėti, kad RŽvl prierašus rašė AKnz sudarytojas. AKnz atsirado veikiausiai todėl, kad į RŽvl lapus netilpo visi papildymai iš Knz. Pavyzdžiui, nebuvo sunku prirašyti jau RŽ esamo antraštinio žodžio papildomų atitikmenų, pagrindinių formų galūnių, tačiau praplėsti RŽ registrą gausiais išrašais iš neišlikusio Knz, matyt, buvo nepatogu (tai, beje, rodo ir negausūs registro papildymai RŽvl). Ma-

tyt, iš pradžių žymėjęsis RŽvl ir Knz skirtumus paraštėse, AKnz sudarytojas vėliau pajuto, kad RŽvl ir Knz registrai gana dažnai skiriasi, ir ėmėsi ištisus Knz žodyno straipsnius rašyti į atskirus lapus, sąsajas su RŽvl pažymėdamas nuoroda *vid. Lex* (yra gana daug lapų, kur nuorodos į RŽvl net nėra). Laikantis šitos hipotezės tikruoju RŽvl prierašų šaltiniu reikėtų laikyti ne C, o jo nuorašą – neišlikusį Knz. Dabar neįmanoma nustatyti, kiek C pakeitimų buvo Knz ir kiek jų atsirado nežinomam autoriui persirašant Knz į AKnz.

II. F. KURŠAIČIO ŽODYNO PRIERAŠAI. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomame korektūriniame F. Kuršaičio žodyno egzemplioriuje yra daug pastabų prie registro žodžių, taip pat registro papildymų įvairiose tarmėse vartotais žodžiais. Jie rodo, kad K. Būga veikiausiai ketino remtis KŽlv registru, rašydamas savo *Lietuvių kalbos žodyną*. Tikrindamas KŽlv pateiktus žodžius, jis naudojosi senųjų raštų medžiaga. Vieni iš dažniausių šaltinių buvo Konstantino Sirvydo darbai: *Punktai sakymų* (*Punkty kazań*, Richardo Garbe's 1884 metų leidimas) ir 1713 metų *Dictionarium Trium Linguarum* leidimas[6]. Toliau pateikiama keletas pavyzdžių. Prie daiktavardžio *dailýda* yra pastaba „*Ŝirvydas rãšò dailydė* (*Sákymų Pų̃nktai*, ed. R. Garbe 1884, pag. 35: gen. sg. *daylides*, acc. sg. *daylidy*“ KŽlv 76 (įkl.); prie *diẽwẽ u. diẽwinė* – „*Ŝirvydas*, *Sákymų Pų̃nktai* (ed. R. Garbe, 1884 m.), 69,5: *Pranaśine*“ KŽlv 87 (įkl.), prie įtraukto į KŽ registrą naujo žodžio *slibinas* – „*Ŝirvydas*, *Sákymų Pų̃nktai* (ed. R. Garbe, 1884 m.) 132,6: „smaku aba slibinu“ KŽlv 388 (įkl.); prie įtraukto į KŽlv registrą naujo žodžio *karias*, plg.: „Ŝirvydas, *Sákymų Pų̃nktai* (ed. R Garbe, 1884 m.) labai tą̃nkjai vartôja žõdį „karias ‘exercitus’“ lákŝtůnsę 107–108“ KŽlv 168 (įkl.). K. Sirvydo žodyno nuorodų yra prie žodžių *bèt* („Ŝirvydas, *Dict. tr. l.*, 1713, 22, b: bet ‘dum, dummodo’“) KŽlv 46 (įkl.); *bìczius* („Ŝirv. žõdyn.[5], 6[b]: *bicius* ‘apiarius’; hinc diminutivum: *biţjú-ly-s*“ KŽlv 47 (įkl.), *bloßkiù* KŽlv 52 (įkl.), *palaidů* KŽlv 289 ir pan.

[6] Yra išlikęs 1713 metų K. Sirvydo žodyno egzemplioriusu su K. Būgos papildymais ir pastabomis. Dabar jis saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštyne (LLTI BR, sign.: F–1–7785).

Taip pat remtasi Jono Bretkūno rankraštine Biblija (1579–1590), pavyzdžiui, rašoma, kad jo Biblijoje vartojama forma *ebrozas*, ne *abrozas* KŽlv 2 (įkl.), Mikalojaus Daukšos 1599 metų *Postile*, pavyzdžiui, pateikiama pastaba, kad jo *Postilėje* kirčiuojama ne *akmů*, o *ákmů* KŽlv 5, pasitikrinamas daiktavardžio *ápdaras* kirčiavimas (F. Kuršaitis kirčio nenurodė) KŽlv 12, nurodoma, kad M. Daukšos *Postilėje* vartojamas priešdėlis *delei* KŽlv 83 (įkl.). Yra nuorodų į Simono Daukanto *Budą senowęs lëtuwiû – kalnienû ir zámajtiû* (Petrapilis, 1845), plg.: pastabą prie daiktavardžio *dirwà*: „*) *Daúgkąntas* (*Búdo* 222 pusêl.): *pradirtí žémės lópéljai dirvomis vadínamįs*“ KŽlv 89 (įkl.), Baltramiejaus Vilento 1579 metų *Evangelijas bei epistolas*, plg.: *gůtas* *„Baltr. Willentas (Euang. bei Epist. 1579, pag. 9. I[b]: *ir bũs wienas Gůtas bei wienas Piemů*“ KŽlv 142 (įkl.); *„nůźmus* * *nůßmiemus* (Vileńtas, Euang. bei Epist., J, II[a])“ KŽlv 280; 1884 metų Jono Basanavičiaus *Ožkabaliun dainas* (žr. *botágas* KŽlv 54 (įkl.)); Samuelio Boguslavo Chilinskio Bibliją (žr. *brólis* KŽlv 59); Antano Juškos žodyną (žr. *blázginti* KŽlv 50 (įkl.)) ir dainų rinkinius; Augusto Schleicherio *Lietuvių kalbos skaitinius ir žodyną* (*Litauisches Lesebuch und Glossar*) ir pan.

Tikrintasi ir iš Mažosios Lietuvos gramatikų: 1653 metų Danieliaus Kleino *Grammatica Litvanica* (plg. dėl daiktavardžio *apãßtalas* rašybos KŽlv 11); A. Schleicherio 1856 metų *Litauische Grammatik*, plg.: *„Jáutis**, *-czio*, Subst. m. der Ochse (* Schleicher, Lit. Gramm. 33: *Jautýs* (žem.)“ KŽlv 153; 1876 metų Frydricho Kuršaičio *Grammatik der littauischen Sprache* (trumpinama Kuršaitys, Gramm. der litt. Spr. ir kt.), žr. pastabas prie žodžių *dainà* KŽlv 76 (įkl.); *Yfrutỹs* KŽlv 147 (įkl.); *nůg* KŽlv 279 (įkl.).

Į KŽlv registrą įterpiama nemažai naujų žodžių, dažniausiai daiktavardžių be konkrečių reikšmių ir paaiškinimų, plg.: *apŷ-varpstė* KŽlv 14; *Dauguvá* KŽlv 80; *gardôkulis* KŽlv 114; *gûr-gůl-ė* KŽlv 141; *íš-kilmė* KŽlv 150; *kas-iný-s* KŽlv 172; *kleb-éta-s* KŽlv 189; *laid-darỹs* KŽlv 217; *lỹg-nešas* KŽlv 231; *mútulas* KŽlv 265. Tačiau kartais pateikiamas vienas kitas lietuviškas paaiškinimas, pvz.: *dulkšnùs (snĩgas etc.)* KŽlv 98; *grovė̂ (ráguva)* KŽlv 136; *gú-stara-s* ‘kẽtjaûsys plĩnas’ (Dúsetos) KŽlv 142; *kẽvė* ‘kuinas’ KŽlv 180, 207 (įkl.); *kúkė* ‘*képala-s*’ (Sálakas, Tverétšjus) KŽlv 208; *Laúkes-a-s* ‘vardas dídelės bálos tarp

Jurbarkjõ ir Gaurės' KŽlv 222 (įkl.); *letėžis* (bárgštšjo, rôpės, sẽtinjo pîrmàsis nů drinktgaljo grĩžinys) KŽlv 228. Panašių pastabų pateikiama ir prie naujai išskirtų reikšmių, plg. *kãtinas* – „dídelė pludís inkarui parôdyti" (Kaun.) KŽlv 173; */purga* – „Kaun. spurga (= grañžto galas)" KŽlv 401.

Dažnokai nauji registro žodžiai aiškinami lotyniškai, pvz.: *abejur* (utrobique) KŽlv 1; *bûrbu, burbẽjau, burbẽti* vocem indistinctam edere, murmurare KŽlv 64; *dìnô-vidis* (= *dìnós vidús*, meridies) KŽlv 86; *gábalas* (glomus) KŽlv 109; *grôvàlis* (inscitus) KŽlv 137; *lášnis, -jo,* stillicidium KŽlv 222; *ôž-ragis* cornu capri, buccina KŽlv 282; *pareitúvės* (domicilium hominis mendici, opificis, raro illuc redenntis) KŽlv 294; *pãtìkalas (plur. patìkalaĩ)* daps, ferculum KŽlv 298. Pridedama lotyniškų pastabų ir apie žodžio kilmę bei darybą, pvz.: *ábrinas* = *vagónas, vežėlė: ap* (aquα) + bra-s (*bher* = ferre) KŽlv 1; *dundúlis* (a *dundẽti*) tumultus clamorosus, turba tumultuans KŽlv 99.

Kartais reikšmė paaiškinama vokiečių kalba, pvz.: *geluma* 'strenge Kälte' KŽlv 119, *kaûke* 'eine Maske' (Dúsetos) KŽlv 174 (įkl.).

Registras plečiamas ir panašios darybos ar darybiškai susijusiais žodžiais, pvz.:

KŽlv 39 *bandìßius, -iaus.* Subst. m. ein Knecht, der beim Vieh (bandà) beschäftigt ist. Viehknecht. *bandỹkštis (= galvíjis), ž. bandôstaldis* (bovile), *bandô-takis* (semita, quo boves sunt), *bandô-kìmis* (=prìkìmis, laid-darỹs), *bañd-šunis*

KŽlv 133 *grėblãkotis, -cžio,* Subst. m. Harkenstiel. *grėbládantis*

KŽlv 144 *ilgakójis,* f. *ja,* Subst. mob. der Langfuss. *ilgakaklis, ilgaspaŕnis, ilga-kíškis, ilgsnápis*

Taip pat plg. prierašus prie žodžių *gãlas* KŽvl 112, *jůdas* KŽvl 158, *kárwė* KŽvl 171.

Gan dažnai prie registro žodžių paraštėse prirašoma sinonimų, pvz.:

KŽlv 99 [*dumpeklė, -ės,* Subst. f. gew. Plur. *dumpeklės,* Daunflechten, Mistleiter von Brettern, dtsch; sonst *kárklubos.*] *dumplikė*

KŽlv 181 *kiautaĩ*, *-ū*, Subst. m. Die Getreideschalen von Roggen, Weizen etc. Bei Brd. Nussschlauben; sonst *kiawalaĩ*. *sêlinos*

KŽlv 190 *klejaĩ*, *-ûi*, Subst. m. Pl. der Leim. (poln. klej, Leim, Fischlaich). *glítė*

Sinonimų įrašoma paraštėse, prie ar virš žodyno straipsnio, pvz.: *cziẽpas – įskalas* (prš.) KŽlv 71; *debeſỹlai – devynmátsės* KŽlv 81; *dóbilas drùgio – púp-laiškei* KŽlv 90; *důnininkỹſtė – důnýnė* KŽlv 101; *důnlowis – důn-kepýs* KŽlv 101; *dwikařtė – dvilińkės* KŽlv 102; *gãtawas – pá-tĩk-ta-s* KŽlv 116; *gerwẽlė – ger-vin-kójis* KŽlv 121; *kaugurys – kauburýs – kaúbris* KŽlv 174; *lãjus – žváktaukjai* KŽlv 219; *pãßinas – rakštís* KŽlv 297; *pỹwbaczkė – aludė* KŽlv 315 ir kt.

Kartais nurodomas tarmybės šaltinis ar vartojimo plotas:

KŽlv 179 *kertùkas*, *-o*, Subst. m. Demin. der kleine Hauer, eine Art Maus, die Spitzmaus. Tilsit. Kvėd. *kirtúkas*, Šidl. *kerstúkas*

Taip pat plg.: *adatà – ádita* (Slanímas, Gařdino v.) KŽlv 2; *gaĩſras* – „Šídlaviškjai sáko: *gaístras*“ KŽlv 111; *grįzulẽ* – „Plôkštįůsę *grízratis*“ KŽlv 137; *kẽßczios* – „Raudôndv. *náßtos* Slavikiůnsę (Suvalkų valdỹbòję): *késtšjai*“ KŽlv 180; *kramſlẽ* – „kvėd. *krumslýs*“ KŽlv 199; *lakßtiñgala – lagštiń-gara* (Darbėnai) KŽlv 219; *lydekà* – „Tỹtavėnůsę: *lydéks* (vyr. gym.); Dabeĩkjůsę: *lydýs*“ KŽlv 229; *mėßlùngis* – „ita Veljůn. Kwėd. *mėš-lungė*“ KŽlv 251; *néndrė* – „ž. *lę̂ndrė*, Tilž. *nêndrė*, Anykšt. *mîndrė*, Švęntėn. *îndrė*“ KŽlv 271; *orãrykßtė* – „*strjaublýs* Kvėd. *vaivôr-ykšty-s: òrá-rykštė* (Tilžė) *Laumės jůsta* (Veljůná): *dermės jůsta* (Joniškė, Šjauljaĩ): *drígnė* (Dúsetos) *drigní-s* (Vadókljai); *drigná* (Tverétš.), *dignís* (Ašmeníškjai), *strjaublýs* (Valkininkai)“ KŽlv 281 (įkl.); *peſlỹs* – „*sůpys* (Jurbarkjs, Kvêdarna) = *lįngė* = *linkstí-s* = *klỹkys* (Kuljaĩ) = *peslýs* (Veljůná)“ KŽlv 308 (įkl.); *reĩkalas* – „Tverétš. *reiká*“ KŽlv 349 ir pan.

Tik retais atvejais pirašoma vartosenos pavyzdžių:

KŽlv 5 *aklìnis*, f. *-ė*, blind, von blossen Scheinöffnungen wie z.

B. von einem bloss gemalten Fenster. *aklìnis lángas*, ein blindes Fenster. *Aklínis ráktas, akl. Kamara*

KŽlv 198 *kraĩtis, -cźio*, Subst. m. der Brautschatz; genauer: die Mitgift der Braut, wie sie in Sachen (nicht in Gelde) besteht. *Veljůn. sáko: *mergá kraĩtį kraûja* = Kvėd. *Mergá kraĩtį klô(ja)*

F. Kuršaitis savo tarmėje negirdėtus žodžius dėjo į skliaustelius. Kai kuriuos skliaustelius K. Būga nubraukė. Dažniausiai nurodoma, kuriose vietovėse ar raštuose tokia vartosena aptikta, pvz.:

KŽlv 131 *grandis*, nach Mielcke ein Armband. *Širvydas, Dict. tr. lingv.*, 314[6]: *gełažine rato grundis* = refa, annulus rotae ferreus; *sulýg. Rad-kranz*.

KŽlv 138 *grumtas* s. v.a. *grumſtas*. *Kvėd.*

K. Būga atskliaudė žodžius *grandis* ir *grumtas*. Daiktavardį *grandis*, tik rytietišką jo formą *grundis* žodžių junginyje *gelažinė rato grundis*, anot K. Būgos, vartojo jau K. Sirvydas savo žodyne, o daiktavardis *grumtas* K. Būgai buvo žinomas iš Kazimiero Jauniaus gimtųjų Kvėdarnos apylinkių. Dar plg. atskliaustus žodžius *genžė, gyla, pašankus, pjaulai, slabnas, sūdynė*. Visus juos K. Būga galėjo girdėti Kvėdarnoje ar iš K. Jauniaus, plg.: *genźė* ita Kvėdarnae KŽlv 120; *gylà* et Kvėdarnae KŽlv 122; *paβankùs* Kv. KŽlv 297; *piaulaĩ* ita Kvėd. KŽlv 309; *ſlãbnas* Kv. KŽlv 387; *ſudýnė* 'Gefäss' Kvėd. KŽlv 411.

Žodžiai, kurie K. Būgai kėlė abejonių, pažymėti klaustuko ženklu: *lykuwa* 'die Pest' ? KŽlv 231; *majentnaſtis* 'das Vermögen, das Gut' ? KŽlv 240; *matlyvas* 'redlich' ? KŽlv 245; *mauda* 'die Schierling' ? KŽlv 245.

Taip pat atitaisytos F. Kuršaičio tarminės formos, pvz.: *glóſnis* (užbraukta *ó*, parašyta *ů*) KŽlv 128; *medžiůkle* (užbr. *ů*, parašyta *o*) KŽlv 247; *nógas* (užbr. *ó*, parašyta *uo*) KŽlv 276; *mẽlės* (užbr. *ẽ*, parašyta *iẽ*) KŽlv 249; *rėbùs* (užbr. *ė*, parašyta *iė*) KŽlv 349; *stébas* (užbr. *ė*, parašyta *iė*) KŽlv 403. Pateikta pastabų apie žodžių kirčiavimą, pvz.: „*pa-klétė* (*é* geschleift, ut differat ab *ê* gestossen in *klêtis*) 'spatium,

locus sub *klêtis*'" KŽlv 288 (įkl.). Tikrindamas lietuviškų žodžių kirčiavimą K. Būga rėmėsi senųjų raštų ir tarmių duomenimis, pavyzdžiui, dėl daiktavardžio *daiktas* kirčiavimo įklijoje rašoma: „D. Klein. Gramm. lit. 1653a, 159, 17 et 161, 8: *dáiktai*, 152: *dáiktû* (^ est nota diacritica casus genetivi)" KŽlv 76 (įkl.). Prie nekirčiuotos formos *patis* prirašoma *pátis* (apud Daukšam), t. y. M. Daukša kirčiavo *pátis* KŽlv 299. Dėl daiktavardžių *dangus*, *pakalnė* kirčiavimo cituojamas A. Schleicheris: „Schleicher, Lit. Gramm. 32: In Prėkuls hörte ich dengùs (*dangùs*, himmel)" KŽlv 78 (įkl.); „Schleicher (l. gr. pg. 137): *pa-kálnė* 'niederung'" KŽlv 287 (įkl.).

Čia panagrinėta tik nedidelė dalis K. Būgos pastabų KŽlv. Tačiau ir iš jų matyti, kad jis kaupė leksikos faktus, tikrino jų vartoseną senuosiuose raštuose ir tarmėse.

Išvados

1. Pilypo Ruigio žodyno *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* egzemplioriaus, saugomo Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, prierašų šaltinis – iki mūsų dienų neišlikęs Jono Kuncmano žodynas, kurį dabar begalima rekonstruoti iš jo žodyno ištraukų. Taigi visi su *Clavis Germanico-Lithvana* susiję papildymai perimti ne tiesiogiai, bet per C nuorašą – Knz. Dažniausi prierašai – papildomi atitikmenys P. Ruigio žodyno vokiečių kalbos žodžiams išversti. Taip pat sporadiškai pridedama veiksmažodžių pagrindinių formų galūnių. Naujų iš kitų šaltinių ar paties prierašų autoriaus surinktų žodžių pasitaiko vos vienas kitas.

2. Iš Kazimiero Būgos pastabų Frydricho Kuršaičio žodyno *Littauisch-deutsches Wörterbuch* korektūriniame egzemplioriuje, kuris saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, matyti, kad K. Būga plėtė KŽlv registrą naujais žodžiais, kartais naujomis reikšmėmis. Papildomos leksikos Būga rinkosi iš tarmių ir senųjų raštų, lietuvių kalbos faktus (žodžių kirčiavimą, rašybą, kaitymą ir pan.) tikrinosi ankstesnėse (D. Kleino, A. Schleicherio, F. Kuršaičio) gramatikose.

Šaltiniai ir literatūra

AKnz – *Auszüge aus <...> Pfarrern Kunzmanns geschrieben[en] Lexicon zu Completirung dsj.* [des] *Ruhigs*; LLTIB, sign.: F 1 5791 (rankraštis).

Biržiška V. ²1990: *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2. XVIII–XIX amžiai*, Vilnius: Sietynas.

Bliūdžiūtė O. 2004: Karaliaučiaus proveniencijos XVI a. spaudiniuose vokiečių kalba Lietuvos MA bibliotekoje. – *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka 2001/2002*, 64–67; taip pat http://www.mab.lt/metrastis2001-2002.html.

C – CLAVIS GERMANICO-LITHVANA; LMAVB RS, sign.: f. 137 13–14 (rankraštis). Remtasi faksimiliniu leidimu: *Clavis Germanico–Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* I–IV. Parengė V. Drotvinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997.

Drotvinas V., Rimkutė A. 2005: Rankraštiniai Kristijono Gotlybo Milkaus prierašai jo žodyne *Littauiſch=deutſches und Deutſch=littauiſches Wörter=Buch* (1800). – *Archivum Lithuanicum* 7, 67–79.

KŽlv – [Kuršaitis F.] *Wörterbuch der littauischen Sprache von Friedrich Kurschat*. Zweiter Theil: *Littauisch–deutsches Wörterbuch*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1883; VUB RS, sign.: F1-D1083.

LB I – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba* 1. *1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969.

RŽ – [Ruigys P.] *Littauiſch=Deutſches und Deutſch=Littauiſches Lexicon* <...>, Kȍnigsberg, druckts und verlegts I. H. Hartung, 1747; LNB, sign.: C vok. 1/747. Taip pat žr. http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=30065. Santrumpa RŽlv žymi lietuvių–vokiečių, o RŽvl – vokiečių–lietuvių kalbų dalį.

SLT – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVI–XVIII a. Priežodžiai, patarlės, mįslės*. Paruošė J. Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.

ADDITIONS FOUND IN THE COPIES OF THE DICTIONARIES BY PILYPAS RUIGYS (1747) AND FRYDRICHAS KURŠAITIS (1883)

Summary

In the current article, additions found in the copies of Pilypas Ruigys's dictionary *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (hereinafter referred to as RŽ), published in 1747 and held in the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the proof-sheet dictionary *Littauisch-deutsches Wörterbuch* (1883, hereinafter referred to as KŽ) by Frydrichas

Kuršaitis, held in the Manuscript Department of the Library of Vilnius University, are discussed.

The author of the additions in RŽ is unknown. The author of the additions and notes on the usage and origin of words in KŽvl is Kazimieras Būga.

The additions in RŽ are related with the manuscript dictionaries of Lithuania Minor. The aim of the author of the additions was to supplement RŽ, particularly its German-Lithuanian part, with the material of manuscript dictionaries, more seldom – with illustrative examples. The dictionary by Johann Heinrich Kunzmann was the main source of the additions found in RŽ.

The nature of the additions – the cases of expanding and changing a register or a dictionary entry – in RŽ is discussed separately.

Būga's additions found in KŽvl are of various nature. The additions to the words of the register and illustrative examples reveal his intentions to refer to the register of KŽvl in compiling his own dictionary of the Lithuanian language. Detailed etymological and dialectological remarks about some words and their usage are presented, and the authors of word etymologies and their works are indicated. This material had to serve both for compiling a dictionary of encyclopaedic nature, and for more thorough studies into the origin, meaning and spread of words.

DABARTINĖ LEKSIKOGRAFIJA IR LEKSIKOLOGIJA

Violeta Černė
Lietuvių kalbos institutas

Leksikografinė refrenų traktuotė *Lietuvių kalbos žodyne*

Refrenas, įvairiuose šaltiniuose dar vadinamas atitariniu, priedainiu, pritarimu, tarimu, patarimu, pritariniu, priegaida, priegaide, priegiesmiu,– tai pastovus ir labai elementarus komponentas, kuris būdingas liaudies dainai (Sauka 1970: 222). Zenonas Slaviūnas, tyrinėjęs lietuvių sutartines, priedainiu vadina savarankišką eilutę, kuri nuolat pasikartoja kiekviename sutartinės posme, o priedainį, kuris nesudaro savarankiškos eilutės, laiko garsažodžiu. Garsažodžiu šis tyrinėtojas laiko ir atskiras priedainio dalis (Slaviūnas 2006: 22). Kitur Z. Slaviūnas rašo: „Priedainius sudaro specifiški „sutartiniški" garsažodžiai – *čiūto, tatato, dautuvo* ir prasmingi, logiški žodžiai, dažniausiai daiktavardžiai, augalų vardai – *dobilas, kukalis, ratilėlis*, rečiau veiksmažodžiai – *trep trepo*" (Slaviūnas 2006: 29). *Muzikos enciklopedijoje* (toliau – MuzE) teigiama, kad refrenai lietuvių folklore būdingi darbo, kalendorinių apeigų, karo, vaišių dainoms, lopšinėms, dainuojamiesiems pasakų intarpams (MuzE III 196).

„Refrėno" istorinį kelią aprašė Balys Sruoga (1925: 1–75), nemenką pluoštą duomenų apie sutartinių refrenus yra pateikęs Z. Slaviūnas (2006: 20–285), apie refrenus yra rašę Donatas Sauka (1970: 222–233; 1982: 110–117), Austė Bareikytė-Nakienė (1998: 163–170), sutartinių refreno *lado* semantiką tyrinėjo Norbertas Vėlius (1998: 22–27), Simas Karaliūnas (2004: 37–38), Rimantas Balsys (2006: 597–609), refreną *tumba* kilmės ir prasmės požiūriu nagrinėjo Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė (2009: 22–39), sutartinių refrenus analizavo Daiva Šeškauskaitė (2001), pasakų dainuojamųjų intarpų refrenus – Dalia Vaicenavičienė (2001), kalendorinės poezijos refrenų, sudarytų *lad-, lal-, lel-, lėl-, lil-* šaknies pagrindu, prasmę mėgino dekoduoti Nijolė Laurinkienė (1990: 162–175), fonosemantikos aspektu refrenus tyrė Jolanta Zabarskaitė (1999: 25–31; 2001: 65–69), Jurga Trimonytė-Bikelienė (2008: 73–77).

Šio straipsnio tikslas – aptarti refrenų pateikimą aiškinamajame *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – LKŽ).

LKŽ instrukcijoje (toliau – LKŽi) teigiama: „Prielinksniai, jungtukai, jaustukai /ištiktukai/, dalelytės, **refrenai** [paryškinta V. Č.] dedami ir aiškinami atskirai“ (LKŽi 26).

LKŽ santrumpa *refr.* reiškia žodį ar žodžių junginį, vartojamą dainose dėl skambumo (žr. I_2 XXVIII). Tokių žodžių (refrenų) pateikimas LKŽ įvairuoja, išryškėja trichotomija: tam tikra dalis antraštinių žodžių pateikiama su stilistine pažyma *refr.*, pvz.: **y** (IV 6), **jad**, **jado** (IV 290), **kmdã** (VI 188); nemaža dalis aptariamosios leksikos LKŽ pateikiama su gramatine pažyma *interj.*, pvz.: **čiũčia liũlia** (II_2 136), **učia**, **ūčia lylia**, **učia liulia** (XVII 358), **kẽkū** (V 503); pasitaiko refrenų su pažyma *sf.*, pvz., **kadijėlė** (V 44).

Darnios sistemos nebuvimas pateikiant nagrinėjamąją leksiką LKŽ ypač atsiskleidžia patyrinėjus vienos žanrinės grupės refrenus. Antai žaidinimų refrenai **gìd** (III 283), **katù** (V 415) žymimi pažyma *refr.*, o **dzìg** (II_2 999), **džýru** (II_2 1027), **kẽkū** (V 503), **kiùs** (V 925), **virù** (XIX 665), **zỹrū** (XIX 1041) – *interj.* Tai, kad refrenai LKŽ žymimi įvairiopai, galbūt galima aiškinti tuo, kad vieni jų yra onomatopėjinio pobūdžio (**dzìg**, **dzìgu** (II_2 999), **džýru** (II_2 1027), **kiùs** (V 925)), taigi jie žymimi pažyma *interj.*, o kituose refrenuose galima atsekti augalų (**dobiliõ** (II_2 601), **kanapì** (V 196), **lelijõ** (VII 317), **linẽle** (VII 524), **lìno** (VII 552)), paukščių (**gervele** (III 272)) vardus, taigi jie žymimi pažyma *refr.* Vis dėlto šią prielaidą nesunku paneigti. Antai **ocaca** (VIII 993), **žvýgur žvãgur** (XX 1110), ganymo dainų priedainiai **raliõ**, **ralýte**, **raliū**, **raliùla** (XI 117) LKŽ yra žymimi pažyma *refr.*, o lopšinių refrenai, pvz., **čiũčia liũlia** (II_2 136) – *interj.*

Kita problema yra ta, kad nagrinėjamoji leksika aiškinamajame LKŽ neretai pateikiama be jokio paaiškinimo. Žodyno instrukcijoje rašoma, kad šio aiškinamojo žodyno tikslas „<...> užfiksuoti bei **paaiškinti** [paryškinta V. Č.] visus bendrinius lietuvių kalbos žodžius“ (LKŽi 3). Pasak Evaldos Jakaitienės, „Gerame aiškinamajame žodyne semantinė informacija turi būti išsami, pakankama ir aiškiai eksplikuota“ (Jakaitienė 2005: 79). Galimas daiktas, apibrėžčių nebuvimą įmanu sieti su nagrinėjamosios leksikos išskirtinumu, kadangi ne visuomet refrenas būdingas tik tam tikros žanrinės grupės dainai ar sutartinei. Apie tai

kalba ir Z. Slaviūnas: „Tačiau priedainių pastovumas nėra vienodas. Vieni iš jų labiau suaugę su viena kuria nors tema, kiti plačiai skamba įvairios tematikos sutartinėse“ (Slaviūnas 2006: 30). Mokslininkas ten pat teigia, kad garsažodis *lylia* palydi sutartines, apdainuojančias linų auginimą, mergelės viliojimą, medų nešančias bites ir pan. Taigi apibrėžti šią leksiką nėra taip paprasta. Žinia, leksikografijoje panašiais atvejais galėtų būti vartojamas žodis „ppr.“, pavyzdžiui, 'ppr. sutartinių refrenas' ir pan.

LKŽ, kaip buvo minėta, tam tikra dalis refrenų pateikiama su pažyma *refr.*, tačiau vartosena tenusakoma vienintelio refreno **valiõ**, kuris būdingas lietuvių liaudies šienapjūtės dainoms:

2 **valiõ** *refr.* ppr. šienapjūtės dainose: *Valiõ, valiõ, pjovėjėliai valiõ!* LTR(Ds). *Valiõ pievelė, valiõ, valiõ, žalioji valiõ!* Lbv. *Nepapustęs dalgelio, nepapjausi šienelio, valiõ, dalgeli, valiõ, valiõ!* J. *Auk, rugeli, žiemkentėli, ei valiõ, valiõ!* Tršk. *Valiõ, žirgeliai mano, valiõ, juodbėrėliai mano!* Lkš (XVIII 12).

Nusakomuoju būdu linkstama apibrėžti lopšinių, pasakų dainuojamųjų intarpų refrenus, kurių refreninė funkcija LKŽ paprastai nenurodoma (žymima *interj.*). Pavyzdžiui:

čiũčia liũlia *interj.*, čiùčia liùlia sakoma čiūčiuojant, supant (vaiką): *Čiũčia liũlia mažutėlį vaikutėlį* Gs. *Vai čiūčia liūlia, jaunoji mergelė, vai čiūčia liūlia, balta lelijėlė* JV99. *Čiùčia liùlia mik, mik, mik!* Grž (II_2 136);

ùcaca *interj.* sakoma supant, kilnojant vaiką: *Vaikus an kojų, an rankų ucacoja: ùcaca, ùcaca* Kp (XVII 357);

učia liulia *interj.* supant, liūliuojant vaiką: *Gražiai girdžiase, kad laumės liuliuoja: „Učia liulia, čiučia liulia, uiča uiča mažulėlis, uiča uiča varguolėlis!“* BsPII70 (XVII 358).

Žodyno instrukcijoje teigiama: „Kai žodžių reikšmes paaiškinti labai sunku, pasitenkinama nurodant tik jų vartojimo aplinkybes“ (LKŽi 52). Vis dėlto nemažą refrenų dalį galima būtų apibrėžti gana nesunkiai, pvz.: **raliõ** 'lietuvių liaudies ganymo dainų refrenas'; **sadūto** 'sutartinių refrenas'; **leliumaĩ** 'advento-Kalėdų dainų refrenas' ir pan.

Kartkartėmis refreno vartojimo aplinkybės atskleidžiamos iliustraciniais sakiniais. Antai **katù** iliustracinis sakinys *Katù, katù katùčių, duos motutė kruopučių!* aiškinamas taip: 'dainuoja, vaikui katutes plojant' (žr. V 415). Tačiau apie refreną **ladu**, iliustruojamą vaikiškos dainelės/žaidinimo sakiniu *Ladu, ladu ladučių, duos mamytė bandučių,* tokia informacija LKŽ jau nepateikiama (žr. VII 9). **Lado** iliustruojamas sakiniu *Lado, lado, lado, didė mūsų deivė* paaiškinant: 'iš dainos, dainuojamos senovėje nuo gegužės 25 iki birželio 25 dienos, to paties vardo deivės garbei pašvęstu laiku' (žr. VII 9). Kad **ladutãrė** (žr. VII 9), **liūlio**, **liūlioj** (žr. VII 607), **loduto** (žr. VII 640), **lole** (žr. VII 645) yra sutartinių refrenai, abejoti neleidžia iliustracinių sakinių gale pateiktas paaiškinimas „sutartinė", t. y. nurodoma, kad iliustraciniai pavyzdžiai paimti iš sutartinių.

Refreno be semantinio lauko pateikimas formuoja mintį, kad tuo metu žodyno rengėjai neturėjo pakankamai medžiagos, taigi išsamiau apibrėžti žodį buvo tiesiog neįmanu. Tačiau neretai šią versiją tenka atmesti. Pavyzdžiui:

1 **leliumai** *sm. pl.* adventas (iš advento giesmėse dažnai vartojamo refreno „leliumai"): *Štai leliumų dienos arti, o raituolių vis dar nėra* V.Krėv (VII 319);

2 **leliumaĩ** *refr.*, leliùmai: *Atvažiuoja piršlys, leliumaĩ, su didele nosia – bus gerai* Gs. *Už tų stalų mergelė sėdėjo, oi leliumai lodo, mergelė sėdėjo* Kb. *Pas močiutę augo trys jaunos dukrelės, da leliùmai vyno, trys jaunos dukrelės* Sn (VII 319).

Iš pateikto pavyzdžio matyti, kad informacijos apie advento giesmių refreną **leliumaĩ/leliùmai** žodyno rengėjai turėjo, tačiau ja tepasinaudota aiškinant daiktavardinį homonimą **leliumai**, t. y. dėl vienokių ar kitokių priežasčių buvo nuspręsta jos nekartoti.

Pateikiant refrenų fonetinius variantus LKŽ paprastai vartojamas nuorodinis reikšmių aiškinimo būdas. Antai **kalėdu** (žr. V 131), **koledà** (žr. VI 307) nurodomi į **kalẽda**, refrenas **kodijo** (žr. VI 286) – į **kadijo**, **lėlingai** (žr. VII 317) – į **lẽlinga, tumda** (žr. XVII 16) – į **tùmba**, **valiái** (žr. XVIII 5), **valiõj** (žr. XVIII 12) – į **valiõ**. Tačiau taip daroma nenuosekliai, pavyzdžiui, nenurodomas ryšys tarp **ydabrõ** (žr. IV 7) ir **judabra** bei **judabrõ** (žr. IV 365), refrenas

kãdaujo (žr. V 44) nesusietas su **kodaujo** (žr. VI 286), **lado** (žr. VII 9) – su **ladoto**, **ladùto** (žr. VII 9), **loduto** (žr. VII 640), **leilinga** – su **leilingai** (žr. VII 240). „Vartojant nuorodinį aiškinimo būdą, žodžio reikšmė ne aiškinama, o nurodoma į tokią pat arba artimą kito **paaiškinto** [paryškinta V. Č.] tos pat šaknies žodžio reikšmę“ (LKŽi 66-67). Tačiau LKŽ paprastai nurodoma į nepaaiškintą žodį. Kita vertus, akivaizdžiai parodomas refrenų variantiškumas.

Nevienodai LKŽ pateikiami ir refreniniai junginiai. LKŽi (p. 26) nurodoma: „Tokie ištiktukiniai junginiai kaip **bìldu bìldais**, **pìšku pàšku**, **pýšku pýškom** iškeliami atskirais antraštiniais žodžiais pagal pirmąjį dėmenį.“ Apie porinius ištiktukus rašoma ir *Lietuvių kalbos gramatikoje* (II 740). Iškeltų porinių refrenų pasitaiko ir LKŽ, pavyzdžiui, **krigu-rigu** (žr. VI 577), **kùkum-bukum** (žr. VI 812), **ralià rolià** (žr. XI 116), **žvýgur žvãgur** (žr. XX 1110). Tačiau taip daroma nenuosekliai, plg.:

aleliùma *refr.*: *Nakvok, sakalėli, pas gegulę, aleliùma rūtele, pas gegulę* Vrn. *Linko palinko mergelių suolas, aleliùma rūtele, mergelių suolas* Smn (I_2 96);

2 **áu** *refr.*: *Rūtas sėjau ir gedėjau au kukū!* KlvD307 (I_2 455);

gãdulio *refr.*: *Skrend bitelė, sãdulio gãdulio, lygion lankon* Ad (III 13)[1];

2 **kukū** *refr.*: *Dygo rūta, dygo mėta, vai kukū* JV307. *Ir sutikom tris brolyčius, au kukū* RD61 (VI 809);

lalo *refr.*: *Lalauninkai, mieli broliai – ei lalo, lalauninkų sunkus kelias – ei lalo* Cp (VII 105);

raliùla *refr.*: *Raliùla ralia, mūsų karvytės* Slk (XI 117);

sadūto *refr.*: *Atjoja joja raitų pulkelis, sadūto tūto* NS366 (XII 3)[2].

Užuot iškėlus junginį **áu kukū** arba nurodžius, kad, pavyzdžiui, refrenas **kukū** ‘ppr. vartojamas junginiuose su **au/vai**’, LKŽ iškeliami **áu** ir **kukū**, išskaidomi, kaip matyti, refrenai **sãdulio gãdulio**, **sadūto tūto**, **aleliùma rūtele**.

[1] LKŽ **sadulio** straipsnio nėra.

[2] LKŽ **tūto** straipsnio nėra.

Kitas pavyzdys – refrenai, kurie, kaip matyti iš iliustracinių sakinių, kartojami. „Kai ištiktukas vartojamas tik tam tikra virtine, po kalbos dalies pažymos rašoma **kartojant** [paryškinta V. Č.]“ (LKŽi 26). Kad leksikai su pažyma *refr.* ši taisyklė netaikoma, galima pailiustruoti keletu pavyzdžių:

2 **dùl** *refr.*: *Dùl' dùl' dùl' dùl' dūdelė, graži mano mergelė* d. (II_2 815);
2 **tìli** *refr.*, tilì: *Tìli tìli, vanagėli, kam tu peši kielę?* Brt. *Jurgis svirne šokinėja, tili tili tili* LMD(Žmt) (XVI 334);
2 **tùmba** *refr.*: *Tùmba tùmba kai iš rago, bus pipyčio ir pyrago* Snt (XVII 16).

Leksikografijos veikaluose paprastai yra priimta, – pasak leksikografų, tai siekiamybė – kad iliustraciniuose sakiniuose vartojami žodžiai žodyne turėtų antraštės straipsnius. LKŽ refrenas **judir** iliustruojamas sakiniu *Čiudir, judir balti žiedai, juodos uogos, bet šakelės linksta* (IV 371); **čiudir** straipsnio žodyne nėra. Refrenas **ocaca** iliustruojamas sakiniu *Vaikščioj mergelė po didį dvarą, ocaca, opapa, po didį dvarą* (VIII 993), tačiau refrenu telaikomas **ocaca** – refreno reikšme **opapa** LKŽ nepateikiamas (žr. VIII 1006). Refreno **palioli** (IX 265) iliustraciniame sakinyje *Sėsk, mergyte, į laivelį, aš parkelsiu par jūreles, lioli, palioli, dalioli, aš parkelsiu par jūreles* net trys refrenai: **lioli**, **palioli** ir **dalioli**. **Lioli** žodyne iškeltas (žr. VII 556), **dalioli** – ne.

Tralialiã refreno reikšme nepateikiamas[3], tačiau veiksmažodžio **tralialiúoti** pirmoji reikšmė aiškinama taip: 'linksmai dainuoti (ppr. be žodžių, tik refreną „tralialia“); <...>' (žr. XVI 554). Priešdėlinio veiksmažodžio **užtralialiúoti** apibrėžtyje taip pat minimas refrenas **tralialiã**: 'linksmai uždainuoti (ppr. be žodžių, tik refreną „tralialia“)'. LKŽi (p. 54) pabrėžiama: „Aiškinti žodžių reikšmes reikia tik į Žodyną dedamais antraštiniais žodžiais.“

[3] Ištiktukas **tralialiã** žodyne turi tris reikšmes: 'ilgam, įkyriam plepėjimui nusakyti', 'nerimtam elgesiui nusakyti' ir 'staigiam, smarkiam griuvimui nusakyti' (XVI 554).

Pasitaiko, kad žodis nurodomas į žodį, kurio antraštės straipsnio LKŽ apskritai nėra. Pavyzdžiui, **laisio** nurodomas į žodyne neiškeltą **aisio**:

laisio *refr.* žr. aisio: *Laisio gailio, sesule Domicele, nė gailiai tu verki, nė liūdžiai tu sėdi* M. Valanč (VII 62)[4].

Kai kurie dalykai LKŽ pateikiami gana sistemiškai. LKŽi (p. 6) rašoma, kad į vieną straipsnį dedami žodžių variantai, kurie yra tos pačios reikšmės, o skiriasi tik balsių ilgumu. Paprastai taip ir daryta. Pavyzdžiui, **čiùta**, **čiūta** (žr. II_2 185), **gìd**, **gyd** (žr. III 283), **lėliu**, **lėliū** (žr. VII 318), **lỹlia**, **lilia** (žr. VII 515), **lyliùte**, **lyliùtė** (žr. VII 516) ir pan. Vis dėlto pateikiant formas nevienodumų esama. Pavyzdžiui, refreno **kalėdiene** antraštiniame straipsnyje iškelta ir sutrumpėjusi forma **kalėdien** (žr. V 130), tačiau refreno **kūkãli** sutrumpėjusi forma **kūkal** jau nepateikiama (žr. VI 791).

Gana nuosekliai LKŽ parodomi kirčiavimo variantai, pvz.: **judabrõ**, **judabró** (žr. IV 365), **kãdaujo**, **kadaujõ** (žr. V 44), **leliumaĩ**, **leliùmai** (žr. VII 319), **lìngo**, **lingó** (žr. VII 527–528), **rãlia**, **ralià** (žr. XI 116).

LKŽ knyginiame ir elektroniniame (toliau – $LKŽ_e$) variantuose aptariamosios leksikos pateikimas skiriasi[5]. $LKŽ_e$ jau nepateikiami refrenai **jasa**, **kiùr**, pakito kai kurių refrenų pažymos ir t. t. Pvz.:

LKŽ	$LKŽ_e$
gìd (gyd) *refr.*: *Gìd gìd, katytės, vis vis, varnytės, pupienoj lesti, ežerėly gerti* (su vaiku žaidžiant, katučių plojant) Grž. *Gyd, gyd katučių, duos matutė rykštučių!* Slm (III 283).	**gìd** *interj.*, gyd kartojant nusakomas plojimas rankomis: *Gìd gìd katytės, vis vis varnytės, pupienoj lesti, ežerėly gerti* (su vaiku žaidžiant, katučių plojant) Grž. *Gyd gyd katučių, duos matutė rykštučių!* Slm.

[4] LKŽ **gailio** straipsnio nėra.

[5] Kadangi $LKŽ_e$ nuolat atnaujinamas, čia cituojami fragmentai gali nesutapti.

LKŽ	$LKŽ_e$
gỹdū (gýdū) *refr.* gid: *Gỹdū gỹdū kačiukes, keps močiutė bandžiukes* (taip žadina mažą vaiką, plodami paėmę jo rankutėmis) Gs. *Gýdū gýdū katutes, vãc vãc varnutes* Š (III 286).	**gỹdū** *interj.*, gýdū gid: *Gỹdū gỹdū kačiukes, keps močiutė bandžiukes* (taip žadina mažą vaiką, plodami jo rankutėmis) Gs. *Gýdū gýdū katutes, vac vac varnutes* Š.
ho refreno dalis: *Ho ca ca, ho le le, avytės, ralio, ralio!* A.Strazd (III 790).	**ho ca ca** *refr.*, ho le le: *Ho ca ca, ho le le, avytės, ralio, ralio!* A. Strazd.
kadijėlė *sf.* bitės epitetas dainos refrene arba refreno dalis: *Ūlioj, bite, ūlioj, kadijėle!* NS326. *Tūto kadijo, tūto kadijėlė* NS352. *Lioi, bitel, kadijėl, kadijo!* NS352 (V 44).	**kadijėlė** *sf. refr.* bitės epitetas: *Ūlioj, bite, ūlioj, kadijėlė!* NS326. *Tūto kadijo, tūto kadijėlė* NS352. *Lioi, bitel, kadijėl, kadijo!* NS352.

Vis dėlto nelabai aišku, kuria linkme ir kaip klostysis refrenų pateikimas $LKŽ_e$: jeigu **gìd**, **gyd**, **gỹdū**, **gýdū** refrenais jau nelaikomi (žr. lentelę), tuomet kyla klausimas, kodėl analogiški **katù**, **ladu** pažymėti pažyma *refr.*? Ar tai, kad knyginiame variante išskaidytas refreninis junginys **ho ca ca** $LKŽ_e$ yra iškeltas „atskiru antraštiniu žodžiu pagal pirmąjį dėmenį", leidžia daryti prielaidą, kad visi išskaidyti junginiai bus sistemiškai peržiūrėti? Neaiškumų kelia kai kurių formų atstatymas: ar tikrai **ho le le**, o ne **ho lia lia** (plg. **lia** ir jo iliustracinę medžiagą). Reikėtų peržiūrėti visus pažyma *interj.* pažymėtus žodžius, patyrinėti jų iliustracinę medžiagą ir t. t.

Keletas žodžių dėl atrankos. Dabar, regis, ne laikas kelti klausimą, kodėl LKŽ pateikiami šie, o ne kiti refrenai, nors vienas „iš svarbesnių leksikografinio darbo uždavinių – medžiagos inventorinimas, t. y. antraštinių žodžių, iliustracinių tekstų atranka" (Jakaitienė 2009: 309). Kita vertus, leksikografijos rėmus „peržengiantiems" refrenams gal ir kebloka taikyti atrankos kriterijus.

Išvados

Refrenai yra ypatinga, itin savita leksikos dalis – tuo galima mėginti paaiškinti, kodėl refrenai LKŽ pateikiami taip nenuosekliai, neišsamiai, painiai. Refrenai šiame žodyne žymimi trejopai: tam tikra dalis refrenų pateikiama su stilistine pažyma *refr.*, lopšinių, žaidinimų, pasakų dainuojamųjų intarpų refrenai paprastai žymimi gramatine pažyma *interj.*, pasitaiko refrenų su gramatine pažyma *sf.* Galima tik spėlioti, kodėl **žvýgur žvãgur** žymimas pažyma *refr.*, o **čiũčia liũlia** – *interj.*

Refrenų straipsnio struktūra LKŽ neretai labai trūktina. Tai galima mėginti paaiškinti tuo, kad refrenai, kaip teigia jų tyrinėtojai, ne visuomet pasižymi pastovumu, t. y. pasitaiko refrenų, būdingų labai įvairiems dainų žanrams, pvz., *lylia*. Be apibrėžčių LKŽ pateikiama leksika su pažyma *refr.*, taigi refreno funkcija paprastai neatskleidžiama, vadinasi, nenurodoma, kuris refrenas yra sutartinių, kuris – ganymo dainų, kuris būdingas advento–Kalėdų dainoms ir pan. Kartais nagrinėjamoji leksika, dažniausiai žymima pažyma *interj.*, apibrėžiama nusakomuoju būdu. Abejonių kelia LKŽ vartojamas nuorodinis reikšmių aiškinimo būdas – žodį be apibrėžties nurodant į žodį taip pat be apibrėžties tesuteikiama galimybė pamatyti refrenų variantiškumą. Refreniniai junginiai šiame leksikografiniame veikale dažnokai yra išskaidyti. Tačiau kai kurie dalykai LKŽ pateikiami gana sistemiškai, pavyzdžiui, kirčiavimo variantai. Žinia, netolygumų galėjo rastis ir todėl, kad LKŽ buvo rengiamas daugelį metų.

$LKŽ_e$, palyginti su LKŽ, refrenų pateikimas kistelėjęs. Tačiau svarbiausia problema taip ir liko neišlukštenta – pažyma *refr.* žymima leksika ir $LKŽ_e$ pateikiama supaprastintai, t. y. be apibrėžčių. Akivaizdu, kad leksikografinė šios unikalios lietuvių kalbos leksikos traktuotė turėtų radikaliai kisti.

Literatūra ir šaltiniai

Balsys R. 2006: Lada (Didis Lado) baltų ir slavų rašytiniuose šaltiniuose. – *Acta Baltico-Slavica* 30, 597-609.

Bareikytė-Nakienė A. 1998: Nuo garsų pamėgdžiojimų iki refreninių giesmių. – *Tautosakos darbai* 9, 163-170.

JAKAITIENĖ E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

JAKAITIENĖ E. 2009: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

KARALIŪNAS S. 1976: LIE. *čiùtnas* „DAILUS, ŠVARUS, TVARKINGAS...", *taũsti (-čia)* „ILGĖTIS, LIŪDĖTI" ir jų giminaičiai. – *Baltistica* 12(1), 85-94.

KARALIŪNAS S. 2004: *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LAURINKIENĖ N. 1990: *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*, Vilnius: Vaga.

LKG II – *Lietuvių kalbos gramatika* 2. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1971.

LKŽ I_2–II_2, III–IX, XI–XII, XVI–XX – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–2, 2-asis leid. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3–5. Ats. red. K. Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956–1959; 6. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962; 7–8. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1966–1970; 9. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1973; 11–12. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslas, 1978–1981; 16. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995; 17. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; 18–19. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997–1999; 20. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

LKŽi – Lietuvių kalbos žodyno *instrukcija*, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1980.

MuzE III – *Muzikos enciklopedija* 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ D. 1999: Paukščių simbolika sutartinėse. – *Senovės baltų kultūra/Augalų ir gyvūnų simboliai* 5, 350–368.

RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ D. 2009: Refrenas *tumba*: kilmės ir pirminės prasmės problema. – *Liaudies kultūra* 2, 22-39.

SAUKA D. 1970: *Tautosakos savitumas ir vertė*, Vilnius: Vaga.

SAUKA D. 1982: *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslas.

SLAVIŪNAS Z. 2006: *Raštai* 1, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

SRUOGA B. 1925: Lietuvių dainų poetinės priemonės. – *Tauta ir žodis* 3, 1-75.

ŠEŠKAUSKAITĖ D. 2001: *Sutartinės – senovės apeiginės giesmės*, Kaunas: Dakra.

TRIMONYTĖ-BIKELIENĖ J. 2008: Vienanarės refrenų eksplozijos fonotaktika ir fonosemantika. – *Žmogus ir žodis* 1, 73-77.

URBANAVIČIENĖ D. 2009: *Šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės*, Vilnius: Kronta.

VAICENAVIČIENĖ D. 2001: *Lietuvių liaudies pasakų dainuojamieji intarpai: jų funkcijos ir melodika* (daktaro disertacija), Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

VĖLIUS N. 1998: Apie lietuvių sutartinių priedainio *lado* semantiką. – *Tautosakos darbai* 9, 22-27.

ZABARSKAITĖ J. 1999: Refrenai: kelios pastabos apie vietą leksikos sistemoje, fonotaktiką, fonosemantiką. – *Žmogus ir žodis* 1, 25–31.

ZABARSKAITĖ J. 2001: Garsų semantika. – *Kalbos kultūra* 74, 65–69.

THE LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF REFRAINS IN *LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS*

Summary

In the current article, the words marked with the abbreviations *refr.*, *interj.* and *sf.* in *Lietuvių kalbos žodynas* (*The Dictionary of the Lithuanian Language*) are discussed. A certain part of the lexis in *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽ) is presented with the stylistic indicator *refr.*, e.g. **raliùla**; in this lexicographic work refrains of lullabies and singing inserts into fairy tales are most often marked with the grammatical indicator *interj.*, e.g. **učia liulia**; occasional refrains are marked with the indicator *sf.*, e.g. **kadijėlė**.

The analyzed material allows us to draw a conclusion that in LKŽ refrains are presented without a unified system and often without definitions. It can be noticed that the descriptive means of explaining the meaning is often used for the words marked with the indicator *interj.*, e.g. **čiŭčia liŭlia**. Since the function of the refrain is not defined, the users of the dictionary must realize themselves to which genre of Lithuanian folk songs the given refrain can be attributed. In using the referential means of explaining the meaning, a word without a definition is referred to another word also without a definition. Refrain combinations, which are also included in LKŽ, are often broken down. Sometimes word meanings are explained with words that are themselves not explained in the dictionary or are absent from it, e.g. the refrain **laisio** contains a reference to **aisio**, which is not included in the dictionary. Although the presentation of refrains in the electronic version of *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽ$_e$) somewhat differs in comparison with LKŽ, the presentation of the lexis under discussion lacks systematization and consistency, and at least minimal definitions.

Inga Druță
Director of the National Terminological Centre,
Institute of Philology of the Academy of Sciences,
Republic of Moldova

An Overview of Neologisms in the Republic of Moldova

I would like to begin my speech with a brief presentation of some facts about the activity of the institution that I represent. I am the Director of the National Terminological Centre that was incorporated into the Institute of Philology of the Academy of Sciences of the Republic of Moldova two years ago.

NTC was founded in 1989 as a scholarly institution with the aim to promote the national language in the Republic of Moldova through different means: translating/drafting official documents, standards, instructions, and compiling new specialized dictionaries. In the last five years, the most important project of the NTC has been an internet database available for general users (in eight languages, at http://cnt.dnt.md).

Specialists of NTC try to cope with technical neologisms and to stock new terms from various fields in BDT - a specialized bilingual dictionary.

NTC is an interactive centre: it offers terminological and linguistic consultations to the beneficiaries (on the telephone and online), edits and confirms the names of products, enterprises and advertisements. At the moment we are working on the dictionary entitled *New Words and Meanings*.

The investigated theme is vast and it is difficult to cover it completely in one paper; that is why some ideas will only be given a brief mention. The present paper is based on a previous research, which resulted in the monograph entitled *Neologisms in the Stylistic Structure of the Modern Romanian Language* (Chişinău, 2007).

I would like to present the basic results of this research.

NEOLOGY: GENERAL PROBLEMS

EXTRA-LINGUISTIC CAUSES. The main external cause that determines the entrance of borrowings into a language is the evolution of civilization. New realities (and new attitudes caused by them) bring new designations, i.e. new words. It is necessary to name some things, phenomena, and technical inventions, which appeared in new cultures and thus their original name has been borrowed: *internaut* (Fr.), *perestroika* (Russ.), *computer*, *iPhone* (Eng.), etc.

INTRA-LINGUISTIC CAUSES. Neologisms add refinement and expressivity to a language through:

- *precision*,
- *stylistic colouring*,
- *verbal concision (substitution of periphrasis, language economy)*,
- *specialization of some semantic and/or stylistic connotation*,
- *euphemisms*.

We have been interested mainly in the neological stratum that has appeared recently, after 1989 (although it is difficult to indicate exactly the time when a new lexical unit appears). We will also mention a series of neologisms that had been absorbed into the language earlier, in the cases when they are updated in new contexts or illustrate some tendencies in the linguistic evolution.

BEFORE 1989. The Romanian language spoken in Bessarabia was involved in the process of reorganizing social communication as long as this region belonged to Romania. The separation of Bessarabia from Romania in 1812–18 and 1940–41, and especially after 1944, considerably influenced the evolution of language.

In the first decades of the 20th century the Romanian language – both its regional and literary variant – was spoken in Bessarabia and other Romanian regions as the language of the state and culture, and was promoted through schools, books, and the press.

In 1918 after the Great Union a modern language campaign was launched in Bessarabia, above all through the press. In the period between the two world wars an important number of neologisms from

different fields penetrated into the Bessarabian press. The explanation of neologisms was given in brackets in the majority of cases: *incendiu* – foc (fire), *gest* – semn (gesture – sign), or they were followed by synonyms or simply by explanations, being preceded by the word 'namely', e.g. *reprieve* > namely, *postpone*; *democrats* > namely, *people's men*.

After the separation of the Moldavian region from the Romanian state and its annexation to the Soviet Union, the local variant – Moldavian – was used in daily speech. The literary variant, instead of progressing to consolidation and extension as it did in other regions of Romania, survived in very difficult conditions in Bessarabia. The number of persons who spoke the literary language decreased because of deportation. Those who remained in the region tried to preserve it, but did not always manage to promote it, because the literary variant was usually corrupted as being "the creation and instrument of the bourgeoisie and capitalism".

At the same time the literary language was shadowed by the Transnistrian variant that overemphasized the regional peculiarities and destroyed the Latino-Romanic neologisms so characteristic of the Romanian literary variant substituting them by Russian borrowings or awkward calques.

Another factor that influenced the Romanian language was the Russian language, which was used in parallel to Romanian as the language of culture and science, and as an official language. Russian contributed to the detachment of the population from the literary Romanian language in daily communication and in families.

In the 1940–70's there were some attempts to eliminate neologisms from the vocabulary, as they were considered manifestations of "cosmopolitism", but people, especially intellectuals, opposed the tendencies of neopurism.

Until 1989 the ideologists of the regime tried to destroy the "refined" utterance by all possible means and encouraged inexpressive language in order to prove that Romanian is a different language than Moldavian. They insisted on the use of expressions with a regional character and periphrasis in order to avoid neologisms that existed "over there" – in the Romanian language from Romania.

AFTER 1989. On 31 August 1989, from the moment when the political regime changed in Moldova, the laws on the status of the Romanian language (Moldavian in the Constitution) as the official language and the use of the Latin alphabet were ratified. The process of updating the vocabulary depended on the press, but the linguistic situation in Moldova was improved thanks to the efforts of specialists from different fields who sought to use the language spoken in Romania.

During the last two decades public discourse has advanced from a rude non-expressive language to a modern sophisticated language full of neologisms. Now we will underline some aspects of neologization in the socio-political texts and public discourse.

SOCIO-POLITICAL VOCABULARY. We have identified five categories of neologisms in the socio-political vocabulary which are used above all in the style of social and political journalism:

A. **Key words** (Matoré), **power words** (Carpinschi 1995: 44), or **epochal signs** (Bochmann 1979: 403), which designate people's motivations for what they choose (or deny) in a certain epoch causing the recipient's immediate reaction, for example, *perestroika*, *transition*, *democratization*, *crypto communism*.

An important peculiarity of the current political vocabulary is its vague meaning which is reflected in the use of an avalanche of words or terms (created especially in the Romanian territory) with preposed affixes whose "transparent" sense changes the meaning of the initial word in antagonistic or different words: *antidemocratic*, *anti-Soviet*, *de-Stalinization*, *ultra communism*, *pseudo-independence*, etc.

From the etymological viewpoint we can distinguish borrowings and Romanian formations. It has been proved in the last decades that the influence of the English language has been great and has increased significantly according to some statistics (including my own statistics based on the *Dictionary of Recent Words* by Florica Dimitrescu (1997)); nevertheless, French still has the priority over English due to the period of massive neologization after 1848.

In many situations we can see a competition between French and English terms, which results in the use of a single form: *someu* (Fr.)

and *summit* (Eng.), *imagine* (Fr.) and *image* (Eng.). Sometimes a new meaning is added to a French borrowing due to the interference of an English one: for example, compare a *realiza* 'a înţelege', *interviu* 'convorbire în vederea angajării', *domestic* 'intern' ş.a.

B. **New terms (neo lexemes)**, among which we distinguish the following types of **necessary neologisms – denotative**: *anticorruption, antitotalitarian, neocommunism*; **connotative**: *iugoslavizare* – Yugoslavization (disintegration of a country by means of internal fights as in Yugoslavia); *victimizare* – victimization (to make a victim of); *criptocomunist, mitingist*, etc.; and **luxury neologisms**: a *implementa – to implement, speaker, trend, premier*, etc.

Borrowings (xenisms), most of them of English origin: *briefing, staff, press release, summit, play-off, captioning.*

C. **Lexical ephemerides**: *frontist* – war fighter, *pefedist* (< PFD + *-ist*), *antisnegurist* (< Snegur, ex-president).

These derivatives do not last long and disappear together with the realities they express.

D. **Stylistic neologisms.** After December 1989 everything was depicted in the negative light in the style of social and political journalism, and this fact determines the predominance of irony as a stylistic device. Ironic derivation (or compounding) usually starts with positive or neutral words that later acquire obvious stylistic values.

Derivatives and compounds: *implementac, spionită, gorbymanie, partocrat, democratură* (< democraţie + dictatură: fr. *démocrature*, G. Mermet, *Démocrature. Comment les médias transforment la démocratie*, Aubier, Paris, 1987), *stalinozaur.*

Modelled after the noun *Iliada*, different formations of the type *voluntariadă* (fights for the reintegration of Moldova since 1992) appeared in the press: *Gorbacioviadă, scenariadă.*

The quoted words illustrate a continuous tendency of the language to derive new words and play upon words.

E. **Semantic neologisms.** Part of the vocabulary belonging to the socio-political language is subjected to the process of specializa-

tion, which consists of extending the meaning of a word in order to acquire certain social connotations (positive or negative), for example: *nomenclature* (a dominant class within a party in the Soviet Union due to its functions); *nomenclaturist* (a privileged communist official who gets power by means of lies, a destroyer of humanity and human values).

PUBLIC DISCOURSE

The integration of neologisms into everyday speech represents one of the most interesting phenomena in the evolution of language. Everyday speech contains a substantial lexical stratum consisting of neological terms that can be called everyday terms. These "prosaic and suitable" neologisms (Al. Philipide) have become indispensable in designating different notions and shades of meaning. A neologism is usually preferred to both the old and the new terms, which are more or less synonymous, because it is more elevated (Guţu-Romalo 2000: 27).

We can establish the first correlation between the frequency of the neologism and the type of the discourse in which it is used. It can be stated that the number of new terms is larger in discourses that have a small degree of spontaneity and are dramatically marked. Demonstrative discourses contain more neologisms (interviews, communications, debates).

Public discourses of the last two decades reflect modifications regarding the language modernization process, e.g.: *legislaţie* – ***cadru juridic***; *punere în practică, aplicare* – ***implementare***; *anchetator* – ***ofiţer de urmărire penală***; *colegiu de avocaţi* – ***barou***; *supraveghere* – ***monitorizare***. Language users do not even feel the innovative character of some terms, such as *non-profit*, *fixing*, *sponsor*, *card*, *manager*, *grant*. Neologisms are spread everywhere by all possible means, including even advertising, and everyday speech filters them, selects and "stores them up" in the lexical system of the language.

From the viewpoint of linguistic status neologisms used in the present-day communication consist of frequent neologisms having proper meanings, semantic neologisms, and recent lexical units (generalized semantic evolutions, calques, and improper meanings).

A. **Frequent neologisms** represent the most numerous category of terms. Their usage proves that many new words belong to the active vocabulary and have entered the basic lexical stock, e.g. the discourses used at meetings or conferences: *argument, to emit, to consolidate, decision, collaboration, initiative, solution, important, project, synthesis, to accept, to suggest, program.*

B. **Recent lexical units:** *grant, item, master, rating, fezabil* (< fr.), *stand-by, performant, fair-play, parajurist.*

C. **Semantic neologisms**

1. ***Generalized semantic evolutions***: important – great = big; eveniment – event = accident.
2. ***Calques***

a) Semantic calques (found in Romania and Moldova): *oportunitate* 'şansă, ocazie' (***oportunităţi*** *de afaceri, fereastră de* ***oportunitate***), *pachet* 'set, culegere' (***pachet*** *de legi,* ***pachet*** *de acţiuni*), *formal* 'oficial, solemn' (*reuniune* ***formală***), *a aplica* 'a candida', *promoţie* 'promovarea unui produs', *excelenţă* 'perfecţiune', (trai, preţ) *decent* 'moderat, accesibil, rezonabil', *actor* 'participant', *suport* 'sprijin', *pilotare* 'promovarea unor modele-pilot'. These terms come from the English language.

b) Calques typical of the Moldavian region (influenced by Russian): *a se balota* 'a candida', *volantă* 'şedinţă, şedinţă-fulger', *înverzire* 'creare de spaţii verzi' (*Ziua Naţională a Înverzirii Plaiului*); *torent* 'serie' (***torent*** *de studenţi*); *gazificare* 'dotare cu gaze (a unui spaţiu)' (***gazificarea*** *raionului*), *a demonstra* (filme) 'a proiecta, a rula', *a realiza* 'a vinde, a comercializa', *realizator* 'vânzător; agent de vânzări', *rutieră* 'maxi-taxi', *a reclama* 'a face reclamă unui produs'. Language specialists struggle against these false innovations hoping that they will disappear from the language.

3. ***Improper meanings:*** *dedicaţie* 'devotament, dăruire'; *domestic* 'intern, naţional'; *a agrea* 'a fi de acord'; *a acomoda* 'a caza' (in Romanian the verb *a acomoda* has the French meaning 'a adapta'); *necenzurabil* 'licenţios, trivial, vulgar' vs. 'care nu poate fi supus cenzurii'.

Conclusions

The process of de-Russification and modernization of the literary language, which began after 1989 in Moldova, is irreversible and expresses the preference for the use of neologisms.

Neologisms in public discourse have a major role because they make the discourse elevated. Neologisms can also express the person's emotions and attitudes. On the other hand, the incorrect use of neologisms and violation of stylistic and semantic restrictions alter the utterance. The excessive use of borrowings causes difficulties in communication. The phenomenon is known as the *overbidding* of neologisms.

The Romanian language has a great power in assimilating neologisms. Inherited words of Latin origin no longer stand in the first place; they are ranked third after Romanian formations and Latino-Romanic neologisms (Graur 1968: 42).

The neological lexical stock used in parallel to the traditional one shows that "the tendency of the Modern Romanian is towards the use of neologisms without excluding the old synonyms of the new elements" (Munteanu 1989: 165).

References

Bochmann K. 1979: Lexicul social-politic şi istoria limbii. – *Limbă şi literatură* 4.

Carpinschi A. 1995: *Deschidere şi sens în gândirea politică*, Iaşi: Institutul European.

Dimitrescu F. 1997: *Dicţionar de cuvinte recente*, Bucureşti: LOGOS.

Graur A. 1968: *Tendinţele limbii române actuale*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Guţu-Romalo V. 2000: *Corectitudine şi*

greşeală, Bucureşti: Humanitas.
MUNTEANU Ş. 1989: Conformitate şi varietate în limba literară. – *Limbă şi literatură* 2.

DĖL NAUJAŽODŽIŲ MOLDOVOS RESPUBLIKOJE

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjamos rumunų kalbos naujažodžių atsiradimo ir funkcionavimo sąlygos per pastaruosius du dešimtmečius. Taip pat aptariamos rumunų kalbos leksikos semantinio atsinaujinimo problemos.

Iki 1989 m. naujažodžių radimosi procesas buvo daug lėtesnis negu dabar. Tai buvo susiję daugiausia su sovietinės visuomenės uždarumu ir menkomis galimybėmis keistis informacija bei išsamiau susipažinti su kitų šalių kultūra. Straipsnyje analizuojami ekstralingvistiniai veiksniai, dėl kurių dabartinėje rumunų kalboje vartojama daug naujažodžių. Jų atsiradimo ir funkcionavimo sąlygų tyrimai taip pat leidžia nustatyti bendrąsias kalbos leksinės sistemos raidos tendencijas.

Aurelija Gritėnienė
Lietuvių kalbos institutas

Sudurtiniai augalų pavadinimai su sandais *šun-* ir *kal-*

Šiame straipsnyje aprašomi iš lietuvių tarmių ir rašytinių šaltinių užrašyti sudurtiniai daiktavardiniai augalų vardai, kurių pirmuoju apibrėžiančiuoju sandu eina šaknys *šun-* ir *kal-* (bendrinėje kalboje vartojami šiuolaikiniai terminai, pavyzdžiui, *šungarstė*, *šunvyšnė* ir pan., plačiau neaptariami). Medžiaga tyrimui rinkta iš *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninio varianto (toliau – $LKŽ_e$) ir jo Papildymų kartotekos (toliau – LKŽK). Čia yra pateikta ir autorės per ekspedicijas iš tarmių (1998–2007) ir iš kitų tarminių šaltinių užrašytų žodžių.

Iš viso $LKŽ_e$ ir LKŽK rasti 224 sudurtiniai augalų vardai, sudaryti iš naminių gyvulių vardų[1]. Daugiausia dūrinių pasidaryta iš *šuns*: rasti 78 daiktavardiniai dūriniai, kurių pirmuoju sandu eina žodis *šuo* (iš jų 63 determinatyviniai[2] pavadinimai ir 6 perkeltinės reikšmės), ir 9 dūriniai (4 iš jų determinatyviniai ir 5 perkeltinės reikšmės), kurių apibrėžiančiuoju sandu eina žodis *kalė*.

Analizuojamųjų dūrinių antrasis dėmuo paprastai žymi gentį, į kurią būna panašus dūriniu įvardijamas augalas. Dažniausiai tokiais sudurtiniais vardais vadinami menkos vertės laukiniai ar nuodingi augalai, įvairios piktžolės ir pan.[3] Tam įtakos turi paties žodžio *šuo* seman-

[1] Ankstesniuose straipsniuose autorės buvo aptarti sudurtiniai augalų vardai, sudaryti su laukinių ir naminių paukščių vardais (žr. Genelytė 2006: 126–132; Gritėnienė 2007: 36–43).

[2] Plačiau apie determinatyvinius dūrinius žr. Ambrazas 1996: 151; Gaivenis, Keinys 1990: 196; Keinys 1983: 77–78; Urbutis 1978: 173.

[3] Slavų kalbose nevalgomi, menkos vertės augalai taip pat dažniausiai įvardijami sudėtiniais vardais, kurių apibrėžiančiaisiais sandais eina žodžiai, reiškiantys 'šuo', 'vilkas'. Kiek rečiau menkos vertės augalai turi apibrėžiančiuosius sandus, reiškiančius 'gaidys', 'gegutė', 'gyvatė', 'katinas', 'musė', 'varna' (Меркулова 1967: 90; Саберова 1993: 35). Tendencija nevalgomus, menkos vertės augalus įvardyti sudėtiniais vardais, kurių apibrėžiančiuoju sandu eina kokio nors gyvūno ar paukščio vardas, yra labai sena ir būdinga daugeliui ide. kalbų. Tokie sandai visada turi neigiamą konotaciją (Меркулова 1967: 89).

tika: lietuvių kalboje turime gana daug keiksmažodžių su žodžiu *šuo*, gausybę idiomų ir išimtinai negatyvios reikšmės sudurtinių žodžių su dėmeniu *šun-*. Šuo, kaip niekinamas keiksmažodis, vartojamas beveik visose kultūrose (Simbolių žodynas 1995: 273; taip pat žr. Anglickienė 2006: 139). Semiotikos tyrėjai tvirtina, kad toks „aiškiai neigiamas semiotizuotos šuns figūros atspalvis greičiausiai aiškintinas krikščionių mitologijos įtaka: čia jis menkavertis ir blogas gyvūnas" (Masiulionytė 2007: 13)[4]. Tad ir sudurtiniuose augalų varduose sandas *šun-* beveik visada turi menkumo, mažumo, prastumo semą.

DETERMINATYVINIAI DŪRINIAI

Iš viso minėtuose šaltiniuose rastas 41 tokio tipo skirtingų šaknų dūrinys.

Kalãdirsė (kaladirsė)[5], **kaldirsė** (kaldirsė), **kalėdirsė** (kalėdirsė), **kãliadirsė** (kaliadirsė) 'nelaboji svidrė' (*Lolium temulentum*). Svidrė ir dirsė (*Bromus*) priklauso tai pačiai miglinių (*Poaceae*) šeimai, išoriškai abu augalai yra labai panašūs, todėl dirsės vardas ir buvo perkeltas vasarojaus piktžolei – svidrei – pavadinti. Sandas *kal-* nurodo, kad svidrė yra menkesnės vertės nei dirsė: „Pavojinga vasarojaus, ypač avižų, piktžolė. Drėgnesniais, palankiais jai tarpti metais, jos grūdai, sumalti su javų grūdais, gerokai užteršia miltus. Tokiais miltais apsinuodijus, ima skaudėti galvą, apima svaigulys, mieguistumas, atsiranda spazmai,

[4] Analizuodami sudurtinius žodžius, kurių pirmasis dėmuo turi reikšmę 'šuo', bemaž visi tyrėjai pabrėžia, kad jis pirmiausia nurodo neigiamą subjekto ar objekto vertinimą. Daugelyje kalbų sudurtiniuose žodžiuose (ir sudėtiniuose terminuose) toks dėmuo reikšmę 'panašus, bet menkesnis' suteikia ne tik augalams, bet ir žmonėms ar daiktams (Ermanytė 2004: 97; Gliwa 2002: 2; Haber 1963: 28; Jankevičienė 2009: 32; Koženiauskienė 2009: 59; apie žodžių reikšme 'šuo' ir 'kalė' pejoratyvinę reikšmę anglų kalboje žr. Curzan 2003: 150).

[5] Skliaustuose smulkesniais spaudmenimis nurodoma, iš kokio $LKŽ_e$ straipsnio imtas pavyzdys. Iš Papildymų kartotekos daugiausia imti iliustraciniai pavyzdžiai. Straipsnyje vartojami sutrumpinimai tokie patys kaip $LKŽ_e$.

netenkama sąmonės <...> . Nusinuodija šiuo augalu ir gyvuliai, ypatingai pavojingas arkliams“ (LF II 279).

Šùnagurkis (šunagurkis) ‘pelkinis žinginys’ (*Calla palustris*). Augalo žiedynas – trumpa cilindriška burbuolė, išore šiek tiek primenanti paprastąjį agurką (*Cucumis sativus*). „Žalio augalo visos dalys nuodingos, turi aštrių, deginančių, į saponiną panašių medžiagų, kurios verdant ir džiovinant suskyla. Kartais galvijai apsinuodija ėsdami žalius žinginio lapus. Šakniastiebiuose yra daug krakmolo, dėl to kai kur šakniastiebiais ir lapais šeriamos kiaulės“ (LF II 460): *Kiaulė neit balon purvytis, kad ne šùnagurkiai* Asv (LKŽ$_e$)[6].

Šùnakmynis (šunakmynis) ‘builis’ (*Anthriscus*). Builis, kaip ir kmynas, priklauso tai pačiai salierinių (*Apiaceae*) šeimai, tik nuo kmyno jis skiriasi tuo, kad yra menkesnės vertės: kmynas – vertingas prieskoninis, vaistinis, aromatinis augalas. Kai kurios builio rūšys auga krūmuose, bergždynuose, patvoriuose ir yra nemalonaus kvapo piktžolės (Jaskonis 1989: 62; LF V 43).

Šùnamėtė (šunamėtė 2) ‘paprastoji katžolė’ (*Nepeta cataria*). Mėta ir katžolė – notrelinių (*Lamiaceae*) šeimos augalai, tik daugelis mėtų rūšių yra stipriai kvepiantys vaistiniai ir dekoratyviniai augalai, o katžolės turi daug mažiau eterinių aliejų (Jaskonis 1989: 54, 75), todėl apie Kazitiškį katžolė galbūt ir galėjo būti pavadinta *šùnamėte*. Daugelis kitų kalbų augalo vardą sieja su katės vardu[7]: vok. *Katzenminze*, *Katzenkraut*, angl. *catnip*, *cat's-wort*, dn. *katteurt*, švd. *kattmynta*, nrv. *kattemynte*, pr. *menthe des chats*, rus. *котовник*, *кошачья мята*, l. *kocimiętka*. Tai rūšinio lotyniško vardo sekiniai – anksčiau lotynišku vardu *Cataria* buvo vadinama visa gentis. LBŽ (p. 233) aiškinama, kad vardas kilęs iš lot. *cattus* ‘katinas’, neva katės mėgsta ėsti šią žolę. Naujausioje botanikos enciklopedijoje sakoma, kad augalo vardai siejami su katino vardu todėl, kad jo stiebas ir lapai apaugę trumpais minkštais žemyn

[6] Įdomu tai, kad daugelyje tautų žinginio burbuolė su papėdlapiais lyginama su kokio nors gyvūno kūno dalimi: plg. vok. *Schweinsohr*, baltarusių tarmių *заяччы бабоўнік*, *петушкі*, *мядзвежыя лапкі* (http://theplants.ru/index.php).

[7] Kitų kalbų pavadinimai imti iš Ramunėlės Jankevičienės sudaryto *Botanikos vardų žodyno* (1998) ir internetinių žodynų http://www.hlasek.com; http://www.liberherbarum.com ir kt.

palinkusiais plaukeliais, kurie primena katino plaukus. Be to, katės mėgsta šios žolės kvapą ir skonį, todėl Anglijoje džiovintais katžolių lapais kemšami minkšti kačių žaislai (Брем 2004: 447).

Šùnamėtė (šunamėtė 1), **šùniamėtė** (šuniamėtė), **šùnmėtė** (šunmėtė 1) 'dirvinė mėta' (*Mentha arvensis*). Dirvinė mėta nuo kitų mėtų rūšių (pipirmėtės (*M. piperita*), šaltmėtės (*M. spicata*) ir pan.) skiriasi tuo, kad yra silpnesnio kvapo, be to, ji neauginama darželiuose, o auga laukuose, grioviuose, dirvose: *Šùnmėtės arbatai netinka, jos šunim dvokia* Vlkv (LKŽ$_e$).

Šunãobelė (šunaobelė), **šùniaobelė** (šuniaobelė), **šùnobalė** (šunobalė), **šùnobelė** (šunobelė 1) 'miškinė obelis' (*Malus sylvestris*). Ši lapuočių ir mišriuose miškuose auganti obels rūšis veda mažus rutuliškus rūgštaus skonio vaisius, kurie neturi didelės maistinės vertės (LF IV 234): *Šùnobelių priaugę paupy, kas iš jų gero, obaliai liežiuvį traukia* Ps (LKŽK).

Šùnaramulis (šunaramulis), **šùnaramunis** (šunaramunis), **šùniaramunė** (šuniaramunė 1), **šùniaramunis** (šuniaramunis 1), **šuniaremunė** (šuniaremunė), **šùniaremunis** (šuniaremunis), **šùnramulė, šunramùlė** (šunramulė), **šùnramulis** (šunramulis), **šùnramunė** (šunramunė 1), **šùnramunis, šunramùnis** (šunramunis 2), **šùnremulė, šunremùlė** (šunremulė), **šùnremunė, šunremùnė** (šunremunė) 'šuninis bobramunis' (*Anthemis cotula*). Nuo vaistinės ramunės (*Matricaria recutita*) bobramunis skiriasi tuo, kad auga šiukšlynuose, dykvietėse, pagrioviuose, pakelėse, bjauriai dvokia[8] ir nevartojamas vaistams (LF VI 90; Snarskis 1968: 435): *Tos [ramunės] ne vaistai, šùnramulės* DūnŽ (LKŽ$_e$). *Čia šùnremunė, jos smirda, jos jau niekam tikę* KzR (LKŽK). *Šùnramulis, kad jis negeras, jis ramunio neturi kvapo* Kb (LKŽK). *Šùniaramunių kvapas nekvapnus* Mrc (LKŽK). Panaši augalo vardų motyvacija ir daugelyje kitų kalbų: vok. *Hundskamille*, angl. *dog's fennel*, rus. *пупавка собачья*, l. *rumian psi*.

Šùnaramunė, šunãramunė (šunaramunė), **šùniaramulis** (šuniaramulis), **šùniaramunė** (šuniaramunė 2), **šùniaramunis** (šuniaramu-

[8] Ankstesnėje botanikos nomenklatūroje jis vadintas *dvokiančiuoju bobramuniu* (Snarskis 1968: 435).

nis 2), **šùnramulė** (LKŽK), **šùnramunė** (šunramunė 2) 'šunramunis' (*Tripleurospermum*)[9]. Nuo plačiai liaudies medicinoje vartojamos vaistinės ramunės (*Matricaria recutita*) šunramunis skiriasi tuo, kad yra bekvapis laukų augalas, augantis pakelėse, šiukšlynuose, pūdymuose, ant pylimų (LF VI 101). Menką augalo vertę žymi tarmėse užrašyti sakiniai: *Kokis tę žolynas šùniaramunis* Rod. *Nekvepia, ant ramunėlius panašūs – šùnramunės* Pl (LKŽ$_e$). *Ai, tos tai šùnramulės, matot, tos [vaistinės ramunės] tai kvepia, o tos ne* Žgn (LKŽK).

Šunārūgšteliai, šùnarūgšteliai (šunarūgšteliai), **šùniarūškė** (šuniarūškė), **šùnrūgštė** (šunrūgštė), **šùnrūgštis** (šunrūgštis) 'smulkioji rūgštynė' (*Rumex acetosella*). Smulkioji rūgštynė nuo valgomosios skiriasi tuo, kad yra piktžolė, auga daugiamečių žolių, linų, javų pasėliuose, dirvonuose ir pūdymuose. Be to, tai nuodingas augalas, jo „lapai ir stiebai turi daug kalio oksalato, ir gyvuliai gali apsinuodyti (sukelia aštrų gastroenteritą)" (LF III 159): *Į tas šùniarūškes karves pririšo, tai jos ten pastips - ir neės* Mrj (LKŽ$_e$). Su gyvulių arba paukščių vardais šio augalo pavadinimai siejami ir kitose kalbose: rus. *щавель воробьиный*, vok. *Hasen-Ampfer*, angl. *sheep's sorrel*.

Šùnbuilė (šunbuilė), **šùnbuilis** (šunbuilis) 'nuodingoji nuokana' (*Cicuta virosa*). Builis (*Anthriscus*) ir nuokana priklauso salierinių (*Apiaceae*) šeimai, išoriškai jie labai panašūs, bet skiriasi savo vidinėmis savybėmis: builis yra tik laukų piktžolė, o nuokana – vienas iš nuodingiausių Lietuvos augalų: „jos šakniastiebyje ir šaknyse yra cikutotoksino, netirpios vandenyje, dervingos medžiagos, padidinančios reflektorinį dirglumą ir sukeliančios traukulius. Nuodas stiprus ir greit veikiantis, augalui džiūstant, nesuyra. <...> Rudenį ir pavasarį salstelėjusiais ir gana maloniai kvepiančiais šakniastiebiais gali apsinuodyti arkliai ir galvijai. Kartais apsinuodija vaikai" (LF V 55). Dėl šios priežasties ji ir vadinama neigiamos konotacijos vardais ne tik mūsų senuosiuose raštuose, bet ir kitose kalbose, plg. la. *velnarutks*, angl. *cow-bane*.

[9] Anksčiau (žr. LF VI 100) šunramunis vadintas lotynišku *Matricaria* vardu (dabar šis vardas žymi ramunę).

Šùncibulis (šuncibulis), **šùnsvogūnis** (šunsvogūnis) 'laukinis svogūnas'[10]. Nuo valgomojo svogūno (*Allium cepa*) laukinė rūšis skiriasi augimo vieta: valgomasis svogūnas plačiai auginamas daržuose, o laukinis auga sausose pamiškėse, šlaituose (LF II 524): *Čia prasta dirva, tik šùncibuliai auga* Kt. *Prasta dirva, kur šùnsvogūniai auga* Vlkv (LKŽ$_e$). Maistui rūšis vartojama, bet augalo lapeliai yra tuščiaviduriai, siauri kaip siūlai, dėl labai stipraus kvapo jie dažniau vartojami marinuoti arba džiovinti (Snarskis 1968: 134; LF II 524). Menkesnę maistinę vertę ir augimo vietą nurodo ne tik šie Vilkaviškio rajone užrašyti pavyzdžiai, bet ir Švenčionių apskrityje (LBŽ 15) fiksuotas pavadinimas su kito gyvūno vardu *kiškio cibuliai*.

Šùndirsė (šundirsė) 'šuninis elimas' (*Elymus caninus*)[11]. Dirsė (*Bromus*) ir elimas priklauso tai pačiai miglinių (*Poaceae*) šeimai, tik kai kurios daugiametės dirsės rūšys yra geri pašariniai augalai, o elimas yra „gyvulių ėdamas augalas, tačiau Lietuvoje jokios praktiškos reikšmės beveik neturi, nes auga miškuose bei krūmuose ir negausiai" (LF II 259, 284). Kitose kalbose elimo rūšiniai vardai pasidaryti sekant lotynų kalba, plg. l. *perz psi*, vok. *Hunds-Quecke*, rus. *пырейник собачий*, la. *suņu ciņuvārpata*, angl. *dog's-grass*.

Šundrignė (šundrignė), **šùnlaiškis, šuñlaiškis** (šunlaiškis 2), **šùnpetrelė** (šunpetrelė), **šunpetruška** (šunpetruška), **šùnpetruškai, šunpetrùškai** (šunpetruškai), **šunpetruškė** (šunpetruškė) 'nuodingoji šunpetrė' (*Aethusa cynapium*). Petražolė (*Petreoselinum*) ir šunpetrė yra salierinių (*Apiaceae*) šeimos augalai. Išoriškai jie labai panašūs, bet skiriasi kvapu ir paskirtimi: petražolė yra malonaus kvapo ir aštraus skonio, todėl vartojama kaip prieskoninė daržovė, turi vitamino C ir kai kurių gydomųjų medžiagų (Jaskonis 1989: 97). Šunpetrė turi silpną, česnaką primenantį kvapą, tai labai nuodingas augalas, juo dažnai apsinuodija kiaulės ir galvijai. „Pavojingas žmogui, nes jaunų augalų lapai labai panašūs į petražolės lapus, kurių kultūras ši pikt-

[10] Tokia reikšmė nurodoma LKŽ$_e$. Dabartinėje botanikos nomenklatūroje minimas tik laukinis česnakas (*Allium olearaceum*). Greičiausiai, kad *šùncibulis* ir *šùnsvogūnis* ir reiškia laukinį česnaką.

[11] Anksčiau elimas vadintas šuniniu varpučiu (*Agropyron caninum*) (žr. LKŽ$_e$; Snarskis 1968: 93; LF II 284).

žolė dažnai užteršia“ (LF V 71). Ir kitose kalbose ji vadinama menkinamaisiais vardais, plg. vok. *Hundsdille*, *Hundspetersilie*, angl. *dog poison*, *fool's parsley*, ol. *hondspeterselie*, rus. *собачья петрушка*, la. *suņpētersīlis*.

Šungardokulis (šungardokulis), **šùniagaršvė** (šuniagaršvė) 'dėmėtoji mauda' (*Conium maculatum*). Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos vartotas dūrinys *šungardokulis* sudarytas iš šaknies *šun-* ir kito sudurtinio žodžio *gardokulis* 'builis' (*Anthriscus*) – pastarojo daryba paremta žodžių *gardus* 'malonus, skanus valgyti, gerti, uostyti' ir *kulti* 'šalinti grūdus iš varpų'[12]. Builis (*Anthriscus*), garšva (*Aegopodium*) ir dėmėtoji mauda priklauso tai pačiai salierinių (*Apiaceae*) šeimai, bet iš jų pats prasčiausias, menkiausias, pavojingiausias augalas yra mauda: visose jos dalyse (ypač nokstančiose sėklose) daug nuodingų alkaloidų[13], augalas „anksčiau buvo vartojamas medicinoje ir nuodų gamybai. Nemalonus kvapas jaučiamas ir žolei išdžiūvus. Matyt, išlieka ir dalis nuodingų medžiagų, todėl šienas taip pat gali būti kenksmingas“ (LF V 49).

Šùniabezdis (šuniabezdis) 'šeivamedis' (*Sambucus*). Lietuvių tarmėse skoliniais *bẽzas*, *bezdà*, *bẽzdas* (plg. l. *bezd*, *bez*) paprastai vadinama alyva (*Syringa*). Bendra tarp jų tai, kad ji ir šeivamedis kaimo darželiuose auginami nuo seno, abu pražysta pavasarį, tik alyvos žiedai kvapūs (naudojami parfumerijoje), o šeivamedis – nemalonaus kvapo augalas; be to, juoduogio šeivamedžio lapuose yra nuodingo gliukozido (Jaskonis 1989: 138; LF V 526).

Šùniabruknė (šuniabruknė) 'miltinė meškauogė' (*Arctostaphylos uva-ursi*). Bruknės (*Vaccinium vitis-idaea*) – vertingos valgomos uogos: jose gausu vitaminų, karotino, mineralinių medžiagų, o meškauogės rutuliškos raudonos blizgančios uogos yra visiškai beskonės ir žmonių nevalgomos (Obelevičius 2000: 124). Lietuvių tarmėse meškauogė turi daugybę menkinamosios reikšmės sinonimų, siejamų su gyvūnų

[12] Plačiau apie dūrinių *gardokulis*, *gerdakulis*, *gerdoklis* ir kt. semantiką bei darybą žr. Gliwa 2002: 5.

[13] Maudoje esantys alkaloidai paralyžiuoja kvėpavimo takus. Senovės Graikijoje ji buvo naudojama vykdant mirties bausmes. Spėjama, kad šio augalo sultimis buvo nunuodytas Sokratas (Брем 2004: 109).

vardais[14]. Sekdamos lotynų kalba pasidarytais pavadinimais meškauogę vadina daugelis tautų: lot. *Arctostaphylos* kilęs iš gr. *arktos* 'meška', *staphyle* 'uogų kekė', dar plg. angl. *bearberry*, vok. *Bärentraube*, rus. *медвежье ушко*, sr. *медвеђе грожђе*, čk. *medvědice lékařská*, sl. *medvedica lekárska*, kr. *medvjedovo uho*, vn. *orvosi medveszőlő*, pr. *raisin d'ours*.

Šùniaramunis (šuniaramunis 3) 'skaistažiedė' (*Chrysanthemum*). Vaistinė ramunė (*Matricaria recutita*) ir skaistažiedė priklauso astrinių (*Asteraceae*) šeimai. Dirvinė skaistažiedė auga laukuose, dirvonuose, bergždynuose; jos graižai išoriškai panašūs į ramunės, bet skiriasi jų vertė – vaistams jie nevartojami (Snarskis 1968: 437; LF VI 105).

Šuniaropė (šuniaropė) 'durnaropė' (*Datura*)[15]. Durnaropė – labai nuodingas augalas, plačiai paplitęs visoje Lietuvoje. Visose jos dalyse yra alkaloidų, jos sėklomis kartais apsinuodija vaikai, o visu augalu – arkliai, karvės, paukščiai (LF V 399). Apsinuodijus pradeda skaudėti ir svaigti galva, silpsta kojos, atsiranda mieguistumas, stipriai sujaudinama centrinė nervų sistema, žmogus tarsi apkvailsta (Kaunienė, Kaunas 1991: 115): *Voliojasi kaip šuniaropių priėdęs* LTR(Smn) (LKŽ$_e$). Plg. augalo pavadinimus kitose kalbose: angl. *devil's apple*, vok. *Tollkraut*, sl. *durman obyčajný*, pr. *pomme du diable*.

Šùniažolė (šuniažolė), **šuniãžolė** (LKŽK), **šùnžolė** (šunžolė 1), **kãliažolė** (LKŽK) 'šunažolė' (*Dactylis*). Apibrėžiantieji sandai gali būti siejami su augalo gydomosiomis savybėmis: *Apsirgęs šuo ieško žolės, šunžole vadinamos, ją noriai ėda, iki pasveiksta* rš (LKŽ$_e$). Panašiai motyvaciją atskleidžia ir LKŽK užrašytas sakinys iš Krinčino: *Šùnžolė [vadinas], kad ją šunė prieš lietų ėda*[16]. Vokiečiai irgi turi panašios mo-

[14] Uogų maistines savybes ir jų menką vertę žmogui nusako šie tarmėse vartojami meškauogės pavadinimai: *arkliãuogė*, *arkliaúogė* (LKŽ$_e$; LKŽK), *kiaũliabruknė*, *kiaũliauogė* (LKŽ$_e$), *kiaũliauogojas* (LKŽK), *lókžolė*, *meškauogis*, *meškuogė* (LKŽ$_e$), *varliaúogė* (LKŽ$_e$; LKŽK). Čia skirtini ir pastoviaisiais žodžių junginiais reiškiami pavadinimai *meškos ausys*, *arklio uoga* (LKŽ$_e$). Alfredo Bremo enciklopedijoje teigiama, kad su meškos vardu pavadinimai sietini todėl, kad neva šias uogas mėgstančios ėsti meškos (Брем 2004: 811).

[15] Durnaropės dėžutė stačia, kiaušiniška, apaugusi tvirtais dygliais (LF V 398). Tokia forma primena mažą ropę, todėl dūrinio apibrėžiamuoju sandu eina šaknis *rop-*.

[16] Šunys šią žolę ėda todėl, kad joje yra daug skrandžio rūgštingumą mažinančių šarminių elementų, o žolės skaidulos sudirgina skrandį ir sukelia vėmimą. Suėstą

tyvacijos vardą *Hundsgras*. Tačiau pirmasis dūrinio sandas gali pabrėžti ir peraugusios šunažolės menką vertę: peraugusi ji tampa šiurkšti, netenka dalies maistingųjų medžiagų (LF II 222). Plg. LKŽK iš Kazlų Rūdos ir Kriklinių pateiktus iliustracinius sakinius: *Kãliažolė, užtai, kad jijė tokia netikus. Ir šiene nepasakysi, ka labai gera, ir nelabai ėda [gyvuliai], jau palieka tą kãliažolę* KzR. *Reikia tik jauna pjauti, ba kai pasensta šuniãžolė, nebeėda jos nieks, pasidaro labai kieta, tik išplaukioja, o kai išplaukioja, tokia varpa trikampė būna* Krik.

Šùnkaštanis (šunkaštanis) 'paprastasis kaštonas' (*Aesculus hippocastanum*). *Kaštanù* raštuose ir gyvojoje kalboje vadinamas ir kaštonas, ir kaštainis (*Castanea*). Kaštainio vaisiai žmonių valgomi, labai maistingi. Vakarų Europoje valgomasis kaštainis auginamas kaip svarbus vaismedis, o paprastojo kaštono sėklas noriai ėda tik miško žvėrys ir naminiai gyvuliai (LF III 114; LF IV 623). Kitose kalbose šio augalo rūšiniai vardai dažniausiai siejami su arklio vardu (jie pasidaryti sekant graikų kalba), plg. lot. *hippocastanum*, taip pat plg. rus. *конский каштан*, angl. *horse-chesnut*, vok. *Rosskastanie*, la. *zirgskastānis*, sl. *pagaštan konský*, švd. *hästkastanj*, dn. *hestekastanje*, nrv. *hestekastanje*, pr. *châtaignier de cheval*[17].

Šùnlaiškis, šuñlaiškis (šunlaiškis 3) 'geltonoji kurpelė' (*Aconitum vulparia*). Geltonoji kurpelė – labai nuodingas dekoratyvinis augalas (LF III 386). Daugelyje kalbų kurpelės pavadinimas siejamas su gyvūnų vardais: rus. *борец волчий*, l. *tojad lisi*, čk. *omej vlcí*, angl. *monkshood*, *wolfsbane*, vok. *Wolfs-Eisenhut*[18].

žolę, apveltą skrandžio gleivėmis, jie išvemia, ir taip pašalina iš skrandžio susikaupusių sulčių perteklių. Meteorologinės sąlygos neturi įtakos žolės ėdimui – nenustatyta, kad prieš lietų šunys dažniau ėstų žolę (Trainys 2001: 17).

[17] Teigiama, kad į Didžiąją Britaniją kaštonai buvo atvežti 1616 metais iš Balkanų, kur turkai kaštonais gydydavo sergančius arklius. Persijoje šių augalų duodavo dūstantiems arkliams. Kaštonai buvo vartojami ir kaip arklių vimdomasis vaistas (Chalkley 2005, žr. http://www.boxvalley.co.uk/nature/sns/wad60/w60-13.html).

[18] Senovėje kurpelė buvo vadinama nuodų motina, karaliene. Plutarchas rašė, kad apsinuodiję kurpelėmis Marko Antonijaus kariai prarasdavo atmintį, savo kelyje vartydavo visus akmenis, tarsi kažko svarbaus ieškotų, o paskui imdavo vemti tulžimi (Брем 2004: 27).

Šùnmajeronis (šunmajeronis)[19] 'krūminė šunmėtė' (*Clinopodium vulgare*). LKŽ$_e$ nurodyta, kad senuosiuose raštuose *majeronas, mejerūnas* vartojamas 'mairūno' (*Majorana*) reikšme (plg. l. *majeran*). Šunmėtė ir mairūnas priklauso tai pačiai notrelinių (*Lamiaceae*) šeimai, tik mairūnas yra daug vertingesnis: tai vaistinis ir prieskoninis augalas, turintis nemažai eterinių aliejų; šunmėtė taip pat turi vaistinių savybių, bet yra prastesnio kvapo, auga miškuose, pamiškėse, krūmuose (Jaskonis 1989: 70, 113).

Šunmalūnis (šunmalūnis), **šùnmolūnas** (šunmolūnas), **šùnmolūnis, šuñmolūnis** (šunmolūnis) 'baltoji brienė' (*Bryonia alba*). Brienė – nuodingas daugiametis augalas, užauginantis mažas rutuliškas juodas uogas, kurių forma primena moliūgą (*Cucurbita*) (LF IV 737; Obelevičius 2000: 146; *molūnas* reiškia 'moliūgas', žr. LKŽ$_e$).

Šùnmėtė 1) (šunmėtė 3) 'paprastasis raudonėlis' (*Origanum vulgare*), 2) (šunmėtė 4) 'kvapioji aniužė' (*Elsholtzia ciliata*), 3) (šunmėtė 6) 'vaistinė melisa' (*Melissa officinalis*). Raudonėlis, aniužė ir melisa priklauso notrelinių (*Lamiaceae*) šeimai, visi šie augalai sintetina eterinius aliejus ir kitokias kvapiąsias medžiagas, tačiau neturi tokio stipraus aromato kaip pipirmėtė (*M. piperita*) ar šaltmėtė (*M. spicata*) (Jaskonis 1989: 21, 74, 106), galbūt todėl jų pirmuoju sandu ir eina menkumą žyminti daiktavardis.

Šùnmorkis (šunmorkis) 'builis' (*Anthriscus*). Builis ir valgomoji morka (*Daucus sativus*) priklauso salierinių (*Apiaceae*) šeimai, abu augalai išoriškai labai panašūs, skiriasi tik jų vertė: morka – vertinga daržovė storomis sultingomis valgomomis šaknimis, o krūminis builis – nemalonaus kvapo miškų, patvorių, šiukšlynų, dykviečių augalas (LF V 42; Snarskis 1968: 340).

Šùnobelė (šunobelė 4), **šùnobuoliai** (šunobuoliai) 'miškinė gudobelė' (*Crataegus rhipidophylla*). Sandu *šun-* nurodomas prastas gudobelės žiedų kvapas ir vaisių mažumas: jos žiedai šiek tiek panašūs į obels žiedus, bet yra nemalonaus kvapo; vaisiai nuo naminės obels skiria-

[19] LKŽ$_e$ nurodyta, kad taip vadinamas krūminis dašis (*šunmajeronio* vardas užrašytas iš Jozefo Fiedorowicziaus raštų, o jo lietuviški ir lotyniški atitikmenys 'krūminis dašis' (*Satureja vulgaris*) paimti iš *Lietuviško botanikos žodyno*); pagal dabartinę botanikos nomenklatūrą – krūminė šunmėtė.

si dydžiu ir skoniu – tai raudoni, oranžiniai arba geltoni 12–14 mm obuolėliai su sausu miltingu arba sultingu minkštimu ir 1–5 kauliukais (LF IV 279; Obelevičius 2000: 23). Menkinamuoju vardu gudobelė įvardijama ir latvių kalboje – *vilkābele*.

Šùnobelė (šunobelė 3) 'šaltekšnis' (*Frangula*). Šaltekšnio (kaip ir obels) vaisiai prinoksta rugpjūčio–rugsėjo mėnesį. Tai uogos pavidalo, „žirnio didumo kaulavaisiai, nesubrendę raudoni, subrendę juodi" (Snarskis 1968: 308); sunokusias uogas galima valgyti, o neprinokusios uogos turi nuodingų medžiagų, nuo kurių pykina, paleidžia vidurius (Obelevičius 2000: 142). Taigi pirmas sandas visam dūriniui suteikia menkinamąją reikšmę. Kitose kalbose šaltekšnis taip pat dažnai vadinamas pejoratyviniais vardais: angl. *dogwood*, vok. *Hundsbeere*, *Teufelsbeere*, nrv. *Hundabærved*.

Šùnobelė (šunobelė 5) 'dygioji slyva' (*Prunus spinosa*). Obelis ir slyva priklauso tai pačiai erškėtinių (*Rosaceae*) šeimai, abi veda sultingus vaisius, tik dygiosios slyvos vaisiai maži (10–15 mm skersmens), juodi arba tamsiai mėlyni, kieti ir aitrūs (Obelevičius 2000: 126; LF IV 298).

Šùnobelis (šunobelis) 'šunobelė' (*Rhamnus*). Pavadinimas vartotas tik Povilo Matulionio *Žolyne*. Miškuose, krūmuose, pamiškėse augantis daugiametis krūmas nuo tikrosios obels skiriasi tuo, kad jo šakelės dygliuotos, o vaisius – juodas nuodingas maždaug žirnio didumo kaulavaisis (LF IV 642; Obelevičius 2000: 143).

Šùnpijolkė, šuñpijolkė (šunpijolkė 1), **šunpijonka** (šunpijonka), **šùnpijonkė, šuñpijonkė** (šunpijonkė 1), **šùnprijalkė** (šunprijalkė), **šùnžibutė** (šunžibutė) 'šuninė našlaitė' (*Viola canina*). Nuo darželinės našlaitės (*Viola wittrockiana*) šuninė skiriasi tuo, kad yra mažesniais žiedais, prastesnio kvapo ir auga miškuose, krūmuose, pievose: *Šùnpijolkės nekvepiančios, o tikrosios pijolkos kaip kvepa, matytumi!* Štk (LKŽ$_e$). Pirmasis tokių hibridinių dūrinių pejoratyvinės reikšmės sandas rodo ne tik menkesnį augalo kvapą, bet ir prastą augimo vietą, o antrieji sandai *pijolkė*, *pijonka*, *pijonkė*, *prijalkė* gauti iš slavų kalbų (pirminis tokių vardų šaltinis – lotynų kalba, plg. lot. *Viola*, taip pat plg. rus. *фиалка*, brus. *фіялка*, l. *fijołek*, la. *vijolīte*). Kitose kalbose įvardijant šias našlaites jų rūšiniai vardai dažniausiai irgi pasidaryti sekant lotynų kalba (lot. *canis* 'šuo'): rus. *фиалка собачья*, l. *fiolek psi*,

vok. *Hunds-Veilchen*, dn. *hunde-viol*, ol. *hondsviooltje*, angl. *dog violet*, la. *suņu vijolīte*.

Šùnrožė (šunrožė) 'paprastasis erškėtis' (*Rosa canina*). Šios rūšies erškėčių vainikėlis nedidelis, 2–8 cm skersmens, vainiklapiai rožiniai, o vaisiai maži (1,5–2,6 cm ilgio), ovališki, maistui nevartojami (Snarskis 1968: 272), todėl galbūt norint pabrėžti šios rūšies ir kultūrinės rožės skirtumą, augalas pavadintas *šùnrožės* vardu[20]. Liaudies medicinos tyrinėtojo Michaelio Howardo teigimu, XVIII–XIX a. šiuo augalu buvo gydomi pasiutusių šunų įkandimai, tad *šunrožės* vardas galėjo atsirasti ir iš to (Howard 1987: 133). Kitose kalbose šios erškėčių rūšies vardai motyvuoti taip pat: rus. *роза собачья*, vok. *Hunds-Rose*, la. *suņu roze*, angl. *common dog rose*, ol. *hondsroos*, dn. *Hunde-rose*, pr. *rosier des chiens* (šie vardai išsiversti iš lotyniško rūšinio vardo).

Šùnslyvė (šunslyvė) 'dygioji slyva' (*Prunus spinosa*). Vardas plačiau vartojamas apie Miežiškius (LKŽ$_e$) ir Pumpėnus (LKŽK). Juo pabrėžiama menka augalo maistinė vertė: nuo naminės slyvos (*Prunus domestica*) dygioji skiriasi tuo, kad jos krūmo šakelės dygliuotos, o vaisiai valgomi tik šalnų pakąsti, nes jų žalsvas minkštimas yra labai aitrus (LF IV 298): *Šunslyvės būdavo tokių uogų nevalgomų* Mžš (LKŽ$_e$).

Šùnuogė (šunuogė 2) 'paprastoji katuogė' (*Rubus saxatilis*). Mūsų krašte katuogės nerenkamos ir nevertinamos, nes yra rūgščios ir kaulingos (Obelevičius 2000: 29).

Šùnuogė (šunuogė 1) 'juodoji kiauliauogė' (*Solanum nigrum*). Daržuose, šiukšlynuose, dykvietėse, pakelėse auganti kiauliauogė veda juodas nuodingas nemalonaus kvapo ir skonio uogas, kuriose yra nuodingo alkaloido solanino, jomis gali apsinuodyti žmonės ir gyvuliai (LF V 394; Obelevičius 2000: 151): *Nevalgyk šunuogių – galva pradės maišytis* Trgn (LKŽ$_e$). Daugelyje kitų kalbų šio augalo pavadinimai taip pat siejami su šuns arba kiaulės vardais: vok. *Hundebein*, *Hundsbeere*, *Hundskraut*, *Saukraut*, *Sautod*, l. *psianka czarna*.

Šùnvinkšnė (šunvinkšnė) 'kalninė guoba' (*Ulmus glabra*). Pavadinimas fiksuotas tik rašytiniuose šaltiniuose. Jo motyvacija nėra labai aiški.

[20] Kad augalas yra ne toks gražus ir kvapus, palyginti su kultūrinėmis sodo rožėmis, rodo ir LKŽ$_e$ pateikti šie raštuose vartoti paprastojo erškėčio sinonimai: *vilkbukis*, *vilkdagė*, *vilkdagis*.

Galbūt kalninė guoba laikoma prastesniu medžiu nei paprastoji vinkšna (*Ulmus laevis*), nes jos mediena prastesnės kokybės nei vinkšnos.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Aptarus determinatyvinius dūrinius matyti, kad sandu *šun-* dažniausiai pabrėžiama, jog nors augalas morfologinėmis ir vidinėmis savybėmis yra panašus į apibrėžiamuoju sandu žymimą gentį, tačiau yra už ją menkesnės vertės. Pagal tai, kas pabrėžiama pirmuoju sandu, galima skirti keletą pavadinimų grupių.

1. Pirmuoju dūrinio sandu nurodomas prastas (arba menkesnis nei antruoju sandu žymimos genties) augalo **kvapas.** Dėmuo *šun-* pabrėžia, kad sudurtiniu vardu žymimas augalas yra nemalonaus arba daug prastesnio kvapo nei antruoju sandu žymima gentis (apibrėžiamaisiais tokių dūrinių sandais dažniausiai eina aromatinių augalų vardai, pvz.: mėta, ramunė, bezdas, majeronas ir kt.).

2. Pirmuoju dūrinio sandu pabrėžiama menka augalo vaisių **maistinė vertė.** Dėmeniu *šun-* nurodoma, kad sudurtiniu vardu pavadintas augalas veda prastesnius vaisius nei antruoju sandu žymima gentis (dažniausiai tai būna kultūrinių vaismedžių, daržovių, uogų pavadinimai).

3. Pirmuoju dūrinio sandu pabrėžiama prasta augalo **augimo vieta.** Apibrėžiantysis dūrinių sandas dažniausiai nurodo, kad taip pavadintas augalas yra piktžolė, auganti šiukšlynuose, pakelėse, patvoriuose, laukuose ir pan.

4. Pirmuoju dūrinio sandu pabrėžiama tiesiog **menka augalo vertė.** Antrieji tokių sudurtinių vardų dėmenys dažnai žymi darželio gėles ar žiedinius augalus (pvz.: ramunė, rožė) ir prie sodybų dažnai auginamus medžius (pvz.: kaštanas, vinkšna), o sandas *šun-* pabrėžia, kad sudurtiniu vardu įvardytas augalas yra menkesnis (jo vaisiai nevalgomi, jis nevartojamas vaistams, prastesnės medienos ir pan.) nei gentį žymintis antrasis dūrinio sandas.

5. Pirmuoju dūrinio sandu parodomas augalo **nuodingumas.** Neretai antrasis dūrinių sandas žymi piktžoles (pvz.: drignė, garšva),

o sandas *šun-* pabrėžia, kad dūriniu įvardytas augalas yra dar ir nuodingas.

PERKELTINĖS REIKŠMĖS DŪRINIAI

Visi toliau aptariami augalų vardai laikytini mišraus reikšmės perkėlimo dūriniais, t. y. metoniminiai ir metaforiniai tuo pat metu, nes jie augalus įvardija pagal jų dalį (lapus, šaknis ir pan.), kuri yra kuo nors panaši į antruoju dūrinio sandu reiškiamą šuns kūno dalį (plg. Keinys 1999: 71). Iš viso $LKŽ_e$ ir LKŽK rasta 11 tokio tipo skirtingų šaknų dūrinių.

Šundantė (šundantė) 'vienagraižė snaudalė' (*Leontodon hispidus*). Lotyniškas genties pavadinimas kilęs iš graikų k. žodžių *leon* 'liūtas', *odus* 'dantis'; stambiai dantyti augalo lapai primena liūto dantis. J. Fiedorowicziaus raštuose šio augalo lapų forma lyginama su šuns dantimis. Su liūto vardu siejamas šundantės pavadinimas (lotynų kalbos sekinys) vartojamas ir vokiečių kalboje: vok. *rauher Löwenzahn.*

Šùndantis (šundantis), **šuniltė** (šuniltė) 'šundantis eritronis' (*Erythronium dens-canis*). Šių vardų motyvacija aiški – tai lotynų kalbos sekiniai (lot. *dens canis* 'šuns dantis'): balti augalo šakniastiebiai panašūs į šuns dantis. Tokios motyvacijos eritronio pavadinimus vartoja ir kitos tautos: plg. vok. *Hundszahn*, *Zahnlilie*, angl. *dog's tooth violet.*

Kalaliežuvė (kalaliežuvė), **šùnliežiuvis** (šunliežiuvis) 'pelkinis vėdrynas' (*Ranunculus lingua*); **kalialiežuvėliai** (kalialiežuvėliai) 'dedervinis vėdrynas' (*R. flammula*). Bekočiai, ištisiniai, lygiakraščiai, į viršūnę laipsniškai susiaurėję ir susmailėję pelkinio ir dedervinio vėdryno lapai (LF V 416, 418) asociatyviai primena šuns liežuvį (plg. rūšinį lotynišką pavadinimą *lingua*, reiškiantį 'liežuvį', taip pat rus. *языколистный*). Vokiečiai pelkinio vėdryno lapus lygina su gaidžio pėda – vok. *Zungen-Hahnenfuß.*

Kãlialiežis (kalialiežis), **kãlialiežuvis** (kalialiežuvis[1]) 'strėlialapė papliauška' (*Sagittaria sagittifolia*)[21]. Plūduriuojantieji pailgai lancetiški,

[21] Lotyniškas papliauškos genties ir rūšies vardas siejamas su augalo lapų pavidalu – lot. *sagitta* 'strėlė'. Sekdamos lotyniškuoju vardu, augalą taip vadina daugelis

kiaušiniški arba elipsiški augalo lapai primena kalės liežuvį (LF II 103). Anglų kalboje jie lyginami su gyvatės liežuviu – *snake's tongue*.

Šùnliežuvis (šunliežuvis[1]), **šùntaurė** (šuntaurė) 'vaistinė šunlielė' (*Cynoglossum officinale*)[22]. Ovališki arba pailgi plaukuoti augalo lapai primena šuns liežuvį - antrasis dūrinio sandas ir nurodo jų formą. Sekdamos lotyniškuoju vardu, panašiai augalą vadina ir kitos tautos: lot. *Cynoglossum* kilęs iš gr. *kyon* 'šuo' ir *glossa* 'liežuvis'. Dar plg. vok. *Hundszunge*, dn. *hundetunge*, ol. *hondstong*, it. *lingua-di-cane*, angl. *hound's-tongue*, pr. *langue-de-chien*, la. *suņmēle*.

Šunliežuvėlis (šunliežuvėlis) 'ežinis žiaudrinys' (*Lappula squarrosa*). J. Fiedorowiczius šį augalą taip pavadino galbūt dėl pailgai elipsiškų, lancetiškų lapų.

Išvados

Straipsnyje aptarti su sandais *šun-* ir *kal-* sudurtiniai augalų pavadinimai, kurie nevartojami bendrinėje kalboje. $LKŽ_e$ ir LKŽK daugiausia rasta determinatyvinių darinių (41). Pirmasis jų sandas apibrėžia antrąjį, todėl apibrėžiamasis (determinuojamasis) dūrinių sandas sudaro semantinį viso darinio centrą. Sandu *šun-* dažniausiai pabrėžiama, jog augalas išore yra panašus į antruoju sandu žymimą gentį, tačiau yra už ją menkesnės vertės:

prastesnio **kvapo**, pvz.: *šùnamėtė*, *šùniamėtė*, *šùnmėtė* 'dirvinė mėta' (*Mentha arvensis*), *šùnaramulis*, *šùnaramunis*, *šùniaramunė* 'šuninis bobramunis' (*Anthemis cotula*) ir kt.;

veda menkesnės **maistinės vertės** vaisius, pvz.: *šunãobelė*, *šùniaobelė*, *šùnobalė* 'miškinė obelis' (*Malus sylvestris*), *šùncibulis*, *šùnsvogūnis* 'laukinis svogūnas', *šùniabruknė* 'miltinė meškauogė' (*Arctostaphylos uva-ursi*) ir kt.;

tautų: vok. *echtes Pfeilkraut*, rus. *стрелолист обыкновенный*, l. *strzałka wodna*, čk. *šípatka strelovitá*, la. *parastā bultene*, švd., nrv. ir dn. *pilblad*.

[22] Šunlielė – J. A. Pabrėžos sudarytas vardas (graikų kalbos vertinys) (Dagys 1972: 21).

yra **piktžolė** ir auga prastesnėse vietose (šiukšlynuose, patvoriuose, pakelėse ir pan.), pvz.: *šùnakmynis*, *šùnmorkis* 'builis' (*Anthriscus*), *šùndirsė* 'šuninis elimas' (*Elymus caninus*) ir kt.;

yra **nuodingas**, pvz.: *kalãdirsė*, *kaldirsė*, *kalėdirsė*, *kãliadirsė* 'nelaboji svidrė' (*Lolium temulentum*), *šùnbuilė*, *šùnbuilis* 'nuodingoji nuokana' (*Cicuta virosa*) ir kt.;

yra tiesiog **menkesnės vertės** (nevartojamas vaistams, prastesnės medienos, nevalgomi vaisiai ir pan.), pvz.: *šùniaramunis* 'skaistažiedė' (*Chrysanthemum*), *šùnkaštanis* 'paprastasis kaštonas' (*Aesculus hippocastanum*), *šùnvinkšnė* 'kalninė guoba' (*Ulmus glabra*);

jį mėgsta **ėsti šunys**, pvz.: *šùniažolė*, *šùnžolė*, *kãliažolė* 'šunažolė' (*Dactylis*).

Dalis pavadinimų yra pasidaryti pagal lotynų kalbos modelį (lotynų kalboje rūšinis augalo vardas siejamas su šunimi), pvz.: *šùnpijonkė*, *šuñpijonkė*, *šùnprijalkė*, *šùnžibutė* 'šuninė našlaitė' (*Viola canina*), *šùndirsė* 'šuninis elimas' (*Elymus caninus*), *šùnrožė* 'paprastasis erškėtis' (*Rosa canina*), *šùndantis*, *šuniltė* 'šundantis eritronis' (*Erythronium dens-canis*).

Sudurtiniai augalų vardai, kurių pirmuoju sandu eina šaknis *šun-* (arba *kal-*), o antruoju sandu žymimas augalo genties vardas, turi ne tik menkinamąją reikšmę. Pirmasis sandas taip pat turi ir semą 'laukinis, netikras', t. y. žymi, kad denotuojamas objektas auga miškuose, laukuose, pievose, šiukšlynuose; dažnu atveju tai nėra kultūrinis augalas, palyginti su pagrindiniu (baziniu) pavadinimu – pastarojo vardas nominacijos procese reikalingas tik dėl augalų išorinio panašumo.

Perkeltinės reikšmės dūrinių apibrėžiamaisiais sandais dažniausiai eina šuns kūno dalių pavadinimai. Tokių dūrinių pirmieji sandai nurodo augalo lapų, šakniastiebių ar kitų dalių panašumą į šuns dantis, iltis ar liežuvį, pvz.: *šundantė* 'vienagraižė snaudalė' (*Leontodon hispidus*), *šùnliežuvis* 'vaistinė šunlielė' (*Cynoglossum officinale*).

Sutrumpinimai

angl. – anglų
brus. – baltarusių
čk. – čekų
dn. – danų

gr. – graikų
it. – italų
kr. – kroatų
l. – lenkų
la. – latvių
lot. – lotynų
nrv. – norvegų
ol. – olandų
pr. – prancūzų
rus. – rusų
švd. – švedų
sl. – slovakų
sr. – serbų
vn. – vengrų
vok. – vokiečių

Literatūra ir šaltiniai

AMBRAZAS V. (red.) 1996: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ANGLICKIENĖ L. 2006: *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius: Versus aureus.

BUTKUS A. 1995: *Lietuvių pravardės*, Kaunas: Aesti.

CHALKLEY A. 2005: The Horse Chestnut: What's in a Name? – http://www.boxvalley.co.uk.

CURZAN A. 2003: *Genger shifts in the history of English*, Cambridge: Cambridge University Press.

DAGYS J. 1972: J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai. – *Jurgis Pabrėža 1771–1849*, Vilnius: Mintis, 8–26.

DUNDULIENĖ P. 1964: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

ERMANYTĖ I. 2004: Pastabos apie antonimų struktūrą ir semantiką. – *Kalbos kultūra* 77, 96–102.

GAIVENIS K., KEINYS ST. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.

GENELYTĖ A. 2006: Sudurtiniai augalų pavadinimai, sudaryti iš laukinių paukščių vardų. – *Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums* 16, 126–132.

GLIWA B. 2002: Nuodingų augalų *núokana* 'Cicuta virosa L.' bei *núokanis* 'toks grybas, Lactarius turpis Weinm.' pavadinimai lietuvių kalboje. – *Onomasiology Online* 3, 1–7, http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/gliwa1021.pdf.

GRITĖNIENĖ A. 2006: *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

GRITĖNIENĖ A. 2007: Sudurtiniai augalų pavadinimai, sudaryti iš naminių paukščių vardų. – *Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums* 17, 36–43.

HABER T. 1963: Canine terms in popular names of plants. – *American Speech* 38(1), 28–41.

HOWARD M. 1987: *Traditional Folk Remedies*, United Kingdom: Century.

http://www.plantnames.unimelb.edu.au/Sorting/Anthemis.html.

http://www.hlasek.com/ccflora1an.html.

http://www.liberherbarum.com.

http://www.theplants.ru/index.php.

JANKEVIČIENĖ R. 1998: *Botanikos vardų žodynas*, Vilnius: Botanikos instituto leidykla.

JANKEVIČIENĖ R. 2009: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taisliaus* botaniniai

komentarai ir paaiškinimai. – Pabrėža J. A. *Taislius augyminis I–223*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 29–47.

Jaskonis J. 1989: *Aromatiniai augalai*, Vilnius: Mokslas.

Kaunienė V., Kaunas E. 1991: *Vaistingieji augalai*, Kaunas: Varpas.

Keinys St. 1983: Lietuviškų sudurtinių terminų daryba. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22. *Lietuvių kalbos specialioji leksika*, 70–123.

Keinys St. 1987: Dėl žibuoklės vardo. – *Mūsų gamta* 7, 7.

Keinys St. 1999: *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Koženiauskienė R. 2009: Tropų fenomenas ginčytino teksto ekspertizėse. – *Žmogus ir žodis* 11, 52–60.

LBŽ – *Lietuviškas botanikos žodynas* 1. Sudarė Botanikos žodyno komisija, vadovaujama L. Vailionio, red. J. Dagys, Kaunas: Varpas, 1938.

LF I–VI – *Lietuvos TSR flora* 1–6, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Mintis, Mokslas, 1959–1980.

$LKŽ_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

LKŽK – *Lietuvių kalbos žodyno* Papildymų kartoteka.

Masiulionytė V. 2007: *Gyvūnų simbolika vokiečių ir lietuvių kalbų frazeologijoje iš kultūros semiotikos perspektyvos*. Daktaro disertacijos santrauka, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Matulionis P. 1906: *Žolynas* 2. *Lietuvos augalų žodynas ir augalų taislas*, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė.

Obelevičius S. 2000: *Uogos*, Kaunas: Lututė.

Simbolių žodynas. Parengė Udo Becker, Vilnius: Vaga, 1995.

Snarskis P. 1968: *Vadovas Lietuvos augalams pažinti*, Vilnius: Mintis.

Sviderskienė D. 2005: Marijampolės apskrities Marijampolės valsčiaus vietovardžių darybos ir kilmės polinkiai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 91–118.

Trainys K. 2001: Šuo ėda žolę: kokią, kada, kiek ir kodėl? – *Veterinarija ir zootechnika* 16, 16–22.

Urbutis V. 1978: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslas.

Vanagas A. (ats. red.) 1985–1989: *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas.

Vanagas A. 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Брем А. 2004: *Жизнь растений. Новейшая ботаническая энциклопедия*, Москва: Эксмо.

Меркулова В. А. 1967: *Очерки по русской народной номенклатуре растений*, Москва: Наука.

Саберова Г. Г. 1993: Лексико-семантические группы названий лекарственных и ядовитых растений в татарском языке. – *Проблемы лексикологии и терминологии татарского языка*, Казань: Академия наук Татарстана. Институт языка, литературы и истории им. Г. Ибрагимова, 31–36.

COMPOUND PLANT NAMES WITH THE CONSTITUENT *ŠUO* 'DOG'

Summary

Lithuanian folk botanical terminology includes a large number of compound terms involving the names of animals. The current article deals with compound plant names that include the animal name *šuo* 'dog'. The material is taken both from written sources and the living dialects. The authoress discusses the name-giving customs and underlying motivations. Where appropriate, foreign-language parallels and equivalents are also given. 'Dog' in the name of a plant is often used to imply that it is not suitable for human consumption (the general tendency is to name weeds or wild plants in this way). Almost in all cases the first component of the compound has a pejorative meaning and expresses a negative evaluation of the plant. The defining components of subordinated compounds usually refer to the low value or toxicity of a plant. The defining component of metaphorical names refers to the similarity of leaves or rhizomes to a dog's tooth or tongue. Some names are derived from other languages by direct translation or by adopting a foreign pattern.

Evalda Jakaitienė
Vilniaus universitetas

Lemos parinkimas ir pateikimas dvikalbiuose žodynuose

Lema yra sutartinis metalingvistinis žodžio, apie kurį teikiama informacija bet kokiame žodyne, žymiklis. Lietuvių leksikografijoje tokiam žymikliui pavadinti nuo seno vartojamas *antraštinio žodžio* terminas. Lemos parinkimo principai priklauso: 1) nuo kalbos gramatinės struktūros, 2) nuo leksikografinės tradicijos ir 3) nuo žodyno paskirties.

Europos leksikografijoje lema paprastai laikomos tokios aiškinamo ar verčiamo žodžio atmainos: a) nekaitomas žodis, b) viena pasirinkta dažniausiai morfologiškai minimali kaitomo žodžio forma, neturinti papildomų kaitymo rodiklių (plg. veiksmažodžių lemas keliose kalbose: lotynų ir bulgarų kalbų – esamojo laiko vienaskaitos 1 asmens forma; gruzinų kalbos – esamojo laiko vienaskaitos 3 asmens forma; anglų, latvių, lietuvių, norvegų, rusų, vokiečių – bendratis; kalmukų ir buriatų kalbų – būsimojo laiko dalyvis ir kt.), c) visos pagrindinės žodžio formos (pavyzdžiui, lietuvių veiksmažodžių – bendratis, esamojo ir būtojo kartinio laiko 3 asmens formos; norvegų ir vokiečių kalbų – bendratis, būtojo laiko (preterito) forma ir būtojo laiko dalyvis; rusų kalbos – bendratis, esamojo laiko 1 ir 2 asmens formos ir kt.).

Jei žodis kaitomas, lema reprezentuoja visas jo kaitomąsias formas. Kartais ja tampa ir tam tikra kuo nors išsiskirianti forma (dažnai leksikalizuota arba rodanti nereguliarų žodžio kaitymą), pavyzdžiui, anglų kalbos nereguliariosios daiktavardžių *foot* 'pėda', *tooth* 'dantis' ir kt. daugiskaitos formos *feet* ir *teeth*, rusų kalbos prieveiksmių *хорошо* 'gerai' ir *плохо* 'blogai' aukštesniojo laipsnio formos *лучше* ir *хуже*, lietuvių kalbos asmeninių įvardžių formos *manęs*, *man*, *mane*..., *tavęs*, *tau*, *tave* ... šalia *aš* ir *tu*, veiksmažodžių esamojo laiko formos *esu*, *esi*, *yra* šalia *būti* ir kt. (plačiau apie tai žr. Jakaitienė 2005: 49-56). Lemos žodynuose paprastai išdėstomos abėcėlės tvarka, nors neretai vietos taupymo sumetimais griebiamasi ir kitokio jų išdėstymo (plačiau žr.

Jackson & Zé Amvela 2001: 164). Dažniausiai jos teikiamos pusjuodžiais spaudmenimis, bet gali būti išryškintos ir kitokiu būdu.

Lemos parinkimas ir pateikimas žodyne vadinamas l e m a v i m u .

Kalbų, turinčių nedideles žodžių kaitymo galimybes, leksikografinis lemavimas didesnių problemų nekelia. O štai parinkti geriausiai lemai tinkančią žodžio formą tų kalbų, kurių morfologinė, darybinė ir akcentinė struktūra sudėtinga, nepalyginamai sunkiau. Tai pasakytina ir apie lietuvių kalbą. Todėl šiame straipsnyje ir norėta apžvelgti bei įvertinti visus žinomus kaitomų lietuvių kalbos antraštinių žodžių pateikimo atvejus šiuolaikiniuose dvikalbiuose žodynuose.

1. Dvikalbiuose žodynuose, kurių lietuvių kalba yra pagrindinė, lema pateikiama dvejopai: 1) tradiciškai – lema parenkama tik viena iš pagrindinių žodžių formų (labiausiai nuo konteksto nepriklausoma) ir 2) rečiau – lema laikomos kelios pagrindinės formos, kurios akivaizdžiai rodo žodžio priklausymą tam tikroms gramatinėms ar kirčiavimo paradigmoms.

1.1. Tik viena iš pagrindinių formų pasirenkama lema (kitos kuo nors svarbios gramatinės formos nukeliamos į morfologinės informacijos lauką) lietuvių–anglų (LAŽ 1997), lietuvių–latvių (LLaŽ 1995), lietuvių–vokiečių (LVoŽ 2004), lietuvių–lenkų (LLeŽ 1991) ir daugelyje kitų žodynų. Juose lemos kaitmuo nuo pastoviosios dalies skiriamas statmenu brūkšniu arba dviem lygiagrečiais brūkšniais, pvz.: **atsigriẽb‖ti**, **bérn‖as**, **elektròn‖as**, **išgýd‖yti**, **kukl‖ùs**, **nepavỹk‖ęs**, **peñkt‖as**, **švar‖ùs**, **veĩk‖ti** ir t. t. Kitų formų pastovioji dalis antraštėje ar iliustraciniuose pavyzdžiuose keičiama tildės ženklu. Toks pateikimas visiškai patikimas tuo atveju, jei kaitomųjų žodžių formos išlaiko nepakeistą šaknies struktūrą ir kirčiavimą. Tačiau pastoviosios ir kaitomosios dalies atskyrimas iš esmės netenka prasmės, jei kaitomosios formos labai skiriasi nuo pagrindinės ir morfologinių duomenų lauke reikia jas pateikti arba ištisai, arba su papildomais kirčiavimo paradigmos rodikliais, pvz.:

kélti (kẽlia, kélė) **kėlinỹs** (kélinio) arba **kėlinỹs** (3a)
lįsti (leñda, liñdo) **lopšỹs** (lópšio) arba **lopšỹs** (3)

lýti (lỹja, lìjo)
praskė̃sti (pràskečia, pràskėtė)
penkì (peñkios) arba **penkì** (peñkios) (4)
užtvérti (ùžtveria, užtvėrė)

Matyt, todėl lietuvių leksikografijoje pastebima nereguliari įvairovė: vienur (net ir tame pačiame žodyne) kaitomasis baigmuo formaliai atskiriamas, o kitur – ne, pvz.: LAŽ 1997 – **kélti** *v* (kẽlia, kėlė), **kėlinỹs** (3a), bet **kėpsó||ti** *v* (kẽpso, ~jo); LLaŽ 1995 – **kél||ti** (kẽlia, kėlė), **kėlinỹs** (3a), **kėpsó||ti** (kẽpso, ~jo); LVoŽ 2004 – **kélti** (kẽlia, kėlė), **kėlinỹs** (3a); LLeŽ 1991 – **kélti** (kẽlia, kėlė), **kėlinỹs** (3a), bet **kėpsó||ti** (kẽpso, ~jo) ir pan. Tai, be abejo, pažeidžia techninius vienodo pateikimo reikalavimus, tačiau leksikografinė informacija žodynuose pernelyg nenukenčia.

1.2. Pastaraisiais metais atsirado dar vienas lemos, kuria eina tik viena gramatinė kaitomojo žodžio forma, pateikimo būdas: atskiriamas ne lemos kaitmuo, o skiriamieji brūkšniai (skirtukai ¦) dedami taip, kad būtų lengviau parodyti bendrą formalią į tą patį žodyno straipsnį (lizdą) patenkančių žodžių dalį. Taip neseniai yra pasielgę *Lietuvių–vengrų kalbų žodyno* (LVeŽ 2007) autoriai. Pats jų sumanymas nėra nei labai naujas, nei netikėtas (jau tarpukario Lietuvoje būta tokio antraštinių žodžių pateikimo atvejų). Tačiau skiriamieji brūkšniai, skaidantys lemas, rodo, švelniai tariant, keistoką leksikografų požiūrį į lietuvių kalbos faktus. Pavyzdžiui:

apt¦arìmas – plg. **aptarinéti** ir **aptařti**, kurie toliau tame pačiame žodyno straipsnyje teikiami sutrumpinti po tildės ženklo: **~arinéti** ..., **~ařti**

apšvič¦sti (~čia, àpšvietė) – plg. toliau: **~stùmas ~ tė́jas**

praskẽ¦sti (pràskečia, pràskėtė) – plg. toliau: **~tìmas**

Tokie lemos (ypač priešdėlinių veiksmažodžių) pateikimo atvejai turėtų sukelti nemenką lingvistų nerimą, o gal net ir susirūpinimą. Juk toks žymėjimas visiškai sudarko morfologinę žodžio struktūrą: neaišku, kas skirtuku atskirta – šaknis, priešdėlis, priesaga ar dar nežinia kas. Plg. tą patį priešdėlį *pri-* turinčių veiksmažodžių lemas šiame žodyne:

atskirtas bendraties baigmuo:	**prigũž¦ti**
	prikankìn¦ti
atskirta priesaga:	**prikas¦inéti**
	priked¦énti
	prikirm¦ýti
o kas skiriama čia?	**prig¦ìrti**
	prig¦ýti
	prik¦ąsti
	prik¦èpti

Svetimkalbiai žodyno vartotojai gerokai klaidinami, nes jie mato (na, galbūt dar supras ar mokės išversti) vien tik parašytą žodį, bet visai nesuvoks lietuvių kalbos morfologinės ir darybinės sistemos. Ar žmogus, žodyne ieškodamas informacijos, neims sieti taip pateiktų žodžių su visai nebendrašakniais? Ar jiems neatrodys, kad, pavyzdžiui, veiksmažodis **pap¦ýkdyti** (~ýkdo, ~ýkdė) yra bendrašaknis su lygiai taip pat suskaidytais daiktavardžiais **pap¦artýnas, pãp¦ai**? Juk skirtukas po garsų junginio **pap-** arba sudarko žodžių morfeminę sandarą, sujungdamas priešdėlį *pa-* su viena šaknies raide (**pap¦ýkdyti**), arba atskiria visą šaknį nuo galūnės (**pãp¦ai**), arba tik vieną jos dalį nuo kitos (**pap¦artýnas**). Tokių nelogiško pateikimo atvejų *Lietuvių–vengrų kalbų žodyno* tekste pilna. Plg. dar:

apl¦enkìmas ... **~eñkti**	**apm¦ìrėlis**	
apl¦iejìmas	**apm¦ušìmas** ...	**apm¦ùšti**
nub¦ũti	**nubr¦aũkti**	**nublés¦ti**
nub¦ùrti		**nubréž¦ti**
nub¦eřti	bet:	**nubù¦sti**

Keistoje vietoje grynai dėl formalių tikslų surašyti skirtukai klaidina bent kiek nuovokesnius vartotojus, todėl sunku suprasti, kokio išsilavinimo lygio žmonėms toks žodynas skiriamas.

2. Praktiniais sumetimais (pusjuodžiais spaudmenimis išryškintos formos geriau įsidėmimos kitakalbių) lema gali būti laikomos ir visos pagrindinės kaitomų žodžių formos, rodančios, kokioms gramatinėms

ar kirčiavimo paradigmoms žodis priklauso. Išplėtus lemos apimtį, morfologinis duomenų laukas sumažėja arba jo visai atsisakoma. Išplėstos lemos taip pat gali būti pateikiamos dvejopai.

2.1. Panašiai, kaip ir lema pasirinkus vieną iš gramatinių formų, tradiciškai atskiriamas žodžio kaitmuo, tik pusjuodžiais spaudmenimis pateikiamos visos pagrindinės formos, pvz.:

áuš||ti, ~ta, ~o ..., **kukl||ùs, ~ì** ...,
elektròn||as, ~o ..., **išgýd||yti, ~o, ~ė**

Į tą patį straipsnį po tildės ženklo gali būti dedami ir kiti reguliarios darybos bendrašakniai žodžiai, pavyzdžiui, daiktavardžio **elektron||as** straipsnyje – **elektrònika** arba **elektròninis** (**~ika, ~os** ..., **~inis, ~ė** ...), būdvardžio **kukl||ùs** – **kuklùmas** (**~umas, ~o** ...), veiksmažodžio **išgýd||yti** – **išgýdymas** (**~ymas, ~o** ...). Toks žymėjimas labai įprastas ir visai įmanomas, bet palieka neišspręstą tą patį klausimą, kaip ir 1.1 atveju: ar reikalingas skirtukas, jei kaitomosios formos kuo nors skiriasi nuo pagrindinės? Ar ne tikslingiau verčiamojo ar aiškinamojo žodžio formas pateikti ištisai be jokių skiriamųjų ženklų, pvz.: **kélti, kẽlia, kélė**; **lį̃sti, leñda, liñdo**; **lýti, lỹja, lìjo**?

2.2. Naujoviškesniu būdu išplėstinė lema teikiama *Lietuvių-norvegų kalbų žodyne* (LNŽ 2001, 2007, 2008). Čia antraštėje kaitmuo neatskiriamas, po tildės teikiamų kitų lemos formų rodomos ne galūnės, o baigmenys, pradedant ta raide, kuri kaitant žodį lieka nepakitusi, pvz.:

áugalas ~lo ... **gýdyti ~do ~dė** ...
elektrinė ~nės ... **kuklùs ~lì** ...

Taigi pati idėja čia panaši, kaip ir *Lietuvių-vengrų kalbų žodyne*. Tačiau šiuo atveju jokie skirtukai išplėstoje lemoje nededami, taigi jokių užuominų (nei teisingų, nei klaidinančių) apie morfeminę lemos sandarą nėra. Visas antraštinis žodis kartojamas tik dviem atvejais: a) jei pastoviojoje jo dalyje telieka tik viena raidė ir b) jei pagrindinėse formose keičiasi šaknies sandara ar kirčiavimas, pvz.:

a) **akìs akiẽs** **ežỹs ẽžio**
óras óro **ũsas ũso**

b) **kélti kẽlia kélė** **kėlinỹs kélinio**
lýti lỹja lìjo **lopšỹs lópšio**
lįsti leñda liñdo **penkì peñkios**
praskẽsti pràskečia pràskėtė **uždègti ùždega ùždegė**

Išryškintos pagrindinės žodžių formos geriau ir greičiau įsidėmimos kitakalbių vartotojų, bet žodyno straipsnis gerokai pailgėja, o tai tarsi ir pažeidžia vieną iš svarbiausių leksikografijos reikalavimų pateikti maksimumą informacijos su mažiausiomis vietos sąnaudomis (Берков 1996: 8). Be to, atsiranda nemažai keblumų renkantis, kurias iš pagrindinių formų reikia pateikti ištisai, o kurias galima trumpinti ir duoti po tildės ženklo. Ypač daug abejonių kelia sudėtingos veiksmažodžių formos. Pavyzdžiui, kyla klausimas, kokią žodyno straipsnio antraštę teikti tikslingiau: ar **sudrìbti ~driñba ~drìbo**, ar **sudrìbti ~driñba ~bo**? ar **uždùsti ~dũsta ~dùso**, ar **uždùsti ~dũsta ~so**? ar **viĨkti veĨka viĨko**, ar **viĨkti veĨka ~ko**? Vietos taupumo sumetimais, be abejo, daug tikslingiau nekartoti sutampančių žodžių dalių ir būtojo kartinio laiko formas teikti kuo trumpesnes – ne **drìbo**, **dùso**, **viĨko**, o **~bo**, **~so**, **~ko**. Tačiau ar taip sutrumpintos formos neklaidins nelietuvių vartotojų, ar jie žinos, kad jos yra **drìbo**, **dùso**, **viĨko**, o ne **~*driñbo**, **~*dũsto**, ***veĨko**? Taigi ir šis lemos pateikimo būdas toli gražu nėra be priekaištų.

3. Dvikalbių žodynų, kurių pirmoji kalba yra lietuvių, apžvalga aiškiai rodo, kad iki šiol lemos parinkimas ir pateikimas labai įvairuoja. Kadangi lema yra sutartinis dalykas, griežtų jos pateikimo taisyklių niekas niekur nėra suformulavęs. Todėl žodyno rengėjams valia rinktis – vadovautis leksikografijos tradicija, vietos ekonomijos reikalavimu ar vartotojų interesais. Įsidėmėtini keli dalykai: 1) viename žodyne būtinai reikia laikytis tų pačių lemos pateikimo principų; joks įvairavimas čia nepateisinamas; 2) lemos pateikimo pobūdis turi būti aptartas žodyno pratarmėje; 3) nė vienam leksikografui neturėtų būti leidžiama darkyti žodžių darybinės ir morfologinės struktūros ir klaidinti tuos, kas nori išmokti turtingą ir sudėtingą lietuvių kalbą.

Literatūra ir šaltiniai

JACKSON H.& ZÉ AMVELA E. 2001: *Words, Meaning and Vocabulary. An Introduction to Modern English Lexicology*, London, New York: Continuum.

JAKAITIENĖ E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius: MELI.

LAŽ 1997 – Piesarskas B., Svecevičius B. *Lietuvių–anglų kalbų žodynas*, Vilnius: Žodynas.

LLaŽ 1995 – Balkevičius J., Baluodė L., Buojatė A., Subatnieks V. *Lietuvių–latvių kalbų žodynas*, Rīga: Zinātne.

LLeŽ 1991 – Kalėda A., Kalėdienė B., Niedzviecka M. *Lietuvių–lenkų kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas.

LNŽ 2001, 2007, 2008 – Jakaitienė E., Berg-Olsen S. *Lietuvių–norvegų kalbų žodynas*, Vilnius: Baltos lankos.

LVoŽ 2004 – Križinauskas J. *Lietuvių–vokiečių kalbų žodynas*, Vilnius: TEV.

LVeŽ 2007 – Bojtaras E. *Lietuvių–vengrų kalbų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

БЕРКОВ В. П. 1996: *Двуязычная лексикография*, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.

PRESENTATION OF HEADWORDS IN BILINGUAL LEXICOGRAPHY

Summary

Lemma is a conventional metalinguistic sign of each word included in a dictionary (other terms are *headword and entryword*). The compilation of any alphabetical list of headwords in a bilingual dictionary depends on its first language (its morphological and phonetic structure) and lexicographic purpose. The selection, sampling and presentation of headwords in Lithuanian bilingual lexicography still varies, and the rules have not been precisely formulated. While referring to Lithuanian data, the current article analyzes all possible variants of sampling and presenting the forms of headwords (one or several grammatical forms). It should be noted that none of them are quite reliable. The greatest fault is the alogical separation of the common part of the headword from the rest, which can destroy the grammatical word structure and mislead many users.

Ольга Карева
Институт лингвистических исследований РАН
Санкт-Петербург

«Неолекс» – электронная база лексических инноваций русского языка

В 2006 г. в Словарном секторе Института лингвистических исследований РАН в рамках программы ОИФН РАН по формированию электронных научных фондов начата разработка проекта «Неолекс» – интегрированной базы данных, предназначенной для автоматизированного ввода, хранения, информационного поиска, статистического учета, а также структурирования и редактирования словарных статей, содержащих лексические инновации современного русского языка. В эпоху развития информационных технологий, компьютерной и корпусной лингвистики переход к новым способам обработки неологических данных становится требованием времени, открывает широкие перспективы развития неографии на современном этапе.

Реализация проекта осуществляется коллективом Группы словарей новых слов, продолжающим научно-практическую деятельность в русле неологического направления лексикографии, сложившегося в середине 60-х гг. прошлого века, когда под руководством Н.З. Котеловой была начата фронтальная работа по собиранию и инвентаризации неолексем русского языка для первого словаря новых слов (НСЗ).

Задача разработки научного подхода к лексикографическому описанию неологизмов потребовала решения основных теоретических вопросов в связи с необходимостью точного определения объекта словаря, установления объема понятия «неологизм» и критериев его выделения. Сложность выявления и описания объектов, объединяемых понятием «новое слово», заключается в относительности самих понятий «новое» и «старое», которые историчны по своей сути. Установлению статуса слова как не-

ологизма применительно к определенной области языкового и временного пространства способствуют следующие параметры-конкретизаторы (Котелова 1978: 14-20). Конкретизатор по параметру «время» очерчивает границы периода, состав неологизмов которого устанавливается, и тот период, относительно которого рассматриваемые единицы обладают «неологической» релевантностью. Конкретизация по параметру «языковое пространство» выявляет сферы и жанры употребления новых слов и указывает, где именно (в литературном языке, в конкретном подъязыке и т. д.) эти слова новые. Третий конкретизатор характеризует слова со стороны их новизны, т. е. что именно позволяет считать данную единицу неологизмом (новое слово, новое значение, новое неразложимое сочетание слов). Наконец, четвертый определитель связан с установлением структурных признаков новизны самого слова. С учетом рассмотренных выше уточнений лексические новшества определяются как «слова, значения слов, идиомы, узуально существующие в определенный период в определенном языке, подъязыке, языковой сфере и т. д. и не существовавшие в определенным образом ограниченный предшествующий период в том же языке, подъязыке, языковой сфере и т. д.» (Котелова 1978: 20). Представляемая база данных содержит помимо узуальной лексики разного рода окказиональные, индивидуально-авторские слова, жаргонизмы, слова-однодневки, которые регистрируются в ежегодных информационно-справочных изданиях *Новое в русской лексике* – бюллетенях новых слов, имеющих более широкий объект описания и не ставящих перед собой нормативных целей.

За более чем сорокалетний период коллективом лексикографов-неологов накоплен значительный опыт работы, результаты которой отражены в 24-х опубликованных словарях, пяти теоретических сборниках *Новые слова и словари новых слов* (1978, 1983, 1990, 1997, 2006 гг.), материалах проведенной в 2006 г. неологической конференции (Русская... 2006). В трудах основоположника русской академической неографии Н.З. Котеловой, ее учеников и последователей разработаны типология неологических

словарей и справочников, принципы построения в них словарных статей, классификация новых лексических единиц и аспекты их описания, уточнены базовые термины и понятия (Котелова 1982, Буцева 2006, Денисенко 2006, Алаторцева 1998). Таким образом, преимущество БД «Неолекс», в сравнении с другими аналогичными проектами, – в наличии уже апробированной теоретико-методологической базы. Ее разработчики поставили перед собой сложную, но перспективную задачу: вывести неологическую лексикографию на современный информационно-технологический уровень. Работа над проектом нацелена на решение комплексной задачи по созданию доступной для широкого круга пользователей информационной базы академической неографии и переходу к гибкой автоматизация труда сотрудников инновационной лексической службы в их дальнейшей работе над словарями на основе новых компьютерных технологий.

Основу БД «Неолекс» составили материалы академической неографии – ежегодников серии *Новое в русской лексике* (1977–1995 гг.), словарей-справочников *Новые слова и значения* десятилетнего периода (60-х, 70-х, 80-х, 90-х гг.), *Словаря новых слов русского языка* (*середина 50-х – середина 80-х гг.*). Совокупность неолексем второй половины XX в., зафиксированных в этих изданиях, представлена единым списком в Электронном параметризованном каталоге словников (ЭПКС), слова в котором снабжены следующей информацией: указанием на фиксирующие их словари-источники, грамматической характеристикой, краткими толкованиями при многозначных словах, омонимах и семантических неологизмах, расшифровкой аббревиатур. Аналогичным образом структурирован двухтомный *Сводный словарь русской лексики* под ред. Р.П. Рогожниковой (1991 г.), охватывающий массив слов на временном срезе от 30-х до середины 80-х годов XX столетия. Интересно сопоставить следующие данные: *Сводный словарь* содержит более 170 тысяч слов из 14 наиболее известных словарей русского языка – толковых, орфографических, энциклопедических, – в том числе 9000 словарных единиц из двух «десятилетников» *Новые слова и значения* (по материалам прес-

сы и литературы 60-х и 70-х годов). В ЭПКС – около 120 тысяч слов, и за некоторым исключением это словарные единицы, не вошедшие в иные лексикографические источники. Данные цифры красноречиво говорят о том, какими темпами идет процесс неологизации русской лексики, какой процент единиц остается за пределами словарей традиционных жанров, насколько важна оперативная регистрация новых явлений в лексике для объективного представления о словарном составе современного языка, дают представление о том, каков научный потенциал создаваемой БД «Неолекс». При этом следует отметить, что и она является далеко не исчерпывающей в представлении неологического пласта лексики.

В настоящее время ведется планомерная работа по созданию электронных версий опубликованных словарей для их дальнейшей загрузки в базу, с тем чтобы пользователь мог вести последовательный поиск и получать информацию о наличии (отсутствии) искомой единицы в базе, о месте ее регистрации в том или ином словаре-источнике и соответствующий фрагмент словаря в виде развернутой словарной статьи.

Помимо ЭПКС композитная БД «Неолекс» включает массив новой лексики в виде цитатного материала, извлеченного из текстов периодики XXI в., и постоянно пополняется материалами выборки текущего года, которые вводятся в электронную картотеку (ЭК). В настоящее время БД неологизмов содержит около 155 000 единиц, находящихся на разных стадиях лексикографической обработки.

Поиск, выявление и фиксация новой лексики ведутся по отработанным, проверенным многолетней практикой критериям и методикам. На современном этапе основным источником пополнения неологической базы являются, как и прежде, тексты периодики. Увеличение количества печатных органов СМИ, их разнообразие, тематически-адресная дифференцированность, находящая отражение в языке и стиле публикаций, требуют разработки принципов отбора газетно-журнальных материалов для их неографической обработки. При формировании круга основных

источников для их систематического анализа учитываются количественный показатель (число неолексем в отдельном номере), соответствие выборки критериям репрезентативности и сбалансированности. В соответствии с этим предпочтение отдается изданиям, имеющим общий, не специализированный характер, включающим рубрики из разных областей общественной жизни, науки, техники, искусства, спорта и ориентированным на стандарт литературного языка. Это газеты *Известия*, *Московские новости*, *Литературная газета*, *Независимая газета*, *Коммерсант* и его приложения, журналы *Огонек*, *Итоги*, *Новый мир*, *Знамя*, петербургская пресса – газеты *Санкт-Петербургские ведомости*, *Новый Петербург*, журнал *Город* и др. Их обследование ведется методом сплошной выборки. Количество выявленных в отдельных выпусках (номерах) неолексем варьируется в диапазоне от 25 до 70 единиц в зависимости от объема источника. Опыт показал, что такие газеты, как *Комсомольская правда*, *Московский комсомолец*, не дают достаточного количества поступлений в неологическую картотеку. По этой же причине не включаются в список для систематической вычитки и так называемые «глянцевые» журналы. В последние годы перечень регулярно обследуемых источников пополнился новыми наименованиями, среди которых журналы *Секрет фирмы*, *Русский Newsweek*, *Афиша*, обновленная версия журнала *Новое время*. Выборочно обследуются отдельные номера молодежных журналов *Ровесник*, *Хулиган*, газет *Правда*, *Сегодня* и некоторых других изданий.

Первоначально ведется разметка бумажного источника, после чего выделенные текстовые фрагменты вводятся в ЭК, – на этом этапе работы используются электронные версии изданий. В перспективе помимо «ручной» обработки источников планируется использование специальных программ, обеспечивающих автоматическое сканирование заданного диапазона он-лайновых ресурсов и формирование списков «неопознанных» лексем через процедуру сверки по словарям и материалам БД для их дальнейшего анализа и обработки.

При обследовании источников в поле зрения специалистов-неологов попадают лексические инновации, относящиеся к разным разрядам. Среди них:

– **новообразования** (словообразовательные неологизмы): *автобанный, афрофранцуженка, безыдеологичность, взяткоёмкий, вчитывать, демтусовка, другороссы, духоподъёмно, евробюрократ, европеизатор, ЖЖ-автор, звездеть* (от «звёздная болезнь»), *имена-открытия, инновационщик, интернет-молодежь, интернет-творчество, информационно-имиджевый, карточка-ключ, квазидокументальный, киноширпотреб, книгомат, конкурентоёмкость, конфликтоопасный, коттеджник, левопатриот, мафиозно-олигархический, по-десантски, струйник, суверенно-демократический* и т. д.;

– **аббревиатуры разного типа**: *ЕНС* (единый социальный налог), *ЧЕ* (чемпионат Европы), *ЧМ* (чемпионат мира); *ШПД* (широкополосный доступ в Интернет), *литпремия, нардемсоюз, нацвопрос, нацидея, худлит* (художественная литература), *Сбербпочта* и др.;

– **заимствования**: *алькантара, аутсорсинг, би-сайд, бокс-оффис, бирдекель, бундесканцлерин, веб-сёрфинг, вингер, гаджет, климат-чейнджер, кэжуал, лузер, нон-фикшн, покет* (книжный формат), *политиквумен, пост* (Интерн.), *прайм-тайм, рибай, слэм, спам, тачпад, хавбэк, хендс-фри, чоризо* и т. д.;

– **новые значения и кальки**: *американец* (американский доллар), *впрыскивать* (дотировать, инвестировать), *глянец, глянцевый, симметричный* (ответ, действия), *середняк* (представитель среднего класса), *толстяк* (многостраничный литературно-художественный журнал), *открывашка* (автомобиль-кабриолет), *серый* (полулегальный), *японка* (автомобиль японского происхождения) и т. д.;

– **устойчивые словосочетания разных типов** (идиоматические выражения, составные наименования, неоднословные

термины и др.): *белые мусульмане*, *большая восьмерка*, *выйти (загнать) в тираж*, *выпадать (выпасть) из обоймы*, *выставить на трансфер*, *клеточный бум*, *ниже (выше) плинтуса*, *наращивать мышцы*, *нулевые годы* (о первом десятилетии XXI в.), *мобильный кошелёк*, *дачная амнистия*, *национальный проект*, *образовательный ваучер*, *размахивать ядерно-энергетической дубинкой*, *социальный сайт*, *умный перекресток* и пр.;

– **окказионализмы и индивидуально-авторские образования**: *дедский* (от «дед»), *законьячиваться*, *Лондонград*, *тест-драйвить*, *какбыйцы* (те, кто постоянно употребляет слова «как бы»), *трёп-шоу*, *короволюбивый*, *олигофренд*, *омедаленный*, *паспортоносец*, *покурортничать*, *попсизация*, *Рублёвка-лайф*, *телебезбожник*, *тринадуатиэтажный сленг*, *фрикадельничать* и т. д.;

– **внутренние вхождения** в литературный язык (из жаргонов, диалектов, просторечия, терминологий, профессиональной речи) *аскер*, *аскерша*, *висяк*, *впахивать*, *жратуха*, *зажигать*, *замутить*, *запузырить*, *затереть коммент*, *крышеван*, *мочилово*, *окучивать лохов*, *петь под плюс*, *пипл хавает*, *попасть на бабки*, *потусить*, *покатушки*, *пострельбушки*, *разлочка*, *фрики* и пр.

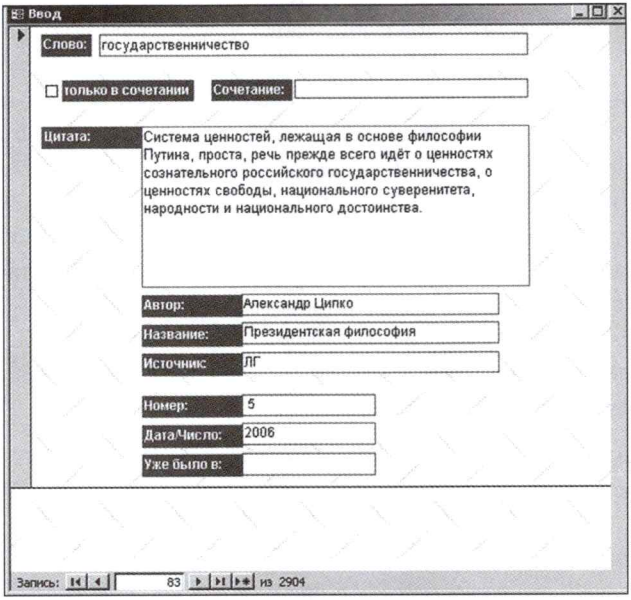
Важным моментом на этапе формирования картотеки является проверка лексической единицы по «критерию новизны». Если искомая неолексема отсутствует в базе, лексикограф выявляет ее наличие / отсутствие в опубликованных «бумажных» словарях (либо их электронных версиях) и картотеках. Среди них уже упомянутый *Сводный словарь русской лексики*, последние издания *Русского орфографического словаря* под ред. В.В. Лопатина (1999, 2005), словарь-справочник Б.З. Букчиной и Л.П. Калакуцкой *Слитно или раздельно?* (1998), новейшие словари аббревиатур, заимствованной лексики и некоторые другие, материалы неологической и Большой словарной картотеки РАН (БСК). Использование в системе «Неолекс» средств автоматизированного, в том числе расширенного поиска с подключением Интернет-ресурсов – Национального корпуса русского языка, электронных библиотек,

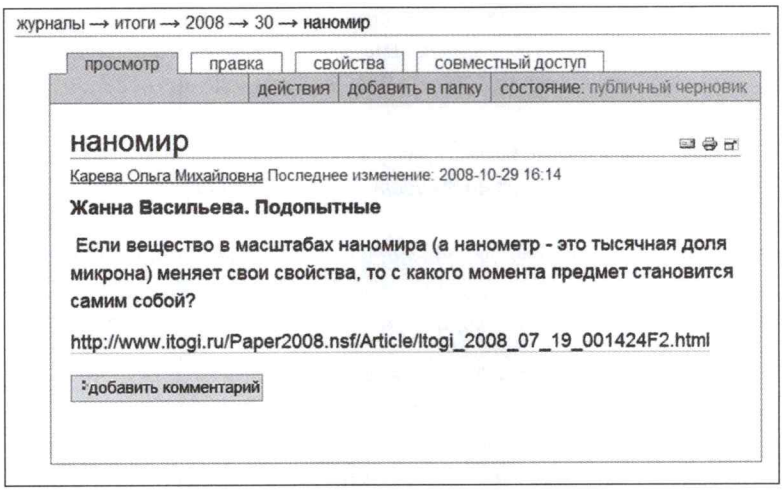
архивов сетевого агентства «Интегрум» – существенно упрощает работу лексикографа на этом этапе и в то же время делает ее более эффективной. Следует добавить, что если искомая единица обнаружена в перечисленных источниках, происходит проверка на совпадение значений, поскольку слово может оказаться семантическим неологизмом. И только после этих процедур неолексема регистрируется в картотеке.

В настоящее время электронная картотека «Неолекс» существует в двух прототипах. Выборка 2006 и 2007 годов введена в СУБД Access. Использование этого формата (работа с объектами, запросами, фильтрами) удобно для сортировки и статистической обработки данных определенного временного среза: выявления процентного соотношения разных типов лексических инноваций, выстраивания рейтинга периодических изданий по количеству обнаруженных в них неологизмов, извлечения сведений о том, какие авторы и с каким количеством публикаций представлены в картотеке, а также иной информации, необходимой как для научных описаний хранящихся в ЭК неолексем, так и для планирования дальнейшей работы по ее формированию.

Картотека новых поступлений 2008 года (ЭК-08) создается на базе портальных технологий Zope/Plone. В этом формате в электронную карточку вносятся дополнительные метаданные – гиперссылка на полный текст статьи в web-ресурсе, а также указание на принадлежность словарной единицы той или иной тематической группе (далее ТГ), лексико-грамматическому разряду, структурному типу. Наличие подобной разметки и статистического модуля позволяют вести мониторинг новых слов.

Ср. интерфейсы ввода новых слов в ЭК-06 (Access) и ЭК-08 (Zope/Plone):

Ввод
Слово: государственничество
только в сочетании
Сочетание:
Цитата: Система ценностей, лежащая в основе философии Путина, проста, речь прежде всего идёт о ценностях сознательного российского государственничества, о ценностях свободы, национального суверенитета, народности и национального достоинства.
Автор: Александр Ципко
Название: Президентская философия
Источник: ЛГ
Номер: 5
Дата/Число: 2006
Уже было в:
Запись: 83 из 2904

журналы → итоги → 2008 → 30 → наномир
просмотр
правка
свойства
совместный доступ
действия
добавить в папку
состояние: публичный черновик
наномир
Карева Ольга Михайловна Последнее изменение: 2008-10-29 16:14
Жанна Васильева. Подопытные
Если вещество в масштабах наномира (а нанометр - это тысячная доля микрона) меняет свои свойства, то с какого момента предмет становится самим собой?
http://www.itogi.ru/Paper2008.nsf/Article/Itogi_2008_07_19_001424F2.html
добавить комментарий

К настоящему моменту в ЭК-08 введено около 3,5 тысяч единиц (карточек). По предварительным наблюдениям наиболее активно пополняется группа существительных – наименований лиц (343 единицы). Ожидаемо большое количество новой лексики отражает сферы экономической деятельности (ТГ «Бизнес», «Рыночные отношения», «Финансы», «Торговля», «Реклама» и пр.), общественно-политических отношений, научно-техническую (в данном блоке в отдельную группу выделены новые технологии – ИТ, био- и нано-технологии). Традиционно велико количество новых слов в группах «Автомобильный транспорт» (116), «Музыка» (129), «Спорт» (100), «Телевидение» (72), «Кинематограф» (68). Приведем примеры наполняемости отдельных ТГ и рубрик конкретными лексическими единицами.

- **Экология** (31 наименование): *биодизель*, *биопластик*, *биополиэтилен*, *зелёный дизайнер*, *зелёная технология*, *зелёная энергия*, *мусорный суп*, *органическая одежда*, *полиэтиленовое море*, *проэкологически*, *суперэкотаун*, *техногенно-экологический*, *экогород*, *экодружелюбный* и др.;
- **Образование** (25): *интернет-олимпиада*, *вопрос-тест*, *лингвистическая неотложка*, *мягкая школа*, *стобалльник*, *урок-представление*, *MBA-программа*, *конвертируемый специалист*, *видеомодуль*, *компот* (комиссия по отчислению)*, *ЕГЭизм* и пр.;
- **Сельское хозяйство** (22): *агфляция*, *органическое земледелие*, *агроимущий*, *мегаферма*, *суперпшеница*, *зеленая революция*, *эко-овощи*, *экосырьё* и др.;
- **Цвет** (15): *бургунди*, *экстремально-синий*, *цыплячий*, *радостно-оранжевый*, *бронзово-серый*, *континентально-серебристый*, *неоново-красный*, *чёрно-коричнево-серо-красно-зелёный* и др.

По завершении этапа тестирования созданных прототипов ЭК будет выбран наиболее удачный – удовлетворяющий всему комплексу задач по оптимизации отдельных видов лексикографической работы и разработке инструментария, связывающего воедино все этапы создания словаря: от первичной фиксации неолексем в картотеке до конечного макета словаря.

БД «Неолекс» содержит уникальный языковой материал, поскольку ни в части словника, ни в части иллюстративного материала к нему она не повторяет данные иных лингвистических БД и существующих словарных картотек, – в чем и состоит ее принципиальное отличие от них. Значительная часть собранного массива лексических инноваций, не являясь объектом толковых словарей общего типа, остается за их пределами. Для некоторых разрядов слов (в первую очередь это касается разговорной лексики) фиксация в неологических словарях и справочниках – это по сути единственный шанс попасть в лексикографический источник. К таким словам относятся многие, преимущественно сложные, прилагательные (*внефутбольный*, *высококонкурсный*, *диснеевско-союзмультфильмовской*, *постсоцреалистический*, *советско-перестроечный*, *слабоинфляционный*); наименования лиц, являющиеся женскими коррелятами к существительным мужского рода (*булгаковедка*, *дизайнерша*, *гидша*, *олигархиня*, *политикесса*, *страховщица*, *шоуменша*); производные от имен собственных, в частности от фамилий известных политических деятелей (*рейганомика*, *бушефобия*, *по-путински*, *путинист*, *кучмагейт*, *гайдаровско-чубайсовский*, *жириновщина*, *ельциноидный*, *ельцинизация*, *михалковцы*, *зурабство*, *послесаддамовский*, *саакашвилизация*); отаббревиатурные образования: *бэушка* (что-л., бывшее в употреблении), *айтишник* (от IT), *иэнэщина* (от ИНН), *гайцы* (сотрудники ГАИ, ГИББД); сложные слова, имеющие в своем составе числительные (*шестисотсерийный*, *двухсотстраничный*, *двухъядерный*, *четырехъядерный* (процессор), *тридуатидвухбитный*, *пятипозиционный*) и т.д. Привлекают внимание отдельные серии слов, созданных по новым словообразовательным моделям. Ср., к примеру, наименования лиц с суффиксом *-шник*, присоединяемым непосредственно к инициальной аббревиатуре: *ЕГЭшник* (от ЕГЭ – единый государственный экзамен), *НТВшник*, *ОРТшник*, *КГБшник*, *ПВОшник* и др.; отвлеченные существительные на *-ость*, образованные от относительных, а не от качественных прилагательных: *белорусскость*, *ближневосточность*, *вождисткость*, *деревенскость*, *европейскость*, *имперскость*, *русскость* и др.

Без учета подобных новообразований невозможен объективный анализ современных словообразовательных и лексико-семантических процессов в русском языке. Кроме того, совокупности неолексем определенного синхронного среза являются зеркальным отражением жизни социума, страны на определенном этапе развития, т.е. важнейшим носителем социокультурной информации. В этом отношении создаваемая БД «Неолекс» представляет несомненную научную ценность, – и не только для специалистов в области неологии и изучения истории русского языка: она может быть востребована для лингвистических изысканий широкого спектра, создания новых словарей разных жанров.

Планируемое в рамках данного проекта открытие информационного портала «Неология и неография» предполагает расширение научных контактов, обмен опытом между специалистами в области лексикографии и неологических исследований, что позволит вести их на современном информационном и технологическом уровне.

Литература и источники

Алаторцева С.И. 1998: *Русская неология и неография (современное состояние и перспективы)*, Санкт-Петербург: ЛГОУ.

Буцева Т.Н. 2006: Инновационная лексическая служба. – *Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований* 2(3), Санкт-Петербург: Наука, 99-123.

Денисенко Ю.Ф. 2006: Типы неологических словарей РАН и формирование их системности. – *Русская академическая неография (к 40-летию научного направления)*. Материалы Международной конференции, Санкт-Петербург: Лемма, 39-46.

Котелова Н.З. 1978: Первый опыт лексикографического описания неологизмов. – *Новые слова и словари новых слов*, Ленинград: Наука, 14-20.

Котелова Н.З. 1982: *Проект словаря новых слов русского языка*, Ленинград: Наука.

НСЗ – *Новые слова и значения*. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов. Под ред. Н.З. Котеловой и Ю.С. Сорокина, Москва: Советская энциклопедия, 1971.

Русская академическая неография (к 40-летию научного направления). Материалы Международной конференции, Санкт-Петербург: Лемма, 2006.

"NEOLEX": AN ELECTRONIC DATABASE OF LEXICAL INNOVATIONS IN RUSSIAN

Summary

The current paper presents "Neolex" – an electronic database containing about 155,000 units, which are lexical innovations in Modern Russian. The database is built by a group of lexicographers from the Institute for Linguistic Studies (Russian Academy of Sciences) experienced in collecting neologisms and their lexicographical descriptions. During the last four decades 24 dictionaries of new words of contemporary Russian were compiled and published, and their glossary converted into an electronic format served as the basis for the "Neolex" database; the latter is constantly supplemented with new lexemes extracted from periodicals of the current century. The neological block includes several types of lexical innovations, such as derivatives, borrowings, semantic neologisms, new abbreviations, idiomatic expressions, individual speech patterns etc. Each group of innovations is accompanied by a large number of the newest lexemes registered in the card files of the electronic dictionary. The paper presents some theoretical and methodical approaches and perspectives of the introduction of computer technologies in neography. The "Neolex" database should be of great importance and interest for linguistic studies and research in the field of new lexical phenomena, and may be considered as a resource for compiling new linguistic dictionaries of different types and genres.

Владимир Кощенко, Игорь Копылов,
Николай Крот, Олег Озаровский
Институт языка и литературы НАН Беларуси,
ИП «Инвеншион машин»,
ООО «Сильвер технолоджи»

Перспективные направления развития компьютерной лингвистики в Беларуси: электронный словарь белорусского языка *Тэза*

Компьютерная лингвистика в целом и компьютерная лексикография в частности в Беларуси являются недостаточно разработанными областями языкознания (особенно в части белорусского языка). В настоящее время основным средством поиска лингвистической информации остаются бумажные словари, созданные путем ручного ввода информации. Исключением являются электронные копии некоторых словарей, скомпилированные под уже существующие словарные оболочки (например, ABBYY Lingvo). К сожалению, большая часть общедоступных лингвистических ресурсов и программного обеспечения создается не в государственных учреждениях, а отдельными энтузиастами.

Источником, пригодным для получения лингвистической информации и создания компьютерных лингвистических ресурсов белорусского языка, являются также электронные библиотеки, в том числе интернет-библиотеки. Кроме того, существует несколько языковых корпусов, находящихся на разных стадиях разработки (*Корпус языка Янки Купалы*, создаваемый в Гродненском государственном университете, и *Корпус белорусского языка*, создаваемый в Минском лингвистическом университете), но доступ к ним по различным причинам ограничен.

Перечисленный набор ресурсов на сегодняшний день недостаточен для разностороннего изучения белорусского языка. Перевод текстов бумажных словарей в электронный формат также не является панацеей, поскольку уже готовые программные оболочки накладывают свои ограничения на представление информа-

ции. Все это обусловило актуальность создания универсального электронного словаря белорусского языка, который в перспективе станет рабочим инструментом не только для обычного пользователя, но и для профессионального лингвиста. Проект получил предварительное название *Тэза*.

Целью проекта является создание компьютерного лексикографического справочника, который станет не только информационно-поисковым ресурсом, но и базой для дальнейших лингвистических разработок и исследований.

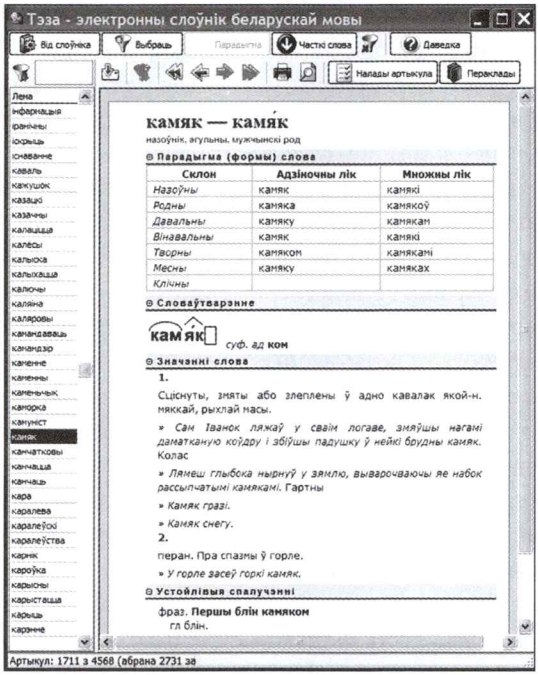
Основная задача проекта – создание постоянно обновляемой лексикографической базы данных, отражающей не только историческое, но и современное состояние белорусского языка.

Тэза создается на основе существующих словарей белорусского языка (толковых, переводных, терминологических, диалектных), электронной лексико-грамматической базы белорусского языка, корпуса текстов и собственных разработок. Частично (в адаптированном виде) планируется приобщить материалы *Исторического словаря белорусского языка* (*Гістарычны слоўнік беларускай мовы*. Вып. 1–30. Мінск, 1982–2010) и *Этимологического словаря белорусского языка* (*Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. ТТ. 1–13. Мінск, 1978–2010).

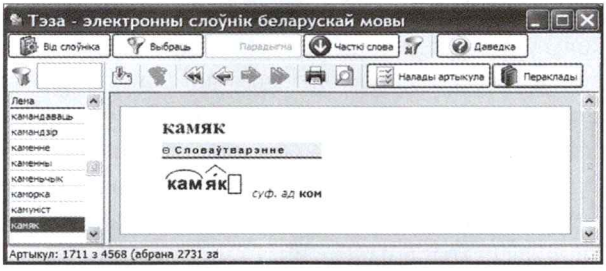
ОБЩИЙ ВИД СЛОВАРЯ И МОДУЛИ

Поскольку в словаре планируется значительный объем информации, возникает вопрос оптимизации поиска пользователем необходимых ему данных. Разработчиками было принято решение сделать программную оболочку словаря и словарные статьи в «традиционном» стиле, учитывая консерватизм большинства пользователей. Словарь условно разделен на три области: список слов, словарная статья и панель инструментов (см. рисунок).

Словарная статья состоит из нескольких логических частей, которые условно можно назвать модулями. Модули могут подключаться или отключаться. Так, если пользователю нужны лишь

сведения о словообразовании, он может отключить все остальные модули и работать исключительно со словообразованием, что снимает проблему информационной перегруженности словарной статьи:

Таким образом, интерфейс словаря представляет собой нечто вроде конструктора, и каждый пользователь, комбинируя модули, может настроить вид словаря под свои конкретные задачи.

Кроме того, для получения более специализированной лингвистической информации был разработан ряд фильтров, использование которых позволяет ограничить (для отображения) весь материал словаря и производить выборку по некоторым признакам. Фильтры условно разделены на три группы: а) фильтр общего вида словаря; б) фильтр по семантико-грамматическим, словообразовательным и др. признакам; в) фильтр по частям слова.

Фильтр общего вида словаря позволяет определить, какие слова и в каком виде должны отображаться. С его помощью можно устанавливать порядок сортировки слов (прямой, обратный), отбирать слова в зависимости от сферы использования (общеупотребительная лексика, лексика ограниченного употребления), от количества лексических значений (однозначные и многозначные слова) и т.п.

Фильтр по семантико-грамматическим, словообразовательным и др. признакам дает возможность выбирать слова по семантическим признакам (метафора, метонимия, синекдоха и т.д.), грамматическим признакам (признаки, которые относятся к парадигме в целом), по словообразовательным признакам (способ словообразования).

Фильтр по частям слова позволяет делать выборку по морфемам, строению слова (можно выбрать слова, состоящие, к примеру, из двух приставок, корня и одного суффикса), по набору букв в начале, середине, конце слова либо произвольному расположению букв. Более подготовленные пользователи могут делать выборку при помощи регулярных выражений.

Важно, что все вышеперечисленные фильтры работают исключительно с леммами (начальными формами). На последующих этапах работы над словарем планируется расширить функциональность фильтров, распространив их на формы слов, и реализовать полнотекстовый поиск по словарным статьям. Фильтры работают не изолированно друг от друга, а в связке, что делает возможным сложные выборки типа: *неодушевленные существительные мужского рода первого склонения, непроизводные, многозначные, с суффиксом -ак*.

ПОСТРОЕНИЕ СЛОВАРНОЙ СТАТЬИ

Словарная статья состоит из нескольких модулей: *ударение*, *грамматические характеристики*, *парадигма слова*, *морфемное строение слова* и *способы образования слов*, *значения слова*, *омонимы*, *устойчивые словосочетания*. Модуль *значения слова* подразделяется в свою очередь на *толкование значений слова*, *примеры контекстного употребления*, содержит дополнительные характеристики (*синонимы*, *антонимы* и т.д.).

Первые четыре модуля формируются на основе *Лексико-грамматической базы белорусского языка* (ЛГББЯ), которая создается для *Корпуса белорусского языка*. Работа велась на протяжении нескольких лет, и сейчас грамматическая часть ЛГББЯ содержит приблизительно 120 000 слов (парадигм) и более 2 000 000 словоформ. База – независимый проект и не является механическим повторением словарей на бумажных носителях, например, *Грамматического словаря глагола* (*Граматычны слоўнік дзеяслова*, рэд. А. І. Падлужны, В. П. Русак, Мінск, 2007, 1252 с.) или *Грамматического словаря существительного* (*Граматычны слоўнік назоўніка*, рэд. А. Я. Міхневіч, В. П. Русак, Мінск, 2008, 1378 с.).

Преимуществом ЛГББЯ является то, что в ней помимо лексики, представленной в нормативных словарях, зафиксированы и новые слова, еще не прошедшие лексикографической обработки. В ЛГББЯ нашли отражение не только грамматические формы из академической и школьной грамматик, но и современные тенденции. Например, нормативные словари фиксируют лишь одну форму для родительного падежа множественного числа женского рода *жанчын* ('женщин'), в то время как ЛГББЯ дополнительно фиксирует не отображенную в грамматике, но в настоящее время часто употребляемую форму *жанчынаў*. ЛГББЯ также содержит более полное по сравнению с вышеназванными словарями грамматическое описание не только леммы, но и форм слова. В отличие от *Грамматического словаря глагола*, в котором информация о глаголе представлена частично (парадигмы, переходность/непереходность), в ЛГББЯ содержатся более полные сведения (пе-

реходность/непереходность, вид, спряжение, время, лицо и т.д.). В качестве иллюстрации приведем пример оформления глагола *абараніць* 'защитить' в ЛГББЯ:

```
<Paradigm pdgId="1104887" Lemma="абарані*ць" Tag="VXPN2" Govern=
"+A+ад+G">
  <Form Tag="0">абарані*ць </Form>
  <Form Tag="F1S">абараню*</Form>
  <Form Tag="F2S">абаро*ніш</Form>
  <Form Tag="F3S">абаро*ніць </Form>
  <Form Tag="F1P">абаро*нім</Form>
  <Form Tag="F2P">абаро*ніце</Form>
  <Form Tag="F3P">абаро*няць </Form>
  <Form Tag="PXSM">абарані*ў</Form>
  <Form Tag="PXSF">абарані*ла</Form>
  <Form Tag="PXSN">абарані*ла</Form>
  <Form Tag="PXPX">абарані*лі</Form>
  <Form Tag="I2S">абарані*</Form>
  <Form Tag="I2P">абарані*це</Form>
  <Form Tag="PG">абарані*ўшы</Form>
</Paradigm>
<Cluster pdgId="1105034">
  <Form Tag="VTPN2" pdgId="1104887" Lemma="абарані*ць "/>
  <Form Tag="VIPR2" pdgId="1105013" Lemma="абарані*цца"/ >
  <Form Tag="VTMN2" pdgId="1105035" Lemma="абараня*ць"/>
  <Form Tag="VIMR2" pdgId="1105034" Lemma="абараня*цца"/>
</Cluster>
```

В целях упрощения установления связей между лексемами была разработана система так называемых кластеров[1]. Например, при помощи кластеров связываются категории совершенного/несовершенного вида глагола, возвратности/невозвратности (см. парадигму выше). На данном этапе эта возможность в словаре еще не реализована.

[1] Подмножество слов, связанных единством по определенному признаку.

В отдельной базе данных (далее БД) содержится информация о морфемном членении слова и словообразовании. Данная БД связывается с основной базой при помощи идентификаторов. При разработке морфемного членения учитывается не только современное членение, но и историко-этимологическое, как, например, в слове *абавязацельства* 'обязательство': *абавяз-а-цельств-а* (современное) и *аба-вяз-а-цельств-а* (историческое), что дает возможность поиска как по современным, так и по историческим корням. В БД также указывается способ словообразования для каждого слова.

Модуль *значения слова* базируется на *Толковом словаре белорусского литературного языка* (*Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, Мінск, 1996, рэд. М. Р. Суднік, М. Н. Крыўко, 784 с.), который включен в собственно БД электронного словаря. Вопрос включения омонимов находится в стадии разработки.

СТРУКТУРА ИСХОДНОЙ БАЗЫ ДАННЫХ СЛОВАРЯ

В качестве исходного формата для сохранения лингвистической информации была использована система кодирования текстов TEI P5 (основана на XML) с определенными изменениями, поскольку TEI P5 является универсальным форматом и не может учесть все частные случаи. Универсальность и расширяемость языка разметки на основе XML послужили одной из причин выбора стандарта TEI P5. Кроме того, разработчики руководствовались следующими соображениями:

- исходная база данных не должна быть жестко привязана к целям и задачам *Тэзы*, а должна быть универсальной и переносимой на другие задачи;
- нет необходимости создавать специальную программу ввода для наполнения программы данными, – вместо этого работа ведется в обычном текстовом редакторе с привлечением

утилит на скриптовых языках (в частности bash, Ruby, AWK) для автоматизации некоторых действий.

Исходная база данных есть набор записей, где одна запись описывает одну лексическую единицу. Каждая такая запись состоит из некоторого числа полей, каждое из которых кодирует определенный аспект слова (грамматическую информацию, толкование и т.д.). Далее представим краткое описание разметки, используемой в исходной базе данных.

а) Разметка верхнего уровня

Тег	*Атрибут*	*Описание*
body		Весь словарь целиком или одна его часть (особенно если словарь хранится в нескольких файлах)
	n	Номер части словаря
entry		Словарная статья целиком
	id	Глобальный идентификатор словарной статьи. Каждая словарная статья имеет уникальный идентификатор. Омонимы имеют различные идентификаторы id
	pdgId	Глобальный идентификатор парадигм
	posTag	Лексико-грамматический тег слова

Пример 1. *Фрагмент словаря с частично размеченными заглавными словами, дающий представление об общем виде словаря*

```
<body n="1">
  <entry id="000001" pdgId="111" posTag="NCxxx">
    <!—словарная статья без омонимов -->
    <form>
      <orth>акваланг</orth>
      <stress>аквала*нг</stress>
    </form>
    ...
  </entry>
```

```
<entry id="000002" pdgId="222" posTag="NCxxx">
  <!— словарная статья первого омонима -->
  <form>
    <orth>мука</orth>
    <stress>му*ка</stress>
  </form>
  ...
</entry>

<entry id="000003" pdgId="333" posTag="NCxxx">
  <!— словарная статья второго омонима -->
  <form>
  <orth>мука</orth>
    <stress>мука*</stress>
  </form>
  ...
</entry>
</body>
```

б) Морфемное членение и словообразование

Предназначение этого поля записи – задать графические представления слова (нормативное, правила переноса) и указать его деление на морфемы (используется в одном из вышеописанных фильтров). Список слов, который показывается пользователю в левой колонке, составляется из содержимого поля <orth/>. Слово, которое показывается пользователю как заглавное (вверху статьи), берется из <stress/>, так как содержит разметку ударения.

Тег	*Атрибут*	*Описание*
form		Контейнер для описаний морфологии слова
orth		Слово (без какой-либо разметки: без ударений, без морфологический разметки)
hyph		(hyphenation) Разбиение согласно правилам переноса
morph		(Историко-)морфологическая разметка //абавяз(=_обо_//вяз//)//-ак
stress		Ударение

Тег	*Атрибут*	*Описание*
		Разметка словообразования
wordbuilding		Контейнер для словообразования
wbPattern		(wordbuilding pattern) Словообразовательный шаблон
	type	Короткий (численный) идентификатор словообразовательной модели
ref		(reference) Заключает в себе слово, считающееся исходным
	target=ID	См. секцию «Ссылки»

Словообразовательный шаблон, описываемый в <wbPattern/>, содержит словесное описание и соответствующий ему численный идентификатор (wbPattern.type). Численный идентификатор используется программой для реализации поиска (и других функций), словесное описание показывается пользователю. Как видно, значение поля <morph/> размечено специальным образом. Данная разметка заслуживает отдельного описания и в данной статье не рассматривается.

Пример 2а. *Непроизводное слово*

```
<entry>
  <form>
    <orth>абаранак</orth>
    <wordbuilding>
      <wbPattern type="0">асноўнае</wbPattern>
    </wordbuilding>
    <morph>//абара%нак(=абаранак)//-/0/</morph>
    <stress>абара%нак</stress>
  </form>
</entry>
```

Пример 2б. *Производное слово*

```
<entry>
  <form>
```

```
    <orth>абазвацца</orth>
    <wordbuilding>
      <wbPattern type="1">постфіксальны ад</wbPattern> <ref>абазваць </
      ref>
    </wordbuilding>
    <morph>&lt;аба(=аб)&gt;-//зв(=зв)//-а%-ц-{ца}</morph>
    <stress>абазва%цца </stress>
  </form>
</entry>
```

в) Грамматическое описание

В настоящее время грамматическое описание ограничивается указанием словоизменительных парадигм слов/значений. В связи с этим специальная секция для грамматической информации не выделяется. Грамматическая информация интегрируется в другие разделы.

Парадигмы хранятся в отдельной БД (см. выше), и привязывание их к словам/значениям в словаре происходит по идентификаторам.

Тег	*Атрибут*	*Описание*
entry		
	pdgId	[опциональный] Глобальный идентификатор парадигмы в БД парадигм. Ссылается на общие для всех значений данного слова парадигмы.
	posTag	[опциональный] Лексико-грамматический тег слова
sense		
	pdgId	[опциональный] То же самое, но для значений, парадигмы которых отличаются от общих парадигм.
	posTag	[опциональный] Лексико-грамматический тег данного смысла слова

Атрибут pdgId может содержать одно значение или список значений. Например:

<entry pdgId="1111">
<entry pdgId="1111 2222 3333">

Имеется возможность гибко привязывать определенные парадигмы как ко всем значениям слова, так и к отдельным его значениям.

Общие для всех значений парадигмы кодируются в атрибуте entry.pdgId. Частные парадигмы (присущие одному значению) кодируются через атрибут sense.pdgId. При этом, если атрибут sense.pdgId не указан, он принимается равным всем парадигмам, указанным в entry.pdgId (т.е. наследует их). Если sense.pdgId указан, то он содержит полный список парадигм данного значения (т.е. парадигмы из entry.pdgId никак не применяются для данного значения).

Если entry.pdgId не указан, то это фактически обозначает, что каждое значение имеет свою собственную парадигму.

Пример 3

```
<entry id="000002" pdgId="111 222" posTag="VLxxx">
  <!—Общими для всех значений данного слова являются парадигмы 111 и
  222 -->
  <!—все значения данного слово являются глаголом и имеют тег VLxxx -->

  <sense n="1" id="xxx">
    <!— pdgId опущен. этому значению соответствуют парадигмы 111 и
    222 -->
  </sense>

  <sense n="2" id="yyy" pdgId="333">
    <!— этому значению соответствует парадигма 333 -->
  </sense>

  <sense n="3" id="zzz" pdgId="333">
    <!— этому значению тоже соответствует парадигма 333. -->
    <!-- не показывать парадигму 333 дважды! -->
  </sense>
</entry>
```

Интерпретация атрибута sense.posTag аналогична sense.pdgId. То есть, если sense.posTag не указан, то он принимается равным entry.posTag. Если sense.posTag указан, то он полностью замещает собой entry.posTag. Единственное отличие в том, что pdgId может содержать список значений, а posTag – только одно значение.

Значением атрибута entry.posTag и sense.posTag является полный тег слова. Например, AQPMNS – имя прилагательное, качественное, положительная степень сравнения, мужской род, именительный падеж, единственное число.

г) Объяснительная часть словарной статьи

Предназначена для размещения толкований слова.

Тег	*Атрибут*	*Описание*
sense		Контейнер для всей информации, ассоциированной с одним значением. Содержит теги, а не текстовые данные
	id	[зарезервирован на будущее] Глобальный идентификатор смысла, как синсеты в WordNet. Синонимичные значения будут иметь одинаковое значение атрибута id
	n	Номер смысла (среди смыслов данного слова). Атрибут обязателен, так как на него указывает ref.senseNo
	pdgId	Глобальный идентификатор парадигмы, ассоциированной с этим значением
	posTag	(part of speech tag) Лексико-грамматический тег слова с данным смыслом
def		Дефиниция
lbl		(label) Используется внутри дефиниции, чтобы показать, что это не собственно дефиниция, а отсылка к чему-то другому. Есть смысл отличать собственно определения от таких служебных текстов, чтобы сделать качественный поиск по собственно дефинициям

Тег	*Атрибут*	*Описание*
eg		Контейнер для примера. Каждый пример заключается в свой собственный <eg/>
	type	Тип примера: free – свободный пример (значение по умолчанию) citation – цитата (должна содержать информацию об источнике и/или авторе цитаты)
usg		(usage) Различного рода пометы (стилистические, региональные, предметная область и т.д.). Этот тег используется из тех же соображений, что и <lbl/>
	type	gram – информация об грамматических особенностях слова dom – предметная область (domain) style – стилистические пометы
		Структура примера
q		(quote) Текст примера любого типа
	lang	Язык примера: be – белорусский-стандартный (значение по умолчанию) be-x – белорусский-тарашкевица ru – русский
bibl		Контейнер для библиографических сведений о цитате
source		Произведение, из которого извлечена цитата
author		Автор цитаты

Тег	*Атрибут*	*Описание*
		Дополнительные словарные единицы (то, что в словарях дается после всех значений, вне их)
re		(related information) Используется для кодирования фразеологических оборотов Каждый оборот обрамляется в свой <re/>, поэтому их может быть много. Этот контейнер может потенциально иметь сложную структуру и включать свои <sense/>, <def/>, <eg/>, <usg/> (фактически как <entry>)
	type	Следующие типы (так как они различаются в исходном словаре): idiom – устойчивое словосочетание term – термин

Пример 4

```
<entry id=»1711» pdgId=»1030542» posTag=»NCXXNMX»>
<form>
  <orth>камяк</orth>
  <wordbuilding><wbPattern type=»1»>суфіксальны ад</wbPattern>
<ref>ком</ref></wordbuilding>
  <morph>//кам(=ком)//-я%к-/0/</morph>
  <stress>камя%к</stress>
</form>
<homonym/>
<onomatopoeicWord type=»false»/>
<sense n=»1» id=»»>
  <def>Сціснуты, змяты або злеплены ў адно кавалак якой-н. мяккай,
  рыхлай масы.</def>
  <eg><q>Камяк снегу.</q></eg>
  <eg><q>Камяк гразі.</q></eg>
  <eg type=»citation»><q><!-- [BOX] --> Лямеш глыбока нырнуў
у зямлю, выварочваючы яе набок рассыпчатымі камякамі.</q>
<bibl><author>Гартны</author></bibl>.</eg>
  <eg type=»citation»><q>Сам Іванок ляжаў у сваім логаве, змяўшы нагамі
  даматканую коўдру і збіўшы падушку ў нейкі брудны камяк.</q>
```

```
<bibl><author>Колас</author></bibl>.</eg>
  <synonym/>
  <antonym/>
  <hyperonym/>
  <paronym/>
  </sense>
<sense n=»2» id=»»>
  <def><!-- // -->перан. Пра спазмы ў горле.</def>
  <eg><q>У горле засеў горкі камяк.</q></eg>
  <synonym/>
  <antonym/>
  <hyperonym/>
  <paronym/>
</sense>
<re type=»idiom»>
  <form><orth>Першы блін камяком</orth></form>
  <sense><def>гл блін.</def></sense>
</re>
</entry>
```

д) Ссылки

В словаре реализован механизм перехода по гиперссылкам. Отсылочные слова должны быть размечены, как показано ниже.

Тег	*Атрибут*	*Описание*
ref		Содержит слово/фразу, с которого/которой идет ссылка на другое слово в словаре
	entryId	[обязательный] Идентификатор словарной статьи entry.id
	senseNo	[опциональный] Идентификатор смысла sense.n

Ссылка может вести на:

слово целиком (например, ссылка с омонима или ссылка из секции wordbuilding), тогда используется только ref.entryId;

на отдельное значение слова (ссылка с синонима, антонима), тогда используется пара ref.entryId и ref.senseNo

Пример 5

гаварыць
Валодаць вуснай мовай; валодаць якой-небудзь мовай
Сінонім: казаць s3
казаць
Валодаць вуснай мовай
Сінонім: гаварыць s3

```
<entry id="111" posTag="Vxxx" pdgId="333">
  <form>
    <orth>гаварыць </orth>
  </form>
  <sense n="1">...</sense>
  <sense n="2">
    <def>Валодаць вуснай мовай; валодаць якой-небудзь мовай</def>
    <synonym type="s3"><ref entryId="222" senseNo="1">казаць </ref>
    </synonym>
    ...
  </sense>
</entry>

<entry id="222" posTag="Vxxx" pdgId="999">
  <form>
    <orth>казаць </orth>
  </form>
  <sense n="1">
    <def>Валодаць вуснай мовай</def>
    <synonym type="s3"><ref entryId="111" senseNo="2">гаварыць /
    ref></synonym>
    ...
  </sense>
</entry>
```

Пример 6

му`зыка
Галіна мастацтва, якая адлюстроўвае рэчаіснасць у гукавых мастацкіх вобразах.
Амонім: музы`ка
музы`ка
музыкант
Амонім: му`зыка

```
<entry id="333" posTag="Nxxx">
```

```
  <form>
    <orth>музыка</orth>
    <stress>му`зыка</stress>
  </form>
  <homonym><ref entryId="444">музыка</ref></homonym>
  <sense n="1" pdgId="111">
    <def> Галіна мастацтва, якая адлюстроўвае рэчаіснасць у гукавых
    мастацкіх вобразах.
</def>
  </sense>
</entry>

<entry id="444" posTag="Nxxx">
  <form>
     <orth>музыка</orth>
          <stress>музы`ка</stress>
  </form>
  <homonym><ref entryId="333">музыка</ref></homonym>
  <sense n="1" pdgId="111" >
    <def>музыкант </def>
  </sense>
</entry>
```

е) Дополнительная разметка

Предназначена для хранения дополнительной информации о словах, которая используется ранее упомянутыми фильтрами для получения более узкой (специализированной) выборки.

Тег	*Атрибут*	*Описание*
dialect		Диалектное значение
spoken		Значение свойственно разговорной речи
		Значения только true/false
synonym		Синоним
antonym		Антоним
idiom		Устойчивые словосочетания
		Значение: список слов/фраз, опционально с толкованиями

Тег	*Атрибут*	*Описание*
		Кодирование содержимого разделов
ref		(reference) Слово, с которого идет ссылка на другое слово/значение в словаре (см. раздел «Ссылки»)

Каждый отдельный смысл (закодированный в одном sense) имеет полный набор вышеперечисленных тегов (полей). Кроме <homonym/>, который находится на одном уровне с <sense/>, то есть входит напрямую в <entry/>.

Реляционная база данных словаря

При всех достоинствах формат XML имеет свои ограничения.

- Прежде всего, из-за своей текстовой природы данные в формате XML занимают намного больше места, нежели те же данные в двоичном формате;
- В XML не предусмотрено никаких специальных средств для ускорения поиска данных: искать нужную информацию можно только последовательно просматривая весь XML-файл;
- И последнее, но не менее важное замечание: XML-формат не имеет встроенных средств защиты данных от несанкционированного доступа.

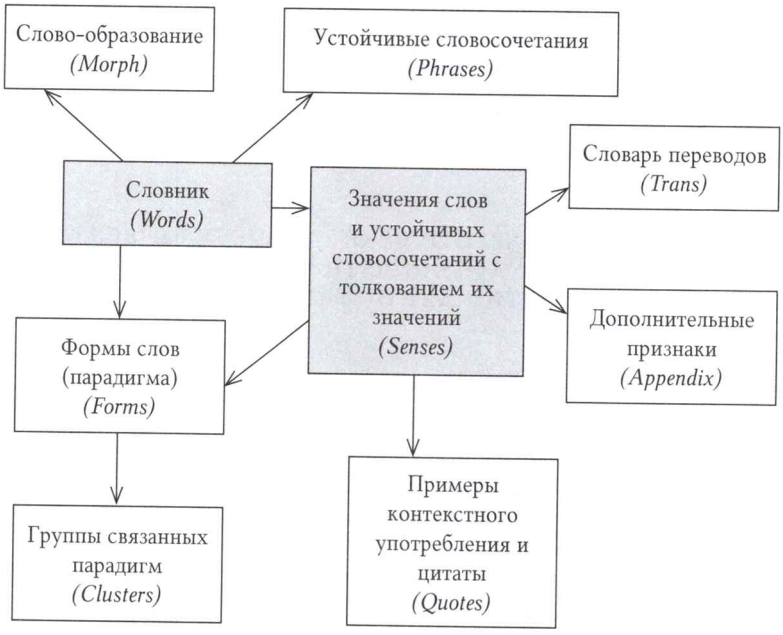
Для преодоления этих ограничений в словаре *Тэза* лингвистическая информация конвертируется и сохраняется во встроенной реляционной базе данных собственного двоичного формата.

Физически она сохраняется на жестком диске компьютера в группе зашифрованных и запакованных файлов. Благодаря такому подходу база данных словаря требует на диске почти в 30 раз меньше места, чем исходные XML-файлы.

На логическом уровне эта база представляет собой набор индексированных информационных таблиц с записями, соединенных определенным образом. Наличие индексов позволяет исполнять разнообразные запросы к базе данных очень быстро, на-

много быстрее, чем последовательный просмотр в случае с XML-форматом.

Структура базы в основном повторяет структуру исходных XML-файлов. Схематически она выглядит следующим образом:

Две таблицы – *словник* (Words) и таблица *значений слов* (Senses) – это ядро базы данных. Остальные таблицы соединены с этими основными таблицами связями, обозначенными на схеме стрелками. В таблице *словник* содержится список статей словаря с обозначением леммы, ударения, тэга лексико-грамматических примет и парадигмой, общими для всех значений словарной статьи. Таблица *значения слов* содержит толкование для каждого слова и устойчивого словосочетания словаря, а также тэг лексико-грамматических признаков и парадигму, если те отличаются от примет и парадигмы, общих для всей словарной статьи.

Остальные таблицы содержат записи с дополнительной лингвистической информацией, и каждая такая запись связана или с

какой-либо словарной статьей (Words), или со значением какого-либо слова (Senses).

Таким образом, с созданием электронного словаря белорусского языка *Тэза* открываются новые перспективные направления развития компьютерной лингвистики в Беларуси, что обеспечит необходимый теоретический и технологический уровень в проведении лингвистических исследований и существенно расширит возможности в решении актуальных проблем лексикографии, грамматики, словообразования.

THE FUTURE PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF COMPUTATIONAL LINGUISTICS IN BELARUS: THE ELECTRONIC DICTIONARY OF THE BELARUSIAN LANGUAGE *TEZA*

Summary

The compilation of a universal electronic dictionary of the Belarusian language *Teza* is considered one of the perspective trends in the development of computational linguistics in Belarus. In the current paper, its user interface, the structure of the source dictionary and software database, and its sampling filters and modules are described.

The dictionary is compiled on the basis of the existing dictionaries of the Belarusian language (explanatory, translation, terminological, dialectal etc.), the electronic lexical-grammatical database of the Belarusian language, the language corpus and the research materials provided by the research team members.

The goal of the project is to create a software that not only would be a mere reference database, but also would additionally provide a variety of tools for linguistic research in the sphere of lexicology, lexicography, grammar and word-building.

The main objective of the project is to build a constantly updated lexicographic database, which would reflect both the current and historical state of the Belarusian language. For that purpose it is also planned to make use (with certain changes) of the materials of *Исторический словарь белорусского языка* (*The Historical Dictionary of the Belarusian Language*) and *Этимологический словарь белорусского языка* (*The Etymological Dictionary of the Belarusian Language*).

Danutė Liutkevičienė
Lietuvių kalbos institutas

Bendrinės lietuvių kalbos žodynas: problemos ir sprendimai

Šio straipsnio tikslas – supažindinti, kaip vyksta *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* (toliau – BŽ) rengimo darbai, su kokiomis problemomis susiduriama ir kaip jos sprendžiamos[1].

Kai BŽ buvo pradėtas rengti, jo apimtis planuota apie 160–170 autorinių lankų. Tačiau dirbant paaiškėjo, kad jis bus kiek didesnis: per rengimo laikotarpį atsirado daug naujos leksikos, į žodyną įtraukti žodžiai įgijo naujų reikšmių. Žodyno teksto rašymas eina į pabaigą. Jau pradėtas redagavimas. Ne kartą viena ar kita proga buvo minėta, kad žodynas bus redaguojamas ir abėcėliškai, ir temomis – jis ir buvo rašytas atskiromis temomis ir pagal abėcėlę. Temiškai žodynas jau baigtas redaguoti.

Dabar konkrečiau apie tai, kokių problemų kyla BŽ rengėjams.

Tų problemų yra daug ir įvairiausių: atranka (kiek žodžių ir jų reikšmių įtraukti, kokius pavyzdžius pateikti ir kiek jų), reikšmių nustatymas, apibrėžčių kūrimas ir pan. Tačiau šiame straipsnyje norėtųsi pakalbėti apie dvi daug keblumų žodynininkams pridarančias sritis: tam tikrus gramatikos dalykus ir kai kuriuos kalbos kultūros bei terminijos reiškinius. Kitaip tariant, kaip daroma, kai susiduriama su neaprašytais ar neišnagrinėtais gramatikos dalykais, su nevienodai norminamais ar apskritai nesunormintais terminais, kitais kalbos kultūros reiškiniais, kurių žodyne apeiti niekaip negalima, nes jis turi atspindėti visą tam tikros srities (leksikos, gramatikos ir pan.) sistemą, o ne atskirus tos sistemos dalykus. Rengiant žodyną temomis, kaip tik ir išryškėja ne tik pavieniai, bet ir kai kurie iš sistemos nepašalinti trūkumai. Daugelį

[1] Apie tai nemažai kalbėta ir rašyta ir anksčiau, ypač straipsnių rinkinyje *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

iš jų tenka tirti patiems ir priimti vienokius ar kitokius, geresnius ar prastesnius sprendimus.

Bendrinės lietuvių kalbos žodyne prie visų žodžių nurodoma kalbos dalis, keblesniais atvejais – ir skaičius ar giminė (Liutkevičienė 2006: 14–16). Tai nėra taip paprasta, kaip gali atrodyti. Tarkim, būdvardžių ir daiktavardžių skyrimas. Kai kurie vediniai, padaryti su priesaga *-uolis, -ė*, lietuvių kalbos gramatikose (*Lietuvių kalbos gramatikoje* [toliau - LKG I–II], *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* [toliau - DLKG]) laikomi ir daiktavardžiais (veiksmažodinės arba vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais), ir būdvardžiais. Pavyzdžiui, kaip daiktavardžiai apibrėžiami *barškuolė* 'tokia gyvatė', *biruolis, -ė* 'kas byra, birus daiktas', *gyduolė* 'gydomoji gėlė, vaistas', *salduolis, -ė* 'kas saldus', *sausuolis, -ė* 'kas sausas', *žyduolis, -ė* 'žydinti, o ne į šaknis auganti daržovė' (LKG I 326–327; DLKG 109). Bet junginiuose *barškuoliai obuoliai, barškuolė gyvatė, biruoliai rugiai, gyduolės žolės, rūgštuolis obuolys, rūgštuolė obelė, sausuoliai medžiai, žyduoliai svogūnai* tokie žodžiai vadinami jau būdvardžiais (LKG I 577; DLKG 219). *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau - $DŽ_{6e}$) šie vediniai laikomi tik daiktavardžiais, net ir junginiuose *barškuoliai obuoliai, rūgštuolė obelis, žyduolis kopūstas*. Didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau - $LKŽ_e$) darnios sistemos nėra: žodžiai *gyduolis, -ė, sausuolis, -ė, žyduolis, -ė* laikomi daiktavardžiais, pavyzdžiai panašūs – *gyduolė žolė, sausuolė eglė, sausuolis medis, žyduolis ridikas, žyduolis kopūstas, žyduolės morkos*. Vedinys *salduolis, -ė* laikomas būdvardžiu, pavyzdys – *salduoliai žirniai*, o *rūgštuolis, -ė* laikomas ir daiktavardžiu, ir būdvardžiu (būdvardžio straipsnio pavyzdžiai *rūgštuolė obelis* ir *rūgštuoliukai obuoliai*). Taip yra atsitikę ir su priesagų *-oklis, -ė* bei *-uoklis, -ė* vediniais. Minėtose gramatikose *klajoklis, siūbuoklis, svyruoklis* ir pan. laikomi daiktavardžiais (LKG I 327, 329; DLKG 109–110), bet junginiuose *klajokliai gyventojai, brolelis didžiuoklis, siūbuoklė aguona, svyruoklis beržas* jie jau virsta būdvardžiais (LKG I 577; DLKG 219). $DŽ_{6e}$ šie žodžiai laikomi tik daiktavardžiais, nors pavyzdžiai analogiški – *klajoklis gyventojas, beržas svyruoklis*. $LKŽ_e$ tai irgi yra tik daiktavardžiai, pavyzdžiai būtų: *klajokliai paukščiai, broliukas didžiuoklis, beržas svyruoklis, svyruoklis tiltas, siūbuoklė aguona*. BŽ rengėjai tokio tipo vedinius taip pat linkę laiky-

ti tik daiktavardžiais, taigi nusikalsti gramatikoms. Argumentas gana paprastas: vartosenoje (Google ir VDU T) nepavyko rasti vienaskaitos vyriškosios giminės atitinkamų linksnių pavyzdžių, kurie liudytų, kad šie žodžiai priskirtini ne tik daiktavardžiams, bet ir būdvardžiams: yra tik *klajokliui gyventojui, beržui svyruokliui, sausuoliui medžiui*, bet ne **klajokliam gyventojui, beržui *svyruokliam* ar **sausuoliam medžiui.* Vadinasi, arba šių vedinių negalima laikyti būdvardžiais, arba reikia pripažinti, kad būdvardžiai turi daugiau linksniavimo paradigmų (ar jos yra kitokios), negu nurodyta lietuvių kalbos gramatikose (LKG I 479; DLKG 178; Valeckienė 1998: 329).

Neretai keblu žymėti kalbos dalį prie tokių žodžių, kurie iš vienos kalbos dalies pereina ar jau yra perėję į kitą, turimi omeny subūdvardėję ar sudaiktavardėję dalyviai, sudaiktavardėję būdvardžiai.

Įvairiuose šaltiniuose (gramatikose ir žodynuose) jie žymimi nevienodai. Pavyzdžiui, *tikintysis* dažniau laikomas daiktavardžiu (LKŽ$_e$, MLKŽ 2000 – dkt.[2], DLKG 367 – dlv.), bet analogišką padėtį sakinyje užimantis *pėsčiasis* – dažniausiai būdvardžiu, tiesa, paprastai nurodoma, kad jis vartojamas kaip daiktavardis (LKŽ$_e$; MLKŽ 2000; LKG I 531), *pažįstamas* – daiktavardžiu (DŽ$_{6e}$; LKŽ$_e$), būdvardžiu (LKŽ$_e$; MLKŽ 2000) ar dalyviu (DLKG 373; LKG II 338; DŽ$_{6e}$ pateikiamas veiksmažodžio *pažinti* straipsnyje, iliustraciniame pavyzdyje). Tokių nevienodai žymimų žodžių yra ir daugiau, plg.: *atsakomasis* – bdv. (DŽ$_{6e}$) ir dlv. (LKŽ$_e$; DLKG 372; LKG II 342); *baigiamasis* – bdv. (DŽ$_{6e}$) ir dlv. (LKŽ$_e$; MLKŽ 2000; DLKG 372); *keptas* – bdv. (MLKŽ 2000) ir dlv. (DLKG 372; LKŽ$_e$); *mokytas* – bdv. (DŽ$_{6e}$; LKŽ$_e$) ir dlv. (DLKG 372); *neapsakomas* – bdv. (DŽ$_{6e}$; LKŽ$_e$) ir dlv. (LKG II 339); *patenkintas* – bdv. (LKŽ$_e$; MLKŽ 2000) ir dlv. (DLKG 372; DŽ$_{6e}$); *valgomasis* – bdv. (DŽ$_{6e}$; MLKŽ 2000), dkt. (DŽ$_{6e}$; LKŽ$_e$; MLKŽ 2000), dlv. (DLKG 371; LKŽ$_e$; LKG II 339, 341). Net ir būtojo kartinio laiko veikiamieji dalyviai, turintys specifines dalyvių galūnes, šaltiniuose ne visada traktuojami vienodai, plg.: *apsiniaukęs* – bdv. (MLKŽ 2000) ir dlv. (DŽ$_{6e}$; LKŽ$_e$); *miręs* – bdv. (MLKŽ 2000) ir dlv. (DLKG 370; LKŽ$_e$); *pasiutęs* – bdv. (DŽ$_{6e}$) ir dlv. (DLKG 370, 373;

[2] Kalbos dalių sutrumpinimai kaip DŽ$_{6e}$.

LKG II 335; LKŽ$_e$); *pavargęs* – bdv. (MLKŽ 2000) ir dlv. (LKG II 335; LKŽ$_e$); *suaugęs* – bdv. (LKŽ$_e$; MLKŽ 2000) ir dlv. (DŽ$_{6e}$; DLKG 370; LKG II 335).

Galbūt tam tikra išeitis *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* rengėjams būtų žymėti šiuos žodžius keliais būdais. Tokius, kurie jau yra tvirtai užėmę daiktavardžio pozicijas, reikėtų taip ir vadinti, taigi *laukiamasis*, *miegamasis*, *mylimasis*, *pėsčiasis*, *tikintysis* būtų daiktavardžiai. Žodžiai *valgomasis* (junginyje *valgomasis grybas*), *gyvenamasis* (junginyje *gyvenamasis namas*) galėtų būti laikomi būdvardžiais, bet skliausteliuose ar kaip kitaip būtų nurodoma, kad jie turi dalyvio formą ar kilę iš dalyvio, pavyzdžiui, *gyvenamasis* bdv. (dlv.)[3]. Subūdvardėję dalyviai, išlaikę tipiškas dalyvių galūnes *-ęs*, *-usi* (tokie kaip *apsiniaukęs*, *miręs*) pateiktini atskirais straipsniais ir žymėtini dalyvio pažyma. Iškelti atskirais straipsniais, o ne palikti juos veiksmažodžių lizduose reikėtų todėl, kad jie ne tik būdvardiškai vartojami, bet ir turi sinonimus bei antonimus, dažniausiai priklausančius būdvardžių klasei (plg.: *apsiniaukęs oras* – *debesuotas*, *niūrus* ar *giedras oras*; *mirusi senelė* – *nebegyva* ar *gyva senelė*). Turbūt reikėtų išskirti dar vieną grupelę, kuriai priklausytų žodžiai, užimantys daiktavardžio ar būdvardžio poziciją, bet nepriskirtini šioms kalbos dalims – tarkim, pažymys *dešimt* (*Gavau dešimt*). *Dešimt* yra skaitvardis, bet šiuo atveju jis vartojamas daiktavardiškai. Tada galbūt taip ir reikėtų žymėti – tai skaitvardis, bet vartojamas kaip daiktavardis.

Kalbant apie kalbos kultūros ir terminijos dalykus (kurie, beje, žodyne labai susipina), reikia pasakyti, kad problemų kyla ir dėl sisteminių dalykų, ir pavieniais atvejais. Yra daugybė įprastų, kasdienių realijų pavadinimų, kurie šiaip jau turėtų patekti į norminamąjį, visuomenei skirtą žodyną, tačiau yra dar nesunorminti arba nenusistovėjusi jų vartosena, siūlomi keli variantai ir neaišku, kuris iš jų dar prigis bendrinėje kalboje. Pavyzdžiui, kai kurie drabužių pavadinimai: **leginsai* vadintini *tamprėmis* arba *timpėmis*, **džeginsai* – *džinsinėmis tamprėmis*, *tampdžinsiais* arba *timpdžinsiais*, **treginsai* – *tampkelnėmis* arba *timpkelnėmis*, **bodis* siūlomas vadinti *glaustinuke*, *glaustine*

[3] Panašiai elgiamasi šiame straipsnyje nuolat minimame šaltinyje MLKŽ 2000.

(VLKK KB), bet atrodo, kad plinta dar ir kitas lietuviškas **bodžio* atitikmuo – *smėlinukas*, tiesa, jis reiškia ką kitą negu *glaustinukė* ar *glaustinė*[4]. Arba keli kulinarijos terminai: *kuskusas*, *lazanija*, *liuliakebabas*, *rizotas*. Šie žodžiai dabar jau traktuojami kaip teiktini, bet siūlomi ir jų lietuviški atitikmenys. Pavyzdžiui, ***kuskusas*** arba *manų kruopainiai (su mėsos ar kitu padažu), afrikietiški manų kruopainiai, kvietinių kruopų troškinys*; ***lazanija*** arba *lakštiniai, itališki lakštiniai, lakštinių apkepas, lakštinių sluoksninys, skryliai*; ***liuliakebabas*** arba *ant iešmo keptos dešrelės, ant iešmo keptos marinuotos avienos dešrelės*; ***rizotas*** arba *daugiaryžis, daugiaryžis apkepas, ryžiai su įvairiomis daržovėmis, virtų ryžių užvalgis (su mėsa, daržovėmis, aštriaisiais prieskoniais), aitrusis ryžių ir mėsos troškinys su daržovėmis, ryžių apkepas* (VLKK KB; Šiupinienė 2005: 35). BŽ visų įmanomų variantų įdėti negalima, tai tik dirbtinai išpūstų tekstą ir klaidintų vartotoją. Be to, ar tai tikrai geri atitikmenys? Gal tik bandymas apibrėžti, paaiškinti svetimžodį? Juk atitikmuo turi būti tikslus ir lakoniškas, kitaip niekas jo nevartos. *Lazanija* nėra *skrylis*, *rizotas* nėra paprastas *ryžių apkepas*. Ir vargu, ar kas sakys „Valgiau *virtų ryžių užvalgį su mėsa, daržovėmis, aštriaisiais prieskoniais*“, užuot sakęs „Valgiau *rizotą*“.

Kartais jau sunorminti dalykai kelia tam tikrų abejonių. Pavyzdžiui, grupelė būdvardžių su priesaga *-iškas*, *-iška*. VLKK KB yra toks įrašas: „Būdvardžius su priesaga **-iškas, -iška** geriau vesti ne tiesiogiai iš vietovardžių, o iš vedinio – gyventojų pavadinimų, taigi *latvis* (: Latvija), *kinas* (: Kinija), *rusas* (: Rusija) – tai **latviškas**, -a, **kiniškas**, -a, **rusiškas**, -a; ir jei *kolumbietis* (: Kolumbija), *korėjietis* (: Korėja), *namibietis* (: Namibija) – tai **kolumbietiškas**, -a, **korėjietiškas**, -a, **namibietiškas**, -a. Būdvardžiai su šia priesaga reiškia ypatybę, būdingą pagrindiniu žodžiu reiškiamam daiktui (pvz., *korėjietiškas* 'toks kaip korėjiečių')“. Tačiau ne visi tokio tipo vediniai siejami su gyventojų pavadinimais, kai kurie – kaip tik su vietovardžiu, ir tokie būdvardžiai turi reikšmę 'tam tikrai šaliai būdingas, toje šalyje gaminamas, randamas ir pan.'. Ir iš tiesų vartosenoje greta *azerbaidžanietiškų dujų*,

[4] *Glaustinukė* yra moteriškas drabužis, o *smėlinukas* – kūdikio drabužėlis, plg. Tamaševičius 2007: 125–126.

čilietiško vyno, iranietiškos naftos, kanadietiško kraštovaizdžio, kolumbietiškos kavos randame ir *azerbaidžaniškas dujas, čilišką vyną, iranišką naftą, kanadišką kraštovaizdį, kolumbišką kavą*. Antrieji variantai tikrai retesni už pirmuosius, bet vargu ar galima teigti, kad jie prastesni, juk tai visiškai taisyklingos darybos žodžiai.

Atskirai aptartini keletas naujųjų sūrių pavadinimų ir su jais susijusių problemų. VLKK KB ir Europos terminų žodyne *Eurovoc* teigiama, kad sūris, kurio angliškas pavadinimas yra *Sbrinz*, adaptuotinas kaip *brinza*. Tačiau *brinza* yra minkštas Vidurio Europos šalių avių pieno sūris, kurio angliškas atitikmuo ir yra *Brinza*, o tas *Sbrinz* yra kietas šveicariškas karvių pieno sūris. Tai du skirtingi sūriai, todėl jų vienodai vadinti negalima. Vadinasi, BŽ šio sūrio pavadinimas bus ne toks, kaip rekomenduoja VLKK KB ar *Eurovoc*. Pastaruosiuose šaltiniuose randame ir sūrių pavadinimus *kulomjeras, livaras, gouda, griujeris, pontlevekas, senmarselinas*. Tačiau šie sūriai kilę iš vietovių, kurių pavadinimai žodyne *Pasaulio vietovardžiai. Europa* sunorminti kiek kitaip. Paprastai sūrio ir vietovardžio, su kuriuo jis siejamas, pavadinimai sutampa, plg. *apencelis*: *Apencelis*, *čederis*: *Čederis*, *edamas*: *Edamas*, *stiltonas*: *Stiltonas* ir pan. (plg. VLKK KB; PVE 2006). Todėl ir minėtųjų sūrių pavadinimai turėtų būti *kulomjė, livaro, griujeras, ponlevekas, senmarselenas*[5].

Problemiški ir kai kurie kiti pavieniai žodžiai. Pavyzdžiui, *ekipuotė*. Štai kaip šį žodį apibrėžia lietuviški tarptautinių žodžių žodynai ir *Visuotinė lietuvių enciklopedija*: 'apranga ir kt. manta, pagaminta kariams, sportininkams, ekspedicijų dalyviams ir kt.' (Interleksis 2003); 'aprengimas, aprūpinimas reikiama manta; apranga ir kiti reikmenys (VVTŽŽ 2003); '1. Apranga ir kt. manta, specialiai pagaminta kariams ar kar. vienetams <...>, sportininkams, ekspedicijos dalyviams, alpinistams ir kitiems, veikiantiems išskirtinėmis sąlygomis. 2. Visi daugiakarčio naudojimo reikmenys kariui ar kar. vienetui aprūpinti' (VLE V 2004: 377). Atrodytų, kad tai visai tinkami *ekipuotės* apibūdinimai, panašiai šį žodį būtų linkę apibrėžti ir BŽ rengėjai. Tačiau VLKK KB

[5] Šiuo metu išleista straipsnio autorės ir J. Girčienės knygelė *Sūrių pavadinimai. Vartosena. Norma. Žodynėlis*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010. Ten šie nelygumai ištaisyti.

yra toks įrašas: „Kalbant apie specialią sportininko aprangą, apavą, asmeninį inventorių, tinkamas terminas ne *ekipuotė*, o *apsauginė apranga*." Dar plg. LRTB informaciją: *ekipuotė* – statusas: neteiktinas, sritis: Kūno kultūra ir sportas, ryšiai: žiūrėk – *sporto apranga*[6]. Iš LRTB medžiagos aiškėja, kad ekipuotė yra speciali **karių** apranga, plg.: „Individualus kario inventorius – tai individualusis ginklas, kario apranga, asmeniniai daiktai (kuprinė, šalmas, diržai, dėtuvės ir kt.), dujokaukė, individualiosios odos apsaugos priemonės ir kt."[7] Vadinasi, ekipuotė sportininkams lyg ir netinkama. Tačiau tame pačiame VLKK KB yra ir kitas įrašas: „*hidrokostiumas* – lengvoji narų **ekipuotė**, kurią sudaro šalmas, marškiniai su pirštinėmis (arba be jų) ir kelnės su botais." Pagal tokius įrašus lyg galima būtų spręsti, kad kario naro hidrokostiumas gali būti vadinamas ekipuote, o sportininko naro – jau nebe. Taip, žinoma, neturėtų būti.

Žodis *kapišonas* KaPa L ir VLKK KB vertinamas kaip vengtinas, siūloma keisti *gobtuvu*. LRTB[8] jo statusas yra teiktinas, jis laikomas *gobtuvo* sinonimu, tiesa, šalutiniu variantu. Tad ar traukti šį žodį į *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną?*

Žodžiai *drabužininkas* ir *rūbininkas*. VLKK KB yra įrašas: „Nors žodis *rūbininkas* teikiamas el. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne" (Vilnius, 2003), geriau vartoti lietuvišką žodį *drabužininkas*." Tačiau nuolat atnaujinamame *Lietuvos profesijų klasifikatoriuje*[9], kurį, beje,

[6] LRTB šaltinis: *Sporto terminų žodynas* 1. *Aiškinamasis žodynas. Angliški, vokiški, rusiški terminų atitikmenys. Būtiniausios žinios*, 2-asis patais. ir papild. leid., parengė S. Stonkus, Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija, 2002.

[7] LRTB šaltinis: Petras Algirdas Čiočys, Jurgis Janukevičius, Edvardas Jasiulionis [et al.]. *Enciklopedinis karybos žodynas* (redaktorių kolegija: vyr. redaktorius Zenonas Kulys [et al.]), Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008.

[8] LRTB šaltinis: R. Čiukas, J. Katunskis, A. Kaulakienė ir kt. *Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas: su vokiečių, anglų, prancūzų ir rusų kalbų atitikmenimis*, Kaunas: Technologija, 2001.

[9] LPK yra nuolat atnaujinamas, atsižvelgiant į naujų profesijų poreikį. 2007 m. išleistas 2-asis pataisytas ir papildytas LPK leidimas, remiantis tarptautiniu standartu ISCO-88. LPK pateikiama tarptautiniu mastu pripažinta profesijos sąvoka, kurioje profesija siejama su darbu, atliekamu vieno asmens, http://www.darborinka.lt/mod/klasifikatorius/.

2002 m. yra aprobavęs Lietuvių kalbos institutas, prie *drabužininko* randamas toks jo apibūdinimas: „Asmuo, kuris tvarko, pritaiko ar taiso aktorių kostiumus. Rengia, perdaro ir taiso teatro ir kino filmų aktorių kostiumus ir aksesuarus. Užtikrina drabužių saugojimą, vežimą ir pakavimą. Tvarko jų apskaitos dokumentus ir teikia pasiūlymus dėl naujų pirkimo. Drabužininkas dažniausiai dirba teatruose, televizijos ir kino studijose, drabužių demonstravimo įstaigose ir kitose vietose. Kartais drabužininko veiklos sritis gali sutapti su siuvėjo, nes drabužininkui gali tekti dirbti su tokiais įrankiais kaip, pavyzdžiui, lygintuvas, adata, ir siūlais, siuvamąja mašina“[10].

Taigi *rūbininkas* ir *drabužininkas* nėra tas pats. Žinoma, galima kalbėti apie antrąją *drabužininko* reikšmę, bet ar yra prasmė iš vartosenos stumti seniausiai įsigalėjusį *rūbininką*? Todėl BŽ šie žodžiai, matyt, bus pateikiami kaip lygiaverčiai variantai, tik *rūbininkas* turės vieną reikšmę, o *drabužininkas* – dvi.

Kaip žodynininkams reikėtų vertinti žodį *displėjus*, ar traukti jį į BŽ? Palyginkime du norminamuosius šaltinius. KaPa L: ***displėjus*** svet. ntk. = inform. 1. vaizduoklis; 2. ekranas. Ir štai kaip žodis *displėjus* vertinamas LRTB esančiuose žodynuose[11]: ***displėjus*** – statusas: teiktinas, sritis: gynyba, apibrėžtis: (kompiuterija) ekraninis pultas informacijai (skaitmenimis, raidėmis, grafikais, vaizdais) įvesti į kompiuterinę sistemą ir iš jos išvesti (stebėti ekrane); ***displėjus*** – statusas: teiktinas, sritis: švietimas ir mokslas, mokslas ir studijos, technologijos mokslai, automatika, ryšiai: žiūrėk *vaizduoklis*[12].

Panaši situacija susiklostė ir su žodžiu *rubrika*. Tarptautinių žodžių žodynuose (Interleksis 2003; VVTŽŽ 2003) jis teikiamas, tiesa, šie šaltiniai nelaikomi norminamaisiais. Valstybinės lietuvių kalbos ko-

[10] Žr. http://82.135.219.213/mod/klasifikatorius/profesijos_inc.php?kodas=743322.

[11] LRTB šaltinis: Petras Algirdas Čiočys, Jurgis Janukevičius, Edvardas Jasiulionis [et al.]. *Enciklopedinis karybos žodynas* (redaktorių kolegija: vyriausiasis redaktorius Zenonas Kulys [et al.]), Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008.

[12] LRTB šaltinis: Vilius Antanas Geleževičius, Angelė Kaulakienė, Stanislovas Marcinkevičius [et al.]. *Automatikos terminų žodynas*, Vilnius: Technika, 2004.

misijos apsvarstytame leidinyje KaPa L, žodis jau traktuojamas kaip vengtinas, plg. ***rubrika*** svet. vngt. – 1. antraštė; 2. skyrelis. Tačiau tos pačios VLKK KB yra įrašas: „Ar taisyklingas sakinys „Po kokia rubrika dėsime šį straipsnį"? Netaisyklingas. *Po kokia rubrika* (taisoma: *Su kokia rubrika, antrašte) dėsime šį straipsnį.*" Vadinasi, šiame šaltinyje pats žodis *rubrika* vertinamas kaip teiktinas.

Arba, tarkim, žodžiai *džiovykla* ir *džiovyklė*. Žodynininkui reikia apibrėžti, kuo jie skiriasi. Iš vartosenos tą skirtumą maždaug galima nustatyti. Tačiau dar reikia pasitikrinti, kas apie šiuos žodžius rašoma oficialiuose, aprobuotuose šaltiniuose. LRTB yra ir *džiovykla*, ir *džiovyklė*. Deja, informacija apie šiuos terminus suglumina: ta pati realija tik skirtinguose leidiniuose vadinama *būgnine džiovykle* ir *būgnine džiovykla*, *kamerine džiovykle* ir *kamerine džiovykla* ir pan.[13] Kaip tada žodynininkui bendrinės kalbos, ne specifinės leksikos, žodyne apibrėžti šias sąvokas?

DŽ$_{6e}$ *deleguoti* reikšmė yra 'siųsti delegatu, įgaliotiniu, atstovu'. Vartosena rodo, kad pastaruoju metu plečiasi šio žodžio ir jo vedinių reikšmė. Tą plitimą kalbininkai bando stabdyti. Citata iš VLKK KB: „Ar taisyklingi junginiai „**deleguoti funkcijas**", „**deleguoti teisės aktus**"? Ne, netaisyklingi. **Deleguoti** reiškia ką nors siųsti delegatu, įgaliotiniu, atstovu, pvz.: *Delegavo ministerijos atstovą į konferenciją.* Šis veiksmažodis nevartotinas su žodžiais, **nereiškiančiais asmens** (paryškinta ir pabraukta D. L.), todėl **funkcijos, teisės, pareigos, įgaliojimai, dokumentai, teisės aktai (direktyvos, reglamentai)** ne *deleguojami*, o **perduodami, suteikiami** ar pan. Taigi minėtos reikšmės klaidos taisytinos: *Civilinė sauga yra savivaldybei valstybės deleguota* (taisoma: **perduota**) *funkcija*; *Instituto direktorius ir jo pavaduotojai gali kai kurias teises deleguoti* (taisoma: **suteikti, perduoti**)

[13] LRTB šaltinis: *Aiškinamasis medienos terminų žodynas: (terminai rusų, vokiečių, anglų kalbomis).* [Ats. redaktorius Bronislovas Papreckis], 2-asis patais. ir papild. leid., Kaunas: Technologija, 1998; P. Švenčianas, A. Adomavičius, K. Buinevičius ... [et al.]. *Aiškinamasis šiluminės ir branduolinės technikos terminų žodynas*, Kaunas: Technologija, 2004; R. Čiukas, J. Katunskis, A. Kaulakienė ir kt. *Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas: su vokiečių, anglų, prancūzų ir rusų kalbų atitikmenimis*, Kaunas: Technologija, 2001.

skyrių vedėjams ar pan. Minėtina, kad valstybės savivaldybėms perduotos funkcijos, iki 2000 m. galiojusiame Vietos savivaldos įstatyme vadintos *deleguotosiomis funkcijomis*, nuo 2000 m. Vietos savivaldos įstatymo pakeitimo įstatyme (Žin., 2000, Nr. 91-2832) vadinamos **valstybinėmis (perduotomis savivaldybėms) funkcijomis.**" Tačiau LRTB *delegavimas*, kuris laikomas teiktinu terminu, apibrėžiamas taip: „atsakomybės perdavimas iš viršaus į apačią"[14]. Taigi jokio asmens čia jau nebelieka. Ir vėl kyla klausimas – kuriuo norminiu šaltiniu remtis BŽ rengėjams?

Kai kuriuose norminamuosiuose ir kituose šaltiniuose (VLKK KB; Šiupinienė 2005: 43; Interleksis 2003) teigiama, kad tam tikros duonos pavadinimas *pita* yra geras žodis, bet ši duona galėtų būti vadinama tiesiog *sirų duona* arba *sirų duonute*. Tačiau pavarčius užsienio kalbų žodynus ir enciklopedijas paaiškėja, kad tokia duonos rūšis paplitusi daugelyje Artimųjų Rytų šalių ir aplink jas, net ir pavadinimas tas pats. Todėl priskirti ją vien sirams būtų neteisinga. Į BŽ bus traukiama tik *pita*.

Čia aptartos tik kelios problemos, bet jų, žinoma, yra daug daugiau ir, matyt, ne visas žodyno rengėjams pavyks išspręsti.

Literatūra ir šaltiniai

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas).

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

$DŽ_{6e}$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis leidimas. Vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

Eurovoc – Europos Sąjungos terminų žodynas *Eurovoc*. – http://www3.lrs.lt/pls/ev/ev.main.

Google – http://www.google.lt/.

Interleksis 2003 – *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas Interleksis*, Vilnius: Alma littera, Fotonija.

KaPa L – Mikulėnienė D. *Kalbos patarimai* 4. *Leksika: skolinių vartojimas (L 1)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Liutkevičienė D. 2006: *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Siekiamybė ir realybė. – *Leksikografija ir lek-*

[14] LRTB šaltinis: B. Martinkus, B. Neverauskas, A. Sakalas [et al.]. *Aiškinamasis įmonės vadybos terminų žodynas*, Kaunas: Technologija, 2000.

sikologija 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–18.

LKG I–II – *Lietuvių kalbos gramatika* 1–2. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1965–1971.

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

LPK – *Lietuvos profesijų klasifikatorius*. – http://www.hi.lt/content/prof_lig_klas.html. http://209.85.135.132/search?q=cache:M9JLqRw_9m4J:213.197.179.229/mod/klasifikatorius/prof_list_inc.php%3Fkodas%3D7+lietuvos+profesij%C5%B3+klasifikatorius+drabu%C5%BEinikas&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt.

LRTB – Lietuvos Respublikos terminų bankas. – http://terminai.vlkk.lt:10001/pls/tb/tb.view_help?p_page_no=1.

MLKŽ 2000 – Norkaitienė M., Šepetytė R., Šimėnaitė Z. *Mokomasis lietuvių kalbos žodynas*. Red. R. Šepetytė, Vilnius: Baltos lankos.

PVE 2006 – *Pasaulio vietovardžiai. Europa*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Šiupinienė A. 2005: *Į pagalbą valgiaraščių tvarkytojams*, Vilnius: Ciklonas.

Tamaševičius G. 2007: Naujųjų skolinių kodifikacijos paveikumas interneto diskusijų forumuose. – *Kalbos kultūra* 80, 123-130.

Valeckienė A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

VDU T – Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centre parengtas lietuvių kalbos tekstynas. – http://donelaitis.vdu.lt/main.php?id=4&nr=1_1.

VLE V 2004 – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 5, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

VLKK KB – Valstybinės lietuvių kalbos komisijos konsultacijų bankas. – http://www.vlkk.lt/konsultacijos.

VVTŽŽ 2003 – Vaitkevičiūtė V. *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas, Fotonija.

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Summary

The current article deals with the fields causing many problems for the compilers of *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (*The Dictionary of the Standard Lithuanian Language*): certain grammatical issues and phenomena of language usage and terminology.

In *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* an indication of the part of speech is added to all entries. It is not so simple. Some derivatives formed with

the suffix *-uolis*, *-ė*, *-oklis*, *-ė*, *-uoklis*, *-ė* are considered as both nouns and adjectives in the grammars of the Lithuanian language. The compilers of *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* are inclined to consider the derivatives of this type as nouns only. Their argument is quite clear: any material that could prove the usage of such words as not only nouns, but also adjectives, could not be found.

Quite often the indication of the part of speech with adjectivized or substantivized participles and substantivized adjectives is problematic. In various sources (grammars and dictionaries) they are marked differently. Perhaps the compilers of *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* could find a solution to this problem by marking such words in several ways. The words which have become firmly established as nouns should be called nouns; thus *tikintysis*, *pėsčiasis*, *miegamasis*, *laukiamasis* would be nouns. The words *valgomasis* (in the phrase *valgomasis grybas*), *gyvenamasis* (in the phrase *gyvenamasis namas*) could be regarded as adjectives, but with an indication in brackets or otherwise that they have a participial form or are derived from a participle, e.g. *gyvenamasis* bdv. (dlv.). Adjectivized participles, which have retained the typical participial endings *-ęs*, *-usi* (such as *apsiniaukęs*, *miręs*), should be presented in separate entries and marked as participles.

The paper further discusses some problematic issues of the language usage and terminology whose explanation varies in prescriptive sources.

Danutė Liutkevičienė, Gertrūda Naktinienė, Klementina Vosylytė
Lietuvių kalbos institutas

Veiksmažodžiai ir jų abstraktai *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*

Šioje publikacijoje aptariamas veiksmažodžių ir jų abstraktų pateikimas rengiamame *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau – BŽ).

1. VEIKSMAŽODŽIŲ ANTRAŠTINE FORMA, kaip įprasta žodynuose, eina bendratis, po jos pateikiamos esamojo ir būtojo kartinio laiko trečiojo asmens formos. Žodyne aiškumo sumetimais atsisakyta tildės ženklo, atstojančio žodžio dalį. Toks pateikimas yra aiškesnis ir patogesnis.

BŽ antraštiniai veiksmažodžiai ir po jų duodamos formos yra kirčiuojamos, pvz.: **čiulbėti,** *čiùlba, čiulbėjo*; dvejopai kirčiuojamų veiksmažodžių pagrindinis (teiktinesnis) kirčiavimo variantas iškeliamas į pirmą vietą, pvz.: **dáilinti,** *dáilina, dáilino* vksm., **daĩlinti,** *daĩlina, daĩlino.* Svarbus BŽ skirtumas nuo $DŽ_{6e}$ ir $LKŽ_{e}$ yra tas, kad iliustraciniuose pavyzdžiuose kirčiuojami visi žodžiai, ne tik antraštinis. Remiamasi naujais akcentologijos veikalais (Kavaliauskas 2000; BLKKŽ). Valstybinės lietuvių kalbos komisijos kirčiavimo pakomisėje buvo tikslinamas veiksmažodžių (ypač kai kurių variantų) kirčiavimas, pvz., $DŽ_{6e}$ buvo *beřti, peřti, sveřti*, o BŽ yra *beřti, bérti, peřti, pérti, sveřti, svérti*; $DŽ_{6e}$ buvo *margúoti, mařguoti, snũduriuoti, lũkuriuoti*; BŽ yra *margúoti, snũduriuoti, snūduriúoti, lũkuriuoti, lūkuriúoti* ir kt. (apie priesaginių veiksmažodžių kirčiavimo norminimą plačiau žr. Kavaliauskas 2005).

2. ATSKIRAIS STRAIPSNIAIS pagal abėcėlę pateikiami:

1) priešdėliniai veiksmažodžiai;

2) du vienodos reikšmės, bet turintys skirtingas priesagas veiksmažodžiai, pavyzdžiui, **pakšėti** ir **pakšnoti** ($DŽ_{6e}$, kitaip negu $DŽ_{3}$, jau pateikti atskirais straipsniais);

3) veiksmažodžiai, kurių šaknis skiriasi ilguoju ir trumpuoju balsiu, pavyzdžiui, **krivuliúoti** ir **kryvuliúoti** (DŽ$_{6e}$ – viename straipsnyje), **pikšė́ti** ir **pykšė́ti, pipsė́ti** ir **pypsė́ti** (variantų su ilguoju balsiu reikšmių aiškinimas turi atspindėti veiksmo intensyvumą);

4) veiksmažodžiai su priebalsių samplaikomis *šk* ir *kš* (šio tipo variantai pagal vartojimo dažnumą nurodomi į pagrindinį žodį), pvz.:

trakšė́ti, *tràkši, trakšė́jo* vksm. TRAŠKĖTI;
traškė́ti, *trãška, traškė́jo* vksm. braškėti, treškėti;
triokšė́ti, *triókši, triokšė́jo* vksm. TRIOŠKĖTI;
trioškė́ti, *trióška, trioškė́jo* vksm. braškėti, traškėti;

5) sangrąžiniai veiksmažodžiai, kurie neturi nesangrąžinių atitikmenų, pvz.: **džiaũgtis,** *džiaũgiasi, džiaũgėsi;* **juõktis,** *juõkiasi, juõkėsi;*

6) supletyvinės veiksmažodžių formos (knyginiame žodyno variante taip yra patogiau jas susirasti), pvz.:

yrà vksm. esam. žr. būti;
ẽsti vksm. esam. žr. būti;

7) subūdvardėję veikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviai su galūnėmis *-ęs, -usi* (žymimi pažyma dlv.), pvz.: **suáugęs, suáugusi** dlv., **pasiléidęs, pasiléidusi** dlv. Kiti subūdvardėję dalyviai pateikiami kaip būdvardžiai (žymimi pažyma bdv.), pvz.: **gimtas, gimtà** bdv., **miřtinas, mirtinà** bdv., **tiñkamas, tinkamà** bdv. Sudaiktavardėję įvardžiuotiniai dalyviai pateikiami kaip daiktavardžiai (žymimi pažyma dkt.), pvz.: **tìkintysis, tìkinčioji** dkt., **válgomasis, válgomojo** dkt., **valgomàsis, válgomojo** (išsamiau apie subūdvardėjusių ir sudaiktavardėjusių dalyvių pateikimo bei žymėjimo problemas žr. D. Liutkevičienės straipsnį šiame rinkinyje);

8) homonimai ir homografai, pvz.:

lýdyti[1], *lýdo, lýdė* vksm. (ką) lietuje laikyti, leisti sulyti: *Kám lýdai drabužiùs?!*

lýdyti[2], *lýdo, lýdė* vksm. (ką, kame) kaitinant daryti skystą: *Metãlą lýdo lýdomosiose krósnyse.*

3. ATSKIRU STRAIPSNIU NEDEDAMI:

1) sangrąžiniai veiksmažodžiai, kurių leksinė reikšmė sutampa su atitinkamo nesangrąžinio veiksmažodžio leksine reikšme ir kurie tesiskiria nuo nesangrąžinių veiksmažodžių gramatine reikšme, t. y. terodo veiksmo kryptį į patį veikėją ar težymi jo sau pačiam taikomą veiksmą (jie pateikiami prie nesangrąžinių veiksmažodžių po stataus brūkšnelio (|) ir pažymos sngr.);

2) sangrąžiniai veiksmažodžiai, kurie skiriasi kuria nors leksine reikšme nuo nesangrąžinių (jie pateikiami atskira reikšme);

3) dalyviai (ir reikiamybės dalyviai, pavyzdžiui, *atmiñtinas*, *bártinas*, *peĩktinas*, *taisýtinas*, išskyrus tuos dalyvius, kurie yra subūdvardėję ar sudaiktavardėję), padalyviai (jie pateikiami su sakiniais kaip veiksmažodžių iliustracija);

4) gramatinės formos, vartojamos kaip įterptiniai žodžiai ar reiškiančios modalumą (jos pateikiamos atitinkamų veiksmažodžių straipsniuose atskira reikšme, o jų gramatinė forma apibūdinama nuosakos, laiko, asmens pažymomis po jų pridedant pažymas įterpt. ar modal.), pvz.:

bū́ti, *yrà (bũna, bũva, ẽsti), bùvo* vksm. <...> **10.** būt. dažn. 3 asm. įterpt. reiškiant praeityje kartotą veiksmą: *Šiẽną pjáunant, bū́davo, výrai kad tráukia daĩną. Bū́davo, visùs iki ãšarų juõkindavau.*

matýti, *mãto, mãtė* vksm. <...> **7.** tar. 2 asm. įterp. reiškiant nusistebėjimą: *Ir tù matýtum, kaip sveĩkas žmogùs gùli, tik nekvėpúoja. Kad tù matýtum, kai pakìlo vė́jas, kad pradė́jo vartýti kùpetas, medžiùs.* **8.** esam. 2 asm. įterpt. mat, štai: *Tai mataĩ, dabar̃ kitì vaikaĩ, kitì laikaĩ, ką̃ tù besuvaikýsi. Mataĩ, sótus álkano neužjaũčia* (flk.). **9.** bndr. įterpt., modal. turbūt, tikriausiai: *Laščiója, vakarė̃, matýti, pradẽs kaip reĩkiant lýti. Nebežìno, matýt, kur važiúoti, kad stàbtelėjo.*

4. GRAMATINĖS VEIKSMAŽODŽIO PAŽYMOS.

BŽ kalbos dalis (vksm.) nurodoma prie visų veiksmažodžių.

Antraštinių sangrąžinių veiksmažodžių dar pridedama pažyma sngr., pvz.: **džiaũgtis,** *džiaũgiasi, džiaũgėsi* vksm. sngr.

Jei sangrąžinis veiksmažodis nuo nesangrąžinio skiriasi tik gramatine reikšme ir yra pateikiamas prie nesangrąžinio veiksmažodžio ku-

rios nors reikšmės, tuomet po stataus brūkšnelio rašoma pažyma sngr. (jei yra, ir sintaksinio junglumo pažymos) ir po dvitaškio pateikiami vartojimo pavyzdžiai, pvz.:

išmuĩlinti, *išmuĩlina, išmuĩlino* vksm. (ką) ištrinti muilu; išmuiluoti: *Geraĩ išmuĩlink rankàs.* | sngr. (kame): *Pirtyjè geraĩ išsimuĩlinau.* | sngr. (ką): *Išsimuĩlink gálvą.*

Jei sangrąžinis veiksmažodis nuo nesangrąžinio skiriasi tik leksinės reikšmės atspalviu ir yra pateikiamas prie nesangrąžinio veiksmažodžio kurios nors reikšmės, tuomet po stataus brūkšnelio rašoma pažyma sngr. (jei yra, ir sintaksinio junglumo pažymos) ir pateikiamas reikšmės atspalvio aiškinimas. Pvz.:

kūrénti, *kūrẽna, kūrẽno* vksm. **1.** (ką) kurą deginant kaitinti, šildyti: *Žiẽmą krósnį dažnaĩ kūrẽname.* | neig. (ko): *Krósnies nekūrẽname, tik kai kadà pérkuriame.* **2.** (ką) kurstyti (ugnį): *Netolì tvárto vaikaĩ kūrẽno ùgnį, ir užsìdegė tvártas.* | sngr. (kame) kurstomam degti: *Troboj̃è kūrẽnosi ugnẽlė.*

Sangrąžinių veiksmažodžių, kurie skiriasi leksine reikšme nuo nesangrąžinių ir kurie yra pateikiami atskira reikšme, po reikšmės numerio rašoma pažyma sngr. ir reikšmės aiškinimas. Pvz.:

karščiúoti, *karščiúoja, karščiãvo* vksm. **1.** turėti karščio: *Ligónis karščiúoja.* **2.** sngr. labai jaudinantis, nerimaujant neapgalvotai elgtis, ką daryti, skubėti: *Nesikarščiúok, kalbėk ramiaĩ.*

BŽ sistemingai žymima veiksmažodžių beasmenė vartosena. Jei veiksmažodis žymi veiksmą ar būseną, kuri nesiejama su jokiu veikėju, tuomet po kalbos dalies pažymos, po atitinkamos reikšmės numerio ar po stataus brūkšnelio rašoma pažyma beasm., pvz.:

pustýti, *pùsto, pùstė* vksm. **1.** (ką) nešioti (sniegą, smėlį ir pan.): *Véjas praaĩdė plóną dirvóžemio slúoksnį ir ẽmė pustýti senųjų kõpų smẽlį.* | beasm.: *Rytój snìgs ir pustỹs. Vãkar šãlo ir pùstė.* | beasm. (ką): *Nãktį, matýt, pùstė sniẽgą, kad keliùs užpùstė.*

témti, *témsta, tẽmo* vksm. **1.** beasm. darytis tamsu, eiti tamsyn: *Jaũ témsta. Sugrįžome témstant.*

Bene pagrindinė ir svarbiausia veiksmažodžių pateikimo naujovė BŽ yra sintaksinio junglumo (valentingumo) žymėjimas. Pamatą tokiam apsisprendimui ir pasiryžimui sudaro Nijolės Sližienės *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* (Sližienė 1994, 1998, 2004). Junglumas BŽ žymimas klausiamojo įvardžio *kas* linksniais (be prielinksnio ar su prielinksniu). Tokio žymėjimo precendentas jau buvo Mildos Norkaitienės, Ritutės Šepetytės, Zitos Šimėnaitės *Mokomajame lietuvių kalbos žodyne* (MLKŽ). Tačiau BŽ rengimo principai, pobūdis ir apimtis verčia daugelį junglumo faktų kaupti, nagrinėti patiems ir spręsti, ar tam tikri junginiai yra taisyklingi ir pakankamai paplitę bendrinėje kalboje, kad būtų pateikti norminamajame žodyne.

Kita nemaža problema yra būtinojo ir fakultatyviojo junglumo skyrimas. Jei bus dedami tik pagrindiniai vartosenos atvejai, skaitytojas gali manyti, kad nepatekę į žodyną junginiai yra nevartotini. BŽ rengėjai kol kas nėra nusprendę tokiame bendro pobūdžio žodyne skirti būtinuosius valentingumo narius nuo fakultatyviųjų (plačiau žr. Liutkevičienė 2006: 16). Stengiamasi žymėti ir pagrindinį valdymą, ir šalutinį, jei yra paplitusių taisyklingų tokios vartosenos pavyzdžių. Jei pavyzdžių nerandama, vadinasi, toks junglumas nėra labai būdingas.

Kadangi beveik visi sakiniai, išskyrus beasmenius, turi subjektą, atsakantį į klausimą *kas?*, veiksmo subjektas pažyma (kas) nenurodomas.

Vienareikšmio veiksmažodžio sintaksinį junglumą žyminčios pažymos eina po kalbos dalies pažymos vksm.; jei yra pažymos sngr. ar beasm. – po jų. Pvz.:

balsúoti, *balsúoja, balsãvo* vksm. (dėl ko, ką, prieš ką, už ką) per rinkimus ar šiaip ką kolektyviai sprendžiant atiduoti balsą, reikšti nuomonę balsu (biuleteniu) ar pakeliant ranką: *Deputãtai balsãvo dėl sutartiẽs ratifikãvimo. Šiañdien balsúosime nutarìmo projèktą. Dù žmónės balsãvo prieš jõ pasiūlymą. Kàs balsúoja už taĩ, kad leidinỹs būtų patvìrtintas spáusdinti?*

Dvireikšmio ar daugiareikšmio veiksmažodžio sintaksinio junglumo pažymos rašomos po kiekvienos reikšmės numerio. Jei prie kurios nors veiksmažodžio reikšmės pateikiamas reikšmės atspalvis, tuomet šios pažymos rašomos po stataus brūkšnelio prieš reikšmės atspalvio aiškinimą. Pvz.:

raũsvinti, *raũsvina, raũsvino* vksm. (ką) daryti rausvą, rausvesnį: *Saulėlydis raũsvina dẽbesis.* | (ką, kuo) rausvai dažyti: *Gaĩvą šeimininkės raũsvina úogų sùltimis.* | sngr. (ką, kuo): *Móterys skrúostus raũsvinasi skaistalaĩs.*

Tranzityviųjų veiksmažodžių, be sintaksinio junglumo pažymos (ką), jei yra vartojimo pavyzdžių, žymima ir dalies kilmininko pažyma (ko). Pvz.:

gáuti, *gáuna, gãvo* vksm. (ką, ko) įsigyti, išsirūpinti, rasti ką norimą, geidžiamą, reikiamą: *Jéi tik gáučiau patiñkamą dvìratį, pirkčiau. Gavaũ dárbą ir pradéjau dìrbti. Mẽs véltui gáuname málkų.*

Jei prie vienos reikšmės pateikiami intranzityviųjų ir tranzityviųjų veiksmažodžių vartojimo pavyzdžiai, pirma pateikiami intranzityviųjų veiksmažodžių iliustraciniai pavyzdžiai, o po stataus brūkšnelio, pažymos (ką), jei yra, ir kitų pažymų – tranzityviųjų veiksmažodžių vartojimo pavyzdžiai. Pvz.:

árti, *ãria, ãrė* vksm. (kuo, su kuo) plūgu ar arklu versti vagas, purenti žemę: *Kai pradžiùs, pradésime árti. Jì vìską dìrba, tìk nèaria ir neakéja. (Su) meškà neársi, (su) vilkù neakési* (flk.). | (ką, kuo, su kuo): *Senẽliai (su) medìniais árklais žẽmę ãrė.*

Sangrąžinių veiksmažodžių, kurie skiriasi nuo nesangrąžinių tik gramatine reikšme, sintaksinis junglumas žymimas pažymomis po pažymos sngr. (jei yra, ir po beasm.). Sangrąžiniai veiksmažodžiai, kurie skiriasi tranzityvumu, kaip ir nesangrąžiniai, atskiriami stačiu brūkšneliu ir žymimi atitinkamomis pažymomis (pirma pateikiami intranzityviųjų veiksmažodžių vartojimo pavyzdžiai, o po brūkšnelio – tranzityviųjų). Pvz.:

apkrùvinti, *apkrùvina, apkrùvino* vksm. (ką) padaryti kruviną, sutepti krauju: *Virtùvinis stãlas apkrùvintas, sùteptas mėsà.* | sngr.: *Vaikaĩ susĩpeša, apsikrùvina, lángus išdaužo.* | sngr. (ką): *Skùsdamasis jìs įsipjóvė, apsikrùvino pãsmakrę.*

Tranzityvieji veiksmažodžiai, valdantys galininką, turėdami neigiamą priešdėlį *ne-*, siejami su kilmininku (vadinamuoju neiginio kilmininku), pvz.: *parãšė láišką, neparãšė láiško.* Kai prie asmenuojamosios veiksmažodžio formos su neigiamu priešdėliu *ne-* šliejasi tranzityviojo veiksmažodžio bendratis, jos objektas irgi reiškiamas kilmininku, pvz., *neprisiruošiù parašýti láiško.* Taip pat kilmininkas siejamas ir su antrąja ar net trečiąja prišlieta bendratimi, pvz., *negaliù prisiruõšti* (1) *parašýti* (2) *láiško.* Žodyne tranzityvieji veiksmažodžiai, turintys neigiamą priešdėlį *ne-* ir siejami su kilmininku, pateikiami po tos pačios reikšmės veiksmažodžių, valdančių objekto galininką, vartojimo pavyzdžių po stataus brūkšnelio ir pažymų neig. (ko) (jei yra, ir kitų sintaksinio junglumo pažymų). Pvz.:

parašýti, *parãšo, parãšė* vksm. **1.** (ką, kam) raštu išdėstyti: *Pagaliaũ prisìruošiau parašýti táu láišką. Parašiaũ láišką tėváms.* | neig. (ko, kam): *Àš dár neparašiaũ láiško tėváms. Neprisiruošiù parašýti láiško. Negaliù prisiruõšti parašýti jám láiško.*

Sintaksinio junglumo pažyma kuo žymimi slinkties veiksmažodžių junginiai su kelio įnagininku (pvz.: *Žmogùs eĩna keliù. Jõs váikšto pãupiu.*), vienarūšių daiktų buvimo vietą nusakantys daiktavardžių įnagininkai (pvz., *Mẽdžiai áuga pagrioviaĩs.*), objekto įnagininkai (pvz.: *Jaunìmas džiaũgiasi gyvẽnimu. Jìs gėrė́josi už sõdo bangúojančiais javaĩs.*), priemonės įnagininkai (pvz.: *Sesuõ mẽzga virbalaĩs. Virė́jos bárškina púodais.*), priežasties įnagininkai (pvz., *Dvẽsti badù.*), veikėjo būvio įnagininkai (pvz., *Dìrbu eĩguliu.*).

Pažyma kuo nežymimi būdo įnagininkai (pvz.: *Dū́mai kìlo kamuoliaĩs. Mašinà važiúoja zigzãgais. Mamà mẽzga megztìnį kiaurãraščiu. Véjas šúorais nẽšė sniẽgą.*), daiktavardžio įnagininkai, žymintys laiko momentą ar periodą, paros dalių fazes, laiko mato vienetus ar bendras laiko sąvokas (pvz.: *Darbýmečiu visì krùta. Sū́nūs iš vakarẽlio parẽjo paryčiaĩs [pãryčiu]. Taĩ įvỹko pirmaĩsiais mū́sų èros ámžiais.*), taip pat

veiksmo dažnio įnagininkai (pvz., *Jìs atvỹksta kiekvienaĩs mẽtais.*), skaitvardžių daugiskaitos kiekio įnagininkai (pvz.: *Žmónės važiúoja šimtaĩs. Jiẽ léidžia pìnigus tū́kstančiais.*).

Sintaksinio junglumo pažymos nenurodomos tų veiksmažodžių, prie kurių jungiasi abstrakčių ir kai kurių konkrečių daiktavardžių būdo vietininkas (pvz.: *Jiẽ gyvẽna méilėje [sántaikoje, taikojè]. Vaĩkas áuga šeimojè. Rašýtojas mìrė skurdè.*), prielinksninės konstrukcijos su kilmininku, su galininku ir su įnagininku, turinčios veiksmo būdo reikšmę (pvz.: *Jiẽ gyvẽna be rū̃pesčių. Vaikaĩ priválgė ikì sóties. Nuspáudė kójąikì skaũsmo. Kálvis įkaĩtino gẽležį ikì raudonùmo. Jìs visadà dìrba iš širdiẽs. Žiū̃ri iš padilbų̃. Mergìnos reñgiasi pagal̃ mãdą. Jiẽ įsìveržė per jẽgą. Kraũjas suñkėsi po lãšą. Irklavaũ prieš vė́ją. Senẽlis mùrma pro miegùs [po nósimi]. Príešas púolė su įniršiu. Jìs dìrba su džiaugsmù. Láukiu su nekantrumù.*).

Veiksmažodžių sintaksinio junglumo pažymos taip pat nenurodomos, kai daiktavardžių naudininkai, galininkai, vietininkai ar prielinksninės konstrukcijos žymi veiksmo momentą ar periodą, veiksmo dažnį, apribotą veiksmo laiką, paskirties laiką, vienalaikiškumą, laiko mato vienetus ir kitas laiko sąvokas (pvz.: *Apsišvãrinau šveñtėms. Vidùdienį dẽbesys išsisklaĩdė. Vãsarą nuvažiúoju prie jū́ros. Lakstaũ vìsą rýtą. Vakarè visì susiriñkome. Eglùtę papuõšdavau Kalėdų išvakarėse. Apie pietùs pradė́jo lýti. Sáulė bùvo artì laidõs. Àš tavę̃s láukiau ikì vãkaro. Prilýta iš naktiẽs. Jiẽ pas mùs gyvẽna nuo praeitų̃ mẽtų. Jìs diñgo per kãrą. Válgome trìs kartùs per dieñą. Po dviejų̃ dienų̃ grį̃šiu. Jìs išė̃jo prieš dvýliktą (vãlandą). Atsikė́liau su sáule [su šviesà].*).

Sintaksinio junglumo pažymomis BŽ nežymimi prie slinkties veiksmažodžių jungiami ilgio mato vienetus žymintys daiktavardžiai (pvz.: *Nuvažiavaũ kilomètrą. Pasitráukiau žiñgsnį.*), svorio mato, talpos, vertės, amžiaus vienetus reiškiantys daiktavardžiai, jungiami prie veiksmažodžių *sveĩti, panèšti, pakélti, suválgyti, išgérti* ir pan., taip pat *(su)mokė́ti, (į)káinoti, kainúoti, sukàkti, uždìrbti* ir pan. (pvz.: *Viš̀tà svẽria kilogrãmą. Sumokė́jau lìtą.*), taip pat sudėtiniai kiekio reikšmės junginiai su galininku (pvz.: *Jis paẽjo kelìs [penkìs] žingsniùs ir sustójo. Po operãcijos senẽlis išgyvẽno devýnerius [kẽlerius] metùs. Baigiù važiúoti dešimtą [kelióliktą] kilomètrą.*), daiktavardiškieji skaitvardžiai, skaitvar-

diškieji įvardžiai, kiekio reikšmės daiktavardžiai su valdomu kiekio mato daiktavardžio kilmininku (pvz.: *Nuskrìdo šimtą [kẽletą, keliólika] kilomètrų. Svẽria ketvirtį kilogrãmo. Láukiau dẽšimtis mẽtų.*), prielinksninės konstrukcijos, žyminčios apytikrį, apibrėžtą kiekį ar kiekio perviršį, erdvės matą (pvz.: *Nuėjaũ apie kilomètrą [artì kilomètro]. Viršà svẽria apie kilogrãmą. Sumokėjau artì dviejų šimtų̃. Nueinù ikì penkių kilomètrų. Vaĩkas suskaičiúoja ikì šimto. Pasislinkaũ per mètrą. Sustójau už kilomètro (nuo miẽsto).*).

Sintaksinis junglumas nežymimas, kai veiksmažodžio palydovu eina bendratis (pvz.: *Pràdedu dìrbti. Galiù váikščioti. Nóriu išvỹkti. Ketinù grįžti. Pasisiúliau padéti. Bandýsiu užmìgti. Reikétų kéltis. Atvažiavaũ dìrbti, o ne ilsétis.*), būdvardžių linksniai (pvz.: *Jìs jaũčiasi sveĩkas. Lietùs mólį padãrė mìnkštą.*), prieveiksmiai ar jų funkciją sakinyje atliekantys lyginamieji posakiai (pvz.: *Gražiaĩ elgiasi. Sveikaĩ atródai. Lẽkia kaip véjas.*), dalyviai ar jų konstrukcijos, padalyviai ar galininkas su padalyviu (pvz.: *Suprataũ apsirìkęs. Dėdasi vìską žìnantis. Jaũčiasi skriaũdžiamas. Tìkimės palýsiant. Girdéjau griáudžiant. Pasigiřdo pareĩnant výrai. Maniaũ tavè vìską žìnant.*), kai sakinio pagrindinio dėmens tariniu eina veiksmažodis, valdantis šalutinį dėmenį ar veiksmažodinius žodžių junginius (pvz.: *Pasakýk, kíek dabař valandų̃. Àtnešė, ką̃ bùvo žadéjęs. Girdéjau, kaip sugriáudė. Maniaũ, kad jau sáulė tẽka. Tìkimės, kad palìs. Visì labaĩ prãšė, kad jìs grįžtų.*).

5. STILISTINĖS AR VARTOJIMO SRITĮ NUSAKANČIOS PAŽYMOS rašomos po leksinę gramatinę grupę ir veiksmažodžio junglumą žyminčių pažymų. Pvz.:

kaitýti, *kaĩto, kaĩtė* vksm. <...> **3.** (ką, kuo) kalbot. sudaryti atskiro žodžio kaitybos formas: *Skaĩčiais kaĩtomi daiktãvardžiai, kuriaĩs vadìnami skaičiúoti galimì daiktaĩ ir reiškiniaĩ.*

žiõplinti, *žiõplina, žiõplino* vksm. (per ką, pro ką) menk. eiti nieko nematant, į nieką nekreipiant dėmesio: *Výras žiõplina tiẽsiai per pievą. Kuř žiõplini pro šãlį?!*

Vartojimo srities pažyma rašoma prie tokių veiksmažodžių ar jų reikšmių, kurių vartojimo sritis yra gana siaura arba reikšmės apibrėžimas neatspindi jų vartojimo srities.

6. VEIKSMAŽODŽIO REIKŠMIŲ AIŠKINIMAS. Veiksmažodžių apibrėžimo būdai yra tokie pat kaip ir kitų kalbos dalių: aprašomasis, nuorodinis, sinoniminis, nusakomasis, vienažodis (išskirtiniais atvejais) ir mišrusis. Apibrėžiant veiksmažodžių reikšmes atsižvelgiama į teorinių darbų išvadas (plg. Jakaitienė 1980, 1988, 2005, 2009; Zaikauskas, Jasionytė 2006; Pakerys 2004; Savičiūtė-Naktinienė 1995; Vosylytė 1996 ir kt.). Dvireikšmio ar daugiareikšmio veiksmažodžio reikšmių seka nustatoma atsižvelgiant į jo vartosenos įprastumą ir dažnumą bendrinėje kalboje. Bendrašaknių (ypač priešdėlinių) ir analogiškos reikšmės veiksmažodžių derinama (jei įmanoma) reikšmių seka.

Išvestinių veiksmažodžių reikšmės aiškinamos pagal darybinių tipų ir potipių reikšmes, į apibrėžimo formulę įtraukiant ir pamatinį žodį. Pvz.:

glùminti, *glùmina, glùmino* vksm. (ką) daryti, kad glumtų: *Kẽblūs kláusimai jį̃ glùmino.*

nešióti, *nešiója, nešiójo* vksm. **1.** (ką, kam) dažnai, nuolat nešti: *Kaimýnė mán nešiója rytaĩs píeną. Jìs nešiója laĩkraščius.*

pirkinéti, *pirkinéja, pirkinéjo* vksm. (ką, ko) ne kartą po truputį pirkti: *Pirkinéju šį tą̃ [šio tõ].* | sngr. (ką, ko): *Pirkinétis knygàs. Pirkinéjuosi kosmètikos, papuošalų̃.*

siū́dinti, *siū́dina, siū́dino* vksm. (ką, kam, kame) rūpintis, kad kas (ppr. siuvėjas) siūtų: *Siū́dinu výrui kostiùmą siuvỹkloje.* | sngr. (ką): *Siū́dinuosi naũją páltą.*

snỹguriuoti, *snỹguriuoja, snỹguriavo* vksm. beasm. pamažu snigti: *Trupùtį snỹguriuoja, bet nepasniñga kaip reĩkiant.*

Stengiamasi laikytis tam tikrų priešdėlinių veiksmažodžių reikšmių aiškinimo standartų. Veiksmažodžiai su priešdėliu *su-* aiškinami 'trumpai ...'. Pvz.:

surẽkti, *surẽkia, sùrėkė* vksm. trumpai rėkti; surikti, sušukti: *Jì sùrėkė nesavù balsù.*

sušnỹpšti, *sušnỹpščia, sùšnypštė* vksm. (prie ko) trumpai šnypšti: *Prie màno kójų sùšnypštė gyvãtė.*

Veiksmažodžiai su priešdėliu *už-* aiškinami 'imti...'. Pvz.:

užčiulbėti, *užčiùlba, užčiulbėjo* vksm. imti čiulbėti; užgiedoti: *Užčiulbėjo vieversẽlis – bùs pavãsaris.*

užgróti, *užgrója, užgrójo* vksm. imti groti, griežti: *Užgrójo orkèstras.*

Veiksmažodžių (ypač priešdėlinių) reikšmės aiškinime stengiamasi nekartoti veiksmažodžių junglumą nusakančių junginių (įvardžio *kas* linksnių su prielinksniais). Pavyzdžiui, veiksmažodis *įnèšti* aiškinamas ne 'nešant įgabenti į ką', *užnèšti* – 'nešant užgabenti ant ko' arba 'nešant nugabenti už ko', *užmèsti* – 'numesti arba staigiai keliant uždėti ant ko', o taip:

įnèšti, *įneša, įnešė* vksm. **1.** (ką, ko, į ką, pro ką, kam) paėmus, užsidėjus įgabenti: *Výrai įnešė spìntą į bùtą pro šiaĩp jau nenaudójamas užpakalinės durìs. Skamb̃ant garsióms dainóms šeimininkas výrams įnešė dar alaũs.*

užnèšti, *ùžneša, ùžnešė* vksm. **1.** (ką, ant ko, į ką, kuo) nešant užgabenti į viršų: *Visùs nereikalìngus dáiktus jiẽ ùžnešė ant aũkšto. Lìftas nèveikė ir výrai turẽjo užnèšti pianìną láiptais į peñktą aũkštą.* **2.** (ką, už ko) nešant nugabenti į kitą kokio nors daikto, statinio ar pan. pusę: *Kópėčias darbininkai ùžnešė už nãmo ir palìko. Mótina ùžnešė vaĩką už šìrmos ir pagulḋė į lóvą.*

užmèsti, *ùžmeta, ùžmetė* vksm. **1.** (ką, ant ko, į ką) numesti arba staigiai keliant uždėti ant viršaus; užsviesti: *Vaikaĩ ùžmetė kãmuolį ant sandėliùko stógo. Jìs ùžmetė vaĩko kepùrę į ẽglės viršū̃nę.*

Veiksmažodžių reikšmės apibrėžime stengiamasi nevartoti žodžių, nusakančių veiksmo objektą. Jei be jo reikšmė gali būti neaiški, nesuprantama, tada veiksmo objektą nusakantis žodis nurodomas skliausteliuose po reikšmės apibrėžimo. Pvz.:

láistyti, *láisto, láistė* vksm. <...> **2.** (ką, ant ko) po truputį lieti (skystį iš indo, ppr. netyčia): *Tiesiaũ laikýk stiklìnę – láistai sùltis ant kilimo.* | neig. (ko): *Neláistyk sriubõs.* | sngr.: *Vanduõ láistosi nẽšant.*

Tam tikra BŽ naujovė yra tai, kad veiksmažodžių, kaip ir kitų kalbos dalių, perkeltinės reikšmės ar jų atspalviai prieš reikšmės aiš-

kinimą sutrumpinimu prk. nežymimi, nes tai, kad reikšmė ar atspalvis yra perkeltinis, matyti iš paties aiškinimo. Pažyma prk. po stataus brūkšnelio žymimi tik veiksmažodžio pavartojimo perkeltine reikšme atvejai, pateikiami be reikšmės aiškinimo. Pvz.:

vèžti, *vẽža, vẽžė* vksm. **1.** (ką) tempti, traukti, vilkti (ppr. vežimą, krovinį): *Ne rãtai árklį, bet arklỹs ratùs vẽža. Pàprastas rãtinis trãktorius dù plūgùs tik vẽža.* | prk.: *Kàs vẽža, tám ir kráuna* (flk.).

7. BŽ veiksmažodžio vartojimo pavyzdžiuose paprastai nerašoma sutrumpintų formų (pvz., *bégt, krapštaũs* ir pan.), išskyrus įterptinių žodžių funkcijas atliekančias veiksmažodžių formas (pvz., *matyt* ir pan.) ir išskirtinius pavyzdžius iš tautosakos ar šnekamosios kalbos.

Jei veiksmažodis kirčiuojamas dvejopai, vartojimo pavyzdžiuose pateikiamas tik pagrindinis, teiktinesnis kirčiavimo variantas.

VEIKSMAŽODŽIŲ ABSTRAKTAI SU PRIESAGOMIS *-imas, -ymas*

Prieš pradedant rengti ir jau rengiant BŽ buvo išsamiai tiriamas veiksmažodinių daiktavardžių pateikimas $DŽ_3$ (Murmulaitytė 1995, 1997, 2000; t. p. plg. Murmulaitytė 2006). Remiantis šių tyrimų išvadomis BŽ rengėjų buvo nuspręsta imtis kardinalių pateikimo reformų. Ypač svarbu, kad pateikiant veiksmažodžių abstraktus BŽ ne tik laikomasi sistemiškumo principo, bet ir atliekamas gana išsamus kiekvieno konkretaus žodžio leksikografinis tyrimas remiantis svarbiausiais duomenų šaltiniais ($DŽ_3$, $DŽ_{6e}$, $LKŽ_e$ ir jo kartotekomis, G, VDU T, periodine spauda ir kt.; dar plg. GK 1999).

1. Visi veiksmažodžių abstraktai su priesagomis *-imas, -ymas* BŽ pateikiami atskirais straipsniais, kaip ir kiti daiktavardžiai. Sangrąžiniai daiktavardžiai dedami atskiru straipsniu tik tie, kurie, kaip ir pamatiniai veiksmažodžiai, neturi nesangrąžinių atitikmenų, pvz., **džiaugìmasis** dkt. sngr. (1) → džiaugtis. Abstrakčios ir konkrečios reikšmės veiksmažodinių daiktavardžių vediniai su priesagomis *-imas, -ymas* pateikiami viename straipsnyje, pirmiausia teikiant abstrakčios reikšmės vedinius, po jų – konkrečios reikšmės vedinius.

Jei teikiamas dvejopas pamatinių veiksmažodžių kirčiavimas, tuomet straipsnio antraštėje teikiamas dvejopas kirčiavimas ir daiktavardžių vedinių iš šių veiksmažodžių. Pvz.:

támsinti, *támsina, támsino* vksm. **tamsinti,** *tamsina, tamsino*
támsinimas dkt. (1), **tamsinimas** (1)

Jei veiksmažodžių abstraktų ir jų sangrąžinių atitikmenų kirčiuotės (paradigmos) nesutampa, iškeliami abu daiktavardžiai ir nurodomos paradigmos. Pvz.:

mušìmas dkt. (2), **mušìmasis** sngr. (1)
šlavìmas dkt. (2), **šlavìmasis** sngr. (1)

2. GRAMATINĖS PAŽYMOS. Po antraštinės veiksmažodžio abstrakto formos petitu rašoma kalbos dalies pažyma dkt. Jei daiktavardis kirčiuojamas dvejopai, pažyma dkt. rašoma po pirmojo teiktinesnio varianto, pvz.: **vaišìnimas** dkt. (1), **váišinimas** (1). Sangrąžinių daiktavardžių po pažymos dkt. dar pridedama pažyma sngr., pvz., **stengìmasis** dkt. sngr. (1). Jei tik vienos ar kelių iš daugiareikšmio veiksmažodžio abstrakto reikšmių vartojamas ir sangrąžinis daiktavardis, tuomet po reikšmės numerio rašoma pažyma sngr. Pvz.:

karščiãvimas dkt. (1) **1.** → karščiuoti 1: *Ligónio karščiãvimas trùko keliàs dienàs. Váistai nuo karščiãvimo.* **2.** sngr. → karščiuoti 2 (sngr.): *Karščiãvimasis niekadà nedúoda naudõs.*

Kai sangrąžiniai veiksmažodiniai daiktavardžiai, kurie tesiskiria nuo nesangrąžinių tik gramatine reikšme, yra pateikiami prie nesangrąžinių daiktavardžių, po stataus brūkšnelio rašoma pažyma sngr. ir po dvitaškio pateikiami vartojimo pavyzdžiai. Pvz.:

atnaũjinimas dkt. (1) **1.** → atnaujinti 1: *Senų̃ balda̍ų atnaũjinimas.* **2.** → atnaujinti 2: *Kompiùterių atnaũjinimas.* **3.** → atnaujinti 3: *Teĩsmo procèso atnaũjinimas.* | sngr.: *Lėtìnio uždegìmo atsinaũjinimas.*

atstatýdinimas dkt. (1) **1.** → atstatydinti 1: *Nãmo atstatýdinimas.* **2.** → atstatydinti 2: *Dirèktoriaus atstatýdinimas.* | sngr.: *Minìstro atsistatýdinimas.*

3. Veiksmažodžių abstraktų sintaksinis junglumas žymimas tik išimtiniais atvejais, kai jie dažnai vartojami su neteiktinais linksniais. Pvz.:

atstovãvimas dkt. (1) (kam) → atstovauti: *Pareigũno atstovãvimas institùcijai.*

4. Stilistinėmis ar vartojimo sritį nusakančiomis pažymomis žymimi visi veiksmažodžių abstraktai, kurių pamatiniai veiksmažodžiai žymimi šiomis pažymomis. Stilistinės ar vartojimo sritį nusakančios pažymos rašomos prieš nuorodą į pamatinį veiksmažodį. Pvz.:

krỹžminimas dkt. (1) biol. → kryžminti: *Natūralùsis [dirbtìnis] krỹžminimas.*
laipsniãvimas dkt. (1) kalbot. → laipsniuoti: *Kokýbinių bū́dvardžių ir prieveiksmių laipsniãvimas.*

5. Reikšmių aiškinimas. Veiksmažodžių abstraktai su priesagomis *-imas*, *-ymas* neaiškinami, o rodykle nurodomi į pamatinį veiksmažodį, kuris daiktavardžio straipsnyje rašomas retintu šriftu. Jei veiksmažodis yra dvireikšmis ar daugiareikšmis, nurodomas ir jo reikšmės numeris. Pvz.:

padažnė́jimas dkt. (1) → padažnėti: *Kvėpãvimo padažnė́jimas.*
padegìmas dkt. (2) → padegti 2: *Jìs káltinamas pãstato padegimù.*
atbùkinimas dkt. (1) **1.** → atbukinti 1: *Ýlos atbùkinimas.* **2.** → atbukinti 2: *Prõto atbùkinimas.*
atitólinimas dkt. (1) **1.** → atitolinti 1: *Kẽlio atitólinimas nuo gyvénvietės.* **2.** → atitolinti 2: *Senãtvės atitólinimas.* **3.** sngr. → atitolinti 3 (sngr.): *Atsitólinimas nuo visuomenìnių reikalų̃.*
išbãdymas dkt. (1) **1.** → išbadyti 1: *Skylių̃ išbãdymas.* **2.** → išbadyti 4: *Akių̃ išbãdymas.* | sngr.: *Akių̃ išsibãdymas.* **3.** → išbadyti 6: *Lãpės išbãdymas iš ùrvo.*

Konkrečios reikšmės veiksmažodiniai daiktavardžiai aiškinami kaip ir kiti konkrečios reikšmės daiktavardžiai. Pvz.:

paáiškinimas dkt. (1) **1.** → paaiškinti 1: *Ženklų paáiškinimas.* **2.** sngr. → paaiškinti 2 (sngr.): *Papìldomas taisỹklių pasiáiškinimas.* **3.** sngr. → paaiškinti 3 (sngr.): *Neįtìkinamas pasiáiškinimas.* **4.** sngr. kanc. pareigūnui pateikiamas raštas, kuriuo aiškinamos nusižengimo priežastys, dėl ko nors teisinamasi: *Dėl lėšų švaĩstymo jìs pàteikė pasiáiškinimą.*

6. Veiksmažodžių abstraktų su priesagomis *-imas, -ymas* reikšmių iliustraciniai pavyzdžiai pateikiami pilnaisiais sakiniais arba žodžių junginiais. Tačiau kai kurie daiktavardžiai (pvz., terminai, vulgariajai leksikai priklausantys žodžiai ar reikšmės ir pan.) kartais pateikiami be iliustracinių pavyzdžių.

Tikimasi, kad veiksmažodžių ir jų abstraktų pateikimo naujovės, kurių ryžosi imtis BŽ rengėjai, teigiamai prisidės prie bendrinės kalbos normų sklaidos.

Literatūra ir šaltiniai

BLKKŽ – Mikulėnienė D., Pakerys A., Stundžia B. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas* (+CD: *Bendrinių žodžių kirčiavimo žodynas* ir *Tikrinių žodžių kirčiavimo žodynas*). Ats. red. A. Pakerys, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007.

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas).

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4-asis patais. leid. Red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

$DŽ_3$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 3-ias patais. ir papild. leidimas. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

$DŽ_{6e}$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis leidimas. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

G – http://www.google.lt/.

GK 1999 – Pristatome rengiamą bendrinės kalbos žodyną. – *Gimtoji kalba* 7, 1999, 1–10.

Jakaitienė E. 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslas.

Jakaitienė E. 1988: *Leksinė semantika*, Vilnius: Mokslas.

Jakaitienė E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jakaitienė E. 2009: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kavaliauskas V. 2000: *Bendrinės lietuvių kalbos priesaginių veiksmažodžių kirčiavimas*, Vilnius: Algarvė.

Kavaliauskas V. 2005: Dėl kai kurių priesaginių veiksmažodžių kirčiavimo normų. – *Kalbos kultūra* 78, 111–127.

Liutkevičienė D. 2006: *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Siekiamybė ir realy-

bė. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos,* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–18.

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

MLKŽ – Norkaitienė M., Šepetytė R., Šimėnaitė Z. *Mokomasis lietuvių kalbos žodynas.* Red. R. Šepetytė, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Murmulaitytė D. 1995: Priesagos -imas vedinių pateikimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne". – *Lituanistica* 2(22), 55–67.

Murmulaitytė D. 1997: *„Dabartinės lietuvių kalbos žodyno" veiksmažodinių daiktavardžių semantinė ir statistinė analizė (priesagos -imas/-ymas ir galūnės -a vediniai).* Daktaro disertacijos santrauka, Vilnius.

Murmulaitytė D. 2000: Vedinių pateikimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno" pamatinių žodžių straipsniuose. – *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 141–159.

Murmulaitytė D. 2006: Kai kurių daiktavardžių apibrėžimas *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne.* – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos,* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 34–54.

Pakerys J. 2004: Dėl lietuvių kalbos priesaginių denominatyvinių veiksmažodžių semantikos. – *Acta Linguistica Lithuanica* 50, 55–77.

Savičiūtė-Naktinienė G. 1995: Lietuvių kalbos priežastinių ir parūpinamųjų veiksmažodžių leksikografinis pateikimas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 129–141.

Sližienė N. 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Sližienė N. 1998: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 2(1), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Sližienė N. 2004: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 2(2), Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

VDU T – Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centre parengtas lietuvių kalbos tekstynas. – http://donelaitis.vdu.lt/tekstynas.

Vosylytė K. 1996: Apie žodžių reikšmes ir pavyzdžius trečiajame DLKŽ leidime. – *Kalbos kultūra* 68, 75–80.

Zaikauskas E., Jasionytė E. 2006: Ilokucinių veiksmažodžių reikšmės aiškinimas bendrinės kalbos žodyne. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos,* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 149–169.

THE VERBS AND THEIR ABSTRACTS IN *BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS*

Summary

The theme of the current article is the features of presenting verbs of the contemporary standard language and their abstracts in *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (*The Dictionary of the Standard Lithuanian Language*), which is currently being compiled. In writing the text of the dictionary, particularly in presenting the verb, quite radical innovations were introduced, e.g. the syntactic and partly semantic combinability is demonstrated through questions (most often through illustrative examples as well); verbal nouns are presented in separate entries; in verb entries the forms with negations requiring a different case are distinguished; all the words in illustrative examples are with accents; problematic examples are given, etc. One of the most important peculiarities of compiling *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* is that in writing dictionary entries, not only the principle of systematization is observed, but also the analysis of actual usage of each language fact is carried out while referring to the most important data sources. Thus it is expected that the dictionary will contribute more to the spread of the norms of the standard language and make it easier for the language users to realize and accept their lexicographic propositions.

George J. Marvan
Praha-Ústí nad Labem

Euro-Integration in the Slavic-Lithuanian Euro-zone

In the presented project, languages like Lithuanian are called not small but precious. This attribute reflects the principle of linguo-ethics, one of the intrinsic principles of this project, which appears in a book called *Introducing Europe to Europeans* (cf. also the author's interviews with R. Urnežiūtė in *Gimtoji kalba*, 2007/7, and with G. Zemlickas in *Mokslo Lietuva*, No. 11 and No. 12, June 2008).

Speakers of Lithuanian and other 100 Euro-languages appearing in that book must wonder what is the future of their language in the whirlwind of the modern world. The book claims that their language is a home which they can find in its endo-sphere – a Greek word in which *endon* originally meant not only 'inside' but very concretely 'at home, in my heart' as well.

The purpose of this article is to show, by means of the above-mentioned project, that the endosphere of Lithuanian have been present and active for centuries while encountering the challenges of the outside world ('exosphere'). These challenges involved friendly inducements from the European neighbourhood of the Lithuanian language, which might be, in the context of the European Linguo-Area (ELA), one of the signs of Euro-solidarity and another sign of linguo-ethics.

In the book, Czech has been chosen from the mainstream of the Euro-languages and authorized to stand for any of the 100 Euro-languages: it should demonstrate to the speakers of any of them how to deal with the challenges of the global context and how to look for its future in this ever-changing world. Within this multilingual ELA, the Baltic languages are mentioned and often thoroughly discussed in the book more than 100 times (even Lithuanian Karaim is mentioned more than ten times), proving that it can easily stand for a model for any of the European languages and Baltic languages in particular. That is why any of its readers can join the author at the end of the book with its motto and maxim:

The closer I get to my own language, the more European I feel!

0.1. At the threshold of the 21st century, Lithuanian as any other European language faces the question of its all-European context and its future existence in such a challenging environment. European languages (Euro-languages), unlike their quite often negligent speakers, have proved to have a great deal of mutual solidarity and mutual concord – which the European politicians and socio-futurologists can only dream about, – thus developing gradually the **Linguistic Euro-Union** of the European Linguo-Area (ELA).

Not only the speakers of Western languages, but also Western professionals, when dealing with the ELA and the mutual fellowship of Euro-languages, usually marginalize the Baltic and Slavic languages (languages of "another Europe") and the human experience of their speakers generated by the period of cultural and political marginalization and eventual extinction during the era of the "evil empire" (see 6). They are a vital bridge between the West and the East of Europe, a bridge without which the idea of one Europe and one common ELA is inconceivable.

0.2. Our students of Lithuanian entering this bridge appear in a better position than these prominent professionals who devote their lives to their scholarships. These young Lithuanian scholars even at the initial stage of their studies, thanks to their dedication to "another Europe" can realize that the notion of the ELA and the linguistic Euro-solidarity should not be a privilege of an exclusive club of professionals but rather a property of all Europeans – though some knowledge of Lithuanian is an undeniable advantage.

0.3. For linguists, and eco-linguists in particular, there are no small languages; all of them are precious. However, Lithuanian, as we will see, thanks to its historical depth comparable with such cornerstones of European cultural and linguistic tradition as Greek and Latin, has a special task in understanding another bridge – a bridge between the past, represented by these classical languages, and the present as well as the future of the ELA in our entirely new political environment.

Actually it offers an ideal framework for understanding the very substance of the ELA: it is a system affecting all of its levels (see 1.3), a system in which even Euro-lexemes (Lith. *europeizmai*) are more

than just a store of common lexical loanwords (see 3.2.3f. and 5.5f.). Moreover, thanks to their experience of ecological disaster – both physical and spiritual – Lithuanians and Lithuania can comprehend and show why due attention must be paid to the fundamentals of linguistic ecology (linguo-ecology) including such basic notions as linguo-ethics and lingo-aesthetics (cf. 1.5).

1. PRELIMINARIES: LITHUANIAN IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN LINGUO-AREA (ELA)

1.0. The concept of the ELA – called also Euro-area or Euro-union – is an extension of the general concept of a language union or league (Lith. *kalbų sąjunga*) and the notion of Europe as an integrated linguistic unit. The process of its integration is called Euro-integration.

1. The term Euro-integration is used here instead of an existing but not quite convenient term Europeanization reflecting the corresponding terms in other European languages, such as Lithuanian *europeizacija*, Slavic (Polish) *europeizacja*, Germanic (German) *Europäisierung* and Romance (French) *européanisation*.

The notion of integration is based on a more traditional notion of areal diffusion (in our case Euro-diffusion). The process of Euro-diffusion is Euro-integration. The result of Euro-diffusion is Euro-constituent (see below), provided the diffusion is completed, i.e. it involves the ELA as a whole.

2. The established term linguistic union (also league or area) corresponds to the German term *Sprachbund* coined by N. S. Trubetzkoy, a member of the Prague Linguistic Circle, in the 1920's. From this viewpoint, the term Euro-area seems quite appropriate in a text dealing with the ELA and its languages called Euro-languages.

On the properties constituting the European linguo-area (ELA)

1.1. The ELA comprises features shared by (almost) all European languages. These features are called **Euro-universals**.

In this linguistic context, the 'prefix' *Euro-* stands for *linguo-European*, e.g. *Euro-area* (Lith. *euroarealas*) = *European Linguo-Area (ELA)*, *Euro-universal* = *a universal shared by all European languages*, etc.

1.2. At the same time, these universals must not be shared by non-European languages; rather they must be **Euro-particulars** (Lith. *eurounikumai*), i.e. features unknown outside Europe. They are called **Euro-constituents**.

Euro-universals are smaller than macro-universals, i.e. traditional universals shared by all languages of all continents, but larger than minor universals (micro-universals) shared by just several languages of the Euro-area (cf. Euro-zones below).

1.3. The complex of Euro-universals, in order to qualify as Euro-constituents, must not be limited to the traditional shallowest level of lexical items (lexemes, Euro-lexicalisms). They must involve **all linguistic levels**, i.e. phonology/writing, morphology, morpho-syntactic, i.e. periphrastic constructions (cf. English *I have come* = Lith. *esu atėjęs*), and syntactic structures.

1.4. Although genetic relations might play a significant role in Euro-integration, they should not impose limits on this process: in order to qualify as a Euro-universal, the relevant feature must be **shared by unrelated, notably Finno-Ugric, languages**.

1. Naturally, the European languages of other continents – English (North America, Australia etc.), Spanish and Portuguese (mainly Latin America), French and Dutch (Africa *et al.*), and Russian (North Asia) – are included here. These languages certainly constitute part of (Major) Linguistic Europe, or **Linguo-Europe**. Until the 20th century, these languages were in the position of recipients (except for the cases of mediation of exotic words from other continents, such as the case of American English and Spanish mediating, inter alia, American Indian words). However, in the last decades American English seems to be the main source language on the level of lexemes.

2. An important feature of the Euro-area is its subdivision into several Euro-zones, or sub-areas (see sections 4, 5).

Nevertheless, genetic relations might prove quite important for the character of Euro-relations. We will discover that the original Indo-European conditions might still be productive and might stretch beyond time and space. This is the case of the degrees of comparison: the original formula |1d-2d-3d|, i.e. |positive-comparative-superlative| was reflected (beside, e.g., Sanskrit and Ancient Greek) in Latin |*novus-novior-novissimus*| and Germanic (English) |*new-newer-newest*|. Lithuanian, unlike Slavic and Latvian, later "revived" this formula using for this purpose suffixes only, cf. |*naujas-naujesnis-naujausias*|. At the same time, this pre-historic genetic formula applies in such modern Iranian languages as Central Asian Tadjik, cf. |*nav-navtar-navtarin*|. These processes must be considered **linguo-European** as well.

1.5. The ELA (Euro-area) implies the idea of a **Euro-environment**, i.e. a requirement of **linguo-ecology** and its constituent parts, linguo-ethics – reflected in European linguo-solidarity – and linguo-aesthetics, which helps us to appreciate and admire the uniqueness of each of the Euro-languages, their ingenious architecture and intrinsic value. We call this unique "architecture" of each of the Euro-languages the **endo-sphere** (cf. Greek *endon* = within but also at home, in (my) heart, *namie*, *širdyje*) as opposed to the exo-sphere, i.e. the outside world. It is, e.g., the case of the degrees of comparison, whose paradigm can be represented by the English sequence (formula) *new-newer-newest* = Lithuanian *naujas-naujesnis-naujausias* (see above 1.4).

This relation between **the common (see the formula)** and **the unique** (the English and Lithuanian implementation) is made possible by the stratification of language. The outside reality – the exo-sphere – is reflected by the **mesosphere**, represented by the Euro-universal (the formula) and shared by all European languages.

While the mesosphere played an initial role in connecting human beings and their language with the outside world, it is a variable that might change with each generation and its external conditions (exo-sphere). The endosphere, on the other hand, is stable, being a product of several millennia – as it is the case with our degrees of comparison – during which the experience of each generation and its meso-

sphere is deposited and stored in the endosphere. Paradoxically, it is the **synchrony** of each generation that is **variable**, while the products of this millennial process, stored in **the endosphere, represent the stability** of language and are its **constant**.

Moreover, the mesosphere represents primary, hence quite elemental humanization of the exosphere. The endosphere, on the other hand, being protected by the mesosphere (forming some kind of "filter" facing the exosphere), i.e. being both diachronically and synchronically the second level of this humanizing process, represents the essence of the language as a human artefact, not directly dependent on the external world.

Language, traditionally viewed and treated as some kind of easily disposable or replaceable tool or implement to achieve the final goal of communication, plays here a far more dignified role: it proves to be an environment in which native speakers feel safe in the strange world of many languages and exospheric globalization, finding themselves at home. After all, **not what** we are doing (let alone how much of it we are doing), **but how** we are doing it, is the only **key for the safe future** of mankind.

2. THE FIRST EURO-PROCESSES IN THE FUTURE EURO-LANGUAGES AND IN THE BALTIC LANGUAGES

2.0. The first steps of Euro-integration can be dated back to the first centuries of the first millennium A.D. It is usually limited to one of the (originally genetic) Euro-zones and might have spread to another Euro-zone later. This is the case, for example, of the Vulgar Latin habere perfect like habeo scriptum, reflected in Romance (cf. French *j'ai écrit*), and much later (in the 12th century) in Germanic (cf. English *I have written*).

2.1. At approximately the same time (not later than in the first half of the first millennium, cf. JS 168) an analogous process took place in the future Baltic Euro-zone: the proto-Baltic *esse* perfect and pluperfect – cf. Lithuanian *esu/buvau parašęs*, Latvian *esmu/biju parakstījis* –

expanded to the Balto-Finnic group, cf. Finnish *olen/olin kirjoittanut*, Estonian *olen/olin kirjutanud* (JS 29). This is one of the crucial steps in the process of the ELA formation, as it is through this contact between proto-Baltic and Balto-Finnic (incl. Sámi-Lapp) that a permanent bridge between the Indo-European and non-Indo-European part (IEP/non-IEP) of the future ELA has been established.

2.2. This Finno-Baltic contact was preceded by the Finno-Iranian contact with quite an impressive number of Iranisms both in Balto-Finnic, Volga Finnic (Mari, Mordvin), and Perm Finnic (Udmurt, Komi), as in the case of the numeral 100, cf. Finnish/Estonian/Finnish *sata*, Sámi *čudđ*; Mordvin *s'ado*, Mari *šüdö*, Udmurt *s'u*, Komi *sö*. It is interesting that Proto-Slavic *sъto* (instead of regular **sęto*, cf. *de-sętь* '10') is attributed to the same source, i.e. to the famous Iranian satem. Among Iranisms in Finnic, cf. (among many others) (Mordvin/Komi) *med'/ma* 'honey', *purcuz/pors*' 'pig' (cf. Lith. *medus* and *paršas* respectively).

However, while the Finno-Iranian contact ceased to exist before the Finno-Baltic bridge had been established, the latter one has been in existence until today, cf. the process of establishing the "week nomenclature" (5.6), which took place more than a millennium later.

2.3. The Proto-Baltic contact with Balto-Finnic is represented by lexemes and semantic fields ranging from natural phenomena to human civilization. If we project this corpus to the lexicon of modern Lithuanian, we can record the following 30 Baltisms in Balto-Finnic (cf. JS 10, 35-168):

nature: *šalna*, *vaga*, *marios*,/ *žirnis*, *šienas* 'hoarfrost, wave, sea,/ pea, hay',
medis/medžioti 'wood/to hunt' (Latvian *mežs* 'forest' = Estonian *mets*, Finish *metsä*),
also *dievas* 'god', cf. Finnic 'heaven, sky': Finnish *taivas*, Karelian *taivaš*, Vepsian *taivaz*,

fauna: *vapsva*, *lašiša*, *žąsis*, *žirgas* 'wasp, salmon/lax, goose, (stud) horse',
as well as *vilna*, *šerys*, *vaškas* 'wool, bristle, wax',

family: *šeima, sesuo, duktė, marti* 'family, sister, daughter, daughter-in-law',
and other people: *sėbras, piemuo* 'pal, shepherd',
human civilization: *peilis, kirvis, virvė,/ akėčios, tiltas* 'knife, axe, rope,/ harrow, bridge',
N.B. *tūkstantis* (!) 'thousand' = Sami *tåfant*, Finnish/Estonian *tuhat*, Karelian *tuhatta*, Livonian *tuont*, Vepsian *tuha*, Vodian *tuhaD*, Mari (!) *tÿžem*,
others: Latvian *zob-s* 'tooth' (= Slavic *zQbъ*, cf. Lith. *žambas*) = Finnish/Estonian *hammas*, Karelian *hammaš*, Livonian *ambāz*, Vepsian *hambaz*, Vodian *ammaZ*, Latvian *naba* 'navel' (Lith. *bamba*) = Vepsian *n'aba*,
adjectives: *ankštas, prėskas* 'narrow, tasteless/unsalted'.

These Baltisms are present in Balto-Finnic languages including Finnish, Karelian, Estonian, Livonian and Vepsian, as well as in Sámi-Lapp (JS 168).

An interesting case is the name of *Sámi* (and *Samo*-yeds), itself mediated through (Proto-) Finnish. The root *sam-* (cf. Finnish *häme*) is another Proto-Baltism **źemē*, reflected in Lithuanian *žemė*, Latvian *zeme*, Old Prussian *semme* et al. (JS 155).

Last but not least, the presence of Balts in the Moscow area claimed by archaeologists (M. Gimbutienė et al.) is corroborated by Baltisms in Volga Finnic Mordvinian (both Erzya and Moksha), in which the Baltisms correspond to the Lithuanian units *žirnis, peilis, šikšna,/ duktė, perkūnas* 'pea, knife, strap (Latvian *siksna*),/ daughter, thunder' (JS 196, 218).

2.4. As we will see in the following section, lexical Euro-integration not only is the diffusion of Euro-lexicalisms, but also involves a multi-layer system including deeper levels, e.g. exponentiation (verbal classification, see 4.3 and 5.2). It is the case of one of the first Euro-features (Euro-constituents), i.e. the verb *habere*. This verb is known to almost all Indo-European languages of the ELA (IEP) with some limits in the extreme peripheries both in the West, i.e. in Celtic, and in the East, i.e. in Latvian. But it is not a proto-feature – it is not

known in Proto-Indo-European, meaning that it has developed later. As it is almost unknown outside Europe, we have to conclude that it is a Euro-particular that has developed as a common Euro-feature. Moreover, it has developed – regardless of its future grammaticalization (resembling the verb *esse*) – as a derivative of the "real" verbs, i.e. verbs of action, which marks the final outcome ("the result") of that action.

Thus the Lithuanian verb *tur-ė-ti* 'have' can even today be seen as an outcome of the action expressed by the verb *tverti* 'grab, grasp', i.e. 'have = to have grabbed, grasped, hold in hands' (cf. Latvian *turēt* 'hold'). The Euro-languages (IEP) use different verbs for this purpose, such as (cf. Lith. *im-ti* 'take' =) Slavic **im-tei*, from which Slavs formed the verb *im-ē-tei* (cf. Russian *im-e-ť*, Old Czech *jm-ie-ti*), i.e. 'have taken = have'.

Cf. other IE roots:

**kap-* (=Latin *cap-ere*, cf. Lith. *kapt* 'snatch, particle') 'catch, seize, snatch' appears in Germanic **hab-ē-n* (and Proto-Albanian **kamp-*, cf. Lithuanian *nu-kampti* 'seize, grasp', Latvian *kamp-t* 'grip, snatch')

ghabh* - 'take, rake in' (cf. Proto-Celtic *gab-yo* 'take, hold', Lith. *gab-us* 'cap**-able, **gif**-ted!', English *give*) represented by Latin *hab-ē-re*! Appears also sporadically in Celtic (Older Welsh *caf*, Breton *kavout*, occasionally in Old Irish, Cornish, Ibero-Celtic) (N.B. A different root than Germanic *hab-ē-n*!)

**segh-* 'hold, *reach' (Old High German *sigu* 'something achieved, won, victory', cf. German *Sieg* 'victory') in Greek *ech-ei* '(he) holds, has' (= Mycenaen *ek-e*)

(See Načeva-Marvanová 2006: 248-249).

2.5. "However, despite the formal and semantic diversity of etymological stems, in almost all these languages (excluding Greek and Celtic on the fringes of the ELA) a **secondary common isogloss** was developed: the common IE exponent *-ē-* (see above, i.e. Slavic *jьm-ě-ti*, Latin *hab-ē-re*, Lithuanian *tur-ė-ti*, Proto-Germanic *hab-ē-n*, GJM), expressing a secondary stationary status, derived from transitive acquisition verbs, such as "to catch", "to seize", "to take" etc. ...

Precisely this *ē*-isogloss, which formally unites the complex of these different active verbs, marks **the beginning of the secondary linguistic reintegration on the territory of the ELA** (boldface GJM)" (Načeva-Marvanová 2006: 250-251).

3. EURO-FEATURES AND THE TRADITIONAL TREATMENT OF THE SLAVIC-LITHUANIAN EURO-ZONE (SLZ)

3.1. Being the most superficial level, lexicalisms offer an undeniable advantage: most of them can provide their "biography", their Euro-diffusion. This Euro-biography offers a rather clear overall picture of the role that the source/donor languages played in contributing to the Euro-integration of Europe and of the main routes (Euro-channels) that used to facilitate this process (cf. the Euro-channels [1], [2] – 4.0f.). This kind of Euro-integration in relation to Lithuanian has been recently analyzed by several scholars both in Lithuania and abroad.

3.2. The recent process of the appearance of new Euro-lexicalisms ('Europeanisms' or, as the author says, 'Europeisms' = German *Europäismen*, Lith. *europeizmai*) in Lithuanian, Russian and Ukrainian, i.e. the languages of the one-time 'Sowjetländer' (i.e. Soviet republics), was investigated in Babušytė 2004. We can call this area the post-Soviet territory, and its languages – post-Soviet languages (PSL – see Abbreviations).

3.2.1. This contribution, dealing with the most dynamic part of the written language represented by newspapers, attempts to tackle the problem from several viewpoints, the post-Soviet context being one of them. In this respect, the author's material indicates that Ukrainian goes its own way, that is to say, it might differ from Russian.

3.2.2. Secondly, the author observes that the process of post-Soviet linguo-decontamination, i.e. de-Russification of Lithuanian, is followed by the process of Americanization (N.B. not just Anglo-influence, as some Western scholars suggest), which might be related with the above-mentioned case of Ukrainian. This inadvertently sug-

gests that here we do not deal with Euro-integration (and with Euro-particulars or even Euro-constituents), but with linguo-globalization (and possibly a new, still not properly investigated category of global universals). At the same time, the author correctly claims that the majority of the Euro-lexicalisms are (of) "griechisch-lateinischer Herkunft (*drama*, *proza*, *koma*)", which applies, by the way, to other Euro-lexicalisms of Western origin suggested by her, cf. French *metro*, Italian *kazino*, English *interviu* (p. 80).

3.2.3. Finally the author notices that in fact the Lithuanian ("einheimisch" system) "endosphere" (p. 81) is more active in the process of domestication than its Slavic counterparts, cf. *abonent-as* (*-as* as a distinctive feature of Lithuanian), as opposed to the Slavic (Russian, Ukrainian but also Polish, Czech, Serbian etc.) counterpart *abonent*.

One of our Czech novices of Lithuanian returned from Vilnius with an anecdotal story. When trying to buy a film, she asked for the *film* with no success. However, realizing that she was in Lithuania she asked for *film-as* and got the requested article. One wonders whether one should request *films (filmu)*, *filmi*, *filma* or *filme* while being in Latvia, Finland, Iceland or Portugal (+ Brazil) respectively.

Domestication also involves the gender assignment. It seems appropriate to add that in cases like *proza*, *kamera*, *arena* (p. 80), Lithuanian shares the feminine gender with Slavic and Latvian. One should also note that the Western suffix *-ion* is reflected in Slavic and Baltic with the corresponding (Euro-)suffix *-ija*, cf. *informacija* (p. 81), cf. Latvian *informācija*, Russian/Ukrainian, Croatian/Serbian... *informacija* (coming obviously from Classical Greek).

Note, however, that *ignorancija* (= also in Russian, Ukrainian etc., cf. also Spanish/Portuguese *ignorancia*) is reflected in Latvian and Czech by the suffix *–ce*, as in *ignorance* = English, French and Danish *ignorance*! The same applies to Euro-lexemes like *distancija*, *substancija*, *preferencija*, *konferencija*, *(im)potencija* = Latvian *distance*, *substance*, *preference*, *konference*, *(im)potence*. (N.B. This correspondence is just one of the reasons why Czech shares many more iso-lexemes, more exactly iso-graphemes (= words spelled identically) with English (!) or Latvian than with Lithuanian.)

3.2.4. An interesting problem of the Euro-integration of Russian verbs, such as *inform-ir-ovať*, *terroriz-ir-ovať*, is the use of the German suffix *-ier-* (cf. *inform-ier-en*, *terroris-ier-en*). This suffix does not appear in Lithuanian, cf. *inform-uoti* (present *inform-uoja*, past *inform-avo*), *teroriz-uoti* (p. 81).

The Russian model is followed by South Slavic languages (with some exceptions in Serbian), while the North Slavic model is very close to Lithuanian as it uses the isomorphic suffix, cf. Ukrainian *inform-uva-ty* (*inform-uje*, *inform-uva-v*), Polish *inform-ować* (*inform-uje*, *inform-owa-ł*). It should be noticed that in Belarusian the suppression of the German suffix *-ir-* (*infarm-ir-avać* > *ínfarm-avać*) is part of the process of de-Russification.

3.2.5. As we see, the morphological adaptation of Euro-lexicalisms comprises two components – external (exospheric) and internal (endospheric). The exospheric component involves the demands of the outside world (with its ever-changing technological, political, social and cultural demands) mediated by donor languages (here German, French, Italian, English) to reach the target language, which uses its own endosphere (in particular morphology) to domesticate it.

3.3. Another attempt to describe the common features of the relevant Euro-zone was undertaken in Giger, Wiemer 2005. The authors deal with so-called resultatives (traditionally periphrastic/ analytical perfect) of the *esse* (to be) type (*girdėjau*,) *esi parašęs romaną* '(I heard) you have written a novel' which can develop into the *habere* (to have) type ...*turi parašęs romaną* (op. cit. 48). While the *esse* construction is Proto-Baltic and expanded to Proto-Finnic at the threshold of our age (cf. 2.1), the *habere* construction is something new in the SLZ and has to be connected with the Euro-process that started at about the same time (cf. 2.0), which, however, did not reach the SLZ before the 20th century.

3.3.1. Superficially the *habere* construction is a grammatical phenomenon having nothing to do with our topic, i.e. the Euro-lexicalization of the SLZ. However, we have seen (cf. 2.4) that at the very beginning of this process the first step in the formation of the nascent ELA, which is still one of the ELA (more exactly IEL) particulars, was

the construction of the verb *habere* by means of the common (Indo-European) exponent *-ē-* with a distinctive semantic feature "stationary status" (see 2.5).

The universal uniqueness of this verb (including both semantic and grammatical properties) was recognized and formulated already by Aristotle (384–322 B.C.!), according to whom this verb constitutes a separate category (= our "part of speech") along with other nine categories corresponding to such "parts of speech" as nouns, adjectives, numerals, adverbs (space), adverbs (time), active (transitive) verbs, passive (intransitive) verbs, medial (semi-transitive) verbs... (see Načeva-Marvanová 2007: 137). Because of the absence of the exponent *ē-* in the verb *habere*, which distinguishes Greek from other Euro-languages (see above 2.5), it is plausible to suppose that Ancient Greek was the first Euro-language which had developed the verb *habere* to serve as a breeding place, an impetus for the common Euro-particular *habere*. This assumption is corroborated by the future development of *habere* constructions, which originally (i.e. in Vulgar Latin) drew their model from Greek.

The coexistence and co-influence of Greek and Latin both in Italy (cf. Archimedes of Syracuse, 287–212 B.C.) and later in Greece is well established.

The "Euro-perfect" *habeo scriptum* has been acquiring the grammatical character and spreading through Europe for at least 15 centuries. Despite this rather long period of grammaticalization, it maintains certain lexical properties shared by the SLZ languages.

3.3.2. Above all, it is – unlike in the case of the *esse* perfect – the semantic content of the target verb (of the participial component of the construction), which is crucial for the implementation of this construction. The construction like *ar kada nors esi buvęs Konstance* 'have you ever been in Constance?' (op. cit. 46) cannot be transformed into the *habere* construction, which seems to be reserved to the transitive verb. But while the *habere* construction with the passive participle like *turime paruoštą raštišką reikalavimą* 'we have a written request prepared' (N.B. congruence with the object) has a proper Slavic (Polish, Czech) correspondence, the above-mentioned active

construction (with the subject congruence) seems to be a Lithuanian particular.

See other examples offered by B. Wiemer: *stalčiuje jis turi pasislėpęs butelį* 'he has a bottle hidden in the drawer', *o kokių drabužių ji turi pasitaisiusi!* (I. Simonaitytė) 'and what kind of (beautiful) dresses she has tidied up (for herself – reflexive!)'. Here the author refers to L.A. Servaitė's unpublished dissertation (op. cit. 48, 141).

3.3.3. Another important feature of this construction is the semantic variability of the verb habere. The fact that this verb is grammaticalized in certain constructions does not rule out a possibility that it is used concurrently in other constructions in its original possessive meaning. The above-mentioned constructions (small print) can have its primary (matrix) correspondence *turi butelį*, *drabužius* '(he/she) has bottle, dresses (which he has hidden, which she has tidied up)'. The same construction can have two parallel interpretations: either a semantic, i.e. syntactic one, or (!) a grammatical, i.e. morphological one, which is the case of our examples as well.

An example from another SZL language, Czech:

Mám zaplaceno: syntactic construction = 'I have + (money=) been paid (for my work)' (I = 'object')

Mám zaplaceno: more grammatical (morphological) construction = 'I have paid (my bills)' (I = 'subject')

3.3.4. The problems of both exponentiation (verbal classification, cf. the exponent *-ē-*, cf. 2.5) and transitivity are relevant in interpreting the common Euro-development in the SLZ.

4. THE EURO-SLAVIC BACKGROUND – THE NORTH SLAVIC EURO-ZONE (NSZ)

4.0. To understand the lexical process that is common and unique for the SLZ we have to define its European framework, as is suggested in 3.2.5. The Euro-processes (including the Euro-diffusion of

the *habere* perfect described above) have a chainlike form including the East-West (Greek-Latin-Romance) and the West-East (Romance-Germanic-/Slavic-Baltic) branch.

The primary Euro-chain (Euro-channel)

Greek – Latin – French (Europe West) – German (– Slavic – Baltic) expanded in Central Europe (North Slavic Genetic Union = languages 1.-4.) as follows:

	1. Czech	2. Polish	3. Ukrainian	4. Belarusian	(cf.5. Russian)
Year[1]	1300	1350	1400	1450	1600
Pages[2]	94	104	173	174	174

4.1. As the chronology indicates, Russian appeared at the end of this chain and eventually developed in different conditions – its main Slavic component was (Old) Church Slavonic (OCS), and its Euro-zone was shared by such PSL as (Volga and Perm) Finnic and Euro-Turkic languages.

This can be demonstrated by the following two examples, in which the NSZ (i.e. both its Western and Eastern components) expose a phenomenon that we call Euro-solidarity.

1) The Euro-edge (Finnic and Turkic) (non-IEL), unlike the Indo-European Euro-languages (IEL), does not use the grammatical distinction [masculine : feminine]. As a consequence one can notice a distinction between the NSZ and Russian, in which this distinction is markedly limited and appears e.g. in the following cases:

Czech	Polish	Ukrainian	Russian	English
lékařka	*lekarka*	*likarka*	*vrač* (OCS!) (*vrač-icha* is substandard)	physician
doktorka	*doktorka*	*doktorka*	*doktor* (*doktorša* – very low standard)	doctor

[1] Dates of the appearance of the *futurum* construction *budu nositi...* = Russian *budu nosiť* 'I will carry'.

[2] See Křížková 1960.

Czech	Polish	Ukrainian	Russian	English
brankářka	*bramkarka*	*vorotarka*	*vratar'* (*vrat*-OCS)	goalkeeper
profesorka	*profesorka*	*profesorka*	*professor*	professor

1. Historically, the stem *lekar-* is a Proto-Slavic Germanism (cf. Swedish *läkare*), Polish *bram-* displays the Czech *-ra-*, Russian *vrat-* the South Slavic (OCS) *-ra-*, while Ukrainian *-oro-* is true East Slavic (cf. the opposition OCS Russian *s-re-da* : Ukrainian *s-ere-da* 'Wednesday' – 5.6.1, small print).

2. The masculine – feminine transformation is typical in (the continental) German and Dutch, but not in (pen)insular Scandinavian and English (=northwestern periphery), cf. Swedish (*kvinnlig*) *läkare* = (*lady*) *doctor*.

It is noticeable that the NSZ languages undergo Euro-integration, but at the same time use their own internal resources (suffix *-ka*) to domesticate (paradigmatize) the Euro-lexicalisms. The same applies to Lithuanian and (in a limited degree) Latvian.

But in this respect Lithuanian resembles the classical languages by using an ending (paradigmatic exponent) rather then a (word-formational) suffix, cf. Greek *the-os – the-a*, Latin *de-us – de-a*, Lith. *diev-as – diev-ė/deiv-ė* (cf. Latvian *diev-iete/diev-e*, Polish *bóg – bog-ynia*) 'god, goddess', cf. Lith. *graik-as – graik-ė* (and Latin *Graec-us – Graec-a*), but Latvian *grieķ-is – grieķ-iene*, Polish *Grek – Grecz-ynka* (with suffix) 'a Greek'.

2) The Euro-edge languages, unlike the IEL (see 2.4, 3.3), do not use the verb *habere*. Russian "proper" follows suit, due to the "intervention" of OCS, conserving the verb *imeť* in abstract contexts, cf. *my imeem pravo*, but (a concrete context) *u nas (esť) den'gi* 'we have the right: we have (at us there is) money'. The verb *habere* has no such limits in Ukrainian and Belarusian, cf. *my majemo/majem hrošy*, cf. Polish *mamy pieniądze*. In the same way the Lithuanian *mes turim pinigų* contrasts with the Latvian *mums ir nauda*.

The etymologies of the word *money* are from the viewpoint of Euro-integration very instructive by themselves. The Russian *den'gi* is of Turkic (apparently Tatar) origin, *hrošy* (cf. Polish *grosze*, German-Austrian *Groschen*) is a Czech invention (using, however, a Latin adjective *grossus* 'thick,

coarse', which appears in English *gross*), while the Lithuanian *pinigai*, Polish *pieniądze*, Swedish *pengar* (as well as English *penny*) come from Latin *pannus* 'piece of cloth' via West Germanic (Gothic) *panninga*. Thus only the Latvian *nauda* can claim the domestic origin, as the Lithuanian *nauda* 'benefit, advantage' proves.

4.2. But the Russian-Finnic/Turkic relations are shallower than the deeper genetic (and often far earlier) processes, in which the catalysts are OCS in Russian and West Slavic (Czech and Polish) in Ukrainian/Belarusian. They serve as arbiters in the internal as well as Euro-integrative processes, as a consequence affecting all the levels of the three East Slavic languages.

1) This might be seen, e.g., on the level of the pronouns, which are the 'deepest' (=most removed from the exosphere) part of speech:

Czech	Polish	Ukrainian	Belarusian	Russian	English
jaký/jak	*jaki/jak*	*jakyj/jak*	*jaki/jak*	*kakoj/kak*	what kind/how
žádný	*żaden*	*žodnyj*	*nijaki*	*nikakoj*	none
kdo-si	*kto-ś*	*chto-s'*	*chtos'(ci)*	*kto-to*	somebody

2) The deepest level of lexicalisms does not involve borrowing; it involves the lexical system including semantic fields. Thus, e.g., the (Proto-)Slavic **semantic field "time"** (time nomenclature) is redistributed in West Slavic, Russian and South Slavic (Bulgarian) as follows:

Czech	Polish	Ukrainian	Belarusian	Russian	Bulgarian	English
čas	*czas*	*čas*	*čas*	*Vremja*	*vreme*	time
hodina	*godzina*	*hodyna*	*hadzina*	*Čas*	*čas*	hour
rok	*rok*	*rik, rok-u*	*hod*	*God*	*godina*	year
týden	*tydzień*	*tyžden'*	*tydzen'*	*Nedelja*	*sedmica*[3]/ *nedelja*	week

[3] *sedmica*: cf. Greek *ebdomas*, Latin *septimana*.

Czech	Polish	Ukrainian	Belarusian	Russian	Bulgarian	English
neděle	*niedziela*	*nedilja*	*njadzelja*	*Voskresen'je*[4]	*nedelja*	Sunday
listopad	*listopad*	*lystopad*	*listapad*	*Nojabr'*	*noemvri*	November[5]

4.3. Another process of integration concerns the verbs. Again, a remarkable difference between the NSZ and Russian (partly due to the presence of OCS or German in Russian decision-taking) can be observed in verbs.

1) The verb-exponentiation (classification) is the case in which no exosphereric influence can appear. One notes the following contrast:

Czech	Polish	Ukrainian	Belarusian	Russian	English
blýskat	*błyskać*	*blyskaty*	*bliskac'/ bliščec'*	*blesteť*	shine
mužnět	*mężnieć*	*mužnity*	*mužnec'*	*mužať*	grow to manhood
sladit	*słodzić*	*solodyty*	*saladzic'*	*podslaščivať*	sweeten
darovat	*darować*	*daruvaty*	*daravac'/ daryc'*	*dariť*	give (as a present)
formovat	*formować*	*formuvaty*	*farm(yr)-avac'*	*form-ir-ovať*	form

2) Among other features whose development contributed to the constitution of the NSZ (during the 13th–18th cc.) was the application of the amalgamated prefix *s-/z-* (*<sъ-/jьz-*) unknown in Russian, cf.

Czech	Polish	Belarusian	Russian	English
z-menšit	*z-mniejszyć*	*z-m'anšyc'*	*u-men'šyť*	reduce
z-kamenět	*s-kamienieć*	*s-kamjanec'*	*o-kameneť*	petrify

[4] Russian *voskresen'je* = OCS *voskresenije* 'resurection'.

[5] (Slavic "Orthodox") euro-lexeme.

Czech	Polish	Belarusian	Russian	English
s-končit	*s-kończyć*	*s-končyc'*	*(o-/za-)končiť*	finish
z-falšovat	*s-falsyfikować*	*s-fal'sifikavac'*	*(-) fal'sificirovať*	falsify

The amalgamation of these two prefixes, each of which had its own rich semantic field, involved the integration of these fields into a macro-field. This new macro-field covers a broad range of semantic alternatives for the purpose of forming the perfective counterparts of the imperfective verbs without involving any semantic shift, i.e. for the formation of so-called pure aspect pairs like the (traditionally quoted) Slavic (Polish) pair [*pisać* : *na-pisać*] 'write'.

This macro-field, as it comprises quite a broad range of often semantically unrelated meanings, tends to the so-called "semantic bleaching", i.e. desemantization, which is part of gramaticalization of the relevant unit. In our case we deal with the grammaticalization of the prefix *z-/s-* implying the process of the desemantization (grammaticalization) of the Slavic aspect: it took place only in the NSZ and did not affect Russian and South Slavic languages.

4.4. The last example of the table above is of particular importance, as it typifies two differences between the NSZ and Russian. These differences suggest quite different approaches in both groups to the process of Euro-integration and different channels of its implementation.

Firstly, it is the Russian suffix *-ir-* (actually a Germanism, marked as a German Euro-Gallicism) as opposed to the NSZ, in which it is absent or almost absent (cf. the de-Russification of Belarusian, see 3.2.4, for more examples see also the next table).

1. However, one should point out that Russian uses the suffix *(-ir)-ova-* for this purpose (where the second component is shared with the SLZ, see 3.2.4), while South Slavic uses the suffix *(-ir)-a- cf.* Slovene/Croatian *inform-ir-a-ti*, Bulgarian/ Macedonian *inform-ir-a-m*.

2. This kind of Euro-marking of Euro-Gallicisms (German *inform-ier-en*) is not limited to German and Slavic: Scandinavian uses a suffix *-er-* for this purpose, cf. Swedish *inform-er-a*, Norwegian/Danish *inform-er-e*.

Secondly, the problem of domestication of the Euro-verbs involves their perfectivization. As the NSZ languages have at their disposal the ("grammatical") prefix *z-/s-*, perfectivization is remarkably simplified. It is obvious that an analogous process of domestication in Russian lacking this kind of prefix is much more complex and, as a consequence, displays a much lower level of flexibility as the following table demonstrates:

	Czech	Polish	Ukrainian	Russian	English
a.	*zkoncentrovat*	*skoncentrować*	*skoncentruvaty*	*s-koncentrirovať*	concentrate
b.	*zredigovat*	*zredygować*	*zredyhuvaty*	*ot-redaktirovať*	edit
c.	*zkompletovat*	*skompletować*	*skompletuvaty*	*u-komplektovať* (no-*ir*-!)	complete
d.	*zkontrolovat*	*skontrolować*	*skontroluvaty*	*pro-kontrolirovať*, *pro-verič*	check up
e.	*zbankrotovat*	*zbankrotować*	*zbankrotuvaty*	*o-bankrotiťsja*, *pro-goreť*	bakrupt
f.	*zorganizovat*	*zorganizować*	*zorhanizuvaty*	*(-)organizirovať*	organize
g.	*zlikvidovat*	*zlikwidować*	*zlikviduvaty*	*(-)likvidirovať*, *uničtožič*	liquidate
h.	*zkomponovat*	*skomponować*	*skomponuvaty*	*so-činič*	compose

1) (a.-e.) Russian uses different, semantically far more explicit prefixes

2) (f.-g.) no prefix available, the verb is bi-aspectual (bi-aspectuality is known in the NSZ as well)

3) (d., e., g., h.) to express the perfectivity, a domestic equivalent is (or must be) used.

5. THE PROCESS OF INTEGRATION IN THE (NORTH) SLAVIC-LITHUANIAN EURO-ZONE (SLZ)

5.0. A litmus test for the role of Lithuanian as a bridge between the past and the present/future (see 0.3) is its ability to maintain and renew the original genetic relations on all levels including the deepest ones. This might concern only the internal system (endosphere) and have no direct connection with the outside reality (exosphere).

The contact with the NSZ is the case: the NSZ is not Proto-Slavic (cf. 4.0), yet it is close enough to Lithuanian both genetically (diachrony) and territorially (synchrony) to play the role of the Euro-donor vis-à-vis this Euro-recipient.

One must, however, point out that (according to Schleicher) Lithuanians did treat Slavic as an isomorphic system, and the Slavic units (phonemes, morphemes, words...) as subject to be 'Lithuanianized' (*su-lietuvintos*). The purpose of this section is to demonstrate this.

5.1. Perhaps the most remarkable proof of this unique relation is the formation of the 1st Person Imperative, such as Polish *(po)graj-my* = *Lith. (pa)groki-me* 'let us play!'. It was developed on the basis of the following NSZ equation (Polish/Czech):

graje-cie/hraje-te : graje-my/hraje-me = graj-cie/hrajte : graj-my/hraj-me

yielding the same equation in Lithuanian (for *būsi-te* = Czech *bude-te* 'you will be'), i.e.

groja-te/būsi-te : groja-me/būsi-me = groki-te/būki-te > groki-me/būki-me

which is opposed to Russian/Latvian using Future or more complex constructions for this purpose, cf.

Czech	Polish	Ukrainian	Belarusian	Lithuanian	Russian	Latvian
buď-me	*bądź-my*	*buď-mo*	*budz'-ma*	*būki-me*	*budem(-te)*	*būsim*

5.2. We can interpret the verbal classification in the same way. We have already noticed the isomorphism of the (Indo-European) suffix *-ē-* and its function in the initiation of the Euro-integration process (see 2.5). Its other function in Balto-Slavic is to mark the process of change (N.B. the prefixes!)

Latvian	Lithuanian	Polish	Ukrainan	Russian
bal-ē-t	*balt-ėti*	*bie-leć*	*bil-ity*	*bel-eť*
pār-akmen-ot-ies	*su-akmen-ėti*	*s-kamien-ieć*	*s-kam'jan-ity*	*o-kameneť*
ap-led-ot	*su-led-ėti*	*z-lod-owac-ieć*	*z-led-en-ity*	*ob-led-en-eť*

We have already observed the isomorphic correspondence between the NSZ (=Polish) *inform-ować*, *inform-uje* and Lith. *informuoti*, *informuoja* (see 3.2.4). This shared suffixal formation displays a new lexical development including **Euro-integration**.

5.3. As was already indicated, the purpose of this article is not to deal with the direct Euro-lexemes like *drama*, *proza*, *kazino*, *interviu* (3.2.3), which might appear and disappear with the appearance and disappearance of one or two generations (cf. the "dynamism" of the journalese in 3.2.1). It is focused on the level of lexicon, which is related with the "substance" of the system removed from the exosphere and called endosphere (cf. 5.3 – verbal classification), and which is constant regardless of the exospheric changes. This is, for example, the case with the perfective prefix *z-/s-*, whose multifunctional (grammaticalizating) expansion (4.3.3) is expanded in the etymologically identical prefix (Slavic *sъ-* =) *su-* in Lithuanian. This can be demonstrated by the following cases, including the Russian and Latvian counterparts (cf. 4.3):

cf. Latvian	Lithuanian	Polish	Russian	English
pār-akmeņoties	*su-akmenėti*	*s-kamienieć*	*o-kameneť*	petrify
no-niecināt	*su-niekinti*	*z-niszczyć*	*u-ničtožiť*	destroy
sa-malt	*su-malti*	*ze-mleć*	*iz-/s-moloť*	grind up

5.4. From the viewpoint of Euro-integration it is important that this SLZ feature established many centuries ago has been operating ever since and is active in the lasting process of Euro-integration and its domestication in its own system, cf. the Latvian suffix *koncentr-ēt* vs. the SLZ suffix, such as Polish/Lithuanian *koncentr-ować/koncentr-uoti*:

	Latvian	Lithuanian	Polish	Russian	English
a.	*sa-koncentrēt*	*su-koncentruoti*	*s-koncentrować*	*s-koncentrirovať*	concentrate
b.	*no-kritizēt*	*su-kritikuoti*	*s-kr\ytykować*	*ras-kritikovať*	criticize
c.	*iz-kontrolēt*	*su-kontroliuoti*	*s-kotrolować*	*pro-kontrolirovať*	checkup
d.	*sa-/no-komplektēt*	*su-komplektuoti*	*s-kompletować*	*u-komplektovať*	complete
e.	*sa-/iz-rediģēt*	*su-redaguoti*	*z-redygować*	*ot-redaktirovať*	edit
f.	*(-)banktrotēt, iz-putēt*	*su-bankrutuoti*	*z-bakrutoiwać*	*o-bankrotiťsja*	bankrupt
g.	*(-)komplicēt, sarežģīt*	*su-komplikuoti*	*s-komplikować*	*u-/o-složniť*	complicate

1) (a.-c.) Latvian and Russian use different, far more semantically distinctive prefixes.

2) (d.-f.) A more distinctive prefix is available besides the prefix *sa-* (=Lith. *su-*, NSZ *z-/s-*).

3) (f.-g.) No prefix is available; perfectivity can or must be expressed by a domestic equivalent.

5.5. Another lexical feature contributing to the constitution of the SLZ is the use of **domestic names of months** (month nomenclature) unknown outside this area (cf. Latvian, Russian, Finnish, English and generally the ELA): Lithuanian uses this model with the following results in relation to the Slavic names:

		Czech	Polish	Belarusian	**Lithuanian**	cf. Russian	Latvian	English
(a)	3.	*březen*	...	*berezen'* U	***kovas***	*mart*	*marts*	March
	6.	*červen*	*czerwiec*	*červen'*	***birželis***	*ijun'*	*jūnijs*	June
(b)	8.	*srpen*	*sierpień*	*žniven'*	***rug-pjūtis***	*avgust*	*augusts*	August
	10.		*październik*	*kastryčnik*	***spalis***	*oktjabr'*	*oktobris*	October
	11.	*listopad*	*listopad*	*listapad*	***lapkritis***	*nojabr'*	*novembris*	November
(c)	7.	...	*lipiec*	*lipen'*	***liepa***	*ijul'*	*jūlijs*	July
	12.	...	*grudzień*	*hruden'* U	***gruodis***	*dekabr'*	*decembris*	December

There are three categories:

(a) different lexemes (1.-6.):

Slavic names tend to refer to flora (3. Czech/U = Ukrainian *birch*, 4. Czech *oak*, 4. Polish/Ukrainian and 5. Czech *flower*, 5. Ukrainian *grass*), while Lithuanian prefers birds (3. *raven*, 4. *pigeon*, 5. *cuckoo*);

(b) translations (calques), or semantically related names:

8. *sierp*, U *serp* 'sickle' = *žnivo* 'harvest', Lith. *rugys* 'rye', *pjūtis* 'harvest', 10. *październierz*, *kastryca* = *spalis* (Latvian *spaļi*) 'flax waste', 11. *list* = *lapas* 'leaf', *padać* = *kristi*, *krito* (Past) 'to fall', cf. (American) English *fall*;

(c) formal correspondences:

7. *lipa* = *liepa* 'linden (tree)', 12. *gruda*, *hruda* = *gruodas* 'clod, lump of earth'.

5.5.1. The dominating differences (seven names) do not query the Slavic-Lithuanian relations – the fact is that in using the domestic names, the SLZ is unique in the context of the modern ELA. However, it highlights the fact that this SLZ constituent, though shared by all these languages, in each of them operates differently proving that each of them behaves according to their internal rules (here we deal with the endospheric operations). So, e.g. Czech shares only three correspondences with Polish (see above 6, 8, 11) and four correspondences with Ukrainian (+ 3.), yet their close relation is obvious.

The use of the domestic names in the month nomenclature was "standardized" in Czech during the reign of Charles IV (1346–78) and spread as a standard (and eventually a norm) through the NSL and the SZL gradually. The early date of this norm explains why it applies to Croatian as well (as opposed to the "Orthodox" Serbian and Bulgarian use of the Latin name); cf., however, the order like 4. *travanj* (5. Ukrainian *traven'*), 6. *lipanj*, 7. *srpanj*, 9. *rujan* (8. Czech *říjen*), 10. *listopad*, **but** 12. *prosinac* = 12. Czech *prosinec*, 1. *siječan* (Dalmatian *sičanj*) = 1. Ukrainian *sičen'*.

5.5.2. The names of the months represent a subfield of the **semantic field of time** (time nomenclature), which could be described in the SLZ and adjacent languages (Latvian, Russian) as follows:

Latvian	Lithuanian	Czech	Polish	Belarusian	Russian	English
laiks Balt	*laikas*	*čas*	*czas*	*čas*	*vremja*	time
stunda German	*valanda*	*hodin*	*godzina*	*hadzina*	*čas*	hour
diena/nakts IE	*diena/naktis*	*den/noc*	*dzień/noc*	*dzen'/noč*	*den'/noč*	day/night
diennakts	*para* Slavic	...	*doba*	*sutki (doba* U)	*sutki*	day+night
gads Russian	*metai*	*rok*	*rok*	*hod (rik, roku* U)	*god*	year
nedēļa Russian	*savaitė*	*týden*	*tydzień*	*tydzeń*	*nedelja*	week

5.5.3. Latvian: the basic terms are of Baltic origin (*diena/nakts* IE = Indo-European), while others come from either Russian or German;

Lithuanian: almost all names are domestic (cf. NSZ) (except Slavic *para*), and the lexeme *savaitė* might come from Old Prussian (The lexeme *valanda* is reflected in Russian *valandat'sja* 'bum around, loiter', which is one of rare Lithuanianisms.);

Russian: a considerable influence of Old Church Slavonic (see 4.2-2), cf. also Russian *s-re-da* 'Wednesday' with the OCS formation *-re-* as opposed to proper East Slavic *-ere-* in Ukrainian *s-ere-da*, and Belarusian *s-era-da*.

The term *dien-nakts* is the semantic "icon" (calque) of Slavic (Russian *sutki*), appearing in Estonian *öö-päev* ('night-day'); it is an "isogloss" including Scandinavian (Swedish *dygn*, Norwegian *døgn*). It is known in the Balkan languages (Bulgarian *deno-noštie*, Greek *mero-nychto* = Latvian *dien-nakts*), but unknown otherwise in the central and western part of the ELA proper (cf. Czech, German, English, French etc.).

5.6. Another subfield of the **field time** concerns the **week** (see above) and the names of weekdays (week nomenclature):

Estonian	Latvian	Lithuanian	Russian
nädal	*nedēļa*	*savaitė*	*nedelja*
esmas-päev	*pirm-diena*	*pirma-dienis*	*ponedeľnik*
teisi-päev	*otr-diena*	*antra-dienis*	*vtornik*
kolma-päev	*treš-diena*	*trečia-dienis*	*sreda*
nelja-päev	*ceturt-diena*	*ketvirta-dienis*	*četverg*
püha-päev	*svēt-diena*	*sekma-dienis*	*voskresen'je*

Greek	Portuguese	Spanish	English
ebdomada	*semana*	*semana*	week
deutera	*segunda-fiera*	*lunes*	Monday
triti	*terca-fiera*	*martes*	Tuesday
tetarti	*quarta-fiera*	*miércoles*	Wednesday
pempti	*quinta-fiera*	*jueves*	Thursday
kyriaki	*domingo*	*domingo*	Sunday

5.6.1. It is obvious that the Slavic nomenclature (among the Baltic languages reflected more consistently in Old Prussian) affected the terminology of Lithuanian, Latvian and eventually Estonian. However, while Slavic uses the numbering only in three cases (2., 4. see above + 5. Russian *pjatnica*, Polish *piątek* etc.), this Euro-zone uses it for all weekdays, and Lithuanian, more consistently, for Sunday as well (old *sekm-as* 'seventh', cf. old *ašm-as* = Slavic *osm-ъ* 'eighth'). While *nädel*, Latvian *nedēļa* (as well as, e.g., Livonian *nädiľ*) come from Russian, the Estonian names of weekdays follow "iconically" (by calques) the Baltic model and, as *püha* 'holiday' indicates, can be directly related with the participation of Latvian (cf. Latvian *svēt-s* 'holy', *svētk-i* 'holiday').

N.B. The Finnish nomenclature, unlike the Estonian one, in this respect is part of the Germanic, especially Scandinavian zone, cf. *viikki* = *week* (Swedish *vecka*), *tiistai* = Swedish *tisdag* 'Tuesday', however, *kiesi-viikko* 'Wednesday' = German *Mitt-woch* and Slavic (e.g. Russian/OCS) *sreda* (*kiesi-* = OCS Russian *sred-nij* 'middle').

5.6.2. This kind of "numbering" in the week nomenclature is unique and is a constituent of the Balto-Slavic (+ Estonian) zone (certainly, some Balto-Finnic micro-languages follow suit; see Livonian above). As is obvious from the table, the different numbering (which we could call -1) applies in Greek and notably in Portuguese, where it clearly contrasts with other Romance languages (such as, e.g., Spanish) using the standard Latin names. If we look around Europe (and outside), we can express this in the two following examples:

The 2nd/4th day:

Balto-Slavic (+ Estonian):	2. Tuesday	4. Thursday
Greek, Portuguese (+ Tadzhik!):	2. Monday	4. Wednesday (-1)
Swahili:	2. Sunday	4. Tuesday (-2)

While in Greek and Portuguese this numbering corresponds to the notion of Sunday as the first day of the week, in (Iranian) Tadjik it is *šanbe* (cf. Russian *subbota*, Spanish *sábado*, Hungarian *szombat*, see below), from which the days of the week (*hafta* = Turkish *hafta*) are counted: so the *Monday* is No. two (=*du*) after the *šanbe* = *Du-šanbe* (which happens to be the capital of Tadjikistan = de-Sovietized *Stalinabad*!).

5.6.3. An interesting Euro-feature is offered by the name of Saturday. While English derives this name from Latin *Saturni-dies*, Romance languages choose the original Hebrew word *shabāt*. This word spread around Europe (and outside it, cf. Tadjik *šanbe* above): it appears, besides Romance, of course, in Yiddish (*schabbes*), and in Slavic, Greek and Hungarian, as well as outside Europe, definitely in Hebrew and Arabic, but e.g. in Indonesian as well.

5.7. Euro-integration in the (North) Slavic-Lithuanian zone (SLZ) for centuries had a specific character involving all levels. Clearly, even the lexicon which is considered the most superficial level (1.3, 2.4, 5.3) singled out this zone within the ELA as its specific sub-area: the integrative processes not only involved the surface, but also affected the extralinguistic level of the languages involved, which we call endosphere (1.5). At the same time, it was demonstrated that Euro-integration could use the genetic resources, as it is the case with Lithuanian. It is a language which proved its reintegrative power almost two millennia after the separation of Baltic from the Balto-Slavic genetic sphere.

6. ON THE INTRINSIC POWER OF THE ENDOSPHERE – A LESSON FROM HISTORY

Today, Lithuanian is one of the official languages of the European Union. However, in the 1970's, at the time when the idea of endosphere was acquiring its initial shape, the practical use ("communicative capacity") and consequently the sense of the future existence of this language, as well as the other languages of the Soviet empire (see PSL – Abbreviations), was challenged and sometimes even questioned by the ubiquity of a far more practical all-Union macro-language. To any linguist who saw our common Indo-European heritage encapsulated in such a living organism as Lithuanian, its fate in such an ideologically polluted environment had to be a matter of particular concern.

Let us remind ourselves of the words of the Soviet national anthem declaring that great Russia "cemented the indestructible Soviet Union (including Lithuania) for ever and ever". At that very time, our newly emerging idea of endosphere (then called "infrastructure"), still in its infancy, challenged this concealed threat – it stated that the history of any language, Lithuanian in particular, is its inherent part, which from a linguist's point of view is not just a millennial "retrospective, but a generally inherent dynamic model of Lithuanian for the prediction of the (equally long) future of this language" (Marvan 1978: 270).

Needless to say that having appeared in the USA, these words did not pass unnoticed in Lithuania; in fact, the incriminated grammar (!) was smuggled there (according to Vytautas Landsbergis) as some kind of subversive material. The best compliment for a linguist whose (often quite arcane) products should be, at best, limited to a very narrow circle of consociates.

Well then, what was vindicated by the decades to come – the "ever-lasting" Union or the humble, invisible endosphere reflecting the future, which the Western politicians of that time (let alone the Western scholars) did not even dare to dream about? Right now they have a great chance for a resit, and let's hope they will be more successful this time!

Abbrevations and other symbols

ELA – European Linguo-Area; Euro- prefix referring to the ELA.
IE – Indo-European.
IEL – Indo-European languages.
IEP – Indo-European part of the ELA (Celtic, Germanic, Latin/Romance, Greek, Slavic, Baltic, Romany).
JS – Lytkin V.I., Majtlinskaja K.J. et al. (eds.) 1966: Finno-ugorskie i samodijskie jazyki. – *Jazyki narodov SSSR* 3, Moskva: Nauka.
Lith. – Lithuanian.
non-IEP other Euro-languages (Finno-Ugric and Euro-Turkic).
NSZ – North Slavic Euro-zone.
OCS – Old (Church) Slavonic.
PSL – language(s) of the post-Soviet territory: Slavic: Russian, Belarusian, Ukrainian; Baltic: Lithuanian, Latvian; Finnic: Balto-Finnic (Estonian, Livonian, Karelian, Vepsian); Volga Finnic: Mari, Mordvin; Ural Finnic: Udmurt, Komi; Euro-Turkic: Tatar, Bashkir, Chuvash.
SLZ – (North) Slavic-Lithuanian Euro-zone.
U – Ukrainian.

1. Bibliography (Selected)

1a. Dictionaries and encyclopedias

Balkevičs J. et al. 1995: *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*, Rīga: Zinātne.

Bańko M. (ed.) 2005: *Wielki słownik wyrazów obcych*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.

Boryś W. 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo literackie.

Fasmer (=Vasmer) M. 1964–1973: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* 1–4, Moskva: Progress.

Haspelmath M. et al. (eds.) 2005: *The World Atlas of Language Structures*, Oxford: Oxford University Press.

Kalėda A. et al. 1991: *Lietuvių–lenkų kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas.

Karulis K. 1992: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1. *A–O*, 2. *P–Ž*, Rīga: Avots.

Kluge F. 1963: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 19. Auflage (edited by W. Mitzka), Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Krapiva K. K. 1962: *Belorussko-russkij slovar'*, Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannych i nacional'nych slovarej.

Kurymskyj A. et al. 1994–1996: *Ukrajinśko-češkyj slovnyk*, Praha: Akademija.

Nikuļceva S. 2006: *Česko-lotyšský slovník*, Praha: Leda.

Piročkinas A. 2004: *Čekų–lietuvių – Lietuvių–čekų kalbų žodynas*, Vilnius: Žodynas.

Pokorny J. 1949–1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern, Munich: Francke.

Price G. et al. 1998: *Encyclopedia of the languages of Europe*, London: Blackwell Publishers.

Rejzek J. 2003: *Etymologický slovník češtiny*, Prague: Leda.

The American Heritage Dictionary of the

English Language, Boston, New York: Houghton Mifflin Co.1992, 1996 (or a later edition).

The Collins English Dictionary, London and Glasgow: Collins, 1986 (or a later edition).

1b. Euro-linguistics and Euro-languages

Alinei A. 1994: Nuove prospettive e nuovi metodi di geografia linguistica. – *Boletino dell' atlante linguistico mediterraneo*, Pisa, 7-16.

Babušytė D. 2004: Europäismen in der modernen litauischen Presse. – *Žmogus ir žodis* 3, 76-84.

Bulachov M.G. et al. 1987: *Vostočnoslavjanskie jazyki*, Moskva: Prosveščenie.

Dahl Ö. 1990: Standard Average European as an exotic language. – *Toward a Typology of European Languages* [=*Empirical Approaches to Language Typology* 8], Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 3-8.

Dahl Ö. 2001: Principles of Areal Typology. – Haspelmath M. et al. (eds.). *Language Typology and Language Universals. An International Handbook* 1-2, Berlin, New York, 1456-1471.

Décsy G. 1973: *Die linguistische Struktur Europas*, Wiesbaden: Harassowitz.

Devoto G. 2004: Baltai ir slavai/Balti e Slavi. – *Baltistikos raštai/Scritti Baltistici*, Vilnius: Tyto alba, 94-105/228-240.

Dini P. U. 1997: *Le lingue baltiche*, Firenze: La nuova Italia (appeared also in Latvian, Lithuanian and Russian).

Ginneken J. van 1939: Ein neuer Versuch zur Typologie der älteren Sprachstrukturen. – *Travaux du Cercle linguistique de Prague* 8, 233-261.

Haspelmath M. 2001: The European Linguistic Area: Standard Average European. – *Language Typology and Language Universals. An International Handbook* 1-2, Berlin, New York, 1492-1510.

Haspelmath M. 2005: "How hopeless is genealogical linguistics, and how advanced is areal linguistics?" A review article of Aikhenvald, Alexandra Y. & Dixon, R.M.W. (eds.). *Areal Diffusion and Genetic Inheritance*. Oxford: Oxford University Press, 2001. – *Studies in Language* 28.1., 209-223.

Jakobson R.O. 1931: *K charakteristike evrazijskogo jazykovogo sojuza*, Prague-Paris.

Karlíková H. 1991: Několik dokladů „elementární příbuznosti". – *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* E 36., 59-62.

König E., Haspelmath M. 1999: Der Europäische Sprachbund. – *Eurolinguistik – Ein Schrit in die Zukunft*, Wiesbaden: Harrasowitz, 111-127.

Křížková H. 1960: *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, obzvláště v ruštině* (= *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*. Facultas Philosophica 4, Philogica 2, Olomouc), Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Mathesius V. 1935: Zur synchronischen Analyse fremden Sprachguts. – *Englische Studien* 70, 21-35.

Načeva-Marvanová M. 2006: On the origin and the development of the

European verbs "habere". – *Linguistique Balkanique* 45(2), 247-256.

NAČEVA-MARVANOVÁ M. 2007: Aristotle's Categories and the Greek Verb 'ἔχειν 'to have' – through a Linguist's Eyes. – *Europeica–Slavica–Baltica. Jiřímu Marvanovi k sedmdesátinám*, Prague: National Library of the Czech Republic (Slavonic Library),129-145.

SIATKOWSKI J. 1996: *Czesko-polskie kontakty językowe*, Warszawa: Wydawnictwo Enereia.

TRUBECKOJ (TRUBETZKOY) N. S. 1928: Proposition 16. – *Actes de Premier Congres International des Linguistes*, la Haye, 17-18.

1c. Linguo-ecology and its context

BATESON G. 1972: *Steps to an Ecology of Mind*, New York: Chandler.

BENNETT J.W. 1976:*The Ecological Transition: Cultural Anthropology and Human Adaptation*, New York: Pergamon Press.

DANEŠ F., ČMEJRKOVÁ S. 1974: Ekologija jazyka malogo naroda. – *Jazyk-Kuľtura-Nacija*, Moskva: Nauka, 27-39.

DENISON N. 1982: A Linguistic Ecology for Europe? – *Folia Linguistica* 16, 1-46.

FILL A. 1993: *Ökolinguistik. Eine Einführung*, Tübingen: Narr Verlag.

HAUGEN E. 1972: *The Ecology of Language*, Stanford, California: Stanford University Press.

GIGER M., WIEMER B. 2005: *Resultativa in Den Nordslavichen Und Baltischen Sprachen: Bestandsaufnahme Unter Arealen Und Grammatikalisierungstheoretiscen Gesichtspunkten by Markus Giger and Björn Wiemer*, München: Lincom Studies in Language Typology.

LUČIĆ R. (ed.) 2002: *Lexical Norm and National Language. Lexicography and Language Policy after 1989*, Munich: Verlag Otto Sagner.

ŁUKASIEWICZ J. et al. (ed.) 1996: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny. Forum kultury słowa*, Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

SAVELJEVA L. V. 1997: *Jazykovaja ekologija*, Petrozavodsk.

SNOW C. P. 1959: *The Two cultures and the Scientific Revolution*, New York: Cambridge University Press.

SPILLNER B. (ed.) 1994: *Nachbarsprachen in Europa*, Frankfurt a. M., Berlin, New York, Paris, Wien: Peter Lang.

Standing Conference of Local and Regional Authorities in Europe, 23rd Session, March 1988.

STEWART J. H. 1956: *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*, Urbana: University of Illinois Press.

TRAMPE W. 1990: *Ökologische Linguistik. Grundlagen einer ökologische Wissenschafts- und Sprachteorie*, Opladen: Westdeutscher Verlag.

WĄSIK Z. (ed.) 1993: *Z zagadnień ekologii języka*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

1d. Author's bibliography on the topic

(In chronological order; * = the text or its summary in English.)

*Baltic and Indo-European Ergative. – *Lituanus* 19(1), 1973, 31-38.

**Modern Lithuanian Declension. A Study of Its Infrastructure*, Ann Arbor: University of Michigan, 1978.

*Declaration of Global Linguistic Diversity. – *International Who's Who of Intellectuals* 2/3, Cambridge (UK): International Biographical Centre, 1981, 1230.

Die russischen Wortarten als eine Flexionskategorie – Das Linguistische und Extralinguistische in der Sprache. – *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 30, 1984, 51-57.

**Inter-Linguistics of Inflection as an Evidence of Genetic Coexistence. The Case of North Slavic Genetic Union*, Melbourne: Australia and New Zealand Slavists' Association, 1988.

Słowiańsko-wschodniobałtycki areal językowy (Pierwszy etap w procesie reintegracji?). – *Bałto-słowiańskie związki językowe*, Wrocław, 1990, 283-289.

Ianua per linguam reserata, Melbourne: Slavic Studies, Monash University, 1990.

*Quo vadis, lingua ucrainica?/*Whither goest thou, o language of Ukrainians?, Melbourne: Slavic Studies, Monash University, 1992.

*Towards the revival of European soul. – *Bio-News*, Athens, January 1995, 5.

*Masarykian pre-war legacy: the case of Ukrainian scholarship. – *Ukrajinská svobodná univerzita (1921-1996)*, Prague, Munich: Czech National Library–Ukrainian Free University, 1998, 113-118.

*Na prahu slovenčiny. K miléniu vzniku slovenského jazyka./*At the threshold of Slovak. A millennium of Slovak national language, Bratislava: Veda, 1999.

*National Languages in Post-Socialist Countries (Czech, Slovak, Polish, Ukrainian, Belorussian) – Just Means of Communication or Tools of Revival? Amsterdam 2000. – Lučić 2002 (see Bibliography, 1c.), 183-192.

Ar lietuvių kalba gali būti tiltas į Europos kalbų pasaulį? (Čekų kalbininkas Jiržis Marvanas apie kalbos ekologiją, Europos kalbų ateitį ir lietuvių kalbą.) – *Gimtoji kalba* 7, 2007, 20-25.

České stupňování - slovanská podoba evropské univerzálie/*Czech Degrees of Comparison. – *A Slavic Picture of a Euro-Universal*, Prague: Karolinum, 2008.

**Introducing Europe to Europeans. One Europe for centuries – A Euro-Czech view*, Prague: Faculty of Arts, Charles University, 2008.

EUROINTEGRACIJA SLAVŲ–LIETUVIŲ KALBŲ EUROZONOJE

Santrauka

Pastarųjų dviejų dešimtmečių politinio Europos klimato pokyčiai atgaivino seną vientisos Europos idėją ir atnaujino Europos kalbinės vienybės ir šimtmečius trunkančios kalbinės eurointegracijos klausimus. Eurointegracijos procesas apima arba Europos kalbinę teritoriją kaip visumą, nepriklausomai nuo genetinių ryšių, kaip lyginamųjų laipsnių atveju (pavyzdžiui, vengrų ir suomių kalbose), arba Europos kalbinės teritorijos dalis, vadinamas eurozonomis, kurių protomodelis yra N. Trubeckojaus apibrėžta Balkanų sąjunga.

Šiaurės slavų sąjunga (ŠSS) tarp vakarinių ir vakarinių–rytinių (ukrainiečių/baltarusių) kalbų kuriasi jau nuo XIII–XIV a. Kitaip nei tradicinės eurozonos, ŠSS apima artimai susijusias kalbas, kurios gali reintegruotis įvairiais, net ir pačiais giliausiais (morfologijos) lygmenimis. Šie giliausi kalbos lygmenys su skolinimosi procesu ir ekstralingvistinės tikrovės pokyčiais tvarkosi savais vidiniais metodais. Straipsnyje nagrinėjamos kelios šių vidinių metodų ypatybės, bendros tiek ŠSS kalboms, tiek lietuvių kalbai.

ŠSS vaidmuo lietuvių kalbos raidoje nelemia tiesioginio skolinimosi, ŠSS yra katalizatorius, o už skolinimosi rezultatus atsakinga vidinė lietuvių kalbos sistema, kurios vartotojai, pasak A. Šleicherio, išsaugojo (bent jau iki XIX a.) ypatybes, rodančias artimus baltų ir slavų kalbų genetinius ryšius.

Kristina Rutkovska
Vilniaus universitetas

Kolokacijų svarba dvikalbiam teminiam žodynui

Rengiant dvikalbį teminį žodyną išryškėja problemos, susijusios su žodyno makrostruktūra ir mikrostruktūra. Tokių problemų iškėlimas bei jų nagrinėjimas galėtų praversti ir teorinei, ir praktinei leksikografijai. Didelę reikšmę šiuolaikinėje leksikografijoje turi tam tikros metodologijos sukūrimas, ypač rengiant tiek apskritai komunikacijai, tiek praktinės kalbos mokymuisi skirtus tezaurus. Straipsnyje nagrinėjamas vienas iš svarbesnių su didaktinių žodynų susijusių klausimų – kolokacijų vieta teminiame mokomajame žodyne. Remiamasi 2007 metais išleisto *Mokomojo teminio lenkų–lietuvių kalbų žodyno* (Masojć, Rutkovska, Patiejūnienė 2007) rengimo patirtimi.

Teminiai žodynai sudaro gana retą žodynų atmainą, ypač nedaug jų yra lenkų ir lietuvių didaktinėje leksikografijoje. Lenkų–lietuvių kalbų teminis žodynas buvo sumanytas kaip abipusis ir skirtas visų pirma studentams, besimokantiems lenkų kalbos. Taipogi tikėjomės, kad tuo žodynu galės pasinaudoti lenkų mokyklų vyresniųjų klasių mokiniai, rašydami rašinius bei rengdamiesi diskusijai ar pokalbiui konkrečia tema. Visų pirma abipusiška žodyno sandara: žodžiai ir žodžių junginiai pateikiami dviem stulpeliais: pirmas – lenkų kalba, antras – lietuvių. Į abipusiškumą atsižvelgta taip pat leksikos parinkimu. Žodynui parinkti tokie žodžiai ir žodžių junginiai, kurie atskleistų lenkų ir lietuvių kalbų gramatikos bei semantikos ypatybes; specialiai buvo paryškinti abiejų kalbų sisteminiai nesutapimai. Į žodyną įtraukta žodžių, kurie atspindi abiejų šalių kultūros, etnografijos, politikos, gyvenimo būdo ypatybes.

Leksiniai vienetai žodyne yra išdėstyti pagal jų semantines ypatybes, bendrą hierarchinio pobūdžio klasifikacinę schemą. Žodyną sudaro 17 pagrindinių teminių skyrių[1], kuriuose leksika grupuojama išskiriant reikšminius žodžius. Sudarant schemą daug dėmesio kreipta

[1] T. y. „Žmogus“, „Kalba“, „Mokslas“, „Kompiuteris“, „Literatūra ir menas“, „Anatomija ir fiziologija“, „Medicina“, „Darbas“, „Maistas“, „Paslaugos“ ir kt.

į pagrindinių (esminių) žodžių hiponimijos, sinonimijos, konversijos bei antonimijos ryšius, nes tezauras yra cerebralinis žodynas, turintis padėti besimokančiajam įveikti kalbos kliūtis. Kuriant straipsnius vadovautasi asociacijos principu: parenkant žodžius stengtasi atspėti vartotojų, komponuojančių tekstą, poreikius. Atsižvelgta ir į įvairias stilistines kalbos atmainas.

Kaip iliustraciją galima pateikti vieną temos „Žmogus" straipsnį – žodžio *akis* leksinį-semantinį mikrolauką[2]:

oczy, *lp.* oko
niebieskie ~
szare ~
stalowe ~
zielone ~
piwne ~
duże ↔ małe (oczka)
okrągłe ~
wąskie ~
skośne ~
wyłupiaste ~
~ głęboko osadzone
zezowate ~
koś ma zeza, zezuje
smutne ↔ wesołe ~
bystre, żywe ~
◊ aksamitne ~
◊ maślane ~
◊ sarnie ~
posp. ślepia
blask oczu
otwierać ↔ zamykać ~
wytrzeszczać ~ (*pot.* gały, ślepia)
mrużyć oczy
◊ strzelać oczami
patrzeć
~ spode łba
~uważnie

akys, *vns.* akis
žydros, mėlynos ~
pilkos, pilkšvos ~
plieninės, plieno pilkumo ~
žalios, žalsvos ~
rudos, rusvos ~
didelės ↔ mažos (akutės)
apskritos, apvalios ~
siauros ~
įkypos ~
išverstos, išsprogusios ~
įdubusios, giliai įsodintos ~
žvairos ~
kas yra žvairas, žvairuoja
liūdnos ↔ linksmos ~
žvitrios, žvalios, gyvos ~
◊ aksominės ~
žvilgančios ~
stirnos, gazelės ~
menk. žlibės
akių blizgesys
atsimerkti ↔ užsimerkti
šnek. išversti ~ , *menk.* žlibes, spanges
merkti akis
◊ šaudyti akimis
žiūrėti
~ iš paniūrų
~ įdėmiai

[2] Visi lietuviški žodžiai žodyne yra sukirčiuoti.

źrenice
zwężone↔rozszerzone ~
wzrok
władczy~
natarczywy~
badawczy, przenikliwy~
błędny, mętny ~
utkwić *w kimś* wzrok
hipnotyzować *kogoś* wzrokiem

vyzdžiai
susitraukę ↔ išsiplėtę ~
žvilgsnis
valdingas ~
įkyrus ~
tiriamas, skvarbus ~
klaidžiojantis, blausus~
įsmeigti *į ką* žvilgsnį
hipnotizuoti *ką* žvilgsniu

Atskira problema teminiame žodyne yra vadinamųjų leksikografinių objektų (vienetų) parinkimo principai ir jų iliustracijos būdai. Teigiama, kad pagal savo funkcionavimą žodžiai skirstomi į dvi dideles žodžių grupes: 1) sudarančius tekstą ir perteikiančius bendrą informaciją, t. y. neteminius žodžius, ir 2) perteikiančius būtiną teksto suvokimui informaciją, t. y. teminius žodžius (Cygal-Krupa 1990: 28; Miodunka 1976: 186). Mokant užsienio kalbos, daugiausia dėmesio kreipiama ne į neteminę, bendrinę leksiką, bet visų pirma į teminę. Neteminė leksika dažniau vartojama bendroje kontekstų visumoje, bet rečiau pasitaiko atskirame tekste. Kuriant konkretų tam tikros temos tekstą, atsiranda būtinybė pavartoti specialią leksiką. Todėl didaktiniame teminiame žodyne reikia atkreipti ypatingą dėmesį ne į dažniausią pagal statistiką leksiką, o į specialiąją. Kaip liudija jau atlikti šios srities tyrinėjimai, teminę leksiką sudaro žodžiai, kurie reiškia konkrečias sąvokas, ir dauguma jų daiktavardžiai. Veiksmažodžiai dažnai atlieka funkciją žodžių, kurie tik kontekste yra siejami su konkrečiais pavadinimais; panašią funkciją atlieka taipogi būdvardžiai. Todėl kiekvienoje žodyno teminėje grupėje daugumą sudaro daiktavardžiai: tai puikiai rodo anksčiau pateiktas pavyzdys.

Iliustruojant parinktus vienetus yra prasminga, mūsų manymu, pateikti ne atsitiktines konstrukcijas, ne pasakymus, kurie galėtų papuošti žodyną[3], bet funkcionalius posakius, būtinus kuriant tekstus, parankius vartoti įvairiose kalbinėse situacijose. Tokie žodžių jungi-

[3] Toks žodyno parengimo principas buvo pritaikytas Jono Paulausko *Paauglių žodyne* (Paulauskas 1997), plg. Rūtos Marcinkevičienės šio žodyno recenziją (Marcinkevičienė 2001: 39-42).

niai kalbotyroje vadinami kolokacijomis, arba tekstiniais stereotipais, ir pastaruoju metu vis dažniau patraukia leksikografų dėmesį. Apie metodą, pagal kurį yra išskiriamos kolokacijos žodyne, dabar plačiai diskutuojama rengiant naują didįjį lenkų kalbos žodyną, kuris bus skelbiamas tik elektronine forma (Przybylska 2007; Rokicka 2007).

Kolokacijos sąvoka yra gana nauja, atėjusi į lenkų leksikologiją iš anglų kalbos. *Kolokacijos* terminas vartojamas Londono prozodinėje-kontekstinėje mokykloje leksiniam žodžių junglumui žymėti (*Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* 1999, straipsnis „Kolokacja"). Pagal A. Markowskį, tai „žodžių junginys, sudarytas pagal formaliąsias ir semantines leksemų junglumo išgales, bet nesudarantis pastovios, idiomatinės konstrukcijos" (Markowski 2004: 252). Taikydami šį apibrėžimą, kolokacijomis galime laikyti visus žodžių junginius, išskyrus idiomas ir atsitiktinius, kaskart kuriamus junginius. Parenkant kolokacijas atsiranda keblumų dėl kolokacijų ribų nustatymo: iš vienos pusės, sunku atskirti idiomas ir konstrukcijas, kurių junglumas yra dažnas ir stabilus, kita vertus, atpažinti atsitiktinius žodžių junginius. Taigi galima kol kas vadovautis darbiniu kolokacijų apibrėžimu, kad tai yra pastovūs, dažnai pasitaikantys žodžių junginiai, kurių elementai funkcionuoja tokia pat reikšme ir kituose kontekstuose.

Aprašant kolokacijas, lenkų kalbotyroje vartojami du pagrindiniai terminai, būtent: žodis, kurio junglumą aprašome, apibūdinamas kaip *žodis-bazė*, arba *pagrindinis žodis*, o žodžiai, kurie jungiasi su pagrindiniu žodžiu, yra vadinami *kolokantais*. Grupė žodžių, kurie gali jungtis su baze, sudaro *kolokacinį lauką* (Przybylska 2007: 70).

Iliustruodama kolokacijų parinkimo mechanizmą pateiksiu plačiai vartojamo žodžio *namas* kolokacinio lauko fragmentą. Šiam žodžiui yra būdingi dviejų tipų junginiai: I tipo junginiai, kada žodis-bazė sudaro pagrindinį konstrukcijos dėmenį, o kolokantas – priklausomąjį dėmenį (*dom mieszkalny – gyvenamasis namas*), ir II tipo junginiai, kada kolokantas atlieka pagrindinio dėmens funkciją, o žodis-bazė yra priklausomasis dėmuo (*budować dom – statyti namą*). Daiktavardžio junglumui lenkų kalboje I tipo kolokacijoms yra būdingi tokie junginiai: daiktavardis + būdvardis (*dom drewniany – medinis namas*); daiktavardis + daiktavardis (*dom ojca – tėvo namai*); daiktavardis +

daiktavardis su prielinksniu (*dom z cegły – namas iš plytų, plytinis namas*).

Žodyne kolokacijos turi būti išdėstytos pagal iš anksto sudarytą schemą. Iš pradžių reikėtų pateikti daiktavardžio kolokantus nominalinėje grupėje, kurios centrą jis sudaro, atkreipiant dėmesį į žodžių tvarką grupėje, padalijus kolokantus į premodifikatorius (vartojamus prepozicijoje) ir postmodifikatorius (vartojamus postpozicijoje), pvz.: *nowy dom* (*naujas namas*), *dom mieszkalny* (*gyvenamasis namas*), *dom z werandą* (*namas su veranda*). Šis etapas yra labai svarbus, nes čia jau išryškėja pirmieji sisteminiai lenkų ir lietuvių kalbos nesutapimai. Kitas etapas būtų parodyti, kaip kinta daiktavardis, būdamas priklausomu žodžiu nominalinėje grupėje: *róg domu* (*namo kampas*). Daiktavardžio junglumui atskleisti labai svarbus yra junginių sudarymo principas su pagrindiniu sakinio nariu – veiksmažodžiu. Visų pirma reikia parodyti tipišką junglumą su veiksmažodžiu, kai daiktavardis atlieka pirmo argumento – veiksnio funkciją. Būtina pateikti verbalinius kolokantus, kurie apibūdina dažniausiai atliekamas veiksmažodžio funkcijas (pvz.: *dom znajduje się, niszczeje – namas stovi, genda*). Po to eitų verbalinės struktūros, kuriose daiktavardis atlieka papildinio funkciją (pvz.: *budować dom – statyti namą, burzyć dom – griauti namą*). Tokia schema žodyne atrodytų taip:

DOM	**NAMAS**
I junginių tipas	
nowy↔stary ~	naujas↔senas ~
murowany ~	mūrinis ~
drewniany ~	medinis ~
narożny ~	kampinis ~
~ mieszkalny	gyvenamasis ~
~ z elementów wielkopłytowych	stambiaplokštis, blokinis ~
~ z cegły	plytinis ~
II junginių tipas	
róg domu	namo kampas
~ stoi, znajduje się	~ stovi, yra
~ rujnuje się, niszczeje	~ genda
budować ~	statyti namą
burzyć ~	griauti namą

Reikėtų taip pat nuspręsti, ar verbaliniai kolokantai bus pateikti bendraties, ar asmens forma. Natūraliausiai atrodo veiksmažodžių kolokantų vartojimas asmens forma tik tais atvejais, kai daiktavardis atlieka pirmo argumento funkciją konstrukcijoje.

To paties lygio kolokantai (pavyzdžiui, būdvardžiai šalia daiktavardžio) yra grupuojami pagal priklausomybę bendresnei semantinei klasei; tokiu atveju charakteringi daiktavardžiui apibūdinimai yra teikiami šalia, atsižvelgiant į žodžių sinonimijos ir antonimijos santykius. Būdvardžių grupavimas į semantines klases ir teikimas šalia yra taikomas tik minimaliai, siekiant neapsunkinti vartojimui atrinktų komunikacinių frazių. Terminai ir idiomos, pažymėtos specialiais leksikografiniais ženklais, yra išdėstomi pagal tokį pat semantinį principą ir teikiami šalia artimiausio pagal reikšmę būdvardžio, panašiai kaip yra pažymima šnekamojo stiliaus leksika. Kaip pavyzdį pateiksiu sąvokos *intelektas* (*inteligencja*) iliustraciją žodyne:

inteligencja
ktoś jest
~ inteligentny, bystry
~ mądry, myślący
ktoś chwyta wszystko w lot
~ oczytany
intelektualista
ktoś ma dużą wiedzę
ktoś wie o wszystkim po trochu
ktoś ma powierzchowną wiedzę
~ niemądry
◊ *ktoś* ma sieczkę w głowie
pot. matołek, fujara
~ ograniczony umysłowo
~ tępy
◊głupi jak but z lewej nogi
pot. tępak
~ głupi
pot. głupiec
pot. półgłówek
◊ ośla głowa
~ zdolny ↔ niezdolny

intelektas
kas yra
~ protingas, įžvalgus
~ pagavus (pagaulus), nuovokus
kas viską supranta iš pusės žodžio
~ apsiskaitęs
intelektualas
kas labai daug išmano
kas žino apie viską po truputį
kieno žinios (yra) paviršutiniškos
~ negudrus, menko protelio
◊ *kieno* galvoje košė, žinių kratinys
menk. vėpla, žioplys
~ siauraprotis, ribotas
~ bukas, bukaprotis
◊ kvailas kaip bato aulas
šnek. mulkis
~ kvailas
kvailys
pusgalvis, pusprotis, nevisprotis
niek. avigalvis, *prk.* asilas
~ gabus ↔ negabus

ktoś jest zdolny do języków, muzyki	*kas* (yra) gabus kalboms, muzikai
zdolności	gabumai
ktoś ma (wykazuje) różnorodne ~	*kas* pasižymi / išsiskiria įvairiais gabumais
~ utalentowany, genialny	~ talentingas, genialus
ktoś ma talent	*kas* turi talentą
ktoś ma przeciętne zdolności	*kas* (yra) vidutinių gabumų

Dažniausiai kolokantai sudaro dviejų žodžių konstrukciją, bet gali pasitaikyti ir pasakymų, susidedančių iš kelių (ar daugiau) žodžių. Todėl reikia apsispręsti, ar užtenka pateikti žodyne pirmo tipo junginius, ar reikia ir antro tipo. Pateikiant abiejų tipų junginius, tektų įrašyti tokios pat leksinės sudėties pragmatines formules ar net frazemas, t. y. mandagumo posakius ir klišes. Todėl teminiame žodyne buvo svarbu atsiriboti nuo leksinės medžiagos teikimo principų, būdingų plačiai paplitusioms pasikalbėjimų knygelėms. Taigi daugiažodžiai pavyzdžiai ir konvencionalios formulės žodyne nebuvo teikiamos. Kitokį leksikos teikimo principą gerai iliustruoja žodžio *kalbėti – mówić* kolokacinis temos „Kalbinė komunikacija – Komunikacja językowa" laukas:

mówić	**kalbėti**
~ cicho ↔ głośno	~ tyliai ↔ garsiai
~ półgłosem	~ pusbalsiu
~ szeptem	~ pašnibždomis, pašnibždom
~ jeden przez drugiego	~ vienam per kitą
~ na temat *czegoś*	~ apie *ką*
◊ *pot.* ~ co ślina na język przyniesie	◊ ~ kas ant seilės užeis
~ serio ↔żartem	~ rimtai ↔juokais
~ rzeczowo↔bezładnie	~ aiškiai, logiškai ↔ padrikai
~ otwarcie, ◊ ~ bez osłonek, ◊ *pot.* ~ prosto z mostu	~ atvirai, *prk.* be užuolankų, *prk.* tiesiai šviesiai
◊ *pot.* wyłożyć kawę na ławę	*šnek.* išrėžti tiesiai į akis
◊ nie owijać w bawełnę	◊ nevynioti į vatą

Kolokacijų parinkimo šaltinis turėtų būti kalbos duomenų bazė, iš kurios reikėtų rinkti pavyzdžius. Labai svarbus veiksnys, parodantis empirinį, praktinį tam tikrų žodžių junglumą, yra junginių dažnumas.

Todėl prasminga būtų taikyti kompiuterinius metodus, kurie padėtų išrinkti kolokacijas iš visos leksinės duomenų bazės. Pavyzdžiui, sudarant *Didjjį lenkų kalbos žodyną* bus naudojama specialiai sukurta kompiuterinė programa, kuri atrinks kolokacijas iš teksto. Kaip teigia patys žodyno autoriai, programa bus paremta ne tik žodžių junginių dažnumu tekste, bet ir morfologinėmis besijungiančių žodžių savybėmis (pavyzdžiui, bus junginių daiktavardis + būdvardis, daiktavardis + veiksmažodis paieška); bus taikomi tam tikri matematikos dėsniai siekiant maksimaliai tiksliai nustatyti, ar tam tikri žodžiai sudaro tipišką konstrukciją kalboje (Górski 2007: 24).

Iki šiol lenkų leksikografijoje nėra nei vieno žodyno, pagristo kolokacijomis, išskyrus Mirosławo Bańkos (2006) *Słownik dobrego stylu* (*Gero stiliaus žodynas*), kurio antraštės patikslinimas labai originalus: *Wyrazy, które się lubią* (*Žodžiai, kurie draugauja, mėgsta vienas kitą*). Tokio žodyno parengimo tikslas, kaip teigia pats autorius, „pagelbėti tiems, kurie savarankiškai sudaro tekstus, padėti jungti žodžius pagal lenkų kalbos įpročius, normas“ (Bańko 2006: V). Autorius pabrėžia, kad daugiausia sunkumų besimokantiems kalbos kelia būtent įpročiais paremtas, normatyvinis žodžių junglumas, vadinamosios žodžių „simpatijos ir antipatijos“. Kolokacijų žodynas yra skirtas padėti besimokantiems pasiekti tam tikrą leksinės kompetencijos lygį.

Kolokacijos sąvoka nėra nauja ir lietuvių kalbotyroje. Labai išsamią istorinę kolokacijų apžvalgą, tyrimo aspektų bei interpretacijų įvairovę Vakaruose ir Rytuose pateikė Rūta Marcinkevičienė (Marcinkevičienė 1995: 40–54), skatindama tirti šį reiškinį lietuvių kalboje. Leksikografinėje praktikoje nuolat atkreipiamas dėmesys į žodžių junglumo išgalių atskleidimo svarbą. Evalda Jakaitienė siūlo aiškinamojo žodyno mikrostruktūrose net skirti žodžių sintaksiniams duomenims atskirą lauką (Jakaitienė 2006: 102). Tokio lauko atsiradimas dabartinės lietuvių kalbos žodyne galėtų praversti ne tik tiems, kurie susiduria su lietuvių kalba kasdieniniame gyvenime ir kuriems rūpi kalbos norma, bet būtų ypač vertinga medžiaga ir leksikografams, sudarantiems dvikalbius žodynus.

Literatūra ir šaltiniai

Bańko M. 2006: *Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Cygal-Krupa Z. 1990: *Podstawowe słownictwo tematyczne języka polskiego*, Kraków: Nakład Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 3-ias leid. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Red. K. Polański, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1999.

Górski R. 2007: Baza materiałowa, cytowanie, źródła i korpus dla „Wielkiego słownika języka polskiego". – *Nowe studia leksykograficzne*. Red. P. Żmirgodzki, R. Przybylska, Kraków: Lexis, 56–68.

Jakaitienė E. 2006: Sintaksinių duomenų laukas aiškinamajame žodyne. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 92–103.

Marcinkevičienė R. 1995: Kolokacija: tyrimo objektas, aspektai, metodai. – *Lituanistica* 2(22), 40–54.

Marcinkevičienė R. 2001: Paauglių žodynas. – *Knygų aidai. 1999/01-03*. Recenzijos. Apžvalgos. Anotacijos, Vilnius: Vilspa, 39-42.

Markowski A. 2004: *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Masojć I., Rutkovska K., Patiejūnienė E. 2007: *Tematyczny słownik polsko-litewski=Mokomasis teminis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Alma littera.

Miodunka W. 1976: Swoistość słownictwa tematycznego. – *Język Polski* 65, 180–186.

Paulauskas J. 1997: *Paauglių žodynas*, Kaunas: Šviesa.

Piotrowski T. 1994: *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Przybylska R. 2007: Z problemów słownikowego opisu łączliwości rzeczownika. – *Nowe studia leksykograficzne*. Red. P. Żmirgodzki, R. Przybylska, Kraków: Lexis, 69–77.

Rokicka T. 2007: Status kolokacji w „Wielkim słowniku języka polskiego". – *Nowe studia leksykograficzne*. Red. P. Żmirgodzki, R. Przybylska, Kraków: Lexis, 79–86.

Węgrzynek K. 2007: Związki frazeologiczne w „Wielkim słowniku języka polskiego". – *Nowe studia leksykograficzne*. Red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Kraków: Lexis, 87–94.

Żmigrodzki P. 2003: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

THE IMPORTANCE OF THE USE OF COLLOCATIONS IN A SPECIALIZED BILINGUAL DICTIONARY

Summary

While compiling a specialized bilingual dictionary, some problems related with the compilation principles of the macrostructure and microstructure of the dictionary arise. The raising and analysing of such problems may serve both theoretical and practical purposes. The development of a certain methodology is of great importance in contemporary lexicography. It is especially important in compiling thesauri aimed at the communicative aspects of a language and practical language learning.

A thesaurus traditionally belongs to the class of semantic dictionaries; its entries are arranged according to the semantic features of lexical units. Lexical units are arranged according to the general hierarchic classification scheme. In the process of designing the scheme, special attention must be paid to the hyponymous, synonymous, and antonymous relations of the headwords. The sampling of lexicographical units is also a separate problem. As is evident from the results of research performed in this field, in a thesaurus special attention should be paid not to the general vocabulary, but to the special vocabulary divided into semantic groups. The most part of the vocabulary consists of nouns having specific meanings, whereas the verbs usually perform the function of words and in the context are related with particular denotations. The adjectives perform a similar function.

For the illustration of selected lexicographical units it is useful to present not the random constructions, but functional expressions, which are important for producing texts that can be used in various speech situations. In the current article the main attention is paid to the so-called collocations and the usefulness of representation of the textual stereotypes in a specialised learner's dictionary.

Vilija Sakalauskienė
Lietuvių kalbos institutas

Dialektizmų atranka dabartinės ir bendrinės lietuvių kalbos žodynuose

Straipsnyje kalbama apie vieną nedidelį, tačiau gana svarbų aspektą – dialektizmų (tarmybių) atranką. Nuolatinė bendrinės kalbos ir tarmių sąveika kelia leksikografams nelengvą tarmybių atrankos problemą, verčia juos ieškoti patikimų tokių žodžių atrankos kriterijų. Šiuo klausimu jau buvo rašyta ir kalbėta, tačiau, redaguojant *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* rankraštį, norėtųsi dar kartą atkreipti akis į tuos dalykus, kurie buvo ir yra svarbūs bei sudėtingi rengiant *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* ne tik pirmąjį, bet ir visus kitus, iki šiol vis pasirodančius naujus, leidimus.

Apie tarmybių pateikimą dabartinės ir bendrinės kalbos žodynuose yra rašę kalbininkai Kazys Morkūnas, Gertrūda Naktinienė, Vilija Lazauskaitė ir kt., statistinę analizę pateikė Laima Kalėdienė (žr. literatūros sąrašą), tačiau nuolatos tenka grįžti prie šios problemos ir dar kartą aptarti kai kuriuos klausimus, o ypač pabrėžti tarmybių atrankos problemą, kurią jau prieš geroką dešimtmetį savo straipsnyje plačiai aptarė Jonas Klimavičius, apibūdindamas tarmybes kaip „perteklinį kalbos turtą, kuris neretai yra bendrinėje kalboje stringantis perteklius“ (Klimavičius 1997: 22). Dėl nuolat vykstančios bendrinės kalbos ir tarmių sąveikos dažnai sunku pasakyti, ar žodis tebėra tarmybė, ar jau priklauso bendrinei kalbai. „Tarmybes paprastai linkstama laikyti jau bendrinės kalbos žodžiais, jei jie reiškia sąvokas, kurioms pavadinti nėra kitų tinkamų bendrinės kalbos žodžių“ (Jakaitienė 2009: 180) arba, kalbant apie perteklinį vartojimą, „tarmybė bendrinėje kalboje virsta knyginio stiliaus faktu“ (Klimavičius 1997: 23)[1].

[1] „$DŽ_1$ tarmybių dėjimo principas „geriau daugiau, tegu pretenduoja į bendrinę kalbą, tegu tarp savęs konkuruoja, laiko egzaminą – kurie „reikalingi“, kurie „mažai tereikalingi“. O „retos, individualios vartosenos žodžiai“, matyt, nėra tokie tarmėse, o tik raštuose“ (Klimavičius 1997: 25).

Patyrinėję jau išleistų *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimų (1972, 1993, 2000, 2003_e, 2006_e) leksiką, rasime daugybę nereikalingų tarmybių, pažymėtų atitinkamomis santrumpomis arba be jų, pereinančių iš vieno leidimo į kitą[2].

Žodžių atrankos problema buvo keliama jau rengiant pirmąjį aiškinamąjį *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną* (1954). Šiuo klausimu būta įvairių nuomonių. Jono Kruopo žodžiais tariant, pagrindinė žodžių atrankos gairė – „visõs, ne vien literatūrinės, kalbos leksinės sistemos atspindėjimas Žodyne" (Kruopas 1998 [1968]: 456). Dabar su šiuo teiginiu galima ir nesutikti, nes žodžio pateikimas norminamajame žodyne įteisina jo vartojimą bendrinėje kalboje ir jis gauna bendrinės kalbos žodžio statusą. Kita vertus, J. Kruopas kalba apie dabartinės (seniau literatūrinės), o ne bendrinės kalbos žodyną. Todėl akivaizdu, kodėl kalbininkas bendrinės kalbos leksiką suprato kaip nesavarankišką, augančią, neatsiskyrusią (plg. Klimavičius 1997: 26).

Žodžių atranką, kaip svarbiausią kalbos norminimo principą, kėlė ir latvių kalbininkas Janis Endzelynas: „<...> kalbininkas pats nuo savęs nediktuoja jokių dėsnių; jis tik stebi kaip tauta kalba, išrenka tai, kas tinka raštų kalbai ir tai pateikia kitiems" (Endzelīns 1971: 662). Vadinasi, ir tai akivaizdu, kad **atrankos** principo esmė – iš visumos pasirinkti tai, kas tinkama, suprantama, atitinka tikrovę. Šio principo esmę tiksliai nusakė kalbininkas Pranas Kniūkšta: „jau pats toks principas reiškia tam tikrus praradimus, – rinkdamiesi ką iš kelių, ko nors turime atsisakyti" (Kniūkšta 2001: 142).

Visai kitaip *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* paskirtį ir tikslą apibrėžė Antanas Lyberis: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* „neturi tikslo apimti visą lietuvių kalbos žodžių lobį, visus lietuvių liaudies (gyvosios – V. S.) kalbos ir bet kada parašytų raštų žodžius. Jo tikslas – pateikti pirmiausia dabartinės literatūrinės (bendrinės – V. S.) lietuvių kalbos žodžius, nurodyti jų pagrindines formas, rašybą, kirčiavimą, paaiškinti žodžių reikšmes ir jas pailiustruoti trumpais būdingais pavyzdžiais" (Lyberis 2009 [1983]: 56). Toks žodyno tikslo nusakymas

[2] „Didžiojo žodyno kartotekos įtaiga akivaizdi. $DŽ_1$ ne fiksuoja bendrinės kalbos vartoseną, o kuria ją, parūpina jai iš tarmių žodžių net su atsarga, pertekliumi" (Klimavičius 1997: 25).

atitinka ir šiuo metu rengiamam *Bendrinės lietuvių kalbos žodynui* keliamus uždavinius.

Tiriant žodžių atrankos problemą, neišvengiamai susiduriama su bendrinės kalbos ribų samprata. Taigi iškyla būtinybė aptarti tarminio ir bendrinės kalbos žodžio santykį. Bendrinė kalba ir tarmės yra glaudžiai susijusios. Į bendrinę kalbą atėjo daugybė žodžių iš tarmių. Bendrinės kalbos žodis – tai sunormintos kalbos žodis, priklausantis visuotinės leksikos sluoksniui. Tarminis žodis (arba tarmybė) – tai nevisuotinės leksikos dalis, kurią vartoja ir pažįsta kurios nors vienos Lietuvos dalies gyventojai. Šiais laikais, veikiami bendrinės kalbos, dalis tarminių žodžių pasitraukę į pasyvųjį žodyną, užmiršti, nes iš tiesų beveik niekas neberašo tarmiškai. Tarminių žodžių santykis su bendrine kalba yra diferencinis, t. y. tarminė leksika egzistuoja šalia bendrinės kalbos, tačiau labai nuo jos priklauso ir turi tą patį pagrindą.

Tarmybių atranka bendrinės kalbos žodynui labai sudėtinga, nes bendrinė kalba yra ne tik rašomoji, bet ir šnekamoji. Atliekant tokią atranką, sunkumų kyla iš pačios kalbos leksinės sudėties įvairumo. Leksika yra greičiausiai kintantis kalbos lygmuo, glaudžiai susijęs su gyvenimu, įvairiomis realijomis. Daugelis tarminių žodžių bendrinėje kalboje plačiau neįsigalėjo, nes buvo įprastesnių pakaitalų. Pavyzdžiui:

akė́ivos dgs. 'pasirodymas akyse ko nesamo, burtai', $DŽ_1$ nėra, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma ryt., $LKŽ_e$ duomenys rytietiškumą patvirtina (užfiksuota iš Panevėžio, Kėdainių apylinkių);

akývas 'akylas; atvirai, nesivaržant atliekamas', $DŽ_1$ nurodytas į *akylas*, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ – su pažyma ryt., $LKŽ_e$ duomenimis, tarmybė užfiksuota iš Kupiškio, Panevėžio ir Pasvalio apylinkių;

ardà 'netvarka, nesutikimas, rietenos', $DŽ_1$ nėra, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma šnek., $LKŽ_e$ duomenys rodo, kad šis dialektizmas yra rytietybė, vartojamas Rokiškio, Kupiškio apylinkėse;

arénti 'urgzti, niurzgėti; erzinti', $DŽ_1$, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma šnek., tačiau $LKŽ_e$ duomenys rodo, kad šis žodis yra rytietybė, vartojamas Dusetose, Užpaliuose;

bãkoti 'kimšti, kišti; sunkiai bristi, klampoti', $DŽ_1$ nėra, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma šnek., $LKŽ_e$ duomenys – pirmoji reikšmė

pateikta iš Juškos žodyno, antroji – užfiksuota iš Plungės, Kretingos apylinkių;

blazgãtyti 'negražiai kalbėti, pliaukšti, keikti', $DŽ_1$ nėra, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma šnek., $LKŽ_e$ duomenys rodo, kad šis žodis yra žemaitybė, užfiksuotas iš Skuodo, Kretingos, Telšių, Klaipėdos apylinkių;

čìrti 'skursti, nykti, gelsti', $DŽ_1$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma tarm., $DŽ_2$ – su pažymomis vak., dz., $LKŽ_e$ duomenys patvirtina, kad šis žodis vartojamas pietinėje ir vakarinėje Lietuvos dalyje;

čiunkúoti 'minkyti, grūsti; plauti, teliūskuoti; supti, sūpuoti': $DŽ_1$ nėra, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma šnek., $LKŽ_e$ duomenys rodo, kad tai yra vakarietybė;

dulbsti 'pamažu dirbti', $DŽ_1$ nėra, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma vak., $LKŽ_e$ duomenys patvirtina;

gãgris, -ė 'apsileidėlis, storžievis', $DŽ_1$ nėra, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma žem., $LKŽ_e$ duomenys patvirtina, kad šis žodis vartojamas žemaičių;

grauzdùs (dz.) 'piktas, šiurkštus', $DŽ_1$ pateiktas be pažymos, $DŽ_2$ – su pažyma dz. prieš visas reikšmes, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pažyma dz. teikiama tik prie antros reikšmės, $LKŽ_e$ duomenys rodo, kad šis būdvardis paplitęs Varėnos apylinkėse;

jóvaidas 'padauža, pabalda', $DŽ_1$, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma ryt., $LKŽ_e$ duomenys patvirtina, kad tai – rytietybė;

kivìnklas 'kliūtis, negerovė', $DŽ_1$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma tarm., $DŽ_2$ – su pažyma dz., negausūs $LKŽ_e$ duomenys rodo, kad žodis yra užfiksuotas iš Alytaus apylinkių;

pẽryti 'mušti pastatą iš lauko pusės lentomis', $DŽ_1$, $DŽ_2$ neteikiamas, įtrauktas į $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ be pažymos, remiantis $LKŽ_e$ duomenimis – tai yra pati tikriausia žemaitybė;

pjũklyti 'priekaištauti, graužti': *Kuomet liausies mane ~ijęs?*, į $DŽ_1$ nėra įtrauktas, atsiranda tik $DŽ_2$ su pažyma *šnek.*, $DŽ_4$ pažyma patikslinama – žem., iliustracinis sakinys yra tas pats ir šeštajame, elektroniniame leidime, $LKŽ_e$ šio žodžio reikšmė užfiksuota iš Eržvilko, Salantų, Mosėdžio;

pridvaĩlyti 'prikinkyti iš šalies kitą arklį', $DŽ_1$ neteikiamas, įtrauktas į $DŽ_2$ su pažyma ryt., $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ duodamas be pažymos, tarsi jau

būtų prigijęs bendrinėje kalboje, $LKŽ_e$ užfiksuotas iš Kuktiškių, Dusetų, Vabalninko, Pabaisko;

prũnyti žem. 'sunkiai daug dirbti, triūsti' teikiamas $DŽ_1$, $DŽ_2$, taip pat ir $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$, $LKŽ_e$ užfiksuotas iš Kuršėnų, Beržoro, Kurtuvėnų, Šiaulių;

šeberkštýti 'šeberkštims darytis' $DŽ_1$, $DŽ_2$ pateiktas be pažymos, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ jau turi pažymą ryt., $LKŽ_e$ gyvosios kalbos duomenys gana riboti (užfiksuota iš Panevėžio, Subačiaus);

šniõryti tarm. 'smarkiai lyti; su garsu pjauti, mušti, kirsti', $DŽ_1$ nėra, $DŽ_2$ – su pažyma ryt., $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ – su pažyma tarm., $LKŽ_e$ užfiksuotas iš Leliūnų, Pajstrio, Kiauklių, Panemunio ir kt.;

tvaiskýti 'mėtyti į šalis, blaškyti; mušti per žandą, duoti antausių', $DŽ_1$, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ su pažyma dz., $LKŽ_e$ duomenys labai skurdūs, užfiksuota tik priešdėlio forma *ištvaiskýti* iš Bartininkų, t. y. Vilkaviškio rajono. Vadinasi, ši pažyma negali būti dz.;

tvankýti 'vynioti tvankčiais', $DŽ_1$, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas be pažymos, $LKŽ_e$ – iš Pociūnėlių, Veliuonos, daugiau duomenų yra apie darybos pamatą *tvañktis*, paplitusį vakarų aukštaičių šnektose;

uržýti 'draskyti braukant, trinti', $DŽ_1$, $DŽ_2$, $DŽ_4$, $DŽ_{6e}$ pateiktas su pažyma ryt., $LKŽ_e$ duomenys tarmiškumą patvirtina.

Apie tarmybių pateikimą $DŽ_1$ leidime rašoma: „Į Žodyną sudėta nemaža ir norminių žodžių, ypač tokių, kurie aptinkami grožinės literatūros kūrinių kalboje. Dalis jų vis tvirčiau įsigali literatūrinėje kalboje, darosi bendratautiniais žodžiais, kita dalis – galės pasitarnauti žodinei mūsų literatūrinės kalbos sudėčiai praturtinti, terminų darybai ir pan." ($DŽ_1$ „Pratarmė", III–IV). $DŽ_4$ įvade dėstoma, kad „žodyne stengiamasi pateikti dažnesnius grožinėje literatūroje, ypač klasikų kūriniuose, publicistikoje, periodinėje spaudoje ir kitur vartojamus tarmių žodžius" ($DŽ_4$ „Įvadas", VII). Ir $DŽ_1$, ir $DŽ_4$ leidimuose vienodai aptariamas tarminių santrumpų žymėjimas „*dz.* (dzūkų), *ryt.* (rytiečių aukštaičių), *vak.* (vakariečių aukštaičių), *žem.* (žemaičių) reiškia, kad žodis plačiau vartojamas tik šiose tarmėse, tačiau pasitaiko ir literatūrinėje kalboje (atskirų rašytojų raštuose). Jei kartais tarminiam žodžiui sunku nurodyti kurią vieną tarmę, tai jis žymimas bendru pažymėjimu *tarm.* (tarminis)" ($DŽ_1$, IX; $DŽ_4$, XIV). Tačiau dažnai pasitaiko atve-

jų, kai prie tarminio žodžio atsiranda santrumpa *šnek.* (šnekamosios kalbos žodis). Veikiausiai taip žymima neatsitiktinai, nes, pasak Juozo Pikčilingio, „šnekamosios kalbos žodis labai dažnai esti ne kas kita, kaip vietinės šnektos slenkstį peržengusi tarmybė. Riba tarp jų neretai būna gana judri bei paslanki, o ją nustatyti – gana nelengva“ (Pikčilingis 1975: 97).

Pateiktoje tarmybių lentelėje galima matyti, kaip varijuoja pažymos prie tarmybių įvairiuose DŽ leidimuose[3].

Tarminis žodis	$DŽ_1$	$DŽ_2$	$DŽ_4$	$DŽ_{6e}$	DLKT	Sinonimai
burgė (vak.)	+ tarm.	+ vak.	+ vak.	+ vak.	-	sriuba
čéižti (žem.)	+ žem.	+ žem.	+ žem.	+žem.	-	šiukšlinti; mušti
čiópa (žem.)	+ žem.	+ žem.	+ žem.	+ žem.	-	nerangus žmogus; čiupna
dangójus (ryt.)	+ ryt.	+ ryt.	+ ryt.	+ ryt.	-	drabužiai
dreždti (žem.)	-	+ žem.	+ žem.	+ žem.	-	šykštėti
dugnõlis (žem.)	+ žem.	+ žem.	+ žem.	+ žem.	-	storoji žarna
dvėlúoti (dz.)	-	+ dz.	+ dz.	+ dz.	-	kvėpuoti; degti
gramañtas (žem.)	-	+ žem.	+ be paž.	+ be paž.	-	grumstas
įsas, -à (ryt.)	+ ryt.	+ ryt.	+ ryt.	+ ryt.	-	trumpas
ývas (žem.)	+ zool.	+ be paž.	+ be paž.	+ be paž.	-	apuokas; pelėda
paĩvyti (ryt.)	-	+ ryt.	+ ryt.	+ ryt.	-	mušti, pliekti
švóti (ryt.)	+ menk.	+ šnek.	+ ryt.	+ ryt.	-	kalbėti
vambolė̃ (žem.)	+ zool.	+ žem.	+ žem.	+ žem.	-	juodvabalis
táinioti (ryt.)	-	+ ryt.	+ ryt.	+ ryt.	-	painioti
žagatà (žem.)	+ žem.	+ žem.	+ žem.	+ žem.	+	šarka

Lentelėje pateikti pavyzdžiai rodo, kad plačiau nevartojamos tarmybės, buvusios $DŽ_1$, atkeliavo ir į $DŽ_{6e}$. Yra tarmybių, kurios į žodyną pateko tik nuo antrojo leidimo, pavyzdžiui, *dreždti*, *dvėlúoti*, *gramañtas*, *paĩvyti*, *táinioti*. Iš šešiolikos lentelėje pateiktų tarmybių tik vieną galima rasti Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne. Paskutiniame

[3] Čia pateikti pavyzdžiai (jų yra ir daugiau) pastebėti analizuojant žodyno medžiagą ir rašant *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną*.

lentelės stulpelyje duodami sinonimai, kurie ir paaiškina, ką gi reiškia šie žodžiai. Kitų tarmybių pateikimas be atitinkamos pažymos rodo, kad tie žodžiai jau yra įgavę ir bendrinės kalbos statusą.

Leksikografas Vytautas Vitkauskas nuolat pabrėžia, kad „tarmių dalykus bendrinei kalbai reikia siūlyti atsargiai, tarmybės turi būti griežčiau atrenkamos. Retus, bet daugeliui Lietuvos žmonių nesuprantamus, žodžius reikėtų palikti tarminiams žodynams" (Vitkauskas 1995: 89). *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* pateikti tarminiai žodžiai, kurie į bendrinę leksiką nepateko, laikomi lietuvių kalbos turtu, kada nors galinčiu papildyti bendrinės kalbos lobyną (Jakaitienė 2009: 174), galėtų likti tik *Lietuvių kalbos žodyne*, nes nėra plačiau paplitę ir nežinomi daugeliui bendrinės kalbos vartotojų.

Norminant šių dienų leksiką, svarbu susiformuluoti pagrindines nuostatas (Jakaitienė 2009: 175), kurių būtų laikomasi norminiame žodyne. Viena iš tokių nuostatų – teiginys, kad „Lietuvių bendrinės kalbos žodynas" turi būti ne LKŽ santrauka, bet tautos kultūrai, mokslui, gyvenimui bendrinės kalbos normas teikiantis leksikografijos veikalas" (Vitkauskas 1995: 91), juo labiau kad LKŽ jau yra internete ir greitai pasirodys jo kompaktinė plokštelė. Be to, nemažai turime ir dar turėsime naujų tarminių žodynų.

Kita svarbi nuostata, kad norminis „žodynas turėtų būti grynai sinchroninis, t. y. fiksuojantis žodžius, vartojamus maždaug dviejų ar trijų kartų, atspindintis nusistojusias bendrinės kalbos vartojimo normas. Svarbiausios problemos, iškylančios tokio žodyno rengėjams, yra gerai apsibrėžti dabartinės bendrinės kalbos sąvoką ir atsirinkti skaitytojui aktualius žodyno parametrus. Šių dienų vartotojui siūlomas žodynas turėtų būti rengiamas atsižvelgiant į visus visuomenės gyvenimo poslinkius" (Jakaitienė 2005: 48)[4].

[4] „Jis turėtų skirtis nuo jau turimų žodynų tuo, kad: 1) fiksuotų ne tik pasikeitusią kalbinę situaciją (duotų daugiau mokslinių techninių terminų, jau tapusių daugelio žmonių leksikos dalimi, masinės komunikacijos standartų, kanceliarizmų), bet ir pateiktų kuo idealesnį kalbos modelį, kuris turėtų poveikį visuomenei; 2) būtų orientuotas į kalbos vartoseną, teiktų tarimo, kirčiavimo, gramatinių paradigmų, stilistines nuorodas; reikšmes aiškintų taip, kad vartotojas ne tik suprastų jų aprašymą, bet galėtų ir susirasti norimų leksinių vienetų sinonimus bei antonimus, reikšmės realizaciją tekste ir kt." (Jakaitienė 2005: 48).

Svarbiausias bendrinės kalbos žodynų kriterijus – žodžių įsigalėjimas, jų vartojimo platumas bendrinėje kalboje. Rengiamame *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* ypač akcentuojamas naujų žodžių įtraukimas į žodyną. Svarbu pabrėžti, kad aiškinamasis bendrinės kalbos žodynas kartu yra ir diferencinis, nes aiškina tam tikro laikotarpio leksiką, todėl nereikia jo perkrauti siaurai vartojamais, už tarmės ribų nepaplitusiais, nebeaktualiais tam laikotarpiui žodžiais.

„Iš labai turtingos tarmių leksikos atrinkdami žodžius gana ribotos apimties norminamajam žodynui, jo sudarytojai turi apsispręsti, kokiais svarbiausiais požymiais jie privalo vadovautis darydami tą atranką“ (Morkūnas 1997: 44). Tarminių žodžių sluoksnis yra tas šaltinis, prie kurio bendrinė kalba nuolat grįžta. Teikiant tarminius žodžius *Bendrinės lietuvių kalbos žodynui* būtina atkreipti dėmesį į etnografizmus (tautos ar etninės grupės medžiaginės ir dvasinės kultūros realijos pavadinimus, patekusius į bendrinę kalbą). Tai – tikrosios tarmybės – sąvokos, žinomos tik tam tikrame tarmės plote ir žyminčios kurios nors tarmės, buities, papročių ir kultūros ypatybes. Kitų etnografinių realijų pavadinimai, buvę nevienodi skirtingose vietose, pasitraukę į pasyvųjį žodyną kartu su realijomis, dabar vėl atgimsta, kartais atgaudami tą patį, tik pamirštą turinį, kartais jį kiek pakeitę, kai tenka vėl kalbėti apie tautinį paveldą ir tradicijas.

Be etnografizmų, nereikėtų vengti ir ryškiausių chrestomatinių pavyzdžių: *skuja, brėkšti, tinti, styrininkas, kriukininkas, širdingas* ir pan. Tai žodžiai, įvairiose tarmėse turintys skirtingas reikšmes. „Ir betarmiam bendrinės kalbos vartotojui, be tam tikros praktinės naudos, tai būtų priminimas, kad bendrinė kalba dygusi ne iš akmens ...“ (Klimavičius 1997: 23).

Kitas gana svarbus tarmybių atrankos principas – žodžių įsigalėjimas ir vartosena. „Grožinėje literatūroje pavartoti reti tarmiški žodžiai, kuriantys kaimo gyvenimo koloritą, kurį laiką atsargiai turėtų būti laikomi bendrinėje vartosenoje“ (Jakaitienė 2009: 175). Teikiant tarmių žodžius bendrinės kalbos vartosenai būtina atsižvelgti į tų žodžių geografiją, t. y. kaip plačiai jie tarmėse vartojami, kada ir kokios tarmės leksikai teikiamas pirmumas (Morkūnas 1997: 44). Naudinga gauti iš tarmių tai, kas bendrinę kalbą turtina, daro tobulesnę, o čia

daugiausia padeda žodžių skolinimasis. Įvairioms mintims reikšti mūsų tarmėse esama labai daug taiklių žodžių. Bendrinėje kalboje jų tam tikrais atvejais gali pritrūkti. Tuomet rašytojai ir šiaip knygų autoriai sąmoningai ar nesąmoningai ima vartoti raštuose tą ar kitą savo gimtosios tarmės žodį. Ilgainiui tokios tarmybės įsigali ir tampa bendrinės kalbos turtu (Zinkevičius 2006: 35).

Kad ir kokį naują žodyną berašytume, siekdami kuo geresnio rezultato vis vien remiamės, vadovaujamės tuo, kas jau yra padaryta – šiuo atveju *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu*, kuris keičiasi, prisitaikydamas prie atitinkamo laikotarpio visuomenės poreikių.

Apibendrinamosios pastabos

1. Svarbiausias bendrinės kalbos žodynų kriterijus – žodžių įsigalėjimas, jų vartojimo platumas bendrinėje kalboje. Teikiant tarmybes norminiams žodynams būtina atsižvelgti į žodžių geografiją. Taip galima išvengti daugeliui vartotojų nesuprantamų, siauros vartosenos tarmybių.

2. Bendrinės kalbos žodis – tai sunormintos kalbos žodis, priklausantis visuotinės leksikos sluoksniui. Tarminių žodžių santykis su bendrine kalba yra diferencinis. Daugelis tarmybių, teiktų *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*, bendrinėje kalboje plačiau neįsigalėjo, nes pagrindinė priežastis – jų retumas, buvimas kalboje įprastesnių pakaitalų.

3. Tarminių žodžių sluoksnis yra tas šaltinis, prie kurio bendrinė kalba nuolat grįžta. Atrenkant dialektizmus bendrinės kalbos žodynui būtina atkreipti dėmesį į etnografizmus, chrestomatinius pavyzdžius. Svarbu išspręsti tarmybių adekvataus pateikimo problemą – šių leksikos vienetų žodyne negalima teikti be specialių pažymų.

Literatūra ir šaltiniai

DLKT – Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas.–http://donelaitis.vdu.lt.

$DŽ_1$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 1-as leid. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.

$DŽ_2$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žody-*

nas, 2-as papildytas leid. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1972.

DŽ$_4$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 4-as leid. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

DŽ$_{6e}$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 3-ias elektroninis leid. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

Endzelīns J. 1971: *Darbu izlase* 1, Rīga: Zinātne.

Jakaitienė E. 2003: Šiuolaikinės leksikografijos tikslai ir uždaviniai. – *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 9–14.

Jakaitienė E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jakaitienė E. 2009: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kalėdienė L. 2009: DLKŽ tarmybės statistikos požiūriu. – *Respectus Philologicus* 16(21), 159–168.

Klimavičius J. 1997: Kas yra bendrinės kalbos leksika? Sampratos, nuomonės ir prietarai. Žodyno praktika ir teorija. Vartojimo reikmės ir problemos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 20–32.

Klimavičius J. 2002: Lietuvių bendrinė kalba: ribos ir beribiškumas, sistema, norma ir kodifikacija. – *Terminologija* 9, 7–25.

Kniūkšta P. 2001: Kalbos tvarkybos tikslas – ugdyti kalbą. – Kniūkšta P. *Kalbos vartosena ir tvarkyba*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 140–152.

Kruopas J. 1998 [1968]: Koks turėtų būti literatūrinės kalbos žodynas. – Kruopas J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 455–460.

Lazauskaitė V. 1998: Dėl tarmybių pateikimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne". – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 228–239.

Lazauskaitė V. 1998: Dėl tarmybių reikšmių pateikimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne". – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 40, 233–242.

Lyberis A. 2009 [1983]: Žodžių atrankos problema „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne". – Lyberis A. *Leksikografijos teorija ir praktika*. Sud. Z. Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 56–65.

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

Morkūnas K. 1997: Norminamasis žodynas ir lingvistinė geografija. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 40–45.

Naktinienė G. 2000: Bendrinės kalbos žodynas ir leksikos norminimo problemos. – *Kalbos kultūra* 73, 12–24.

Pikčilingis J. 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* 2, Vilnius: Mokslas.

Vitkauskas V. 1995: Apie „Lietuvių bendrinės kalbos žodyną". – *Kalbos kultūra* 67, 87–90.

Zinkevičius Z. 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

THE SAMPLING OF DIALECTISMS IN THE DICTIONARIES OF THE CONTEMPORARY AND STANDARD LITHUANIAN LANGUAGE

Summary

The constant interaction of the standard language and dialects poses for lexicographers the rather difficult problem of the sampling of dialectisms and makes them look for reliable criteria of sampling. Many of the dialectisms have not taken root in the standard language, the main reason being their rarity and the presence of more common substitutes in the language.

The problem of word sampling, which has been advanced in preparing all the editions of *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (*The Dictionary of the Contemporary Lithuanian Language*), remains urgent today in compiling *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (*The Dictionary of the Standard Lithuanian Language*). The difficulties in sampling dialectisms for *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* arise from the variety of the lexical structure of the language itself. The lexis is the most rapidly changing level of language, which is closely related with life and various urgent issues of the day.

The presented examples show that some dialectisms that are not widely used found their way to the sixth edition of *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* starting from its first edition, and some of them were included in the dictionary starting from its second edition. Therefore, many dialectisms presented in various editions of the dictionary could remain in *Lietuvių kalbos žodynas* (*The Dictionary of the Lithuanian Language*) only.

The explanatory dictionary of the standard language is also differential, as it explains the lexis of a certain period; thus one of the criterions of word sampling in such dictionaries is how firmly the words have taken root, and how widely they are used in the standard language.

The layer of dialectal words is the source to which the standard language always returns. In sampling dialectisms for *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, it is necessary to draw attention to ethnographisms and classical examples.

Anita Ščucka
Latvijos universiteto agentūra
Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas

Leksiniai vertiniai latvių ir lietuvių kalbose

Vienas kontaktinės lingvistikos (angl. *contact linguistics*) pagrindinių klausimų – kalbų kontaktų rezultatas, arba tai, kaip kinta kalba veikiama kitų kalbų. Kalbų kontaktai gali reikštis įvairiai, taip pat skolinių padaugėjimu (Crystal 2008: 107). Skolinių būna įvairių – ir tiesioginių, ir verstinių. Verstiniai skoliniai arba kalbos vienetai, sudaryti pagal kitos kalbos pavyzdį, kalbotyroje vadinami *vertiniais*, arba *kalkėmis* (angl. *loan translation*, *calque*; vok. *Lehnübersetzung*, *Calque*; rus. *калька*; la. *kalks*).

Straipsnyje lyginamuoju aspektu aptariami keli latvių ir lietuvių kalbos žodžiai ir žodžių poros (vediniai su priešdėliais ir dūriniai), kurie vienoje ar abiejose baltų kalbose pripažinti leksiniais vertiniais. Straipsnio tikslas – nustatyti, ar latvių ir lietuvių normintojų požiūris į konkrečius latvių ir lietuvių kalbų vertinius, sudarytus pagal vienos ir tos pačios kontaktinės kalbos pavyzdį, yra vienodas.

Prieš pradedant analizuoti konkrečius vienetus, reikia apsibrėžti terminus, kuriais tie vienetai žymimi latvių ir lietuvių kalbose. Lietuvių kalboje kitos kalbos pavyzdžiu padarytam žodžiui žymėti vartojami terminai *leksinis vertinys* ir *leksinė kalkė*, pirmajame jų kaip termino elementas vartotas lietuviškas terminas *vertinys*, antrajame – iš prancūzų kalbos pasiskolintas terminas *kalkė* (< pr. *calque*).

Latvių kalboje kitos kalbos pavyzdžiu padarytam žodžiui žymėti vartojamas terminas *derivatīvais kalks*[1] (kai kur literatūroje pasitaiko ir terminai *vārddarināšanas kalks*[2], *morfoloģiskais kalks*[3]). Latvių kalbininkė Inta Freimane yra nurodžiusi, kad tikslesnis terminas būtų

[1] Liet. *derivacinis vertinys*.
[2] Liet. *darybos vertinys*.
[3] Liet. *morfologinis vertinys*.

leksiski derivatīvais kalks[4], nes susidaro naujas leksinis vienetas, tačiau pripažinusi, kad vartojant terminą *derivatīvais kalks* nesusipratimų nekyla (Freimane 1993: 356).

Latvių kalboje lietuvių terminas *leksinė kalkė* laikomas klaidingu („netikru draugu" [angl. *false friend*]), nes panašiai skambantis terminas – *leksiskais kalks* – reiškia visiškai kitą sąvoką, t. y. leksemas, kurios perimamos iš kitos kalbos tiktai fonetiškai ir morfologiškai pritaikius savo kalbai[5]. I. Freimane tokiomis kalkėmis latvių kalboje mini esant žodžius *borščs* 'barščiai' (< rus., ukr. *борщ*)[6], *sarafāns* 'sarafanas' (< rus. *сарафан* < pers. *serāpā* 'šventiniai drabužiai'), *kruīzs* 'plaukiojimas' (< angl. *cruise* 'kelionė jūra'), *kompjūters* 'kompiuteris' (< angl. *computer* < lot. *computare* 'skaičiuoti') ir kt. (Freimane 1993: 351-355). Kai kurie šių žodžių (pavyzdžiui, la. *borščs*) latvių kalboje priklauso norminei vartosenai, kai kurie (pavyzdžiui, la. *kompjūters*) – nenorminei, t. y. barbarizmams.

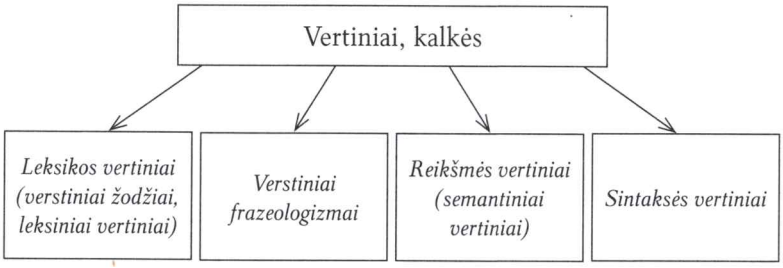
Palyginus latvių ir lietuvių kalbų terminus, vartojamus apibūdinti vieną ir tą pačią sąvoką 'kitos kalbos pavyzdžiu padarytas žodis' (atitinkamai: latvių kalboje – *derivatīvais kalks*, lietuvių kalboje – *leksinis vertinys*, arba *leksinė kalkė*), daroma išvada, kad: 1) priešingai negu lietuvių kalboje latvių kalboje iš prancūzų kalbos atėjęs kalbotyros terminas *kalks* latviško ekvivalento neturi, 2) latvių kalbos termine akcentuotas žodžio atsiradimo būdas, t. y. tai, kaip žodis sudarytas, o lietuvių kalbos sinonimiškuose terminuose – rezultatas, t. y. tai, kad padarytas vienetas yra žodis.

Leksiniai vertiniai yra vienas vertinių tipų. Tipų įvairumą galima parodyti schema, sudaryta pagal Kazimiero Gaivenio ir Stasio Keinio *Kalbotyros terminų žodyną* (Gaivenis, Keinys 1990):

[4] Liet. *leksinis derivacinis vertinys*.

[5] Rusų kalboje kitos kalbos pavyzdžiu padarytam žodžiui žymėti vartojamas ir terminas *лексическая калька* (Ахманова 1966: 188), ir terminas *словообразовательная калька* (БЭС 1998: 211), kartais jie kaip sinoniminiai terminai minimi abu (Розенталь, Теленкова 2001: 159). Taigi ir rusų kalbos terminas *лексическая калька* latvių kalboje laikomas klaidinančiu.

[6] Skolinių kilmės ir reikšmės aiškinimui čia ir toliau naudotasi tarptautinių žodžių žodynais *Svešvārdu vārdnīca* (SV 1999) ir *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca* (ISV 2005).

Latvių kalbotyroje, be minėtųjų, išskiriami ir kiti vertinių tipai, pavyzdžiui, abreviatūriniai vertiniai (la. *abreviatūru kalki*) (Freimane 1993: 350).

Leksinių vertinių reikšmingumą, kaip ir sintaksinių arba sintaksės vertinių, liudija įvairios termino *vertinys* definicijos, kuriose minimi tiesiogiai leksinių ir sintaksinių vertinių pavyzdžiai. Toliau aptariamos dvi termino *vertinys* definicijos.

„Žodis ar žodžių junginys, **kurio**[7] **morfologinė** ar semantinė **struktūra sudaryta pagal konkretų kitos kalbos pavyzdį** dažniausiai **paraidžiui išvertus kitos kalbos žodžio** ar sakinio **sudedamąsias dalis. Pavyzdžiui, pagal anglų kalbos *skyscraper* pavyzdį – vokiečių kalboje *Wolkenkratzer*, latvių kalboje *debesskrāpis***“[8].

„Lyginamojoje ir istorinėje kalbotyroje vartojamas terminas žymėti tokį skolinių tipą, kur skolinto **žodžio** arba žodžių junginio **sudedamosios dalys pamorfemiui arba pažodžiui verčiamos į kitą kalbą**. Tokius vertinius galima iliustruoti šiais pavyzdžiais: anglų *power politics* iš vokiečių *Machtpolitik*, ***Superman iš Übermensch***“[9].

[7] Čia ir toliau paryškinimai citatose teksto autorės.

[8] „**Vārds** vai vārdu savienojums, **kura morfoloģiskā** vai semantiskā **struktūra veidota pēc konkrēta citas valodas parauga**, parasti, **burtiski pārtulkojot citvalodas vārda** vai teiciena **sastāvdaļas. Piemēram, pēc angļu valodas *skyscraper* parauga – vācu valodā *Wolkenkratzer*, latviešu valodā *debesskrāpis***“ (VPTSV 2007: 178).

[9] „A term used in comparative and historical linguistics to refer to a type of borrowing, where the **morphemic constituents of the borrowed word** or phrase **are translated item by item** into equivalent morphemes in the new language. Such ‘loan translations’ are illustrated in English *power politics* from German *Machtpolitik*, ***Superman from Übermensch***“ (Crystal 2008: 64).

Matyti, kad į svarbiausius sąvokos 'leksinis vertinys' požymius nurodyta jau termino *vertinys* definicijose, tačiau plačiau atitinkama sąvoka aiškinama būtent termino *leksinis vertinys* definicijose ir aiškinimuose. Toliau aptariamos kelios termino *leksinis vertinys* definicijos ir aiškinimai.

„Leksiniais vertiniais laikomi žodžiai, kurie padaryti pagal kitos kalbos (kalbos donorės ar kalbos tarpininkės) žodžių darybos modelius, netipiškai vartojant kalbos receptorės žodžių darybos priemones ir būdus“[10]. *Kalbotyros terminų žodyne* nurodoma, kad tai „žodis, sudarytas pagal kitos kalbos atitinkamo žodžio struktūrą, ypač turintis perkeltą iš kitos kalbos ir neatitinkančią savo kalbos žodžių darybos motyvaciją. Tokiu atveju kartu su kitos kalbos žodžio reikšme skolinamas ir jo išraiškos pavyzdys, bet vartojamos savo kalbos žodžių struktūrinės dalys, pavyzdžiui, *įtaka* neturi darybinių ryšių su veiksmažodžiu *įtekėti* ir, vadinasi, nėra šio veiksmažodžio galūnės vedinys; *įtaka* ir išraiškos atžvilgiu padarytas pagal kitų kalbų atitinkamų žodžių pavyzdį, plg. lot. *influxio, -onis*, lenk. *wpływ*, vok. *Einfluss*, pranc. *influence*, rus. *влияние*“ (Gaivenis, Keinys 1990: 228–229). „Vertinys sudarytas pagal kitos kalbos termino sandarą. Leksinis vertinys turi neatitinkančią savos kalbos žodžių darybos motyvaciją. Pvz., *perėjimas* (rus. *переход*); *antkainis* (rus. *наценка*); *išimtis* (vok. *Ausnahme*)“ (Kvašytė 2005: 87).

Pagal definicijas termino *leksinis vertinys* svarbiausi požymiai yra šie: 1) vienetas yra žodis, 2) žodis padarytas pagal kitos kalbos žodžių darybos modelį (arba padaryto žodžio struktūra atitinka kitos kalbos žodžio struktūrą), 3) žodžio darybai vartotos pasiskolinusios kalbos žodžių darybos priemonės ir būdai, 4) svetima darybos motyvacija. Kalbant apie antrąjį požymį – padarytojo žodžio struktūra atitinka kitos kalbos žodžio struktūrą – galima pridurti, kad dažnai sunku nustatyti, kurioje kalboje atitinkamos struktūros žodis pavartotas pirmiausia, pavyzdžiui, latvių kalbos žodis *dzelzceļš* (plg. su rus. *железная дорога*, vok. *Eisenbahn*, liet. *geležinkelis*, it. *ferrovia*) (Ahero 1967: 14).

[10] „Par derivatīvajiem kalkiem uzskatāmi vārdi, kas darināti pēc citas valodas (donorvalodas vai starpniekvalodas) vārddarināšanas modeļiem, netipiski izmantojot receptorvalodas vārddarināšanas līdzekļus un paņēmienus“ (Freimane 1993: 356).

Pagal žodžio struktūrą ir žodžių darybos modelį leksinius vertinius galima suskirstyti į dvi grupes:

1) afiksinius;

2) sudurtinius[11].

Pirmoji grupė skirstoma į du pogrupius: 1) vertinius, padarytus vartojant priešdėlį, arba priešdėlinius (prefiksinius) vertinius; 2) vertinius, padarytus vartojant priesagą, arba priesaginius (sufiksinius) vertinius.

Afiksiniai leksiniai ir sudurtiniai leksiniai vertiniai taip pat, kaip bet kurio kito tipo vertiniai, gali būti ir norminiai, ir nenorminiai, t. y. teiktini ir neteiktini. Iliustruodama terminų morfologinę ir semantinę analogiją įvairiose kalbose, terminologė Valentīna Skujiņa mini vedinius su latvių priešdėliu *at-*, su rusų priešdėliu *обез(с)-* ir su lietuvių priešdėliu *nu-* tokiems procesams pavadinti, kurių metu kas nors atimama, nuimama, pavyzdžiui, latvių: ***at**matošana*, ***at**sāļošana*, ***at**ūdeņošana*, rusų: ***обез**волашивание*, ***обес**соливание*, ***обез**воживание*, lietuvių: *nuplaukinimas*, *nudruskinimas*, *nuvandeninimas*[12] (Skujiņa 2002: 130). Minėtų vedinių analogija latvių ir rusų kalbose nėra kliūtis latvių *atmatošana*, *atsāļošana*, *atūdeņošana* priskirti norminiams ir kad jie būtų vartojami kaip terminai pavadinant tam tikrą sąvoką. Tiriant latvių terminologiją tarpkalbiniu aspektu, V. Skujiņa yra pripažinusi, kad net tuomet, kai terminas padarytas kitos kalbos pavyzdžiu, svarbu, kad jis neprieštarautų latvių kalbos žodžių darybos sistemai (Skujiņa 2002: 130). Taigi žodžių daryba kitos kalbos pavyzdžiu arba vertinių daryba kai kuriais atvejais latvių kalbotyroje laikoma tinkamu žodžių darybos būdu, ir, kaip tirdama latvių kalbos dūrinius nustatė kalbininkė Antonija Ahero, vertiniai yra daugiau teigiama negu neigiama priemonė (Ahero 1967: 13).

Apie tai, kad vertinių daryba yra naudinga žodžių darybos priemonė ir kad dauguma leksinių vertinių laikoma norminiais, liudija tokių vertinių įtraukimas į įvairius bendrinės kalbos žodynus. Kaip

[11] Kartais minima ir trečia grupė – flektiniai vertiniai (Kaulakienė 1983: 11).

[12] Lietuvių kalboje tokie vediniai pripažinti netaisyklingais (Kaulakienė 1983: 11; KPS 2007: 83).

pavyzdžius galima paminėti prefiksinius ir sudurtinius vertinius, įtrauktus į 1922 m. laidos *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca* (*Mokslinės terminologijos žodynas*), kurį parengė 1919 m. įsteigta Terminologijos komisija, rengiant žodyną dalyvavo ir iškilusis latvių kalbininkas Jānis Endzelīnas. Keli pavyzdžiai: la. ***izskaņa*** – vok. ***Auslaut***, la. ***uztraukums*** – vok. ***Auf****regung*, la. ***no****raksts* – vok. ***Ab****schrift*; la. ***uztakts*** – vok. ***Auf****takt*, la. *gāz/radis* – rus. *газо/образователь*, la. *skaņ/slāpis* – vok. *Schall/dämpfer*, la. *rok/darbs* – rus. *руко/деяше*, vok. *Hand/arbeit*, la. *peln/mēslošana* – vok. *Aschen/düngung* (ZTV 1922).

Jeigu minėtus latvių kalbos vedinius palygintume su lietuvių kalbos ekvivalentais, matytume, kad ir dalies lietuvių kalbos žodžių morfologinė struktūra yra analogiška latvių ir kitų kalbų žodžių struktūrai, pavyzdžiui, *rank/darbis* (plg. su rus. *руко/деяше*, vok. *Hand/arbeit*, la. *rok/darbs*). Taigi ir lietuvių kalboje dalis leksinių vertinių laikomi norminiais. Tai patvirtina ir įvairūs tyrimai, pavyzdžiui, lietuvių kalbininkė Evalda Jakaitienė kaip reikiamus ir teiktinus mini leksinius vertinius *įtaka*, *laikraštis*, *prieveiksmis* ir kt. (Jakaitienė 1980: 82), Aldona Paulauskienė – vertinius *įspūdis*, *įtampa*, *įvadas* ir kt. (Paulauskienė 2004: 85).

Kaip buvo minėta, vertinių daryba – naudinga žodžių darybos priemonė (su sąlyga, kad vertinys neprieštarauja atitinkamos kalbos žodžių darybos sistemai) ir daugelis leksinių vertinių ir latvių, ir lietuvių kalboje laikomi norminiais, tačiau yra ir tokių vertinių, dėl kurių vartojimo kalbininkai prieštarauja. Lietuvių kalbotyroje neteiktini vertiniai net vadinami specialiu terminu – *vertalai* (LK 1995: 38; Paulauskienė 2004: 85).

Vienodų vertinių atsiradimas ir latvių, ir lietuvių kalboje siejamas su faktu, kad atitinkamu laikotarpiu buvusi viena ir ta pati artimiausia kontaktinė kalba. Iš toliau pateiktų pavyzdžių matyti, kad daugelis latvių ir lietuvių kalbos leksinių vertinių padaryti pagal rusų kalbos pavyzdį, nes atitinkamu laikotarpiu – tarybiniais metais – rusų kalba buvo artimiausia kontaktinė kalba ir latvių, ir lietuvių kalbai.

Vertinant neteiktinus vertinius lyginamuoju aspektu latvių ir lietuvių kalbose, galima daryti išvadą, kad yra dviejų tipų vertiniai:

vertiniai, neteiktinais laikomi abiejose kalbose;
vertiniai, neteiktinais laikomi tiktai vienoje kalboje[13].

Abiejose kalbose neteiktinais laikomi vertiniai su latvių priešdėliu *bez-* ir lietuvių *be-*.

Lietuvių kalbininkas Jonas Jablonskis, analizuodamas vedinius su priešdėliu *be-*, nurodė, kad *bedarbė*, *betvarkė* atsirado pagal panašumą su lenkų ir rusų kalbų žodžiais (plg. rus. *безработица*, lenk. *bezrobocie*) (Piročkinas 1986: 90). Jonas Klimavičius rašė, kad „abstraktaus dalyko nebuvimą ar stoką reiškiantys daiktavardžiai (būvio reikšmė – *bemiẽgė*, *betvařkė*/*bẽtvarkė*) – viena nemaloniausių bendrinės kalbos norminimo šimtmečio problemų“ (Klimavičius 2005: 87).

Ir latvių kalbotyroje daug rašyta apie prefiksinius vertinius su priešdėliu *bez-* (rusų kalbos *без(с)-* pavyzdžiu). Pavyzdžiui, Daina Zemzare, analizuodama nuo XVII a. leistus žodynus latvių kalba nustatė, kad 1872 m. išleistame Krišjānio Valdemāro žodyne yra ir daug iš liaudies išgirstų, ir dažniausiai pagal rusų kalbos modelį pasidarytų vertinių su priešdėliu *bez-*, pvz.: ***bez**bailība* (rus. ***без**опасность*), ***bez**cerība* (rus. ***без**надёжность*), ***bez**dievis* (rus. ***без**божник*), ***be**zlaulība* (rus. ***без**брачие*), ***bez**mežība* (rus. ***без**лесье*), ***bez**rūpība* (rus. ***без**заботливость*) ir kt. (Zemzare 1961: 225–229). Kai kurie iš jų, laikui bėgant, buvo pripažinti teiktinais vertiniais, pavyzdžiui, *bezlaulība*, dalis į bendrinę kalbą neįtraukti ir pakeičiami kitais ekvivalentais, pavyzdžiui, *bezmežība* → *meža trūkums*. I. Freimane irgi nurodė kai kuriuos prefiksinius vertinius su priešdėliu *bez-*, kurie taisomi žodžių jungi-

[13] Šios dvi grupės išskiriamos ne tik leksinių vertinių lyginamojoje analizėje, bet ir analizuojant kitus leksinius vienetus, pavyzdžiui, vertinant tiesioginius skolinius (latvių kalboje žymimi terminu *leksiskie kalki*) latvių ir lietuvių kalbose. Reikia pripažinti, kad dalis skolinių, pavyzdžiui, la. *šlanga* ir liet. *šlangas*, la. *ofiss* ir liet. *ofisas*, la. *šlipse* ir liet. *šlipsas*, neteiktinais pripažinti abiejose kalbose, o dalis skolinių neteiktinais pripažinti tik vienoje kalboje, pavyzdžiui, lietuvių kalboje barbarizmais laikomi žodžiai *solianka*, *printeris*, *kvasas*, *tomatai*, o latvių kalboje (atitinkamai: *soļanka*, *printeris*, *kvass*, *tomāti*) jie laikomi norminiais. Tokiais atvejais galbūt galima kalbėti apie normintojų subjektyvumą, t. y., kurio nors skolinio pripažinimas norminiu ar nesiejama su normintojo subjektyviu požiūriu į skolinio ir kalbos, į kurią jis atėjo, neatitikimą (apie tai žr. ir Veisbergs 2006: 26-27).

niais su žodžiu *trūkums* 'stoka': ***bez***ļaudis (rus. ***без***людье) → *cilvēku trūkums*, ***bez***kārtība[14] (rus. ***без***порядок) → *kārtības trūkums*, ***bez***kontrole (rus. ***без***контроль) → *kontroles trūkums* (Freimane 1993: 365).

Įdomus pavyzdys – sąvokos 'darbo trūkumas' pavadinimas latvių ir lietuvių kalbose. Kaip jau minėta, lietuvių kalboje prieštaraujama vertiniui *bedarbė*, nurodant jo panašumą su rusų *безработица* ir lenkų *bezrobocie*. Latvių kalboje vertinys su priešdėliu *bez-*, t. y. ***bez***darbs, laikomas norminiu. Leidinyje *Valodas prakses jautājumi* (*Kalbos praktikos klausimai*), kurį redagavo J. Endzelīnas, nurodyta: „kā ir darbs <...>, tā var būt arī bezdarbs <...>"[15] (Ozoliņš, Endzelīns 1935: 12). Lietuvių kalboje priešdėlis *be-* pakeičiamas neigiamuoju priešdėliu *ne-*, norminiu laikant darinį ***ne***darbas (apie tai žr. Palionis 1999: 208). Taigi latvių ir lietuvių kalbose susidaro homonimų pora: liet. *nedarbas* – la. *nedarbs*, nes pagal morfologinę sandarą ir skambėjimą šie žodžiai yra vienodi, tačiau jų reikšmė skiriasi: liet. *nedarbas* 'darbo trūkumas', la. *nedarbs* 'paikas darbas, išdaiga'.

Kadangi latvių *bezdarbs* padarytas pagal rusų kalbos pavyzdį su priešdėliu *без(с)-* ir lietuvių *nedarbas* susiję su priešdėlinių vertinių problemomis, galėtų atrodyti, kad iš dalies jie yra susiję su pirmąja vertinių grupe, t. y. vertiniais, kurie nenorminiais laikomi ir latvių, ir lietuvių kalbose. Tačiau iš tikrųjų jie priklauso antrajai vertinių grupei – vertiniams, kurie neteiktinais laikomi tiktai vienoje kalboje, nes darinys su priešdėliu *be-* sąvokai 'darbo trūkumas' žymėti neteiktinu laikomas tiktai lietuvių kalboje.

Ryškus antrosios vertinių grupės (t. y. vertinių, kurie neteiktinais laikomi tiktai vienoje kalboje) pavyzdys yra lietuvių *lygsvara* ir latvių *līdzsvars* (plg. rus. *равновесие*). Lietuvių kalboje žodis *lygsvara* laikomas neteiktinu vertiniu ir keičiamas žodžiu *pusiausvyra* (Piročkinas 1986: 104; Keinys 1999: 13; Paulauskienė 2004: 86). Latvių kalboje žodis *līdzsvars* laikomas norminiu, nes, kaip pagrindė J. Endzelīnas, pirmojoje dalyje yra ne prieveiksmis *līdz*, o anksčiau kalboje buvęs būdvardis *līdzs* (= *līdzīgs* 'panašus'), ir ten, kur latvių *līdz-* atitinka

[14] Kalbant apie žodžio *bezkontrole* neatitikimą latvių kalbai sutarimo nėra, nes jis įtrauktas į latvių bendrinės kalbos žodyną (LLVV 2 1973: 72).

[15] Liet.: „kadangi yra žodis *darbs* <...>, gali būti ir žodis *bezdarbs* <...>".

vokiečių *gleich-* (ne *mit-*), ten *līdz-* galima jungti su daiktavardžiais (Endzelīns 1932: 19).

Dar du antros vertinių grupės pavyzdžiai: la. *izteikšanās* – liet. *išsireiškimas* (plg. rus. *выражение*); la. *patstāvīgs* – liet. *savistovus* (plg. rus. *самостоятельный*, vok. *selbständig*), latvių *izteikšanās* ir *patstāvīgs* laikomi teiktinais, o lietuvių *išsireiškimas*, *savistovus* laikomi neteiktinais vertiniais ir taisomi (atitinkamai: *pasakymas*, *posakis* (LK 1995: 38); *savarankiškas* (Jakaitienė 1980: 83)).

Išvados

1. Vertinių tyrimai – svarbus kontaktinės lingvistikos klausimas. Kalbos kultūros aspektu ypač daug dėmesio skiriama neteiktiniems arba nenorminiams vertiniams.

2. Latvių ir lietuvių kalbos nenorminius vertinius daug tyrinėjo ir žymūs kalbininkai J. Endzelīnas (Latvija) ir J. Jablonskis (Lietuva), jų nuomonė daugeliu atvejų gerbiama ir šiuo metu.

3. Panašių vertinių atsiradimas latvių ir lietuvių kalbose siejamas su kalbų kontaktine situacija.

4. Vertinių tyrimas lyginamuoju aspektu (šiuo atveju – latvių ir lietuvių kalbose) leidžia aptarti ir vienodą, ir, atskirais atvejais, skirtingą požiūrį dėl vertinių vertinimo.

Literatūra ir šaltiniai

Ahero A. 1967: Par citu valodu ietekmi vārdu darināšanā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 3, 12–20.

Crystal D. 2008: *A dictionary of linguistics and phonetics*, 6th ed., Singapore: Blackwell publishing.

Endzelīns J. 1932: *Dažādas valodas kļūdas*, 4. izd., Rīga: A. Gulbja izd.

Freimane I. 1993: *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*, Rīga: Zvaigzne.

Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.

ISV 2005 – *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*, Rīga: Avots.

Jakaitienė E. 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslas.

Kaulakienė A. 1983: *Кальки в современной литовской технической терминологии*. Автореферат, Вильнюс.

Keinys S. 1999: *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių univ. l-kla.

KLIMAVIČIUS J. 2005: Priešdėlio *be-* žodžiai. – Klimavičius J. *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 77-100.

KPS 2007 – Kaulakienė A., Petrėtienė A., Rutkienė L., Žukienė R. *Kalbininkų patarimai studentams: teorija ir praktika*, Vilnius: Technika.

KVAŠYTĖ R. 2005: *Mokomasis terminologijos žodynėlis*, Šiauliai: Šiaulių univ. l-kla.

LAUA A. 1981: *Latviešu leksikoloģija*, Rīga: Zvaigzne.

LK 1995 – Barauskaitė J., Čepaitienė G., Mikulėnienė D., Pabrėža J., Petkevičienė R. *Lietuvių kalba* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

LLVV 2 1973 – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 2, Rīga: Zinātne.

OZOLIŅŠ P., ENDZELĪNS J. 1935: *Valodas prakses jautājumi*, Rīga: Ramave.

PALIONIS J. 1999: *Kalbos mokslo pradmenys*, Vilnius: Jandrija.

PAULAUSKIENĖ A. 2004: *Lietuvių kalbos kultūra*, Kaunas: Technologija.

PIROČKINAS A. 1986: *Jono Jablonskio kalbos taisymai*, Kaunas: Šviesa.

SKUJIŅA V. 2002: *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*, Rīga: LVI.

SV 1999 – Balodunčiks J., Pokrotniece K. *Svešvārdu vārdnīca*, Rīga: Jumava.

VEISBERGS A. 2006: Pūrisms un latviešu valoda. – *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* 2, 24-36.

VPTSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*, Rīga: VVA, LU LaVI.

ZEMZARE D. 1961: *Latviešu vārdnīcas*, Rīga: ZA izdevniecība.

ZTV 1922 – *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*, Rīga: A. Gulbja izd.

АХМАНОВА О. С. 1966: *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Советская энциклопедия.

БЭС 1998 – *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, Москва.

РОЗЕНТАЛЬ Д. Э., ТЕЛЕНКОВА М. А. 2001: *Словарь-справочник лингвистических терминов*, Москва: Астрель.

DERIVATIVE CALQUES IN LATVIAN AND LITHUANIAN

Summary

One of the basic issues in contact linguistics is the results of language contacts or the changes that appear in one language under the influence of other languages. Language contacts can be diverse, even an increase of loanwords can be considered a language contact. Besides, there are various types of loanwords – both literal and translated. In linguistics, loan translations or language units that have been introduced into a language through translation of a term in another language are called calques (German: *Lehnübersetzung, Calque*; Russian: *калька*; Latvian: *kalks*; Lithuanian: *vertinys, kalkė*). One type of calques is derivative calques, or words that have been coined after the example of another language. In Latvian, in order to express the concept

'after the example of another language', the term *derivatīvie kalki* (derivative calques) is used, while the Lithuanian language has two terms – *leksiniai vertiniai* or *leksinės kalkės*.

The definition of derivative calque presents the basic features of the concept: 1) a unit is a word; 2) the word has been formed by using a word-forming model of another language; 3) the means and methods that have been used in forming the word are known in the word formation of the recipient language, etc.

The present article deals with derivative calques in Latvian and Lithuanian, while taking into consideration the comparative aspect. Part of the calques is literary, e.g., the Latvian word *rokdarbs* (handicraft) and the Lithuanian word *rankdarbis* (compared to the Russian word *рукоделие* and the German word *Handarbeit*), yet the other part is non-literary or undesirable calques. The latter can be divided into two groups: 1) calques that have been acknowledged as undesirable in both Baltic languages; 2) calques that have been acknowledged as undesirable in only one Baltic language. The first group includes the word pair *bezkārtība* (Latvian) and *betvarkė* (Lithuanian), meaning 'lack of order' (compared to the Russian word *беспорядок*). The second group includes the word pair *līdzsvars* (Latvian) and *lygsvara* (Lithuanian), meaning 'balance'. The first word is considered literary, while the second – non-literary (being substituted with the word formative *pusiausvyra*).

The origin of similar calques in Latvian and Lithuanian is related with the similarity of the language contact situation, e.g., in Soviet times Russian was the closest contact language for both Baltic languages.

TERMINOGRAFIJA IR TERMINOLOGIJA

Remigijus Andžius
Vilniaus universiteto Matematikos ir informatikos institutas

Terminų žodynų straipsnių struktūrinimas: terminų eilutės kliuviniai

Terminų žodyno tekstą keliant į kompiuterinę duomenų bazę, reikia išskirti žodyno straipsnio dalis. Tai vadinama struktūrinimu. Jo sudėtingumas priklauso nuo konkrečios duomenų bazės, kuriai rengiami duomenys, paieškos galimybių: vienai bazei pakanka išskirti straipsnį ir antraštinį terminą, o kitai reikia išskaidyti visas tame žodyne pavartotas straipsnio dalis: terminą, santrumpas, sinonimus, formules, apibrėžtį, atitikmenis ir t. t., ir ne grupėmis, o kiekvieną straipsnio dalies elementą atskirai (vadinasi, jei yra keli termino sinonimai, juos reikia išskirti po vieną).

Terminų žodynų straipsnių struktūrinimo tikslas – elektroniniame žodyno tekste taisyklingai atpažinti straipsnio dalis ir jas pažymėti sutartinėmis gairėmis, pvz.: <gairė1>antraštinis terminas</gairė1>, <gairė2>sinonimas</gairė2>. Šitaip parengtas tekstas bus programiškai perkeltas į atitinkamus duomenų bazės laukus.

Struktūrinti galima rankiniu ir kompiuteriniu būdais, tačiau abiem atvejais turi būti žinomi straipsnio dalių požymiai. Patikimesni yra struktūros požymiai (pavyzdžiui, sutartinis žymuo straipsnio dalies pradžioje, straipsnio dalių eilės tvarka), tačiau verta atsižvelgti ir į šrifto požymius – šrifto dydį, šrifto stilių (korpusas, pusjuodis, kursyvas). Jeigu straipsnio dalies požymiai nėra vienareikšmiški, tos straipsnio dalies struktūrinimas stringa ir tenka kreiptis patarimo į žodyno autorius ar to dalyko specialistus.

Šiame straipsnyje aptariama terminų eilutės struktūrinimą trukdanti terminų išskyrimo problema. Terminų eilute vadinsime vienos kalbos vieną ar kelis terminus, parašytus greta. Terminų išskyrimo problema atsiranda, kai terminų eilutėje yra nevienareikšmiškai suprantamų skyrybos ženklų: kablelis, kabliataškis, pasvirasis brūkšnys, lenktiniai skliaustai (toliau – skliaustai), laužtiniai skliaustai ir kt.

Tuomet kyla klausimų: tai vienas terminas ar keli, kas yra skyrybos ženklais atskirtas žodis (fakultatyvus, pakaitinis – pakeičiantis prieš jį esantį žodį, termino dalis, vartosenos paaiškinimas), koks išskirtų terminų tarpusavio santykis (sinoniminis arba ne) ir pan. Jei išskirti terminai yra ne sinonimai vienas kitam, tai sakysime, kad jie yra savarankiški. Struktūrinant žodyną, tokį straipsnį reikia išskaidyti į du, kuriuose savarankiški terminai tampa pagrindiniais terminais (jei reikia, atitinkamai skaidomos apibrėžtys, atitikmenys ir kitos straipsnio dalys).

Žodynų sandarą aprašančiuose skyriuose yra kalbama apie skyrybos ženklų vartojimą, tačiau iš terminų žodynų struktūrinimo patirties galima teigti, kad dažniausiai straipsnio sandara yra paaiškinama nepakankamai. Kartais vartojami neaprašyti skyrybos ženklai, o kartais – aprašytųjų ženklų vartojimo sritis išplečiama. Struktūrinimo procesui nėra svarbu, kad visuose žodynuose tos pačios straipsnio dalys būtų žymimos vienodai (nors tai labai palengvintų naudojimąsi žodynais), svarbu, kad viename žodyne būtų laikomasi jo rengėjų numatytos žodyno sandaros taisyklių.

TERMINŲ EILUČIŲ STRUKTŪRINIMO KLIUVINIŲ ANALIZĖ

1. KABLELIS. Kablelis yra toks įprastas skirtukas, kad retai minimas žodyno sandaros aprašyme. Tuo tarpu terminų eilutėje kablelis gali turėti trejopą funkciją: būti termino dalimi, būti skirtuku tarp pagrindinio termino ir jo sinonimo bei būti skirtuku tarp sinonimų. Pasitaiko atvejų, kai kableliai gali skirti savarankiškus terminus.

Chemijos terminų aiškinamajame žodyne yra straipsnis su tokia lietuviškų terminų eilute: <*lt*> *anglies, azoto ir deguonies ciklas, CNO ciklas, anglies ir azoto ciklas, Betės ir Veiczekerio ciklas, Betės (anglies) ciklas* (ChŽ$_2$ 48). Čia pirmasis kablelis yra pagrindinio termino *anglies, azoto ir deguonies ciklas* dalis, antrasis kablelis – skirtukas tarp pagrindinio termino ir jo pirmojo sinonimo, kiti kableliai – skirtukai tarp sinonimų.

Aiškinamojo geležinkelių transporto terminų žodyno sandaros aprašyme paminėta, kad „pagrindiniame straipsnyje tiek lietuviškų, tiek kitų kalbų terminų sinonimai paprastai skiriami kableliais“ (GLŽ 6). Terminų eilutėse *<lt> signalizacija, centralizacija, blokuotė, <ru> сигнализация, централизация, блокировка* (GLŽ 245), <ru> *предупреждение, выдаваемое машинисту* (GLŽ 175) kablelis yra termino dalis, o terminų eilutėje *<ru> подача сигнала, сигнализация* (GLŽ 245) kablelis yra skirtukas tarp pagrindinio termino ir jo sinonimo.

Penkiakalbio aiškinamojo metrologijos terminų žodyno sandaroje apie kablelius nekalbama. Tuo tarpu pasitaiko kableliais atskirtų savarankiškų atitikmenų. Terminas *<lt> vidutinis dažnis* (MTR 105) yra dvireikšmis, pateiktas viename straipsnyje. Reikšmėmis išskirstytos tik apibrėžtys. Paaiškėja, kad terminų eilutėje *<en> medium frequency, mean frequency* kablelis skiria ne sinoniminius, o savarankiškus skirtingų reikšmių atitikmenis: *vidutinis dažnis 1. Radijo dažnis nuo 300 kHz iki 3 MHz. <en> medium frequency; 2. Kelių dažnių, dažniausiai dviejų, vidutinė vertė. <en> mean frequency.*

2. KABLIATAŠKIS. Terminų eilutėje kabliataškiu įprastai skiriami terminai, tolimesni nei sinonimai, bet artimesni reikšmei. Tačiau yra atvejų, kai kabliataškiu gali būti atskirti tiek savarankiški žodžiai, tiek sinonimai.

Civilinės aviacijos terminų žodyno sandaros aprašyme sakoma: „Drauge pateikiami kabliataškiais skiriami terminai vartojami skirtingose srityse, turi bent kiek skirtingą reikšmę“ (AV 6). Taigi terminų eilutėse *<lt> sraigtasparnių aikštelė; sraigtasparnių denis, <en> helipad; heliport deck, <ru> вертолетная площадка; вертопалуба* (AV 10) kabliataškiu skiriami savarankiški terminai, į vieną straipsnį sujungti sistemiškai. Terminų eilutėse *<lt> kilis; stabilizatorius* (AV 50) ir *<lt> Macho skaičius; skaičius M* (AV 110) kabliataškiu atskirtas pagrindinis terminas ir jo sinonimas.

3. SKLIAUSTAI. Skliaustais įprastai skliaučiami fakultatyvūs terminų žodžiai ar jų dalys, kuriuos galima praleisti. Tokiu būdu iš vieno termino gaunami du sinoniminiai terminai, o pirmenybė teikiama il-

gajai termino formai. Tačiau galimi atvejai, kai skliaučiami žodžiai gali būti pakaitiniai ar vartosenos paaiškinimai.

Anglų-lietuvių kalbų hidrotechnikos žodyno sandaros aprašyme nurodyti trys skliaustų vartojimo atvejai: jais suskliaučiami žodžio rašybos variantai, vartoseną aiškinantieji žodžiai (žodyne kirčiuojami ir rašomi kursyvu) ir fakultatyvūs žodžiai (žodyne kirčiuojami ir rašomi korpuso šriftu) arba jų dalys (HT 4–5).

Tuo tarpu terminų eilutėje *<en> water budget (water balance) equation* (HT 92) apskliausti žodžiai yra pakaitiniai. Išskirstyti terminai yra du: pagrindinis terminas *water budget equation* ir jo sinonimas *water balance equation*.

Terminų eilutėje *<lt> pjau(sty)tuvas* (žr. HT 62) yra pateikti du savarankiški pagrindiniai terminai: *pjaustytuvas* ir *pjautuvas*.

Chemijos terminų aiškinamojo žodyno sandaros aprašyme skliaustai minimi kaip fakultatyvaus žodžio ar jo dalies atskyrimo ženklas. Štai terminų eilutėje *<lt> neptūnio (radioaktyvioji) šeima, 4n+1 šeima* (ChŽ$_2$ 279) suskliaustas žodis yra pagrindinio termino fakultatyvus žodis, taigi yra trys terminai: pagrindinis terminas *neptūnio radioaktyvioji šeima* ir du jo sinonimai *neptūnio šeima, 4n+1 šeima*.

Terminų eilutėse *<lt> bis(chlormetil)eteris, <ru> бис(хлорметиловый)эфир, <en> bis(chloromethyl)ether* (ChŽ$_2$ 81) ar *<lt> poli(adenilo rūgštis), <en> poly(adenylic acid)* (ChŽ$_2$ 317) skliaustai yra termino dalis.

Terminų eilutėse *<lt> ilginis (masės) tankis, <ru> линейная (массовая) плотность, <en> linear (mass) density* (žr. ChŽ$_2$ 188) suskliausti žodžiai yra terminų paaiškinimai.

Terminų eilutėje *<lt> kokso (koksingasis) likutis* (ChŽ$_2$ 223) suskliaustas žodis yra pakaitinis. Išskirstyti terminai yra du: pagrindinis terminas *kokso likutis* ir jo sinonimas *koksingasis likutis*.

Žuvų pavadinimų žodyne atskiro sandaros aprašymo nėra, tik pratarmėje sakoma: „Lotyniški sinonimai rašomi skliaustuose, prieš juos dedamas lygybės ženklas“ (ŽUV 3), bet galima rasti skliaučiamus ir kitų kalbų atitikmenų žodžius.

Terminų eilutėje *<en> (Atlantic) smooth dogfish, dusky smooth-hound* (ŽUV 21) suskliaustas žodis yra fakultatyvus ir turi tris atiti-

kmenis: pagrindinis terminas *Atlantic smooth dogfish* ir du jo sinonimai *smooth dogfish, dusky smooth-hound.* To paties straipsnio kitoje terminų eilutėje *<ru> американская кунья (американская собачья) акула* (ŽUV 21) suskliausti du žodžiai yra pakaitiniai, o išskirstyti terminai yra du: pagrindinis terminas *американская кунья акула* ir jo sinonimas *американская собачья акула.*

Terminų eilutėje *<en> Caribbean (West Indian) lancelet* (ŽUV 7) suskliaustas žodis yra pakaitinis, o išskirstyti terminai yra du: pagrindinis terminas *Caribbean lancelet* ir jo sinonimas *West Indian lancelet.* Kiek kitaip sinoniminiai terminai užrašyti terminų eilutėje *<en> (American, Atlantic, white) shad* (ŽUV 48). Čia suskliausti ir kableliais atskirti žodžiai yra vienas kitą keičiantys, taigi pateikti trys terminai: pagrindinis terminas *American shad* ir du jo sinonimai *Atlantic shad, white shad.*

Terminų eilutėje *<en> Hawaiian dragonet (fish)* (ŽUV 291) suskliaustas žodis yra termino paaiškinimas.

4. LAUŽTINIAI SKLIAUSTAI. Terminų eilutėse laužtinių skliaustų vartosena gan reta ir vartojama pakaitiniam sinoniminio termino žodžiui nurodyti.

Civilinės aviacijos terminų žodyno sandaros aprašyme sakoma: „Kai sąvokai reikšti vartojami keli terminai <...>, tai mažiau teiktinas prirašomas laužtiniuose skliausteliuose <...>“ (AV 8). Taigi terminų eilutėje *<lt> smigimas [pikiravimas]* (AV 114) pateikti du sinoniminiai terminai: pagrindinis terminas *smigimas* ir jo sinonimas *pikiravimas.*

Žinduolių pavadinimų žodyno sandaros aprašyme teigiama, kad „taupumo sumetimais keliažodžio vardo sinonimiškoji dalis nurodoma laužtiniuose skliaustuose“ (ŽIN 5). Taigi terminų eilutėje *<lt> vidurželminis [provansinis, iberinis] pelėnas* (ŽIN 164) pateikti trys sinoniminiai terminai: pagrindinis terminas *vidurželminis pelėnas* ir du jo sinonimai *provansinis pelėnas, iberinis pelėnas.*

5. PASVIRASIS BRŪKŠNYS. Terminų eilutėje pasvirasis brūkšnys vartojamas taupumo sumetimais ir dažniausiai skiria dviejų terminų pakaitinius žodžius. Lieka neaišku, kelis žodžius galima sukeisti ir ar išskirti terminai yra sinoniminiai ar savarankiški. Kai kuriais atvejais pasvirasis brūkšnys gali būti termino dalis.

Pasak *Civilinės aviacijos terminų žodyno* sandaros aprašymo, „įžambus brūkšnys (/) turi žodžio *arba* reikšmę“ (AV 7), taigi reikia suprasti, kad pasvirasis brūkšnys vartojamas dviem ar daugiau terminų glaustai užrašyti: jis skiria žodžius, galinčius vienas kitą pakeisti.

Terminų eilutėje *<lt> tarnyba adresatė/skrydžių vadovas adresatas* (žr. AV 9) pasvirasis brūkšnys skiria du savarankiškus terminus, o terminų eilutėje *<lt> priartėjimo tūpti kontrolinis taškas/priartėjimo tūpti taškas* (AV 131) jis skiria pagrindinį terminą ir jo sinonimą.

Terminų eilutėje *<lt> apsisprendimo absoliutusis aukštis/santykinis aukštis* pasvirasis brūkšnys skiria dviejų terminų dvižodes grupes, to paties straipsnio terminų eilutėse *<en> decision altitude/height, <ru> абсолютная/относительная высота принятия решения* (AV 16) pasvirasis brūkšnys skiria po vieną dviejų terminų žodį. Išskirstyti terminai yra savarankiški: *apsisprendimo absoliutusis aukštis – decision altitude – абсолютная высота принятия решения* ir *apsisprendimo santykinis aukštis – decision height – относительная высота принятия решения*.

Terminų eilutėse *<lt> įskridimo/išskridimo punktas* ir *<ru> пункт влета/вылета* (AV 93) pasvirasis brūkšnys skiria po vieną dviejų terminų žodį. Išskirstyti terminai yra savarankiški: *įskridimo punktas – пункт влета* ir *išskridimo punktas – пункт вылета*.

Terminų eilutėje *<lt> artėjimo tūpti žemėlapis/schema* (AV 149) pasvirasis brūkšnys skiria po vieną dviejų terminų žodį, o išskirstyti terminai yra sinoniminiai: pagrindinis terminas *artėjimo tūpti žemėlapis* ir jo sinonimas *artėjimo tūpti schema*.

Terminų eilutėje *<lt> tarifas ten/atgal* (AV 128) pasvirasis brūkšnys yra termino dalis.

Anglų-lietuvių kalbų hidrotechnikos žodyno sandaros aprašyme sakoma, kad „ženklas / reiškia *arba* ir rašomas tarp junginio žodžių, galinčių vienas kitą pakeisti“ (HT 5).

Terminų eilutėje *<lt> plūdrioji užtvara/užtūra* (HT 31) pasvirasis brūkšnys skiria po vieną gimininį dviejų terminų žodį. Išskirstyti terminai yra sinoniminiai: pagrindinis terminas *plūdrioji užtvara* ir jo sinonimas *plūdrioji užtūra*. Terminų eilutėje *<lt> lauko/kilnojamoji laboratorija* (HT 150) pasvirasis brūkšnys skiria po vieną rūšinį dviejų

terminų žodį. Išskirstyti terminai yra sinoniminiai: pagrindinis terminas *lauko laboratorija* ir jo sinonimas *kilnojamoji laboratorija*.

Terminų eilutėje *<lt> leistinasis drenažo gylis/įklojimo gylis* (HT 70) pasvirasis brūkšnys skiria po du dviejų terminų žodžius. Išskirstyti terminai yra sinoniminiai: pagrindinis terminas *leistinasis drenažo įgylis* ir jo sinonimas *leistinasis įklojimo gylis*.

Terminų eilutėje *<lt> pastovaus santykio/proporcinė skirstykla* (HT 78) pasvirasis brūkšnys skiria du ir vieną dviejų terminų žodžius. Išskirstyti terminai yra sinoniminiai: pagrindinis terminas *pastovaus santykio skirstykla* ir jo sinonimas *proporcinė skirstykla*.

Terminų eilutėje *<lt> debito/nuotėkio/tvinimo prognozė* (HT 203) pasvirieji brūkšniai skiria po vieną trijų terminų žodį. Išskirstyti pirmieji du terminai yra sinoniminiai (pagrindinis terminas *debito prognozė* ir jo sinonimas *nuotėkio prognozė*), o trečiasis terminas *tvinimo prognozė* yra savarankiškas.

Terminų eilutėje *<lt> užrašytasis/stebėtasis stygius/trūkumas* (HT 238) pasvirieji brūkšniai skiria dvi termino žodžių poras. Išskirstyti terminai yra keturi, jie sudaro dvi savarankiškas poras: vienos poros pagrindinis terminas *užrašytasis stygius* ir jo sinonimas *užrašytasis trūkumas*, o antros poros pagrindinis terminas *stebėtasis stygius* ir jo sinonimas *stebėtasis trūkumas*.

Terminų eilutėje *<lt> sifono/diukerio vamzdis* (HT 22) pasvirasis brūkšnys skiria po vieną rūšinį dviejų terminų žodį. Išskirstyti terminai yra savarankiški: *sifono vamzdis* ir *diukerio vamzdis*.

6. SKYRYBOS ŽENKLŲ DERINIAI. Žodynėlio *Inžinieriai, technikai ir technologai* sandaros aprašyme apie skirtukus nekalbama. Tuo tarpu galima rasti su pasvirojo brūkšnio ir kablelio deriniu neįprastai užrašytų atitikmenų. Terminų eilutėje *<en> technician, engineering/petroleum, oil-field technician* (ITT 115) du sinoniminius terminus skiria antrasis kablelis, o terminą *technician, engineering/petroleum* reikia skaityti *petroleum engineering technician*. Panašiai terminų eilutėje *<en> engineer, mining/petroleum and natural gas, petroleum and natural gas engineer* (ITT 164) du sinoniminius terminus skiria antrasis kablelis, o terminą *engineer, mining/petroleum and natural gas* reikia skaityti *petroleum and natural gas mining engineer*.

NAGRINĖTŲ ŽODYNŲ APIBŪDINIMAS

Terminų eilutės kliuvinių analizė paremta terminų žodynų teksto struktūrinimo darbais, rengiant duomenis kompiuterinėms duomenų bazėms (Lietuvos Respublikos terminų bankas, Lietuvių kalbos terminynas).

Civilinės aviacijos terminų žodynas yra verčiamasis abėcėlinis lizdinis. Jis yra parengtas pagal Tarptautinės civilinės aviacijos organizacijos keturkalbį žodyną. Antraštiniai terminai yra lietuviški, bet sąvokų skirstymas atitinka minėtąjį originalą.

Chemijos terminų aiškinamasis žodynas ir *Aiškinamasis geležinkelių transporto terminų žodynas* yra aiškinamieji verčiamieji abėcėliniai žodynai. Antraštiniai terminai lietuviški.

Anglų-lietuvių kalbų hidrotechnikos žodynas yra verčiamasis abėcėlinis lizdinis. Antraštiniai terminai yra angliški.

Žodynėlis *Inžinieriai, technikai ir technologai* ir *Penkiakalbis aiškinamasis metrologijos terminų žodynas* yra aiškinamieji verčiamieji abėcėliniai lizdiniai žodynai. Antraštiniai terminai lietuviški.

Žinduolių pavadinimų žodynas ir *Žuvų pavadinimų žodynas* yra verčiamieji sisteminiai žodynai. Antraštiniai terminai lotyniški.

Išvados

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, terminų eilutės struktūrinimo kliuvinius lemia kelios priežastys.

1. Lietuvių terminografijoje nėra standartizuotų skyrybos ir kitų ženklų vartojimo taisyklių.

2. Žodyno autorių nepakankamai išsamiai aprašyta žodyno sandara. Struktūrinimo metu dažnai išaiškėja sandaros aprašyme nepaminėtos straipsnio dalys, nuorodos ir skyrybos ženklai. Kartais žodyno sandara visiškai nebūna aprašyta, tuomet visas straipsnio dalis, nuorodas ir skyrybos ženklus tenka aiškintis struktūrinimo metu.

3. Taupumo sumetimais žodyno autorių praktikuojama glausta rašymo forma. Vengiama terminus su fakultatyviais arba pakaitiniais žodžiais išrašyti visus greta vienas kito.

4. Įvairus termino paaiškinimo vartojimas. Gali būti bet kurioje termino vietoje (nebūtinai termino gale), gali būti derinamas linksniu arba ne, būti kirčiuotas arba ne.

5. Daugiareikšmių terminų reikšmės (vėlgi taupumo sumetimais) pateikiamos viename straipsnyje. Tai turi įtakos antraštinio termino sinonimų ir atitikmenų (bei kitų straipsnio dalių) išskirstymo pagal reikšmes klaidoms atsirasti.

Terminų žodynai rašomi tų sričių specialistams, tačiau žodynų sandara turėtų būti aiški ir atsitiktiniam skaitytojui, kad šis galėtų rasti teisingą atsakymą į jam rūpimą klausimą. Apmaudu, kai specialisto ir terminologo darbą apgadina rezultatų pateikimo forma.

Literatūra ir šaltiniai

AV – *Civilinės aviacijos terminų žodynas.* Red. R. Eriksonienė, Vilnius: Susisiekimo ministerija, 1996.

ChŽ$_2$ – *Chemijos terminų aiškinamasis žodynas*, 2-asis leid. Ats. red. Z. Mačionis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

GLŽ – *Aiškinamasis geležinkelių transporto terminų žodynas.* Aut.: N. Juškaitė, St. Keinys, K. Sakalauskas, Vilnius: Gedimino technikos universitetas, AB „Lietuvos geležinkeliai", 2006.

HT – *Anglų-lietuvių kalbų hidrotechnikos žodynas.* Sudarė: K. Baškys, V. Šulga, Vilnius: VGTU leidykla „Technika", 2000.

ITT – *Inžinieriai, technikai ir technologai.* Parengė: D. Andriuškevičienė, A. Tamulevičius, V. Valiukėnas, Vilnius: Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba, 2005.

MTR – *Penkiakalbis aiškinamasis metrologijos terminų žodynas.* Sudarė: V. Valiukėnas, P. J. Žilinskas, Vilnius: MELI, 2005.

ŽIN – *Žinduolių pavadinimų žodynas.* Ats. red. P. Bluzma, Vilnius: Ekologijos institutas, 2002.

ŽUV – *Žuvų pavadinimų žodynas.* Sudarė J. Virbickas, Vilnius: VU Ekologijos institutas, 2005.

THE STRUCTURING OF ENTRIES IN TERMINOLOGICAL DICTIONARIES: THE MISTAKES OF THE TERM LINE

Summary

The purpose of structuring terminological dictionaries is to convert the printed form of terminological entries into the form of electronic databases. The method of this conversion is tagging terminological data.

The current article deals with the problem of structuring term lines. It is related with the use of punctuation marks in term lines in printed terminological dictionaries.

The comma may be part of the term, a delimiter between the main term and a synonym, and a delimiter between synonyms. In some cases the comma may be a delimiter between two main terms. The semicolon usually is a delimiter between two main terms, but in some cases – between two synonyms. The brackets usually are a delimiter of an optional word or part of a word, but in some cases the brackets are a delimiter between alternate words or a delimiter of term note. The square brackets usually are a delimiter of alternate synonymous words of terms. The slash usually is a delimiter between alternate words, and in some cases – part of a term. The full terms can be synonymous or main.

Thus, the mistakes of the term line are conditioned by the polysemous use of punctuation marks and the economy of dictionary entries. There are no officially approved instructions or standards in Lithuanian terminography.

Juris Borzovs
Riga Information Technology Institute
and University of Latvia

Ilze Irēna Ilziņa
Institute of Mathematics and
Computer Science of University of Latvia
and Riga Information Technology Institute

The Problems of Latvian ICT Terms and English Borrowings

Terminologization is the process by which a word or expression of the general language is transformed into a term designating a concept in a special language (ISO 704). In our case this special language is ICT terminology.

At the present time ICT terminology is developing rapidly due to new technologies. The appearance of new devices and new communication possibilities based on the use of English terms raises the necessity to have their Latvian equivalents. If the coining of terms is delayed, users themselves invent a substitute name for the item, and it is rather difficult to discard it afterwards.

For about 15 years a group of ICT specialists have been working on the coining of Latvian terms for different subject fields of ICT technologies with English as the source language. The set of terms includes terms for different kinds of devices and equipment, software, fixed and wireless networks, internet services, user applications, and ISO Standards of Information Technology. Not only the terms themselves are coined, but also their definitions are created. During this process recommendations and principles of term coining offered by Drezen and other terminology specialists, such as Eugen Wüster, Heribert Picht, Sue Elen Wright, Gerhard Budin, Helmut Felber, Christian Galinski, and Klaus-Dirk Schmitz (IITF-Infoterm 2003; IITF-Series 1994), are followed, and an exchange of international experience and collaboration on different projects takes place.

To ensure that the Latvian terms are coined in accordance with the semantic rules of Latvian terminology, ICT terminologists follow the formation principles of Latvian terminology presented in the monograph by Valentina Skujiņa (Skujiņa 2002) and in the article on the systemic approach to the coining of terms in computer terminology (Borzovs, Ilziņa, Skujiņa, Vancāne 2001). The semantic accuracy of a term is achieved if the concept of the term is well matched with the word (word combination) and its basic characteristics. In order to express new concepts we may use words of the national word stock or newly coined terms, as well as borrowings from other languages.

A significant number of computer terms have the status of internationalisms – linguistic borrowings that have appeared in several languages with identical meaning (Weber 2006). In the opinion of Suzanne Kemmer, many languages are in the middle of the process of absorbing large amounts of loanwords from English. When the borrowing arrives along with the new item, the new word becomes established before a convenient native equivalent has been coined. Roberto Crivello agrees with her by declaring that because of their overuse, semantic and syntactic loan translations and borrowings become fixed 'ready-to-use' forms.

ICT TERM-COINING METHODS

Let us discuss the methods of term-formation that can be applied in coining ICT terms:

– using the existing forms and creating new forms;
– coining terms by introducing short forms;
– coining terms by logical extension;
– adjusting translingual borrowings.

1. USING THE EXISTING WORD FORMS AND CREATING NEW FORMS. The use of the existing forms or terminologization is a process by which a word or expression of the general language is transformed into a concept of a specific subject field. A term must conform to the morphological, morpho-syntactic and phonological norms of the Latvian language. For expressing new concepts we may

use words of the national word stock or newly coined terms. Native language terms should be given preference over the terms created by borrowings from other languages.

A new form is the creation of a new lexical entity that has never existed before. The new term may be obtained by derivation of an existing term, by compounding, e.g., combining words or word elements from two or more roots to designate a single concept, or by coining abbreviations.

A term that has many derivatives in ICT terminology is the word *computer*. Initially the Latvian term was supposed to be *skaitļotājs*, but due to the large number of its necessary derivatives (more than 90 terms), the Latvian equivalent was changed to the term *dators*, facilitating the coining of its derivatives.

As examples of compounds we may mention *datņkope* (*file grooming* – the ordering of computer files), *zaudlaiks* (*downtime* – the time a computer system is out of use), or *datorprasme* (*computer literacy* – knowledge how to use a computer effectively). When the combining of words involves the essential characteristic of the concept, the compound is considered a well coined term.

2. Coining terms by introducing short forms. As it is rather inconvenient to use long terms (word combinations) in texts, an abbreviated form of a term may be created from the original long term, but it has to designate the same concept. Sometimes English proper names of operation systems, application programs, names of protocols and interfaces etc. have a quite long designation and an acronym; in such cases a shorter form with an abbreviation or acronym is presented as a synonym in Latvian as well:

English	Latvian
eXtensible Markup Language (XML)	*paplašināmās iezīmēšanas valoda* *valoda XML*
American Standard Code for Information Interchange (ASCII)	*Amerikas informācijas apmaiņas standartkods* *kods ASCII*
Transmission Control Protocol (TCP)	*pārraides vadības protocols* *protocols TCP*

In English abbreviations are also created by omitting words or parts of a word and also by truncating the front, middle or back segment of a simple term. Thus, for the term *Web log* the short form *blog* has become prevalent today; the same situation is with the English term *robot*, which in most cases is used as bot. In Latvian such clipped forms do not exist.

In 2007 many people were involved in a discussion about the translation of the buzzword *weblog* (*blog*) into Latvian. The ITTE subcommission of TC of the LAS approved of two Latvian equivalents for this term already on 10 October 2003: *tīmekļa žurnāls* un *emuāri*. The first Latvian term is coined in view of the similarity of using the log of a ship, while the second refers to the process of writing memoirs. Though both terms are semantically approvable, they are rather long, and thus they did not receive user approval. Users mostly use the borrowed term *blog* in Latvian transcription, e.g., *blogs*; it has already penetrated the mass media and thus it is almost impossible to eliminate it.

In the case when an English abbreviation is an acronym – a combination of initial letters or syllables from each or some of the elements of the full form, – in Latvian we may use not only the full form of the corresponding term, but also an acronym with an adequate word characterizing it.

English	Latvian
Computer Emergency Response Team (CERT)	*datortrauksmes reaģēšanas komanda komanda CERT*
Application Program Interface (API)	*lietojumprogrammu saskarne saskarne API*

3. Coining terms by logical extension. Sometimes an existing English term is used to designate not one, but two or even three concepts. It is advisable to create different Latvian equivalents for each concept. As an illustration of this situation let us consider the term *unit*, as in ICT it is represented as having three different meanings:

unit – a single undivided whole, the Latvian equivalent being *vienība*;
unit – a piece of software that represents an independent part of a program, in Latvian *bloks*;
unit – a device designed for a specific set of functions, in Latvian *mezgls*.

A term of some subject field may be converted into an ICT term by adding an adjective, and thus may designate another concept by logical extension. As an example we may mention *data glove* – a data input device or controller similar to a glove and supplied with sensors, transforming hand and finger movements into commands. The corresponding Latvian term *datu cimds* – a calque of the English term – would not be understandable without a definition. A similar conversion is the term *virtual storefront* – a form of interactive electronic marketing that allows customers to view and order merchandise on their computer screens. Customers can read about the product, browse through product offerings, and place orders by the touch of the keyboard and mouse on their computers. The corresponding Latvian term is *virtuālā vitrīna*.

4. ADJUSTING TRANSLINGUAL BORROWINGS. There may be different kinds of borrowings. In Latvian the most approved borrowings are from Latin, but in ICT terminology the most part of the borrowings comes directly from English (though many of them have Latin ancestry). In the case when terms have the same meaning but different forms in different languages, they are considered as positive (allowable): e.g. *printer* (English), *printeris* (Latvian); *plotter* (English), *ploteris* (Latvian); *repository* (English), *repozitorijs* (Latvian). The principle is the following: diverse in form, identical in meaning.

As a kind of borrowings, ICT terminology makes use of calques – words or word combinations created after the example of another language – producing a straightforward translation of a term from English without considering or without taking into account the concept expressed by the term, but placing the stress on some characteristic (probably even an exterior one) of the term. For example, a hand-operated electronic device that controls the coordinates of a cursor

on a computer screen by moving it around on a pad is called by the English word *mouse*. The matching term in Latvian is *pele*.

Similar borrowings are the Latvian term *ugunsmūris*, a calque of the English term *firewall*, a system of software or hardware (or a combination of both of them) that secures a network, shielding it from access by unauthorized users, and the Latvian term *burbuļkārtošana*, which matches the English term *bubble sorting* – a simple sorting algorithm, which works by repeatedly stepping through the list to be sorted, comparing two items at a time and swapping them if they are in the wrong order. The pass through the list is repeated until no swaps are needed, which indicates that the list is sorted.

Among the coined ICT terms we encounter terms derived from transliterations of English terms – representations of a character or character combinations transliterated by other characters or character combinations into Latvian. As an example we can mention the matching of the English term *file* with Latvian term *fails*, and the English *driver* – with Latvian *draiveris*.

Sometimes the coiners of English terms use adjectives that can be applied only to animate objects in Latvian, e.g. *dumb terminal* (a terminal which cannot process data on its own, but is used as input-output device for a remote computer); the Latvian equivalent is *trulais terminālis*. Two terms – *orphan line* and *widow line* – are of the same category. *Orphan line* represents a single line of a paragraph at the top of a page or column, *widow line* – a single line of a paragraph at the bottom of a page or column. The matching terms in Latvian are *bāreņrindiņa* and *atraitņrindiņa*.

The English term does not always convey the same meaning in Latvian. The English term *lurker* signifies a newcomer to a discussion group or newsgroup who would like to investigate the "modus operandi" of the group, but the corresponding term in Latvian *glūņa* signifies a person who is rather spying on other people. Thus the Latvian definition of this term includes a supplement that in this case the term does not involve a negative characteristic.

BUZZWORDS AND METAPHORS IN ICT TERMINOLOGY

The coiners of ICT terms encounter difficulties and challenges in translating buzzwords (*surfing*, *rootkit*, *podcast*, the sequence of derivatives of the term *blog*) and terms or combinations of words whose semantics represents a metaphor in English. Metaphors are a rather new phenomenon in a specialized language, and the borrowings of English metaphors in ICT terminology have been rather controversially received by Latvian terminologists. Terminologists claim that there is no unanimous understanding of term semantics, but a metaphor is a figure of speech in which a word or phrase denoting one kind of object is used in place of another to suggest a likeness or analogy between them, thus giving rise to polysemy that should ideally be avoided in term coining to avoid ambiguity.

If the term were directly transferred to Latvian, it would sound too striking, e.g., *kungs* (*master*), *vergs* (*slave*), *blakts* (*bug*). Sometimes due to a different semantic system the English metaphor does not convey the main concept of the term in Latvian. Let us consider two terms:

mail exploder – a program forwarding e-mails to all addressees mentioned in an address list; the corresponding Latvian term is *pasta izplatītājs* – a term having no relation to the concept of explosion; nevertheless, the English term may evoke negative feelings in analogy to the term *mail-bomb* (*pastbumba* in Latvian); an *e-mail bomb* is a form of net abuse consisting of sending huge volumes of e-mail to an address in an attempt to overflow the mailbox or overwhelm the server where the e-mail address is hosted;

spam – an inappropriate attempt to use e-mail or another networked communications facility by sending the same message to numerous people who did not ask for it; the corresponding Latvian term is *surogātpasts*, indicating that the mail is not a valuable message.

A great deal of imagination is needed to perceive that the process of starting a computer might be named as *booting*, and an entire set

of derived terms uses the root *boot*. In Latvian this kind of metaphor, which is derived from the story of Münchhausen who managed to pull himself out of a march by his bootstraps, would not be allowable. The Latvian equivalent of the term *boot* is *palaist*, a synonym of the verb *to start*. We may conclude the same by using the term *off-the-shelf*, representing a software or hardware product which can be used without or with a small adaptation. The corresponding Latvian term is *darbderīgs*, as due to a different semantic system the English metaphor does not convey the main concept of the term in Latvian and would not be understandable.

When one hears the term *thread* for the first time, it is rather difficult to imagine that this term is used in descriptions of multitask operation systems, which provide simultaneous processing of different program parts (threads); nevertheless, this metaphor is well known in Latvian (*vijas caur kā sarkans pavediens*) and is translated by the corresponding word *pavediens*.

The situation with finding Latvian equivalents for the terms *iPod*, *podcast*, *podcasting* and *podcaster* is even worse, as in this case ITTE subcommission could not find suitable Latvian terms to mach these terms. *iPods* are a family of popular digital media players from Apple, one of the most successful consumer electronics products. A *podcast* is a collection of digital media files, which is distributed over the internet using syndication feeds for playback on portable media players and personal computers. *Podcast* may refer either to the content itself or to the method by which it is syndicated, and the second case is also termed *podcasting*. The host of a *podcast* is often called *podcaster*.

The term *iPod* is used as a metaphor for a small container and is a brand for Apple company. In this case it does not need translation into Latvian.

In English the terms *podcast*, *podcasting* and *podcaster* are derived from the word *pod* by adding the root of the word *cast*. In Latvian, *casting* (*broadcasting*) is the term for transferring files, and it is *raidīt* (*apraidīt*). It is difficult to amalgamate these conceptions in Latvian and to find a Latvian term, which would unswervingly show that this process of making audio programs is meant to distribute them to

iPods. An attempt to match this process with a newly coined term *aplāde* did not get user approval – everybody calls the device and the process of podcasting by a self-coined term.

TRANSLATING SLANG IN ICT TERMINOLOGY

The translation of English terms representing slang is similar to the translation of metaphors, and in Latvian scientific terminology direct translation of slang has to be avoided.

The terms *trolling* and *phishing*, words that do not belong to Standard English, may be mentioned as examples of slang.

Trolling means deliberately provoking arguments on newsgroups or bulletin boards with no other intent than to gain attention for the sake of attention. The proper Latvian equivalent is *liekas diskusijas provocēšana* – a compound term that explains the process of *trolling* but is rather long; thus a shorter synonym signifying to make a laughing stock of somebody – *āzēšana* – was proposed.

Phishing is a form of internet fraud that aims to steal valuable information such as credit card numbers, passwords, account data, user IDs and other information. The corresponding Latvian term is *personas datu izmānīšana*. As this Latvian equivalent term also is rather long, a synonym was coined – *pikšķerēšana*, a word that does not exist in the Latvian language, but sometimes is used as a slang word for *fishing* (*makšķerēšana*).

IS IT NECESSARY TO COIN ONLY AN ABBREVIATION OF A TERM OR ITS COMPLETE TRANSCRIPTION?

Another challenge for ICT coiners is the question if we need to translate ICT terms consisting of combinations of words and their abbreviations, or if it would be sufficient to present the term in an English abbreviation, which is well known only to specialists. Transformation of abbreviations from English into Latvian is not welcome and is used rather seldom. ISO 704 standard requires that both the full

and the abbreviated form of a term be indicated the first time when a potentially unfamiliar abbreviated form is used in a text. In general, an abbreviated form should be easy to pronounce.

The usage of some acronyms is so common nowadays that people using them do not even know from which words they have been formed. *Compact disk* (CD) in Latvian is translated as *kompaktdisks*, but in everyday usage the abbreviation *CD* prevails; we encounter the same situation with the term *digital videodisk* (DVD), which has the corresponding Latvian term *ciparvideodisks*, but the abbreviation *DVD* always prevails. Nevertheless, the coiners of ICT terms consider the necessity to represent in Latvian not only the abbreviations, but also full Latvian terms, as quite often different English terms are conveyed by one abbreviation. The frequently used acronyms *DSL* and *DSS* may represent two different concepts:

DSL (*Digital Subscriber Line*) is a technology for bringing high-bandwidth information to homes and small businesses over ordinary copper telephone lines.

DSL (*Domain Specific Language*) is a computer language that is targeted to a particular kind of problem rather than a general purpose.

DSS (*Decision Support System*) is a class of computer-based information systems including knowledge-based systems that support decision-making activities.

DSS (*Defence Security Service*) provides security services to the Department of Defence and defence contractors and executes mostly counter-espionage and physical security tasks.

HOW TO DEAL WITH TRADEMARKS IN ICT TERMINOLOGY?

As the coiners of ICT terms, we never translate trademarks and have tried to avoid translating terms of different software and hardware products presented by different companies, as quite often the same product has different names. Nevertheless, there are cases when

a Latvian term is needed, as the item or technology is popular and widespread.

For example, let us mention the term flash memory (flash memory card). Flash memory is non-volatile computer memory that can be electrically erased and reprogrammed and is used for general storage and transfer of data between computers and other digital devices. Different companies have offered different terms for this product: *CompactFlash card*, *MultiMediaCard*, *SmartMedia card*, *Secure Digital card*. As the products of each company need Latvian instructions, we had to consent to translate the basic concept *memory card* (*atmiņas karte*) into Latvian and to attach to it the English adjectives – *atmiņas karte CompactFlash*, *atmiņas karte MultiMedia*, *atmiņas karte SmartMedia*, *atmiņas karte Secure Digital*.

Conclusions

The main task of coining Latvian ICT terms is to evaluate the necessity of introducing all kinds of English borrowings and to strike a balance between the terms coined on the basis of the Latvian word stock and English borrowings. It is not an easy task due to the strong pressure of English on Latvian, especially in the circles of ICT professionals, where the majority of new Latvian terms originate.

References

BORZOVS J., ILZIŅA I., SKUJIŅA V., VANCĀNE I. 2001: Sistēmiska latviešu datorterminoloģijas izstrāde. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis*, 55. sēj. 1/2, 83–91.

CRIVELLO R., http://Www.robertocrivello.com/influencescontent.html (last viewed 25/03/2008).

DREZEN E. 2002: *Internationalization of Scientific-technical Terminology*, Riga: U LVI.

IITF - Infoterm 2003: *Terminology and Technology Transfer in the Multilingual Information Society*, Vienna/ Riga: TermNet/LLI of Lu.

IITF - Series 1994: *Terminology Science and Terminology Planning*. Ed. J. Draskau, H. Picht, Vienna: TermNet.

KEMMER S., http://www.ruf.rice.edu/-kemmer/ (last viewed 28/03/2008).

SKUJIŅA V. 2002: *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*, Rīga: U LVI.

Terminology work – Vocabulary – Theory and application. International standard ISO 1087, First edition 2000-10-15.

Terminology work – Principles and methods. International standard ISO 704, second edition 2000-10-15.

Weber M. 2006: Semantic Aspects of linguistic Borrowings from the English Language in the Polish Sociolect of Information Technology. – *Respectus Philologicus* 10(15).

KOMPIUTERIJOS TERMINŲ PROBLEMOS IR SKOLINIAI IŠ ANGLŲ KALBOS LATVIŲ KALBOJE

Santrauka

Straipsnyje aptariami latviškų kompiuterijos terminų darybos metodai. Nagrinėjama anglų kalbos įtaka kompiuterijos terminijai ir trūkstamų terminų adaptavimo latvių kalboje problemos.

Pagrindinis latvių terminologų tikslas – sudaryti tinkamus latviškus terminus pirmiausia paisant terminų semantikos. Vis dėlto dabartinėje latvių kalboje yra daug pasiskolintų terminų. Palankiausiai vertinami skoliniai iš lotynų kalbos, bet dauguma kompiuterijos terminų buvo pasiskolinti tiesiai iš anglų kalbos. Leistinais laikomi tie skoliniai, kurių reikšmė skirtingose kalbose yra ta pati, o skiriasi tik jų forma. Kitą pasiskolintų terminų grupę sudaro vadinamosios *kalkės* – tiesioginiai vertiniai iš anglų kalbos nepaisant terminu reiškiamos sąvokos, bet išskiriant tam tikras terminu įvardijamo objekto ypatybes. Kai kuriems terminams pasitelkiama perraša iš anglų kalbos, terminai tiesiog ortografiškai adaptuojami latvių kalboje.

Ágota Fóris
Károli Gáspár University, TERMIK

The Theories of National and Borrowed Terminology in Hungarian[1]

THE PRINCIPLES OF NEOLOGISM IN HUNGARY, NEOLOGISTS, NATIONAL TERMINOLOGY

When, several hundred years ago, Latin was the language of science in Europe, various concepts were represented by Latin terms, and the meanings of the terms were explained by definitions written in Latin. This international system made the concepts relatively uniform as they formed an integrated system. As a result of the national movements people began to use their own national languages rather than Latin (or German) in the fields of science, administration and education. Their major aim was to be able to write and talk about professional and scientific topics in their own national language. – The term is a linguistic sign combining the designation and the meaning. A term represents a concept. – Scientific concepts already existed in the national languages including Hungarian; it was "only" a word (a designation) that had to be found for them. As a result of these aims, word-coining movements rose in several European countries, which sought to name the old and new concepts in their own language instead of using foreign forms.

In Hungary, it was during the period of the neologist movement (1772–1872) that the first organized assignments to form new terms were carried out – the theoretical and linguistic questions of these works are discussed in several books (e.g.: Tolnai 1929; Pais 1955). The new words and terms were recorded in special dictionaries. The

[1] Acknowledgements. This work was supported by Bolyai János Postdoctoral Fellowship (Hungarian Academy of Sciences).

aim of developing the Hungarian scientific language was to eliminate the intellectual monopoly of high society, while its methods varied from discipline to discipline – only the field of natural sciences applied uniform principles. After the modernization of the language of science came the modernization of the languages of economy and industry. One period of the Hungarian neologist movement coincided with the development of capitalism in Hungary: the growth of industry, the mechanization of agriculture, and the building of the railway brought not only new tools, machines, and work processes, but also their terminology. The establishment of independent Hungarian industry also required Hungarian terminology. The fundamental questions of terminology, a discipline that developed later, were implicitly addressed in the discussions developed during the neologist movement and were published by those engaged in the debate. Early in the 19th century, in 1834, József Bajza recognized and explained that the formation of terms and the classification of terminology were concept-based (a fundamental proposition that was defined by Eugen Wüster, the founder of modern terminology, a hundred years later, although international scientific publications associate the recognition of this proposition with the latter, cf. Fóris 2005a).

The terminological work carried out during the time of the neologist movement focused on the coining of terms. Within the deliberate definition of scope, the questions of the arrangement of terms in a system and the development of a terminology system remained on the background. The system of terms developed according to the logical systems of different professions. Deliberate terminological classification took place only in the 1900's as a result of the specialized branches of science (Fóris 2010).

The questions of term coining in the field of linguistics are still an important aspect of terminology. It is often (and wrongly) identified with the science of terminology, although it is only part of it. The most important principles of Hungarian technological terminology are summarized in the work by Klár and Kovalovszky published in 1955: the authors describe the principles of term coining in eight points that can be generalized for the sake of terminological classifica-

tion (Klár, Kovalovszky 1955: 41-43). Of these, we now emphasize the requirements of "Hungarian characteristics" and "flexibility".

"**4. The correctness and the Hungarian characteristics of terminology.** <...> our technical terms and expressions <...> should meet the requirements of the spirit and the regulations of the Hungarian language <...>. If <...> there is no suitable Hungarian expression, we should use <...> a suitable foreign word. <...> It is not desirable to Hungarianize international or well-established and suitable foreign words at any price <...>."[2]

"**5. Terminological flexibility.** <...> the technical word should <...> fit into the system of the given language."[3]

There are still many people today who think that it is only the Hungarian characteristics requirement of the above principles that should be met. These people still believe in Hungarianization at any cost. However, principle 4 together with principle 5 simply states that the word form of the term should fit into the linguistic system of the Hungarian language (with regard to its phonetics, morphology, etc.). Therefore, a term taken over from a foreign language should be adjusted so that it meets this requirement (see the *laser* → *lézer*, *file* → *fájl* transformation). Since a great number of new concepts are created nowadays, the formation of the newer and more up-to-date Hungarian terms poses a problem; therefore, along with the concept, we often take over foreign terms as well (international words).

In fact, it is not the foreign sound that violates the correctness of the term. The correctness is questioned if the content and the most characteristic features of the represented concept are not known and the term that is taken over is not adjusted to the Hungarian ter-

[2] "**4. A terminológia helyessége és magyarossága**. <...> műszavaink és műkifejezéseink <...> a magyar nyelv szellemének, törvényeinek és szabályainak feleljenek meg <...>. Ha <...> jó magyar megnevezés nincs, használjunk <...> jó idegen szót. <...> Nemzetközi vagy régen meghonosodott, alkalmas idegen műszók mindenáron való megmagyarítása sem kívánatos <...>" (Klár, Kovalovszky 1955: 41).

[3] "**5. A terminológiai hajlékonyság**. <...> a műszó <...> illeszkedjék bele a nyelv rendszerébe" (Klár, Kovalovszky 1955: 41).

minological system. Today we can see many such examples, and confusing terminology could lead to misunderstandings causing serious problems in many fields (industry, trade, finance etc.). This realization obliged the government of the European Union to introduce far-reaching measures. In cooperation with the member states, it defined and formulated the most determining features of the concepts used in administration. They also provided these terms in each language making them widely accessible in various terminological databases and dictionaries. Thus, they created the conditions for standardization not only within each language, but also at the European level.

INTERNATIONALISM, FOREIGN WORDS

In English specialist literature, foreign words are simply called *loanwords*. Kemmer, for example, writes, "Loanwords are words adopted by the speakers of one language from a different language (the *source language*). A loanword can also be called a *borrowing*. The abstract noun borrowing refers to the process of speakers adopting words from the source language into their native language. "Loan" and "borrowing" are of course metaphors, because there is no literal lending process. There is no transfer from one language to another, and no "returning" words to the source language. They simply come to be used by a speech community that speaks a different language than the one they originated in" (Kemmer 2007: web).

The Hungarian linguist Nádasdy believes that from the linguistic point of view the foreign "word" has only one reasonable definition: foreign word equals loanword. Any other interpretation is only a matter of stylistics, language sociology and taste rather than linguistics (Nádasdy 2003).

A great number of linguistic studies focus on the classification and types of the words absorbed into the language. Before evaluating their terminological aspect, let us analyze what the Hungarian linguistic studies mean by a "foreign word". One of the most confusing fields of a paradigm shift is the question related with the absorption of foreign

words. One of the statements that need to be reviewed concerns the length of time before a foreign word becomes a loanword. In Hungarian linguistic practice there is no standard interpretation concerning the difference between a *foreign word* and a *word of foreign origin* (*loanword* or *borrowed word*).

1. *The classification of foreign words*

(1) FOREIGN WORD: classification on the basis of the time of acceptance

According to the traditional linguistic approach – especially that of historical-comparative linguistics, – the acceptance of a word can be measured in decades (generally 30–40 years) (Országh 1977; Gusmani 1993 [1986]). On the one hand, it is treated as a historical phenomenon meaning that a foreign word is a word that has been taken over 'not long ago' and has not come to stay in our language (the words that arrived 'a long time ago' and therefore have already come to stay in the language are called *loanwords*) (cf. Bárczi 2001 [1958]; Benkő 2002 [1967]; Ablonczyné Mihályka 2000; Tolcsvai Nagy 2000).

(2) FOREIGN WORD: classification on the basis of phonetics and orthography

Others (today's neologists) separate foreign words from Hungarianized words on the basis of phonetics. According to them, a word is considered a foreign word if we "feel" that it is foreign, regardless of how long ago it came to stay in our language (cf. Tótfalusi 2004). This is the case if, for example, some feature of a phonetic juncture that remained in the word makes us "feel" its foreign character, or if its orthography has not been adjusted to the Hungarian linguistic rules. As a result of the textbook analyses some researchers consider as foreign those words that came to stay in the Hungarian standard and professional language a long time ago, but that can be regarded as foreign on the basis of their phonetics (this category includes international words of Latin and English origin, but many technical terms are also frequently attributed to it). However, it is quite natural that most of

our loanwords came to stay in our language a long time ago (hundreds of years ago). Therefore, although they are frequently used and widely known, common people do not even know that they are of foreign origin (*búza - wheat, kocsma - pub, lapát - shovel, templom - church* etc.).

"Those who first use the new word might use it at first only with speakers of the source language who know the word, but at some point they come to use the word with those to whom the word has not been previously known. To those speakers the word may sound "foreign". At this stage, when most speakers do not know the word and upon hearing it think that it is from another language, the word can be called a *foreign word*" (Kemmer 2007: web).

(3) FOREIGN WORD: classification on the basis of common knowledge (rare words)

Although our language accepted part of our foreign words a long time ago, they are rarely used, therefore *their meaning is not commonly known*. In view of this "strangeness", it is the frequency of their use that appears (common knowledge) as standard. It follows that those who, because of their job, frequently use lexemes that can rarely be found in the standard language will not consider these forms foreign. It is one of the responsibilities of vocational secondary and higher education to teach the frequently used vocabulary of professional language, as the professionals of a given vocation should know it well. According to this, the word that is known only to several people is regarded as foreign. Many technical terms and international words belong to this category.

Various dictionaries of foreign words also differ from each other in this respect. There is, for example, a substantial difference between the list of entries of Bakos's *Idegen szavak szótára (Dictionary of Foreign Words and Expressions)* (Bakos 2002) and that of Tótfalusi's *Idegenszó-tár (Foreign Words' Dictionary)* (Tótfalusi 2004). While Bakos's list of entries primarily includes the *words of foreign origin that are not commonly known* (e.g. *kreol, krepp, paralelogramma*), Tótfalusi includes the *words of foreign origin and foreign phonetics* (*keksz, glória, nokedli, hardver, szoftver, kurzor*).

The difference between the three categories lies in the dominant aspect of each group: the novelty and the time of acceptance [foreign word vs. loanword] in the first, phonetics and orthography [foreign word vs. "Hungarianized word"] in the second, and the frequency of use (common knowledge) [foreign word (i.e. rare word) vs. well-known word (i.e. frequent word)] in the third, and these aspects determine which terms are considered "foreign". As the given designations are not objective, there are overlaps that make unambiguous classification even more difficult.

At the same time we witness that new words created by rapid economic, cultural etc. changes, including those taken over from other languages, come to stay both in the special and standard language in quite a short period of time. Almost all the terms that I have analyzed before (Fóris 2005b, 2006) show how short the period of time during which a word becomes absorbed into another language has become. The appearance of several words frequently used in our standard language goes back to only several years ago (*file* > *fájl*, *wap* / *vap* > *vapol*, *sms*, *mms* etc.). My detailed research has revealed that the appearance, absorption and naturalization of foreign word forms have accelerated. Instead of 30–40 years, today it takes place in only 3–4 years. Furthermore, in certain cases – for example in the field of telecommunication – this period is reduced to only a few weeks. The absorption and the acceptance of international words are especially fast in the case of the younger generations.

For the purposes of terminological examination it is essential to point out the connection between the given word form and the concept, to describe its most important features, etc. The "Hungarian character" of the word form is less important than its acceptance and currency. In conclusion we might say that if during the absorption the concept and the linguistic features of the word (phonology, spelling, etc.) were both adjusted – if it is introduced into terminology, – there are no other features besides its origin that separate a word taken over from other languages, i.e. a *word of foreign origin*, from other words belonging to the vocabulary of the Hungarian language.

2. *International word forms – terminological standardization*

One of the aims of terminological standardization, which is related with Wüster, is to give preference to the international form of the designations, meaning that the written form should, if possible, be the same in various languages. This is also one of the means of terminological standardization. To achieve this aim, terminologists have focused on the standardization of the international word forms. The efforts of the Viennese and the Soviet terminological schools to standardize international terminology were accomplished by, for example, the establishment of the international organisation ISO (International Organization for Standardization). Owing to well-known historical reasons, it was the Soviet terminological school that had the strongest impact on the research and development of Hungarian terminology, though the effect of the Viennese and the Prague schools could also be felt.

The standardization of terminology is an essential task both at the national, European and international levels. In order to carry out standardization at the national level, national associations have been formed in several European countries. Furthermore, with the help from the state certain institutions carry out the work of language development seeking to organize and manage research and development, and to establish national and international exchange so that the interests of this professional field can be promoted. There are several active national terminology associations. Standardization at the international level has naturally been important, but in our unified Europe, where the cooperation of several nations (and languages) has to be organised quickly and efficiently, standardization includes many more fields than before. Concerning the fields of science, economy and industry, the standardization of terminology has already been taking place, but in the future this process should include many more new fields. The standardization of the language of administration and legal harmonization are one of the first and best-known tasks. As the agreements are taking effect continuously, there is a need to establish or at least to harmonize the terminological system of several economic

fields. This means standardization partly at the national, and partly at the international level. Its two types are the following: terminological standardization and terminological harmonization (Cf. Cabré 1996).

The standardization of terms is a complex process that has several phases: the standardization of concepts and conceptual systems, the definition of terms, the reduction of homonymy, the elimination of synonymity, the recording of signs (standardizing the form of signs including abbreviations and symbols), and the establishment of new terms (Cf. Cabré 1999: 194-213).

Whether the standardized forms are going to be international or "Hungarianized" is partly a question of language strategy.

WHAT CHARACTER SHOULD A HUNGARIAN TERM HAVE: HUNGARIANIZED OR INTERNATIONAL?

Foreigners studying the Hungarian language often complain that there are too few international terms in our language and therefore it is hard to infer the concept on the basis of the form. Since the time Hungary joined the European Union in 2004, the problems originating from the small number of international word forms have become quite urgent in the language of official life as well. Translators often face difficulties in identifying the terms used by the EU with the terms that have similar but Hungarianized forms. It is clear that international terms would make communication easier. In spite of this, or because of it, the neologist school that aims to create and use "Hungarianized" word forms is becoming stronger. "To use borrowed or national terms" is an important problem in many languages, in the Latvian or Lithuanian terminological work as well (cf. Zauberga 2005; Auksoriūtė 2007).

A good example of this is the word *e-mail* that has several synonyms in the Hungarian language. *E* is the abbreviation of *electronic*, and there are several words under this concept whose prefix (e-) suggests that it is somehow related with electronic data transfer: the English words *e-commerce*, *e-business*, *e-market*, *e-news*, translate as *e-kereskedelem*, *e-üzlet*, *e-piac*, *e-hírek*, etc. We would adjust *e-mail* to

Hungarian terminology if we translated it as *e-levél*, as can be seen on several websites. In spite of this, many different forms appear on the Internet and in newspapers, e.g. *villámposta*, *drótposta*, *ímél*, *emil*. Owing to the abundance of imprecise synonyms, *e-mail* remains the most prevalent form.

Most of what was written about the terms and the system of terminology half a century ago still provides a basis for today's terminological work. The fast changes characteristic of the turn of the century have not bypassed this field of science, and the changes concerning the character of the linguistic processes, the economic role of terminology, its relation with education and other respects need an approach that is significantly different from the former ones. Furthermore, the fundamental principles of terminology are also being modified. The performance and development of terminological work needs coordinated research and development and also the dissemination of results through education.

Conclusion

In Hungarian linguistic practice there is no accepted consensus concerning the difference between a *foreign word* and a word of *foreign origin*.

The neologist school, whose aim is to create and use "Hungarianized" word forms, is becoming increasingly powerful in Hungarian linguistic practice; the opposite tendency, which characterizes mainly technical standardization, prefers the international word forms of the terms.

The "Hungarianized features" concern the word form that has originated in the period of the Hungarian neologist movement, therefore it is more important for the neologists than the harmonization of terms and concepts.

The "feel" of a word, the question of whether we accept or dismiss a word owing to its sound or beauty can only be important from the stylistic or psycholinguistic point of view.

If we approach this question from three different aspects, i.e. if we approach the language from cognitive, linguistic and communicative aspects, in accordance with "the theory of doors" of Cabré Castellví (2003) we can conclude the following:

(1) The cognitive aspect correlates with the traditional terminological approach, meaning that a term designates a concept, and a term is the combination of the designation and the meaning. This means that the cognitive approach concerns the abstract and the conceptual thinking. According to this, from the viewpoint of the term, neither the time of acceptance of the word forms, nor the feelings attached to them or their frequency has any significance.

(2) The linguistic approach takes the phonetic and morphological aspects into consideration, i.e. whether the written form, the pronunciation and the morphological features of the given word form can be adapted to the given linguistic system, and also examines the meaning of the given term.

(3) From the communicative-pragmatic point of view it is important which alternative form and which word form is more suitable for effective communication; this aspect cannot be separated from the structure of the conceptual system and it also presumes that we work with conceptual systems and not with isolated concepts. Word frequency can be detected by statistical methods, but it is related with the text, so it can show different features according to the types and genres of texts. As I have mentioned above, the parallel between an unknown word ("foreign word") and a commonly known word cannot lead us to firm conclusions.

Concerning the word form of the terms we can state that in international communication it is the international form that is more useful and easier to identify, while in the case of communicating in Hungarian, the Hungarianized form can be more useful. However, when a completely new concept appears and we need to name it, it is not worth introducing a national word form at any price, as the absorption of words is a natural way of language development.

Sources

Bakos F. (ed.) 2002: *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára* [*Dictionary of Foreign Words and Expressions*], Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tolcsvai Nagy G. (ed.) 2000: *Nyelvi fogalmak kisszótára* [*Dictionary of Linguistic Concepts*], Budapest: Korona Kiadó.

Tótfalusi I. 2004: *Idegenszó-tár* [*Foreign Words' Dictionary*], Budapest: Tinta Könyvkiadó.

References

Ablonczyné Mihályka L. 2000: Jövevényszavak a mai olasz nyelvben: veszély vagy esély? [Loanwords in Today's Italian Language: Danger or Chance?] – Tassoni L., Fóris Á. (eds.). *Olasz nyelvi tanulmányok* [*Italian Language Studies*], Pécs: Iskolakultúra, 11–24.

Auksoriūtė A. 2007: Lauryno Ivinskio keturkalbio žodyno terminai [Terms in Laurynas Ivinskis' Quadrilingual Dictionary]. – *Terminologija* 14, 72–91.

Bajza J. 1843: *Nyelvünk míveléséről* [*Cultivation of Our Language*], Budapest.

Bárczi G. 2001 [1958]: *A magyar szókincs eredete* [*The Origin of the Hungarian Vocabulary*], Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Benkő L. (ed.) 2002 [1967]: *A magyar nyelv története* [*The History of the Hungarian Language*], Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Cabré Castellví M. T. 2003: Theories of terminology. Their description, prescription and explanation. – *Terminology* 9(2), 163–200.

Cabré M. T. 1996: L'attivitá terminologica: armonizzazione e prospettive di interscambio. – Intini G. (ed.). *La terminologia tecnica e scientifica. Attualitá e prospettive*, Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 35–44.

Cabré M. T. 1999: *Terminology. Theory, Methods and Applications* (=*Terminology and Lexicography Research and Practice* 1), Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Fóris Á. 2005a: *Hat terminológia lecke* [*Six Lectures on Terminology*], Pécs: Lexikográfia.

Fóris Á. 2005b: Un'analisi contrastiva di parole ed espressioni tecnico-scientifiche. – *AMBRA* 6(6), 166–181.

Fóris Á. 2006: *Analisi lessicologica di parole ed espressioni tecnico-scientifiche dal punto di vista contrastiva italiano-ungherese*. – Van Den Bossche B., Bastiaensen M., Salvadori Lonergan C., Widlak S. (eds.). *Italia e Europa: dalla cultura nazionale all'interculturalismo*. Atti del XVI Congresso dell'A.I.P.I. Cracovia, 26-29 agosto 2004. I-II (= *Civiltà Italiana, Nuova serie* 4 – 2006), Roma: Franco Cesati, 349–358.

Fóris Á. 2010: The Situation and Problems of Hungarian Terminology. – Thelen M., Steurs F. (eds.). *Termino-*

logy and Lexicography Research and Practice 13. *Terminology in Everyday Life*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 35–46.

Gusmani R. 1993 [1986]: *Saggi sull'interferenza linguistica*, Firenze: Le Lettere.

Kemmer S. 2007: *Loanwords. Major periods of borrowing in the history of english.* – http://www.ruf.rice.edu/~kemmer/words/loanwords.html [23.03.2008].

Klár J., Kovalovszky M. 1955: *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései* [*The Development of Technical Scientific Terminology and the Major Questions of its Improvement*], Budapest: MTESZ.

Nádasdy Á. 2003: Használjunk minél több idegen szót! [Let's Use More Foreign Words!] – Nádasdy Á. *Ízlések és szabályok* [*Tastes and Rules*], Budapest: Magvető, 234–237.

Országh L. 1977: *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben* [*Words of English Origin in the Hungarian Vocabulary*] (Nytud. Ért. 93.), Budapest: Akadémiai Kiadó.

Pais D. (ed.) 1955: *Nyelvünk a reformkorban* [*Our Language in the Reform Age*], Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tolnai V. 1929: *A nyelvújítás* [*The Neologist Movement*], Budapest: MTA.

Zauberga I. 2005: *Handling Terminology in Translation.* – Károly K., Fóris Á. (eds). *New Trends in Translation Studies. In honour of Kinga Klaudy*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 107–116.

TEORIJOS APIE TAUTINĘ IR SKOLINTINĘ TERMINOLOGIJĄ VENGRŲ KALBOJE

Santrauka

Iki 1844 m. oficiali kalba Vengrijoje buvo lotynų, mokslo kalba nuo pat pradžių taip pat buvo lotynų (vėliau vokiečių). Neologistų laikais (XVIII–XIX a.) vengrų kalbos vartojimas komunikacijoje, švietime ir viešajame administravime tapo toks pat svarbus kaip ir kitose Europos šalyse, tad buvo kuriama vengriška terminų sistema. Reikalauta vengrinti visus pavadinimus, o tarptautinės formos buvo atmetamos, ir tik išskirtiniais atvejais pateisinamas žodžių skolinimasis. Vengrijoje šio principo buvo laikomasi iki XX a. 6-ojo dešimtmečio. Nors sovietinė mokykla ir turėjo daug įtakos vengrų terminologijai, XIX a. įtvirtinti žodžių darybos principai išliko ir vėliau.

Užsieniečiai, kurie mokosi vengrų kalbos, dažnai skundžiasi, kad vengrų kalboje per maža tarptautinių žodžių, todėl iš designacijų sunku atpažinti sąvokas. Vengrijai 2004 m. įstojus į Europos Sąjungą, vėl kilo ankstesnės dėl tarptautinių formų keltos problemos, vertėjams tenka nuolat spręsti, kaip suderinti ES terminus su suvengrintomis formomis.

Vengrų kalbos praktikoje nėra visuotinai priimtos skirties tarp svetimžodžio ir svetimos kilmės žodžio. Neologistai, kuriantys ir vartojantys suvengrintas formas, tampa vis įtakingesni vengrų kalbos praktikoje. Priešingo požiūrio šalininkai, daugiausia techninio standartizavimo srities, labiau palaiko tarptautinių terminų formas. Suvengrinti bruožai susiję su žodžių formomis, atėjusiomis / kilusiomis iš neologistų laikotarpio, dėl to neologistams rūpi labiau nei terminų ir sąvokų harmonizavimas. Kalbos jausmas, svarstymai priimti ar atmesti žodį remiantis jo skambumu ar gražumu reikšmingas nebent psicholingvistiniu požiūriu.

Dauguma prieš pusę amžiaus parašytų darbų apie terminus ir terminijos sistemą ir šiandien yra terminologinio darbo pagrindas, tačiau pastarųjų dešimtmečių pokyčiai neaplenkė ir šios mokslo šakos. Todėl kintantys kalbiniai procesai, terminologijos vaidmuo ekonomikoje, santykis su švietimu reikalauja naujo ir visiškai kitokio požiūrio. Maža to, pakito ir fundamentalieji terminologijos principai. Tolesnei terminologijos raidai reikia daugiau koordinuotų tyrimų ir jų rezultatų sklaidos švietimo sistemoje.

Linda Kurmiņa
Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas

Eponiminiai augalų pavadinimai latvių ir lietuvių kalbose: darybos būdai

Augalų pavadinimus latvių kalboje daugiausia tyrinėjo ir apie juos rašė Inese Ēdelmane. Leidinyje *Latviešu valodas kultūras jautājumi* (*Latvių kalbos kultūros klausimai*) tyrinėtoja išdėstė produktyviausius augalų pavadinimų darybos būdus (Ēdelmane 1978: 97–103). Tačiau augalų eponiminių pavadinimų tiesioginių tyrinėjimų nei latvių, nei lietuvių kalbose beveik nėra.

Naujajame *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (*Pagrindinių kalbotyros terminų aiškinamasis žodynas*) apibrėžta *eponimo* (graikų *epōnymos* < *onyma* 'vardas') sąvoka: tai „tikrinis daiktavardis, kuris apeliacijos būdu tapo bendriniu daiktavardžiu, pavyzdžiui, pavardė *Galifē* > *galifē*, <...> arba iš kurio kilo kitas bet kurio porūšio tikrinis daiktavardis, pavyzdžiui, latvių asmenvardis *Laima* kaip įmonės pavadinimą *Laima* motyvuojantis vardas <...>. Eponimu kartais vadinamas ir bendrinis daiktavardis, kilęs iš tikrinio daiktavardžio, šio tikrinio daiktavardžio apeliavimo būdu, pavyzdžiui, *galifė*, *konjakas*" (VPSV 108). Eponimai gali būti sudaryti iš asmenvardžių arba vietovardžių (Bankavs 2002: 8).

Galimi keli augalų eponiminių pavadinimų kūrimo modeliai. Jų produktyvumas latvių ir lietuvių kalbose skiriasi. Šis straipsnis skirtas eponiminiams augalų genčių ir rūšių pavadinimams baltų kalbose, daugiausia dėmesio skiriant jų produktyviausiems kūrimo modeliams. Už tyrinėjimo ribų liko augalų veislių pavadinimai. Tyrinėjimų objektas susijęs su asmenvardžiais, t. y. vyriškais bei moteriškais vardais ir pavardėmis, taip pat su augimvietėmis, iš kurių kilo augalų pavadinimai latvių ir lietuvių kalbose.

Analizuojami eponiminiai augalų pavadinimai, išrinkti iš įvairių latvių ir lietuvių kalbų šaltinių, pavyzdžiui, I. Ēdelmanės, Ārijos Ozolos žodyno *Latviešu valodas augu nosaukumi* (*Latvių kalbos augalų*

pavadinimai), Ramunėlės Jankevičienės *Botanikos vardų žodyno*. Medžiagą sudaro tiek terminai, tiek šnekamojoje kalboje vartojami augalų pavadinimai su linksnių formomis.

Derivaciniu požiūriu visus šiuos eponiminius augalų pavadinimus galima suskirstyti į kelias grupes:

pirminius;
turinčius derivacinę galūnę;
priesaginius;
priešdėlinius (surinktoje medžiagoje tokių nebuvo);
sudurtinius;
sudėtinius.

Analizuojant eponiminius augalų pavadinimus derivaciniu požiūriu, būtina atsižvelgti į tai, kad abiejose gimiringose kalbose yra ne tik tokių augalų pavadinimų, kurie yra įvardijami gimtąja kalba, taigi vartojant gimtosios kalbos leksemas, bet ir perimtų iš kitų kalbų. Dažniausiai tai tarptautiniai botanikos terminai. Toliau straipsnyje prie kiekvienos derivacinės grupės šie tarptautiniai eponimai pažymėti atskirai.

PIRMINIAI AUGALŲ PAVADINIMAI

Pirminių pavadinimų grupėje išskiriami tokie eponiminiai augalų pavadinimai, kurie sudaryti nulinės afiksacijos būdu ir kurie neturi jokių išorinių derivacijos požymių. Juos galima vadinti ir semantinės darybos grupe.

Sudarant šio tipo augalų pavadinimus, tiek latvių, tiek lietuvių kalbose vartojami vyriški ir moteriški vardai. Kai kurie jų – gimtojoje kalboje sukurti augalų pavadinimai. Analizuojamoje medžiagoje tokių rasta tik latvių kalboje, pavyzdžiui, *anči* (Agrimonia eupatoria)[1] < av. *Ancis*, o lietuvių kalboje tokių darinių nebuvo rasta. Pirminių augalų pavadinimų, kurie jau kaip susiformavę dariniai perimti iš kitų kalbų,

[1] Čia ir toliau skliaustuose šalia augalo pavadinimo nurodytas jo lotyniškas pavadinimas.

konstatuota abiejose lygintose kalbose, pavyzdžiui, lat. *narciss* : liet. *narcizas* (Narcissus) < av. *Narciss/Narcizas*[2], lat. *veronika* (*-as*) : liet. *veronika* (Veronica) < av. *Veronika*, lat. *viktorija* : liet. *viktorija* (Victoria) < av. *Viktorija*. Tačiau augalų pirminių pavadinimų derivacinė grupė yra mažiausia.

DERIVACINĘ GALŪNĘ TURINTYS AUGALŲ PAVADINIMAI

Augalų pavadinimų eponimų daryboje su afiksu dažniausiai sudaromi pavadinimai iš vyriškų asmenvardžių, prie jų pridedant moteriškosios giminės galūnę. Nei vienoje, nei kitoje kalboje nebuvo rasta augalų pavadinimų, kurie tokiu būdu būtų sukurti iš vietovardžių.

Tokių pavadinimų, kurie būtų sukurti gimtojoje kalboje, yra mažai. Čia galima paminėti tiktai vieną latvišką augalo pavadinimą – *miķele* (Aster saliguus; Aster salicifolius) < av. *Miķelis*. Variantų grandinė galbūt yra tokia: av. *Miķelis* → augalo pavadinimas *miķelīši* → augalo pavadinimas *miķele*. Daugiau augalų pavadinimų yra perimta iš kitų kalbų ir pritaikyta lietuvių ar latvių gramatinei sistemai, pavyzdžiui, latvių kalboje – *hiacinte* (Hyacinthus) < av. *Hiacints*[3], *nārces* (Narcissus) < av. *Narciss*; lietuvių kalboje – *narcisė* (Narcissus) < av. *Narcizas*, *gerbera* (Gerbera) < av. *Gerberas*[4]. Galbūt šie pavyzdžiai rodo, kad tokia daryba, kai vyriškosios giminės žodžiui pridedama moteriškosios galūnė, panaudota todėl, kad latvių kalboje žodis *puķe* 'gėlė' ir lietuvių kalboje žodis *gėlė* yra moteriškosios giminės. Tačiau pasitaiko atvejų, kai augalų pavadinimai daromi prie moterų asmenvardžių pridedant

[2] Graikų mitologijoje *Narcizas* (gr. *Narkissos*) yra gražus jaunuolis, kurį pamilo nimfa Echo, tačiau Narcizas atmetė jos jausmus. Už tai jis buvo nubaustas: išvydęs vandenyje savo atspindį, jis jį įsimylėjo ir tapo nelaimingas, nes negalėjo pasiekti savo atspindžio. Jis sunyko ir mirė. Narcizo žūties vietoje išaugo gėlė, pavadinta *narcizu* (EV 97; ME 212–213; Siliņš 1990: 246).

[3] Graikų mitologinis personažas *Hiacintas* (gr. *Hyakinthos*) buvęs gražus Apolono pamėgtas spartietis jaunuolis, kurį Apolonas netyčia nužudė, mesdamas diską; iš jo kraujo išaugo gėlė kvapniais žiedais (BVŽ 158; EV 57–58; Siliņš 1990: 153).

[4] Vokiečių medikas ir gamtininkas *Traugott Gerber*, 1710–1743 (BVŽ 141; EV 50).

vyriškosios giminės galūnę, pavyzdžiui, *laimiņš* (?)[5] (Sedum maximum; Sedum telepnium) < av. *Laima*. Abiejose kalbose tai taip pat yra visiškai maža ir neproduktyvi derivacinė grupė.

PRIESAGINIAI AUGALŲ PAVADINIMAI

Priesagų vediniai gana plačiai vartojami augalų eponiminių pavadinimų daryboje tiek latvių, tiek lietuvių kalbose. Nors latvių kalboje rasta su priesagomis augalų pavadinimų, sukurtų iš vietovardžių (analizuojamoje medžiagoje rasta tik darinių iš hidronimų), vis dėlto dauguma augalų pavadinimų priesaginių vedinių sudaryta iš asmenvardžių. Lietuvių kalboje nebuvo konstatuotas nė vienas augalų pavadinimas, kuris su priesaga būtų padarytas iš kokio nors vietovardžio.

Latvių kalboje augalų pavadinimų vediniuose vartojamos priesagos ***-āj-***, ***-en-***, ***-in-***, ***-iņ-***, ***-īt-***, ***-nic-***, ***-nīc-***, ***-niek-***.

-āj-: su šia priesaga tėra tik vieno augalo pavadinimo variantai, kurių pagrindą sudaro vyriškas vardas *Pēteris*: *peterājs* // *pēterājs* (Campanula glomerata) < av. *Pēteris* + *-āj-*;

-en-: su priesaga *-en-* išvestinių pavadinimų daryboje vartojami vyriški vardai *Georgs*/*Jurģis*, *Jānis*, *Miķelis*, *Pēteris* ir vienas moteriškas vardas, pavyzdžiui, *ģorģene* (Dahlia) < av. *Georgs* + *-en-*, *jānenes* (Ribes rubrum) < av. *Jānis* + *-en-*, *ilzene* (Leucanthemum vulgare; Chryanthemum leucanthemum) < av. *Ilze* + *-en-*. Konstatuoti ir du skirtingi augalai su vienodais pavadinimais: *pēterene* (*-es*) (Knautia) un *pēterene* (*-es*) (Knautia arvensis) < av. *Pēteris* + *-en-*;

-in-: su šia priesaga aptikti tik vieno augalo eponiminio pavadinimo variantai, tiesiogiai susidarę latvių kalboje – *ģeorģine* (*-es*) // *ģorģine* // *jorgine* // *jorģine* // *jurgine* // *jurģina* // *jurģine* (*-es*) (Dahlia) < av. *Georgs*/*Jurģis* + *-in-*. Užfiksuotos ir šio augalo pavadinimo

[5] Čia ir toliau šalia augalų pavadinimo skliausteliuose rašomas klaustukas, jeigu yra abejonių dėl konkretaus pavadinimo kilmės; šiuo atveju nėra aišku, ar pavadinimas kilo iš asmenvardžio, mitologinės būtybės vardo *Laima*, ar iš latvių kalbos apeliatyvo *laime*.

tarminės formos su priesaga ***-īn-***: *ģeorģīne* (*-es*) // *ģeorģīne* // *jorģīne* (*-es*) // *jurģīne* // *jurģīnes* (Dahlia) < av. *Georgs*/*Jurģis* + *-īn-*;

-iņ-: su šia deminutyvine priesaga rasti pavadinimai skirtingų augalų panašiu pavadinimu – *laimiņa* (?) (Dactylorhiza makulata; Orchis makulata) < av. *Laima* + *-iņ-*, *laimiņi* (?) (Sedum) < av. *Laima* + *-iņ-*, *laimiņš* (?) (Sedum maximum; Sedum telepnium) < av. *Laima* + *-iņ-*;

-īt-: iš analizuojamos medžiagos galima daryti išvadą, kad šio tipo augalų pavadinimų, kurie sudaryti kaip deminutyvai, pagrindas vyriški vardai *Ancis*, *Jānis*, *Miķelis*, *Pēteris* ir moteriški vardai *Alise*, *Ilze*, *Laime*, *Māra*, pavyzdžiui, *ancīši* (Agrimonia) < av. *Ancis* + *-īt-* (dgs. forma), *ancīši* (Agrimona eupatoria) < av. *Ancis* + *-īt-* (dgs. forma), *pēterīši* (Knautia arvensis) < av. *Pēteris* + *-īt-* (dgs. forma), *ilzīte* (*-es*) (Anthemis tinctoria) < av. *Ilze* + *-īt-*; *mārīte* (Bellis perennis) < av. *Māra* + *-īt-*. Tarp šių pavyzdžių yra skirtingų augalų su vienodais pavadinimais, pavyzdžiui, *ancīši* (Agrimonia) < av. *Ancis* + *-īt-* (dgs. forma) un *ancīši* (Agrimona eupatoria) < av. *Ancis* + *-īt-* (dgs. forma), *laimīte* (Dactylorhiza makulata; Orhis makulata) < av. *Laima* + *-īt-* un *laimīte* (Erigeron canadensis; Conyza canadensis) < av. *Laima* + *-īt-*. Visi šie eponiminiai pavadinimai sudaryti latvių kalboje;

-nic-, ***-nīc-***: latvių kalboje vieno augalo pavadinimo (Aster saliguus; Aster salicifolius) keli variantai yra sudaryti su priesaga *-nic*, *-nīc-* iš vyriško vardo *Miķelis* — *miķelnica* // *miķelnīca* (*-as*) // *miķelnīces* < av. *Miķelis* + *-nic-*/*-nīc-*;

-niek-: su priesaga *-niek-* sudarytas vienas augalo pavadinimas iš vyriško asmenvardžio *Jēkabs*, prie jo pridėjus moteriškosios giminės galūnę *-e* – *jēkabniece* (Chamaenerion angustifolium; Epilobium angustifolium) < av. *Jēkabs* + *-niek-*;

Yra tokių augalų eponiminių pavadinimų, kurie išvesti derinant kelias priesagas:

-en- + ***-īt-***: šių priesagų kombinacija rasta tiktai tarminės formos – *ģorģenīte* (Dahlia) < av. *Georgs* + *-en-* + *-īt-*;

-in- + ***-īt-***, ***-īn-*** + ***-īt-***: tokius darinius turi tiktai vieno augalo pavadinimo du variantai – *jurģinītes* // *jurģīnītes* (Dahlia) < av. *Georgs*/*Jurģis* + *-in-*/*-īn-* + *-īt-*.

Lietuvių kalbos augalų eponiminių pavadinimų daryboje vartojamos priesagos ***-ait-***, ***-el-***, ***-ėl-***, ***-il-***, ***-in-***, ***-(i)uk-***, ***-ut-***.

-ait-: rastas tik vienas pavadinimas, be to, jame priesagos derivatas įtrauktas į samplaiką — *(žilė) jokūbaitė* (Senecio jacobaea) < av. *Jokūbas* + *-ait-*;

-el-: augalų pavadinimuose su priesaga *-el-* lietuvių kalboje dažniausiai vartojami du vyriški asmenvardžiai *Jonas* ir *Petras*, pavyzdžiui, *petrelė* (Petroselinum) < av. *Petras* + *-el-*, *jonelis* (Erigeron acer) < av. *Jonas* + *-el-*, plg. kito augalo pavadinimą *jonelis* (Trifolium arvense) < av. *Jonas* + *-el-*;

-ėl-: šią priesagą turi tik vienas augalo pavadinimas, padarytas iš vyriško asmenvardžio *Jokūbas* – *jokūbėlis* (Brunella vulgaris) < av. *Jokūbas* + *-ėl-*;

-il-: su priesaga *-il-* sudaryti du vieno augalo pavadinimo variantai, t. y. *jurgilas*, *jurgilis* (Dahlia) < av. *Jurgis* + *-il-*;

-in-: sudarant eponiminius augalų pavadinimus su šia priesaga, imti vyriški asmenvardžiai *Jurgis*, *Marijonas* ir moteriškas vardas *Marė* – *jurginas* // *jurgina* // *jurginė* // *jurginis* (Dahlia) < av. *Jurgis* + *-in-*, *marijoninė* // *marjoninė* (Parnassia palustris) < av. *Marijonas* + *-in-*, *marinės* (?) (Tanacetum balsamita; Chrysanthemum balsamita) < av. *Marė* + *-in-*;

-(i)uk-: trys skirtingų augalų pavadinimai sudaryti kaip deminutyvai iš to paties asmenvardžio *Petras* – *petriukas* (Brunella vulgaris), *petriukas* (Anthemis tinctoria) bei *petriukas* (Senecio jacobaea) < av. *Petras* + *-iuk-*;

-ut-: rastas vienas augalo pavadinimas, išvestas su priesaga *-ut-* kaip deminutyvas – *jonutė* (Hypericum) < av. *Jonas* + *-ut-*.

Priesaginių augalų pavadinimų analizė rodo, kad latvių kalboje dažniausiai vartojamos priesagos *-en-* ir *-īt-*, taigi deminutyvinės priesagos, pavyzdžiui, *ģorģene* (Dahlia) < av. *Georgs* + *-en-*, *jānenes* (Ribes rubrum) < av. *Jānis* + *-en-*, *ilzene* (Leucanthemum vulgare; Chryan-

themum leucanthemum) < av. *Ilze* + *-en-*, *pēterīši* (Knautia arvensis) < av. *Pēteris* + *-īt-* (dgs. forma), *ilzīte* (*-es*) (Anthemis tinctoria) < av. *Ilze* + *-īt-*, *mārīte* (Bellis perennis) < av. *Māra* + *-īt-*. Tarminė forma sudaryta su priesaga *-īn-* – *ģeorģīne* (*-es*) // *jorģīne* (*-es*) // *jurģīne* // *jurģīnes* (Dahlia) < av. *Georgs*/*Jurģis* + *-īn-*.

Sudarant eponiminius augalų pavadinimus latvių kalboje dažniausiai imami vyriški asmenvardžiai *Ancis*, *Georgs*, *Jānis*, *Jēkabs*, *Jurģis*, *Miķelis*, *Pēteris* ir moteriški asmenvardžiai *Alise*, *Ilze*, *Laima*, *Māra*, bet vietovardžiai nevartojami.

Lietuvių kalboje eponiminių augalų pavadinimų daryboje daugiausia yra vartojamos priesagos *-ėl-*, *-el-* ir *-in-*, pavyzdžiui, *petrelė* (Petroselinum) < av. *Petras* + *-el-*, *jonelis* (Erigeron acer) < av. *Jonas* + *-el-*, *jokūbėlis* (Brunella vulgaris) < av. *Jokūbas* + *-ėl-*, *jurginas* // *jurgina* // *jurginė* // *jurginis* (Dahlia) < av. *Jurgis* + *-in-*, *marijoninė* // *marjoninė* (Parnassia palustris) < av. *Marijonas* + *-in-*.

Lietuviškų augalų pavadinimų pagrindą dažniausiai sudaro vyriški asmenvardžiai *Jokūbas*, *Jonas*, *Jurgis*, *Marijonas*, *Petras*. Rečiau vartojami moteriški vardai (rastas tik vienas – *Marė*). Darinių su vietovardžiais neužfiksuota.

Ir latvių, ir lietuvių kalbose yra augalų pavadinimų, kurie jau kartu su priesagomis kaip gatavi dariniai perimti iš kitų kalbų, dažniausiai iš lotynų kalbos, ir jų daryboje vartotos pavardės, pavyzdžiui, lat. *dalija* // *dāliji* (Dahlia) < av. *Dāls*[6], *kamēlija* (Camellia) < av. *Kamels*[7]; liet. *forsitija* (Forsythia) < av. *Forsitas*[8], *frezija* (Freesia) < av. *Freze*[9]. Retesnės yra pavadinimų formos, kurios latvių ar lietuvių kalbų tarmėse buvo perimtos iš kurios nors slavų kalbos, pavyzdžiui, lat. *petruška* (Petroselinum sativum), liet. *petriuška* // *petruška* // *petruškas* // *petruškė* (Petroselinum).

[6] Švedų botanikas *Anders Dahl*, 1751–1789 (EV 32).
[7] Botanikas ir farmaceutas *Georg Joseph Kamel*, 1661–1706 (EV 67).
[8] Anglų botanikas *William Forsyth*, 1737–1804 (EV 45).
[9] Vokiečių botanikas ir gydytojas *H. Th. Freese*, 1795–1876 (EV 46).

SUDURTINIAI PAVADINIMAI (DŪRINIAI)

Sudurtiniai eponiminiai augalų pavadinimai sudaryti sujungus du kamienus, iš kurių vienas yra tikrinis daiktavardis – vyriškas ar moteriškas asmenvardis. Nei latvių, nei lietuvių kalbose nerasta augalų pavadinimų, kurie būtų sudaryti iš pavardės arba vietovardžio.

Pagal komponentų skaičių eponiminiai augalų pavadinimai gali būti:

DVIEJŲ KOMPONENTŲ. Tai dūriniai, kurių pagrindą sudaro du kamienai, iš kurių vienas yra asmenvardis (dažniau pirmasis sudurtinio žodžio komponentas, tačiau kartais ir antrasis). Tokių yra ir latvių, ir lietuvių kalbose, pavyzdžiui, lat. *jāņzāle* (*-es*) (Galium) < av. *Jānis* + *zāle* 'žolė', *jāņegle* (Padicularis palustris) < av. *Jānis* + *egle* 'eglė', *miķeļpuķe* (*-es*) (Aster saliguus; Aster salicifolius) < av. *Miķelis* + *puķe* 'gėlė'; liet. *jondobilis* (Melilotus officinalis) < av. *Jonas* + *dobilas*, *maražolė* (Petrorhagia) < av. *Mara* + *žolė*, *petražolė* (Petroselinum) < av. *Petras* + *žolė*;

TRIJŲ KOMPONENTŲ. Tokių dūrinių pagrindą sudaro trys kamienai, iš kurių vienas yra asmenvardis, tačiau šie eponimai reti ir analizuojamoje medžiagoje rasti tiktai latvių kalboje, pavyzdžiui, *vecjāņzāle* (Galium) < *vecs* 'senas'+ av. *Jānis* + *zāle* 'žolė'.

Eponiminius augalų pavadinimus, kurie sudaryti kaip dūriniai, galima suskirstyti į dvi grupes priklausomai nuo to, ar komponentai turi jungiamą balsį.

Dūriniai su jungiamuoju balsiu *-a-* gali būti tiktai lietuvių kalboje, pavyzdžiui, *jonažolė* (Hypericum) < av. *Jonas* + *-a-* + *žolė*, *juozažolė* (Hyssopus) < av. *Juozas* + *-a-* + *žolė*, *maražolė* (Petrorhagia) < av. *Marė* + *-a-* + *žolė*, *petražolė* (Petroselinum) < av. *Petras* + *-a-* + *žolė*. Šiuose pavyzdžiuose paprastai sudurtinio žodžio pirmasis komponentas yra tikrinis daiktavardis, o antroje dūrinio dalyje – nomenklatūrinis žodis *žolė*.

Dūrinių be jungiamojo balsio yra ir latvių, ir lietuvių kalbose, pavyzdžiui, lat. *pēterābolIņš* (Brunella vulgaris) < av. *Pēteris* + *ābolIņš* 'dobilas', *pēterpoga* (*-as*) (Knautia arvensis) < av. *Pēteris* + *poga* 'saga', *pēterzāle* (Parnassia palustris) < av. *Pēteris* + *zāle* 'žolė', *(pušķainā)*

jāņeglīte < av. *Jānis* + *eglīte* 'eglutė'; liet. *jonpapartis* (Matteuccia) < av. *Jonas* + *papartis*, *jonžolė* (Hypericum) < av. *Jonas* + *žolė*, *jondobilis* (Melilotus officinalis) < av. *Jonas* + *dobilas*.

Šiame darbe analizuoti sudurtiniai augalų pavadinimai patvirtina, kad abiejose baltų kalbose asmenvardžiai dažniausiai įtraukiami į sudurtinio žodžio pirmą dalį, pavyzdžiui, lat. ***pēterzāle*** (Parnassia palustris), ***mārsmilga*** (Hierochloë odorata); liet. ***maražolė*** (Petrorhagia), ***petražolė*** (Petroselinum). Latvių kalboje reti tokie atvejai, kai asmenvardis yra antras dūrinio komponentas. Dažniausiai antruoju komponentu eina žodis, kuris reiškia augalo tipą, šiuo atveju, nomenklatūros žodis – latvių kalboje *-puķe* 'gėlė', *-sakne* 'šaknis', *-smilga* 'smilga', *-zāle* 'žolė', pavyzdžiui, *miķel**puķe*** (Saponaria officinalis), *pēter**saknīte*** (Knautia arvensis); lietuvių kalboje *-dobilas*, *-papartis* ir *-žolė*, pavyzdžiui, *jon**dobilis*** (Melilotus officinalis), *jon**papartis*** (Matteuccia), *jon**žolė*** (Hypericum). Kartais tai būna metaforinis žodis, kurio antras komponentas *-ābols* 'obuolys', *-egle* 'eglė', *-poga* 'saga', *-sils* 'šilas' rodo augalo panašumą su pavadintu objektu, pavyzdžiui, *mār**ābols*** (Trifolium repens), *pēter**poga*** (*-as*) (Knautia arvensis).

Latvių kalboje randama augalų sudurtinių pavadinimų, kurie yra sudaryti dar su papildoma priesaga, pavyzdžiui, *jāņeglī**te*** (*-es*) (Padicularis palustris), *pētersaknī**te*** (Knautia arvensis), *pēterāboliņš* (Brunella vulgaris). Lietuvių kalboje tokių išvestinių pavadinimų nebuvo rasta.

Didesnioji šių sudurtinių pavadinimų dalis atsirado kaip latvių arba lietuvių kalboje sudaryti augalų pavadinimai, o ne perimti iš kitų kalbų kaip gatavi dariniai.

SUDĖTINIAI PAVADINIMAI

Sudėtiniai augalų pavadinimai sudaryti iš dviejų arba kelių žodžių, iš kurių bent vienas yra tikrinis daiktavardis. Pagal komponentų kiekį samplaikiniai augalų pavadinimai gali būti:

DVIŽODŽIAI augalų pavadinimai, sudaryti latvių ar lietuvių kalbose, pavyzdžiui, lat. *čaklā Lavīze*[10] (Tradescantia), *Ādama ābele* (Ma-

[10] Augalų eponiminių pavadinimų didžiųjų ir mažųjų raidžių rašyba dar nekodifikuota.

lus baccata; Pirus baccata); liet. *uolinė maražolė* (Petrorhagia saxifraga), *darželinis jurginas* (Dahlia cultorum), ir iš kitų kalbų perimti tarptautiniai pavadinimai, pavyzdžiui, lat. *kalnu veronika* (Veronica montana), *kobus magnolija* (Magnolia kobus), *Roberta gandrene* (Geranium robertianum); liet. *dailioji amarilė* (Amaryllis belladonna), *japoninė kamelija* (Camellia japonica), *paprastoji veronika* (Veronica chamaedrys);

TRIŽODŽIAI augalų pavadinimai reti ir pasitaikantys tik latvių kalboje, pavyzdžiui, *baltā Jāņa zāle* (Galium mollugo), *dzeltenā Jāņa zāle* (Galium verum), *svētā Jāņa puķe* (Hypericum perforatum), *ziemeļu Jāņu zāle* (Galium boreale); lietuvių kalboje trijų komponentų pavadinimų nerasta.

Abiejose kalbose samplaikiniuose augalų pavadinimuose vardas arba pavardė dažniau vartota kaip antras komponentas, o vietovardis – kaip pirmas.

Tiek latvių, tiek lietuvių kalbose užfiksuota ir tokių augalų samplaikinių pavadinimų, kuriuose vienas iš komponentų išvestas su priesaga. Jis gali būti prijungtas ir prie antroponimo arba toponimo, ir prie nomenklatūros žodžio, pavyzdžiui, lat. *Jāzepiņa* (< av. *Jāzeps* + *-iņ-*) *puķes* (Veronica chamaedrys), *Jāņa zālīte* (*zāle* 'žolė' + *-īt-*) (Hypericum perforatum); liet. *laukinis jokūbėlis* (< av. *Jokūbas* + *-ėl-*) (Erigeron acer), *darželinis jurginas* (< av. *Jurgis* + *-in-*) (Dahlia cultorum), arba ir tokių, kuriuose vienas iš komponentų yra sudurtinis, pavyzdžiui, lat. *mārsilu* (< av. *Māra* + *sils* 'šilas') *veronika* (Veronica serpyllifolia); liet. *paprastoji jonažolė* (< av. *Jonas* + *žolė*) (Hypericum perforatum), *sėjamoji petražolė* (< av. *Petras* + *žolė*) (Petroselinum sativum), arba dūrinys, išvestas su priesaga. Tokių pavyzdžių aptinkama retai: lat. *sarkanie jāņogāji* (< av. *Jānis* + *oga* 'uoga' + *-āj-*) (Ribes rubrum). Dauguma augalų samplaikinių pavadinimų sudaryta gimtojoje kalboje, nors yra ir išimčių.

Išvada

Išanalizavus eponimų derivaciją galima daryti išvadą, kad abiejose kalbose dažniausiai vartojami sudėtiniai eponiminiai augalų pavadinimai, kurių pagrindą sudaro asmenvardis. Labai retai randama auga-

lų pirminių pavadinimų, kurie sudaryti nulinės afiksacijos būdu, bei derivacinę galūnę turinčių augalų pavadinimų. Pirminiai eponiminiai augalų pavadinimai, sudaryti gimtojoje kalboje, rasti tik latvių kalboje ir jų pagrindą sudaro vyriškas asmenvardis *Ancis*. Augalų eponiminių pavadinimų, kurie kaip pirminiai žodžiai perimti iš kitų kalbų, yra tiek latvių, tiek lietuvių kalbose.

Greta latvių ir lietuvių kalbų augalų pavadinimų, kurie susidarė gimtojoje kalboje kaip botanikos terminai arba tarminiai variantai, pasitaiko ir skolintų tarptautinių pavadinimų.

Sutrumpinimai

av. – asmenvardis
gr. – graikų
lat. – latvių
liet. – lietuvių
plg. – palygink
pv. – pavardė
žr. – žiūrėti

Šaltiniai ir literatūra

BANKAVS A. 2002: Latviešu valodas eponīmi. – *Valodas vienību semantika un tās izpētes aspekti. J. Endzelīna (129.) konferences tēzes*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 8–9.

BVŽ – *Botanikos vardų žodynas*. Sudarė R. Jankevičienė, Vilnius: Botanikos instituto leidykla, 1998.

ĒDELMANE I. 1978: Augu nosaukumu darināšanas veidi latviešu valodā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 14, 97–103.

EV – Bankava B. *Eponīmu vārdnīca*, Rīga: Madonas poligrāfs, 2007.

LVAN – Ēdelmane I., Ozola Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi*, Rīga: SIA "Augsburgas institūts", 2003.

ME – *Mitoloģijas enciklopēdija* 1, Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1993.

SILIŅŠ K. 1990: *Latviešu personvārdu vārdnīca*, Rīga: Zinātne.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*, Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007.

DERIVATIONAL MODELS OF THE EPONYMIC PLANT NAMES IN LATVIAN AND LITHUANIAN

Summary

The current article is devoted to the eponymic names of the families and species of plants in the Baltic languages. The object of the research is the names of plants in Latvian and Lithuanian, which are derived from personal names, consequently from masculine and feminine given names and surnames, as well as place-names. The attention is focused on the productive formation models.

Analysing the eponymic plant names from the derivative viewpoint, it should be taken into account that both sister languages contain not only a large number of plant names formed in the native language and thus by using the lexemes of the native language, but also numerous names that have been derived from other languages as ready-made products, i.e. eponyms. They should be called loan plant names. They usually are international names, i.e. international botanical terms.

From the derivative point of view, all the eponymic plant names should be subdivided into several groups:

primary plant names – eponymic plant names formed by means of zero affixation, having no external signs of derivation, e. g. Latvian *anči* (Agrimonia eupatoria), Lithuanian *veronika* (Veronica);

plant names derived with the help of a derivative ending – mostly formed from masculine names by adding the feminine gender ending, e. g. Latvian *miķele* (Aster saliguus; Aster salicifolius) < *Miķelis*;

plant names derived with the suffix – in Latvian derived with the suffixes *-āj-*, *-en-*, *-ij-*, *-īt-*, etc., e. g. *peterājs* (Campula glomerata), *mārīte* (Bellis perennis); in Lithuanian – with *-ait-*, *-el-*, *-ij-*, *-in-*, etc., e. g. *jonelis* (Erigeron acer), *jurginis* (Dahlia);

compound names – composites from two stems (sometimes three, e. g. Latvian *vecjāņzāle* (Galium)), one of them being a proper name – a masculine or feminine personal name, e. g. Latvian *jāņegle* (Padicularis palustris), Lithuanian *maražolė* (Petrorhagia);

collocation names – formed from two or more words, at least one of them being a proper name – a masculine or feminine given name, surname or place-name, e. g. Latvian *čaklā Lavīze* (Tradescantia), *Daugavas pureņi* (Anemone sylvestris); Lithuanian *darželinis jurginas* (Dahlia cultorum), *Alpių žibutė* (Cyclamen).

The analysis of the derivation of Latvian and Lithuanian eponyms allows us to draw the conclusion that in both compared languages the eponymic

plant names are most frequently formed as collocations. Primary plant names – the eponymic plant names formed by means of zero affixation, as well as plant names derived with the help of a derivative ending – are very rare. The suffixes used in the derivation of this type of plant names usually have a diminutive meaning.

Нина Яценко
Национальная академия наук Украины
Институт украинского языка

Из истории становления украинской военной терминологии

Большинство отраслевых терминосистем, в том числе и военная, имеют длительную историю своего развития. Военная лексика развивалась вместе со становлением государств и их войск. Первые военные термины возникли еще до их письменных фиксаций.

Исследуя историю зарождения и развития военной терминолексики украинского языка, мы определяем 7 основных этапов, первый из которых (XI–XIII вв.) квалифицируем как **начальный**. В украинских письменных памятниках этого периода (*Слове о полку Игореве*, *Ипатьевской летописи*, *Повести временных лет*) широко представлены названия военных понятий того времени, преимущественно праславянского происхождения (*доспехъ*, *плащъ*, *кожухъ*, *съвита*, *сорочка*, *рать*, *поясъ*, *ремень*, *нарамьница*, *прилъбица*), а также иноязычные терминолексемы (*броня*, *панцирь*, *бадана*, *корзно* и т.д.), которые начинают активно входить в общее и военное употребление.

История военной лексики украинского языка XI–XIII вв. – это история становления и развития специальной терминологической системы как части словарного состава языка. В структурном и семантическом аспектах «сотни военных терминов и специальных выражений в целом представляли развитый профессиональный язык военных в древнекиевской Руси. Этот профессиональный язык корнями своими был теснейшим образом связан с общеразговорной и литературной речью, составлял часть ее» (Филин 1949: 166).

Второй этап (XIV–XVII вв.) связан со становлением национально-исторического феномена – казацкого войска, формирова-

нием его специального языка с особым профессиональным словоупотреблением. Военные термины этого периода фиксируют словари *Синонима славенороссkая* (*карацен*ъ, *наплѣчникъ*), *Лексикон славенороссkий* Памвы Беринды (*шлемъ*, *шишакъ*, *прилъбица*, *гелмъ* и др.), *Летопись* С. Величко (*месюрка*, *карваши*), *Летопись* Самовидца (*строй*, *риштунокъ*, *жупанъ*), дневники Н. Ханенко, Я. Марковича, а также этнографические памятники. Пополнение украинской военной терминологии того времени происходило прежде всего за счет заимствований. Освоение иноязычных терминов было обусловлено потребностью в номинациях новых реалий военного быта. Количество заимствований, прямых и опосредованных, из тюркских (*кутас*, *киндяк*, *шлик*), западноевропейских (немецкого: *лиштва*, *обшлаг*; французского: *козакин*; польского: *кунтуш*) языков значительно.

Украинские военные термины, обозначающие военную одежду казацкого времени, фиксирует *Словарь малорусской старины, составленный в 1808 году* В.Я. Ломиковским: *кафтан*, *кунтуш* и др.

Третий этап (XVIII в. – первая половина XIX в.) связан с развитием военного дела в европейском контексте. В это время наблюдается интенсивное вхождение в русский язык (а через него и в другие восточнославянские языки) заимствований, преимущественно из французского (*кокарда*, *лампас*, *шинель*) и немецкого языков (*мундир*, *штиблети*, *шарф* и пр.)

На протяжении **четвертого этапа** (вторая половина XIX в.– начало XX в.) происходит становление украинской военной терминологии (далее УВТ) на научной основе в Галичине. Важная роль в формировании научного языка принадлежит Научному Товариществу им. Т. Шевченко (далее НТШ), созданному во Львове в 1873 г. Военный субъязык Галичины формируется одновременно с созданием нелегальных военных кружков, военных организаций «Сич», «Соколи», легионов УСС (Украинских сечевых стрельцов), УГА (Украинской галицкой армии). Его основу составляла казацкая ретротерминология (*черкеска*, *шаровари*, *жупан*), дополненная заимствованиями из немецкого (*кант*, *кітель* и др.) и польского (*кашкет*) языков.

На Восточной Украине современная военная терминосистема начинает формироваться после Февральской революции, в период создания национальной армии. Гетман Украины Павло Скоропадский утвердил *походную форму* для старшин и казаков Украинской армии. Она состояла из *рубашки – френча* защитного цвета (погоны пришивали на плечах). Для казаков и старшин *брюки* (*штаны*) изготовляли из сукна кроя *полугалифе*. *Кашкет* защитного цвета имел английский фасон (с кожаным ремешком и козырьком). *Шинели* для казаков шили из крестьянского сукна серого цвета, из такого же сукна на плечи пришивали *погоны*. У старшин и генералов была такая же *шинель*, но у старшины *воротник*, а у генералов *хлястик* и *обшлаги* обшивали *кантом*. Именно при П. Скоропадском для всех войск Украинской армии впервые вводят *кокарду* с *тризубом* (Анисимов 2002: 56). Широко представлены наименования предметов военной одежды в *Словаре украинского языка* Бориса Гринченко, характерной особенностью которого является ориентация на общенародную основу, например: *сорочка*, *шапка*, *чоботи*, *кожух*.

Степень развития украинской военной терминологии в начале XX в. определенным образом отражена в украинском военном уставе *Правильник пехотинцев* (1914 г.), который по сути был первым военным кодифицированным источником УВТ. В 1918 г. вышел *Правильник пехотинцев. Часть* 1. *Впоряд*, изданный Украинской Центральной Радой. Период 1917–1920 гг. – это период освободительных движений. Словарный состав УВТ постоянно пополнялся, в связи с чем возникла необходимость ее систематизации. Эту функцию был призван выполнить *Московско-украинский словарь для военных* Владимира Евтимовича (1918 г.), в котором зафиксирован ряд дублетных наименований, в частности *забрало – прилбиця*; *убор – стрій*.

В этот период процессы терминообразования в военной сфере приобретают целенаправленный характер.

Пятый этап (1923–1932 гг., период украинизации) можно назвать самым интенсивным, хотя и фрагментарным, периодом развития украинской военной терминологии. Определенную роль

в становлении военной терминосистемы сыграли *Практический русско-украинский словарь для военных* (1924 г.), включающий около 10 000 терминов, и *Русско-украинский словарь военной терминологии* С. и О. Якубских (1928 г.) (около 12 000 терминов).

Языковая и военная ситуации 20-х гг. XX в. способствовали становлению украинской военной терминологии как системы. Эта система, опираясь на национальные традиции и международную практику терминообразования, использовала терминологические достижения русского языка. Такое упорядочение происходило как на структурном, так и на лексико-семантическом уровнях и наблюдалось во всех структурных типах терминов: в терминах однословных, терминах-композитах, терминах-словосочетаниях. Системность украинской военной терминологии в 20-х гг. XX в. определяют термины-словосочетания, за счет которых в основном осуществлялось пополнение УВТ. Составные наименования использовались и раньше, однако как структурный тип они утвердились в указанный период. Во время интенсивного научно-технического развития терминам-словосочетаниям принадлежит более существенный вес в системе любого языка, поскольку они постоянно ориентированы на адекватное отражение структуры понятия: *одяг – верхній, захисний, стійковий, спеціяльний, одяг шанця, одяг споховин*; *сорочка – верхня, спідня, сорочка-френч*; *ремень – поперечний, ободовий, скісний, підгрудний, притяжний, рушничний.* Такая родо-видовая иерархия понятий засвидетельствовала четкий, отрегулированный механизм терминообразования.

В период украинизации отчетливо выявляется национально-языковая самобытность УВТ, что прослеживается в:

а) названиях однословных, поскольку УВТ тяготела к активному использованию средств народного языка, в частности, наименований с прозрачной внутренней формой: *лаштування, лаштунок, набійниця, перевісь, пасок, підборідник* и др.

б) в исторически унаследованной лексике: *броня – панцер, ремень – ремінь, пояс.*

в) в метонимизированных наименованиях: *скатка – згорток.*

Таким образом, этот период стал определяющим для дальнейшего развития УВТ. Названные словари сыграли положительную роль в систематизации украинской терминологии и на практике способствовали ее нормализации.

В течение **шестого этапа** (1939–1990 гг.) развитие национальной научной терминологии и ее корректирование соответственно внутреннеполитическим задачам в государстве вообще и в языковедении в частности было приостановлено. Ликвидацией НТШ во Львове (1939 г.) заканчивается этап относительно естественного развития украинской терминологии в целом, в том числе и военной. УВТ ориентирована на максимальное приближение к русской военной терминологии, поскольку в многонациональном Советском Союзе языком армии был только русский язык как язык межнационального общения. В частности, были внедрены названия *уніфо́рма*, *екіпіро́вка*, *портянка*, *пов'язка*, *тельняшка*, *плащ-пала́тка* вместо украинских *однострíй*, *спорядження*, *ону́ча*, *опáска*, *тíльник*, *плащ-намéт*.

В 40–50-х гг. XX в., когда развитие УВТ в Украине было практически остановлено, украинское зарубежье придало ему новый импульс. В этом плане определенный интерес представляет труд И. Ильницкого-Занковича *Немецкий и украинский военный словарь*, изданный в Берлине в 1939 г. Его можно рассматривать как продолжение традиции украинского терминоведения 20-х г. XX в. Составитель сохраняет международные названия, которые органически уже вошли в УВТ, сформированную по образцам немецкой специальной терминолексики, – это главным образом украинские термины-словосочетания, являющиеся кальками немецких. Среди них самыми распространенными были двухкомпонентные: *газовая аммунищия – Gasamunition*; *панцирный пояс – Panzergurtel*. При составлении реестра наименований автору словаря пришлось затронуть проблемы соотношения интернациональных и национальных компонентов.

Ретроисточники (тексты и словари 1940–1950 гг., изданные в Украине и за ее пределами) зафиксировали ряд двухкомпонентных и многокомпонентных образований, свидетельствующих

об активном освоении заимствованных терминов и поиске собственно украинских языковых соответствий. Например: *знак особовий, розпізнавальний*; *кашкет повсякденний*; *кокарда військова*; *безкозирка (зі стрічкою)*; *емблема для головного убору, виду зброї*; *костюм захисний*; *однострій парадний, парадно-вихідний, повсякденний.*

Интра- и экстралингвистические исследования УВТ, по мнению Т.Д. Михайленко, говорят о том, что в истории ее развития на протяжении XX в. (до провозглашения независимости Украины в 1991 г.) условно можно выделить два периода: 1914–1939 гг. и 1942–1956 гг., т. е. то время, когда существовали украиноязычные военные формирования.

Седьмой этап развития УВТ (90-е гг. XX в.–начало XXI в.) характеризуется процессами ее пересмотра, возрождения и упорядочения с соблюдением четких концептуальных начал в терминообразовании и терминоупотреблении. Положительным фактором развития современной военной лексикографии стало издание новых военных словарей, например, Б. Канцелярука *Словарь военных терминов* (1993 г.), А. Бурячка, М. Демского, Б. Якимовича *Русско-украинский словарь для военных* (1995 г.). В плане исследования современной УВТ заслуживают внимания тексты действующих Уставов Вооруженных сил Украины (2002 г.). На наш взгляд, назрела практически острая необходимость в создании толкового словаря украинской военной терминологии.

Русско-украинский словарь для военных А. Бурячка, М. Демского, Б. Якимовича охватывает значительную часть аутентичной украинской военной лексики, вторая его часть содержит военные команды. Следует отметить, что синонимичность терминологических единиц в украинской части словаря сведена к минимуму, что является шагом вперед и в значительной степени способствует нормализации военной терминологии. Отображенная в этих материалах военная терминология в целом в незначительной степени отличается от устоявшейся в современном украинском литературном языке. За редкими исключениями к употреблению рекомендованы термины интернационального характера, напри-

мер: рус. *шеврон* – укр. *шеврон*, рус. *китель* – укр. *кітель*, рус. *кокарда* – укр. *кокарда*, рус. *каска* – укр. *каска*, рус. *гимнастерка* – укр. *гімнастерка*, рус. *бушлат* – укр. *бушлат*, рус. *комбинезон* – укр. *комбінезон*. Вместе с тем встречаются образования, которые на современном этапе (с нормализацией УВТ) в ней не укрепились, например: *бездашківка* (вместо устоявшегося *безкозирка*), *однострійка* (вместо *форменная сорочка*). Отдельные из них даны как синонимичные к устоявшимся в терминологическом употреблении, например: *пілотка // летунка*.

Термины-словосочетания, композиты, зафиксированные в этом словаре, отображают развитие терминообразовательных процессов, лексико-семантических связей (родо-видовые отношения), отличающихся особой активностью в современной военной терминологии, например:

шолом – *норецький шолом*, *шолом космонавтів*, *шолом летунів*, *сталевий шолом*, *гермошолом*;
жилет – *компенсувальний жилет*, *куленепробивний жилет*, *рятувальний жилет*;
комплект – *аварійно-рятувальний комплект*, *бойовий комплект*, *боєкомплект*, *індивідуальний комплект*, *парашутний комплект*, *переносний випробувальний комплект*, *літаковий комплект*;
костюм – *норецький костюм*, *висотно-компенсувальний костюм*, *літній костюм*, *маскувальний костюм*, *терморегулювальний костюм*.

Таким образом, развитие украинской военной терминологии происходило волнообразно, поскольку определяющими двигателями его динамики были идеолого-политические условия существования украинской государственности. Самыми эффективными этапами в формировании УВТ являются периоды становления украинского войска, а также 90-е гг. XX в.– начало XXI в.

Выводы

Подводя итог краткому рассмотрению проблемы формирования украинской военной терминологии, следует сказать, что этапы ее становления подтверждают мысль о неразрывной связи терминологии, в частности военной, с периодами становления государства. Анализ военных терминов, зафиксированных в письменных источниках (в ранних памятниках, словарях), позволил выделить семь основных этапов. Одним из важнейших является период 1923–1932 гг. когда создавались украинские словари военной терминологии. Именно они способствовали становлению и нормализации национальной терминологии военной сферы. Эти источники в первую очередь влияют на формирование современного военного словаря и в независимой Украине.

Литература и источники

Анисимов К.В. 2002: *Одностроі Вооруженных Сил Украины периода освободительных движений 1917-1920 г.* Дис. <...> канд. ист. наук, Кременчуг.

Бурячок А., Демский М., Якимович Б. 1995: *Русско-украинский словарь для военных*, Киев-Львов.

Гринченко Б.Д. 1907-1909: *Словарь украинского языка* 1–4, Киев.

Евтимович В. 1918: *Московско-украинский словарь для военных*, Киев.

Ильницкий-Занкович И. 1939: *Немецкий и украинский военный словарь*, Берлин.

Лексикон славенороссий Памвы Беринды. Подгот. текста и вступ. ст. В.В. Нимчука, Киев, 1961.

Маркович Я. *Дневник генерального подскарбия Якова Марковича* 1. (*1717-1725 гг.*), Киев, 1893; 2. (*1726-1729 гг.*), Киев, 1895; 3. (*1730-1734 гг.*), Киев, 1897; 4. Львов, 1913.

Михайленко Т.Д. 1996: *Интра- и экстралингвистические аспекты формирования и функционирования военной системы в национальных языках (на материале русского, немецкого и украинского языков).* Дис. <...> докт. филол. наук, Москва.

Панибудьласка А. 1993: *История украинского оружия*, Киев.

Канцелярук Б. 1993: *Словарь военных терминов*, Киев.

Правильник пехотинцев. Раздел 1. *Вполряд*, Львов, 1914.

Правильник пехотинцев. Часть 1. *Вполряд*, Киев, 1918.

Практический русско-украинский словарь для военных, Харьков, 1924.

Русско-украинский словарь военной терминологии. Сост. С. и О. Якубские, Харьков, 1928.

Синонима славенороссская – «Лексис» Лаврентия Зизания. Синонима славенороссская. Подгот. текстов памяток и вступ. ст. В.В. Нимчука, Киев, 1964.

Словарь малорусской старины, составленный в 1808 году. Сост. В.Я. Ломиковский, Киев, 1894.

Уставы Вооруженных Сил Украины. Положение о прохождении военной службы. Сост. М.И. Мельник, М.И. Хавронюк, Киев, 2002.

Филин Ф.П. 1949: *Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи: По материалам летописей*, Ленинград.

Ханенко Н. 1884: *Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко (1727-1753 гг.)*. Под ред. Ал. Лазаревского, Киев.

FROM THE HISTORY OF FORMATION OF UKRAINIAN MILITARY TERMINOLOGY

Summary

Most branches of the systems of terms, including military terms, have a long history of development. The military vocabulary developed along with the formation of states and their armies. The first military terms had appeared long before they were registered in writing. Quite many of them are included in special terminological dictionaries. While analyzing the stages of origin and development of military terminology, we can distinguish seven main periods. The most distinct of them are the period of the formation of the Ukrainian army and the period of the 1990's.

Вячеслав Щербин
Институт языка и литературы
имени Якуба Коласа и Янки Купалы
Национальной академии наук Беларуси

Терминография и специальная концептография: сравнительный анализ

Общеизвестны методологические преимущества межстрановых сравнений: «Сравнение – это средство приобретения знания. Поскольку осознание единичного факта связано с пониманием многих фактов, поскольку частное мы лучше постигаем в свете всеобщих, универсальных представлений, проведение сравнения между государствами на межстрановом уровне в десятки раз увеличивает возможность объяснения того или иного политического явления. Исследователь, изучающий только одну страну, может интерпретировать как нормальное то, что на самом деле компаративисту представляется аномальным» (Доган, Пеласси 1994: 19). В значительно меньшей степени используются объяснительные возможности сравнительного анализа для углубленного изучения различных объектов, выделяемых в рамках одной страны, одной научной дисциплины и т.д. В данной статье делается попытка сравнительного изучения двух весьма близких, но вместе с тем уже достаточно независимых направлений современной лексикографии – терминографии и специальной концептографии. Сравнительный анализ указанных лексикографических направлений проводится по целому ряду присущих им обоим параметров (основные объекты и цели словарного описания, используемые единицы такого описания, ключевые функции создаваемых словарных описаний, используемые в них лексикографические методы и подходы, типы создаваемых словарных описаний и др.).

Так, непосредственным объектом описания в рамках как терминографии, так и специальной концептографии является язык современной науки, который, благодаря поступательному (эво-

люционному и революционному) развитию научного знания, непрерывно обогащается в словарном отношении и стремительно усложняется в структурном отношении, выделяя в своем составе все новые и новые подъязыки конкретных научных дисциплин и предметных областей знаний. Как справедливо заметил по этому поводу российский терминолог В.М. Лейчик, «научная речь, которая прежде сводилась к реализации научно-технического стиля, в последнее время распалась на 200-250 языков для специальных целей, в каждом из которых действуют специфические нормы, обеспечивающие культурность речи во всех ее вариантах» (Лейчик 2007: 10). Говоря о специфических нормах и особенностях отдельных научных подъязыков (или языков для специальных целей), необходимо отметить различающийся количественный и качественный состав используемых в этих подъязыках терминов, номенов, профессионализмов, из которых главным образом и складывается конкретная терминосистема – ядро соответствующего подъязыка науки, а также можно указать на различия в наборах используемых этими подъязыками невербальных единиц специального характера (цифр, формул, схем, рисунков, графиков, диаграмм и т.п.).

Подъязыки конкретных научных дисциплин и предметных областей знаний можно также различать по составу концептов (или ключевых понятий), вокруг которых организуются понятийные пространства, лежащие в основе терминосистем конкретных наук и областей знаний (такие концептуально-понятийные пространства иногда называются специальными картинами мира). Здесь уместно будет привести высказывание американского исследователя Дж. Кэллахана о том, что «все науки исследуют один и тот же мир. Просто они рассматривают его в разных ракурсах, используя различные центральные понятия, что и делает их различными предметами» (Кэллахан 2006: 29).

Существующие терминологические и понятийные особенности отдельных научных подъязыков обусловили протекание в сфере современной профессиональной коммуникации двух глобальных разнонаправленных процессов. Речь идет, во-первых, о

центробежном процессе, т.е. процессе все большей детализации специальных картин мира (физической, биологической, лингвистической и др.), который приводит к появлению большого количества новых узкоспециальных понятий и обозначающих их терминов. А во-вторых, о центростремительном процессе, т.е. процессе генерализации, синтеза и популяризации общих, базовых, ключевых понятий, идей и концептов, при помощи которых формируется общенаучная картина мира.

На наш взгляд, если терминографическое обеспечение первого, центробежного процесса в странах Восточной Славии создается более или менее успешно (об этом свидетельствует издание к настоящему времени многих тысяч белорусских, русских и украинских терминологических словарей разных типов) (Шчэрбін 2003), то концептографическое обеспечение второго, центростремительного процесса пока идет из рук вон плохо: в восточнославянских странах пока изданы буквально считанные словари научных концептов. Во многом сходная ситуация наблюдается в рамках всей славянской концептографии (Щербин 2008б). Для сравнения: в западноевропейских странах и странах Северной Америки словарное (терминографическое и концептографическое) описание терминологической и понятийной основы двух названных процессов трансляции профессионального знания осуществляется более равномерно, наряду с терминологическими словарями там регулярно издаются словари научных концептов. В качестве наиболее очевидных примеров назовем две большие группы западноевропейских словарей научных концептов. Первая группа – это основанная Полом Оливером и изданная в Великобритании серия *Грандиозный мир. 101 ключевая идея*, в рамках которой опубликованы популярные словари концептов (или ключевых идей) по философии, физике, эволюции, экологии, психологии, астрономии, генетике и другим областям знаний. С 2001 года данная серия переиздается на русском языке в Москве (Брейтот 2001; Дженкинс 2001; Митчелл 2001; Оливер 2001; Робинсон 2001; Брейтот 2002; Дженкинс 2002; Оливер 2002; Эпплгейт 2005). Вторая группа западноевропейских концептуа-

риев – это словарная серия *Ключевые концепты издательства «Палгрэйв»*, издаваемая одновременно в Великобритании и США. В рамках данной серии опубликовано несколько десятков словарей научных концептов по экономике, маркетингу, международным отношениям, лингвистике, электронной торговле и другим областям знаний (Sutherland, Candwell 2004a; Sutherland, Candwell 2004b; Sutherland, Candwell 2004c; Sutherland, Candwell 2004d; Sutherland, Candwell 2004e; McLeod 2006; Charlesworth 2007; Lomine, Edmunds 2007).

Отставание от западноевропейской лексикографии в области издания словарей научных концептов можно преодолеть только путем ускоренного развития специальной концептографии в странах Восточной Славии. Для этого необходимо ответить на ряд принципиальных вопросов: 1) что такое научный концепт; 2) чем он отличается от термина; 3) каковы методы выявления концептов в научных текстах; 4) какие существуют типы концептов и словарей концептов; 5) каков алгоритм составления словаря научных концептов; 6) каковы функции словарей концептов и т.п. В более ранних своих работах нам уже доводилось рассматривать отдельные из вышеназванных вопросов (Щербин 2005; Щербин 2006; Щербин 2007а; Щербин 2007б; Щербин 2007в; Щербин 2007г; Щербин 2007д; Щербин 2007е; Щербин 2008а; Щербин 2008б). В данной же статье планируется рассмотреть следующее: 1) что объединяет терминографию и специальную концептографию; 2) чем эти направления специальной лексикографии отличаются между собой.

Что касается первого из названных вопросов, то ответ на него, казалось бы, лежит на поверхности. Главной целью и терминографии, и специальной концептографии является создание словарей, где описываются и кодифицируются те единицы языка науки, которыми обозначаются специальные понятия. Поэтому нередко реестры специальных энциклопедий объединяют в себе как концепты (центральные понятия той или иной научной дисциплины или области знаний), так и узкоспециальные термины, обозначающие вторичные, периферийные понятия этой дисциплины или

области знаний. При этом, однако, авторы таких специальных энциклопедий «смешанного» концептуально-терминологического характера, как правило, осознают существующие различия между концептуальными и терминологическими реестровыми единицами, а потому практикуют разные подходы для их описания.

К примеру, И.Б. Штерн, автор энциклопедического словаря *Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики* (Київ, 1998), использовала для описания концептов и узкоспециальных терминов словарные статьи с отличающейся микроструктурой. Она комментирует необходимость использования двух типов статей в своем словаре следующим образом: «В толковых статьях для центральных понятий – титульных и обобщающих – используется стандартная, классическая схема энциклопедического описания заголовочных понятий, которая включает такие информационные блоки: 1) определение; 2) детальную, расширенную информацию о существе и структуре понятия; 3) характеристику компонентов или объектов, которые относятся к сфере понятия или на которые распространяется его влияние; 4) дополнительные стандартные и нестандартные свойства понятия; 5) его роль в разнообразных контекстах (назначение, применение); 6) модификации, версии; 7) перспективы развития; 8) сведения про генезис и эволюцию понятия; 9) демонстрацию способа, с помощью которого получено знание о понятии; 10) дискуссии относительно последнего (например, относительно трактовки данного понятия в разных школах, а также направлениях); 11) иллюстрации; 12) примеры, наконец. Толковые статьи периферийных понятий создают своеобразный глоссарий к центральным понятиям. Они ограничиваются предельно сжатыми толкованиями дефиниционного характера, которые охватывают не более трех характерных особенностей понятия, а также содержат обязательные отсылки к титульным и периферийным понятиям своей понятийно-тематической группы, из которых можно вывести расширенное ("контекстное") знание о толкуемом понятии-сателлите» (Штерн 1998: 8).

Во многом сходными являются функции терминографии и специальной концептографии: подобно тому, как терминография

занимается теоретической разработкой и практическим составлением терминологических словарей, специальная концептография объединяет в себе теорию и практику создания концептуариев (словарей концептов). Существуют и иные логические параллели между этими двумя направлениями современной лексикографии.

Так, выявлением в научных текстах и первичным описанием терминов для терминографии занимаются тесно связанные с ней терминология и терминоведение. Аналогичным образом специальная концептология выявляет в научных текстах концепты и осуществляет их первичные описания, на которые затем опирается специальная концептография. Далее, подобно тому, как в рамках терминографии создаются комплексные специальные справочники, словари общенаучной лексики и узкоотраслевые терминологические словари, в рамках специальной концептографии разрабатываются комплексные концептуарии, общенаучные концептуарии и узкодисциплинарные концептуарии.

Однако на этом перечень общих моментов в структуре и функциях терминографии и специальной концептографии, пожалуй, и заканчивается. Перечень же различий между этими двумя направлениями современной лексикографии, в рамках которых описывается язык науки, оказывается намного длиннее. Прежде всего, необходимо сказать о различиях между термином и научным концептом, которые описываются в рамках соответственно терминографии и специальной концептографии. Так, если термин является, по определению О.С. Ахмановой, «словом или словосочетанием специального (научного, технического и т.п.) языка, создаваемым (принимаемым, заимствуемым и т.п.) для точного выражения специальных понятий и обозначения специальных предметов» (Ахманова 1969: 474), то научный концепт, по мнению В.Н. Агеева, – это «совокупность сведений (знаний) об обозначаемом объекте и его связях с другими объектами. <...> Концепт – это, с одной стороны, информация, которую несет знак, а с другой – это сумма знаний об обозначаемом этим знаком объекте» (Агеев 2002: 51). При этом если приведенное выше определение термина не вызывает возражений, то к определению

концепта считаем необходимым добавить следующую информацию: научный концепт – это ключевое понятие того или иного подъязыка науки, являющееся именем целого класса более мелких понятий данного подъязыка науки и включающее в себя их понятийное содержание. В силу своего ключевого, доминантного статуса научный концепт может заменять любое из этих мелких понятий в конкретных научных контекстах и, соответственно, обозначаться при этом любым из терминов, связанных с этими мелкими понятиями.

С указанными различиями между термином и научным концептом определенным образом связаны различия между терминологическим словарем и специальным концептуарием. Если в терминологическом словаре термин является основным объектом и единицей анализа, то в специальном концептуарии роль термина является вспомогательной: он только обозначает научный концепт, т.е. ключевое понятие, при помощи которого структурируется та или иная область научных знаний. При этом в зависимости от смысла конкретного научного контекста, из которого концепт извлекается для включения в специальный концептуарий, он может обозначаться тем или иным термином из одной терминосистемы, понятийное пространство которой охватывается данным концептом. Приведем для наглядности несколько примеров.

Словарь театра П. Пави (Москва, 1991), вышедший впервые в Париже в 1980 году с подзаголовком «Термины и концепты театроведческого анализа», включает около 700 реестровых единиц (большая часть из них является театральными терминами, а меньшая часть – ключевыми театроведческими концептами). При этом в словарных статьях с помощью 37 таких концептов описываются различные типы театров: *аристотелевский театр*, *кафе-театр*, *метатеатр*, *театр абсурда*, *театр-арена*, *театр бульваров*, *театр в кресле*, *театр-лаборатория*, *театр мира*, *театр повествования*, *театр улицы*, *эпический театр* и т.д. (Пави 1991). Подобные типологические разновидности базового научного концепта российский исследователь А.Н. Баранов называет «значениями концептуальной переменной» (Баранов 2001: 248).

В реестре указанного *Словаря театра*, помимо базового концепта *театр* и 37-и его типологических разновидностей (или значений К-переменной), представлены, во-первых, 7 производных от термина *театр*: *театрализация*, *театральность*, *театральный*, *театроведение*, *театрология*, *театрон*, *ретеатрализация* (множество таких однокоренных лексем, связанных между собой отношениями трансформации, авторы *Частотного словаря индексирования* (Пермь, 1974) называют гиперлексемой). Во-вторых, в реестре *Словаря театра* представлено более 40 терминированных словосочетаний с компонентами «театр», «театральный»: *антропология театральная*, *искусство театральное*, *коды в театре*, *коммуникация театральная*, *критика театральная*, *математический метод в театре*, *место театральное*, *наслаждение от театра*, *партитура театральная*, *радио и театр*, *семиотика театральная*, *сущность театра*, *телевидение и театр*, *теория театра*, *фотография театральная*, *хореография и театр*, *язык театральный* и т.д. (Пави 1991). Таким образом, в указанном словаре представлено около сотни реестровых терминов и терминированных словосочетаний с компонентами «театр», «театральный», репрезентирующих базовый концепт *театр* и связанные с ним гиперконцепты и гипоконцепты, при помощи которых структурируется (концептуализируется) понятийное пространство, выступающее основой театроведческой терминосистемы.

Аналогичная картина наблюдается с реестрами других специальных концептуариев. К примеру, в изданном в рамках серии *Грандиозный мир. 101 ключевая идея* специальном концептуарии *101 ключевая идея: Генетика* М. Дженкинса 22 реестровых термина и терминированных словосочетания включают компонент «ген», «генетика», «генетический» или «генный»: *взаимодействие генов*, *ген*, *генетический код*, *генная диагностика*, *генная инженерия*, *регуляция активности генов*, *судебная генетика* и т.д. (Дженкинс 2002). Именно при помощи реестровых терминов и терминированных словосочетаний с указанными компонентами, репрезентирующих базовый концепт *генетика* и связанные с ним гипер-

концепты и гипоконцепты, структурируется понятийное пространство генетики как научной дисциплины.

Наконец, в предисловии к еще одному специальному концептуарию – *Dictionary of key words in psychology* Ф. Дж. Бруно (Лондон, Нью-Йорк, 1987) – о его структуре и функциях говорится следующее: «Эта книга не претендует на роль исчерпывающего каталога психологических терминов, а лишь является избранным перечнем ключевых терминов, которые используются с очень высокими уровнями частотности. Эти ключевые термины обозначают основополагающие понятия, на которых психология строит свой дом. <...> Одним из ключевых положений данной книги является мысль о том, что термин сам по себе является лишь верхушкой айсберга. Термин лишь обозначает точку входа в концепт, который является целым набором значений» (Bruno 1987: IX-X).

Приведенные примеры показывают наличие существенных отличий как между терминологическими словарями и специальными концептуариями, так и между терминографией и специальной концептографией в целом. Терминография стремится к максимальной полноте охвата специальной лексики того или иного подъязыка науки (или языка науки в целом) в создаваемых ею терминологических словарях разных типов. Так, комплексный специальный справочник переводного типа *Російсько-український словник наукової термінології* в трех томах (Киев, 1994-1998) содержит свыше 380 тысяч русских реестровых терминов из различных областей знаний; реестр общенаучного *Руска-беларускага політэхнічнага слоўніка* в двух томах (Минск, 1997-1998) включает около 157 тысяч русских терминов; в реестре узкоотраслевого *Русско-английского словаря делового человека* в двух томах (Минск, 1994) представлено около 80 тысяч русских экономических терминов.

В свою очередь, специальная концептография демонстрирует жесткий отбор и максимальную структурированность (иерархичность) подачи ключевых концептов в создаваемых ею специальных концептуариях разных типов. Даже в комплексных концеп-

туариях, например, в *Языке науки* А. Азимова (Москва, 1985), и в общенаучных концептуариях, например, в *Словаре научной грамотности* Р. Бреннана (Москва, 1997), количество реестровых терминов, репрезентирующих ключевые научные концепты, колеблется в пределах от 200 до 700 единиц. Что же касается узкодисциплинарных концептуариев, то объем их словников редко превышает величину в 100 реестровых единиц. К примеру, «Метагеографический словарь» в монографии Д.Н. Замятина *Метагеография: Пространство образов и образы пространства* (Москва, 2004) включает только 8 словарных статей о концептах *географическая карта*, *город*, *граница*, *путешествие*, *столица*, *страна* и др. (Замятин 2004: 244-265). Специальный концептуарий *Константы русской политической культуры* (Москва, 2007) содержит 32 словарные статьи о политических концептах. Перечень примеров можно продолжать. Именно ориентация словарей концептов на подачу узкого круга самых главных, ключевых понятий дала основания академику РАН Ю.С. Степанову назвать концептологию и концептографию «наукой о кратком» (Степанов 2007: 20).

Кроме того, терминография и специальная концептография существенно отличаются друг от друга своими подходами к отбору и описанию реестровых единиц. Так, словники терминологических словарей чаще всего формируются путем фронтальной выборки из специально отобранных для этого научных текстов или материалов ранее изданных терминологических словарей. При формировании же реестров специальных концептуариев используются принципиально иные методы: а) метод компиляции классификационных схем наиболее крупных идеографических словарей разных языков (Караулов 1980: 8); б) метод отбора только таких концептов, которым посвящены отдельные диссертационные исследования (Карасик, Стернин 2007: 6). По способу семантизации реестровых единиц среди терминологических справочников преобладают переводные словари, использующие приемы эквиваленции и синонимии (очень редко в них применяется прием описательного толкования), а подавляющее большинство специальных концептуариев составляют справочники толково-

энциклопедического типа, использующие дефиниционный метод и метод развернутого энциклопедического описания понятийного содержания реестровых единиц.

Таким образом, проведенный сравнительный анализ содержательных и формальных характеристик двух направлений современной лексикографии – терминографии и специальной концептографии – по ряду присущих им обоим параметров позволил выявить как объединяющие их моменты: сходные предметно-целевые и структурно-функциональные характеристики, – так и существующие между ними отличия: различные объектные и методологические характеристики. Взаимосвязанное развитие этих словарных направлений отражает тесное взаимодействие, с одной стороны, описываемых в рамках терминографии специальных научных картин мира, а с другой стороны, описываемой в рамках специальной концептографии общенаучной картины мира. В свою очередь, разделение специальной лексикографии на терминографию и специальную концептографию позволяет максимально точно лексикографировать формальные и понятийные показатели номинативных единиц, которые используются в протекающих в сфере научного познания глобальных информационных процессах: с одной стороны, адекватно представить (в терминологических словарях) разнообразные показатели номинативных единиц, характеризующих центробежный процесс или процесс дифференциации специальных знаний, а с другой стороны – дать исчерпывающее описание (в словарях концептов) разнообразных показателей номинативных единиц, характеризующих центростремительный процесс или процесс интеграции научных знаний.

Литература

Агеев В.Н. 2002: *Семиотика*, Москва: Весь Мир.

Ахманова О.С. 1969: *Словарь лингвистических терминов*, 2-е изд., Москва: Советская Энциклопедия.

Баранов А.Н. 2001: *Введение в прикладную лингвистику*, Москва: Эдиториал УРСС.

Брейтот Дж. 2001: *101 ключевая идея: Физика*. Пер. с англ., Москва: Фаир-Пресс.

Брейтот Дж. 2002: *101 ключевая идея: Астрономия*. Пер. с англ., Москва: Фаир-Пресс.

Дженкинс М. 2001: *101 ключевая идея: Эволюция*. Пер. с англ., Москва: Фаир-Пресс.

Дженкинс М. 2002: *101 ключевая идея: Генетика*. Пер. с англ., Москва: Фаир-Пресс.

Доган М., Пеласси Д. 1994: *Сравнительная политическая социология*. Пер. с англ., Москва: Институт социально-политических исследований РАН.

Замятин Д.Н. 2004: Метагеографический словарь. – Замятин Д.Н. *Метагеография: Пространство образов и образы пространства*, Москва: Аграф, 244-265.

Карасик В.И., Стернин И.А. 2007: Предисловие. – *Антология концептов*, Москва: Гнозис, 5-6.

Караулов Ю.Н. 1980: *Частотный словарь семантических множителей русского языка*, Москва: Наука.

Кэллахан Дж. 2006: *Экономика для обычных людей: Основы австрийской экономической школы*. Пер. с англ., Челябинск: Социум.

Лейчик В.М. 2007: Преподавание основ культуры речи в свете новейших тенденций в развитии русского языка. – *Вестник Российского университета дружбы народов* 2 [=*Русский и иностранные языки и методика их преподавания*], 7-12.

Митчелл П. 2001: *101 ключевая идея: Экология*. Пер. с англ., Москва: Фаир-Пресс.

Оливер П. 2001: *101 ключевая идея: Философия*. Пер. с англ., Москва: Фаир-Пресс.

Оливер П. 2002: *101 ключевая идея: Мировые религии*. Пер. с англ., Москва: Фаир-Пресс.

Пави П. 1991: *Словарь театра*. Пер. с фр., Москва: Прогресс.

Робинсон Д. 2001: *101 ключевая идея: Психология*. Пер. с англ., Москва: Фаир-Пресс.

Степанов Ю.С. 2007: *Концепты. Тонкая пленка цивилизации*, Москва: Языки славянских культур.

Штерн І.Б. 1998: Організація енциклопедичного простору в «ЛЕКСИКОНІ» та жанри енциклопедичних статей. Вибір адекватних форм тлумачення. – Штерн І.Б. *Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики*. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретич. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інф-ки, Київ: АртЕк, 7-9.

Шчэрбін В.К. 2003: Традыцыйныя і новыя напрамкі сучаснай славянскай тэрмінаграфіі. – *Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фальклярыстыка: XIII Міжнародны з'езд славістаў (Любляна, 2003)*. Дакл. бел. дэлегацыі, Мінск: Беларуская навука, 210-228.

Щербин В.К. 2005: Общая и специальная концептография. – *Слово и словарь=Vocabulum et vocabularium*. Сб. науч. тр. по лексикографии, Гродно: ГрГу, 26-31.

Щербин В.К. 2006: Роль специальной концептографии в описании языка науки. – *Терминология: изучение и обучение* 3. Матер. Третьей меж-

дунар. науч.-практ. конф., Минск: БНТУ, 8-15.

Щербин В.К. 2007а: Термин в зеркале специальной концептографии. – *Актуальные проблемы лингвистики и терминоведения.* Междунар. сб. науч. тр., посвящ. юбилею проф. З.И. Комаровой, Екатеринбург: ГОУ ВПО «Уральский государственный педагогический университет», 92-95.

Щербин В.К. 2007б: Отражение русской языковой картины мира в концептуариях разных типов. – *И.И. Срезневский и история славяно-русской филологии: тенденции в науке, образовании и культуре.* Матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 195-летию со дня рожд. акад. И.И. Срезневского, Рязань: ГОУ ВПО «Рязанский государственный университет имени С.А. Есенина», 302-306.

Щербин В.К. 2007в: Концептуарии и проблема навигации в гипертекстовом пространстве. – *Текст. Язык. Человек* 1. Сб. науч. трудов, Мозырь: УО «МГПУ им. И.П. Шамякина», 121-122.

Щербин В.К. 2007г: Проблема дифференциации объектов и единиц лингвокогнитивных исследований: лексикографический аспект. – *Языковая система и речевая деятельность: лингвокультурологический и прагматический аспекты* 1. Матер. междунар. науч. конф., Ростов-на-Дону: НМЦ «Логос», 64-66.

Щербин В.К. 2007д: Словари концептуального характера и процесс трансляции профессионального знания. – *Языки профессиональной коммуникации* 2. Сб. статей участников Третьей междунар. науч. конф., Челябинск: Энциклопедия, 286-289.

Щербин В.К. 2007е: Одно- и разноязычные картины мира: концептологический аспект. – *Диалог языков и культур: теоретический и прикладной аспекты.* Сб. науч. статей, вып. 2, Архангельск: Поморский университет, 151-158.

Щербин В.К. 2008а: Терминография и специальная концептография: общее и специфическое. – *Терминология: изучение и обучение* 4. Матер. четвертой Междунар. науч.-практ. конф., Минск: БНТУ, 149-159.

Щербин В.К. 2008б: Славянская концептология и концептография. – *Мовазнаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка.* XIV Міжнародны з'езд славістаў (Охрыд, 2008). Дакл. бел. дэлегацыі, Мінск: Права і эканоміка, 233-252.

Эпплгейт Дж. 2005: *201 великая идея для малого бизнеса.* Пер. с англ., Москва: Фаир-Пресс.

Bruno F.J. 1987: *Dictionary of key words in psychology*, London, New York: Routledge and Kegan Paul.

Charlesworth A. 2007: *Key concepts in E-commerce* (= *Palgrave Key Concepts*), Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.

Lomine L., Edmunds J. 2007: *Key Concepts in Tourism* (= *Palgrave Key Concepts*), Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.

McLeod I. 2006: *Key concepts in Law*

(=*Palgrave Key Concepts*), Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.

SUTHERLAND J., CANDWELL D. 2004a: *Key Concepts in International Business* (= *Palgrave Key Concepts*), Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.

SUTHERLAND J., CANDWELL D. 2004b: *Key Concepts in Management* (= *Palgrave Key Concepts*), Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.

SUTHERLAND J., CANDWELL D. 2004c: *Key Concepts in Marketing* (= *Palgrave Key Concepts*), Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.

SUTHERLAND J., CANDWELL D. 2004d: *Key Concepts in Operations Management* (= *Palgrave Key Concepts*), Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.

SUTHERLAND J., CANDWELL D. 2004e: *Key Concepts in Strategic Management* (= *Palgrave Key Concepts*), Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.

TERMINOGRAPHY AND SPECIAL CONCEPTOGRAPHY: A COMPARATIVE ANALYSIS

Summary

In the current article the results of a comparative study of the content and formal characteristics of two modern lexicographical trends – terminography and special conceptography – are presented. These trends have the following common characteristics: a) the common object of study, i.e. the language of science; b) the common main purpose, i.e. compilation of a dictionary describing the language of science; c) similar functions, i.e. description of terms and concepts in terminological dictionaries and dictionaries of concepts accordingly; d) the dictionary product created in this framework has similar typological characteristics: on the one hand, we have complex special-purpose reference books, general scientific lexical dictionaries and narrow specialized terminological dictionaries, and on the other – complex concept dictionaries, general scientific concept dictionaries, and narrow disciplinary concept dictionaries.

At the same time, terminography and special conceptography differ in several key characteristics: a) there are substantial differences between a term (the main nominative unit of the process of differentiation of scientific knowledge) and a scientific concept (the main nominative unit of the process of integration of scientific knowledge); b) there are numerous distinctions between a terminological dictionary and a special-purpose concept dictionary (in the principles of register formation, the way of semantization of register units, etc.); c) there are fundamental ontological distinctions between terminography, which is used to describe the particular disciplinary pictures of the world, and special conceptography, which is used to describe the general scientific picture of the world.

Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas

XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje gydytojų vartoti infekcinių ligų pavadinimai

Paskutiniaisiais dviem XIX a. dešimtmečiais išaugęs ir sustiprėjęs tautinio atgimimo sąjūdis labai prisidėjo prie lietuviškos medicinos spaudos gausėjimo. Buvo pradėta leisti originalių ir verstinių populiarinamųjų medicinos knygų, knygelių, spausdinti straipsnių periodinėje spaudoje ir kalendoriuose daugeliu tuo metu opių sveikatos klausimų. Skleisti medicinos mokslo žinias ir šviesti žmones ėmėsi žymūs lietuvių visuomenės veikėjai gydytojai Petras Avižonis (Avž; 1875–1939), Juozas Bagdonas (Bgd; 1866–1956), Jonas Basanavičius (Bsn; 1851–1927), Eliziejus Draugelis (Drg; 1888–1981), Kazys Grinius (Grn; 1866–1950), Kazimieras Jokantas (Jkn; 1880–1942), Vincas Kudirka (1858–1899), Mikalojus Kuprevičius (Kpr; 1864–1932), Petras Matulaitis (PMat; 1865–1900), Pranas Matulaitis (PrMat; 1876–1951), Stasys Matulaitis (SMat; 1866–1956), Adomas Sketeris (Skt; 1859–1916), Jonas Šliūpas (1861–1944), Antanas Vileišis (Vlš; 1856–1919) ir kt.

Reikia pasakyti, kad kalbamo laikotarpio medicinos spauda neblogai atspindėjo tuometinę sveikatingumo padėtį Lietuvoje. O ji buvo sunki. Ypač siautė užkrečiamosios ligos, tačiau kova su jų epidemijomis buvo menka. Pavyzdžiui, 1892 m. raupai buvo apėmę visą Vilniaus guberniją. 1893–1894 m. Lietuvoje siautė choleros epidemija, 1898 m. Kauno gubernijoje – dėmėtosios šiltinės epidemija. Neretai pasirodydavo dizenterija, vidurių šiltinė, skarlatina, difteritas, kokliušas, tymai ir kitos ligos. Jų epidemijos buvo dažnas reiškinys. Iš užkrečiamųjų ligų labiausiai buvo paplitusi vidurių šiltinė ir džiova (Grinius 1929: 3–4; Мицельмахерис 1967: 144–147; Meškauskas 1987: 44–47; Šuminas ir kt. 1988: 140; Miežutavičiūtė 2001: 13–22). Todėl suprantama, kad gydytojai, susirūpinę žmonių sveikata, pradėjo daug

rašyti apie šias ligas, kad susirgusieji patys sau ar artimiesiems galėtų suteikti pirmąją pagalbą.

Gydytojai yra apsčiai išleidę knygelių apie infekcines ligas, pavyzdžiui, P. Avižonis *Kova su limpamomis ligomis* (1920), E. Draugelis *Kolera, maras, šiltinė ir kruvinoji* (1914), A. Vileišis *Trumpi šneka apie limpančias ligas ir kaip nuo jų apsiginti* (1901, 1903), *Apie cholerą ir kaip nuo jos apsisaugoti?* (1905, 1915) ir *Limpamosios ligos ir Kaip nuo jų išsisaugoti* (1915) ir kt., laikraščiuose paskelbę nemažai straipsnių, pavyzdžiui, P. Avižonis „Keletas žodžių apie cholerą" (1906), J. Basanavičius „Keli žodźei apie koleraą" (1883), K. Grinius „Difteritas" (1909) ir „Apie drugio ligą" (1911), S. Matulaitis „Kaip apsieiti sergant šiltine?" (1896), „Skarlatina" (1896), „Kruvinoji (Dizenterija)" (1911) ir „Apie raupleš" (1891), A. Sketeris „Karštinės" (1910), A. Vileišis „Kova su užsikrečiamosioms ligoms" (1909) ir „Maras" (1910), ir dar aibę kitų.

Gydytojai savo spaudiniuose supažindindavo skaitytojus su infekcinėmis ligomis ir jų požymiais, patardavo, kaip saugotis ligų, aiškindavo, kaip gydytis susirgus. Taigi paprasti žmonės bene pirmą kartą gavo tiek daug naudingų žinių iš klinikinės medicinos. Be to, šie gydytojų raštai yra įdomūs ir vertingi savo lietuviškąja klinikos terminija.

Šiame straipsnyje aptariami XIX a. pab.–XX a. pr. medicinos raštuose gydytojų vartoti kai kurių infekcinių ligų pavadinimai kilmės ir išlikimo dabartinėje medicinos mokslo kalboje atžvilgiais, jų sinonimijos ir varijavimo dalykai, taip pat parodoma dabartinių infekcinių ligų pavadinimų raida.

♦ **infèkcinė ligà**. Tiriamo laikotarpio gydytojų medicinos raštuose buvo daug lietuviškos kilmės sudėtinių terminų infekcinei ligai pavadinti.

K. Grinius yra vartojęs terminus *apkrečiama liga* Svk_{Grn} 1921 6 2, *apkrėčiama liga* Svk_{Grn} 1921 6 2, *apsikrečiama liga* Svk_{Grn} 1920 2 1. Į $LKŽ_e$ *apkrečiamosios* (< *apkrėsti* 'užkrėsti') *ligos* įdėtos tik iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno*.

A. Vileišio darbuose rasime terminus *kimbama liga* $Dž_{Vlš}$ 1903 3 („Apie džiovą, kaipo apie k i m b a m ą l i g ą[1], pirmiausia rašė Izo-

[1] Terminai iliustraciniuose sakiniuose retinti šio straipsnio autorės.

kratas, grekų daktaras, kurs darbavosi tuose laikuose, kada gyveno ir Hipokratas"), *kimbanti liga* ŠLL$_{Vlš}$ 1901 3, PirmP$_{Vlš}$ 1903 116, ChA$_{Vlš}$ 1905 4, VŽ$_{Vlš}$ 1905 77 2, LimpL$_{Vlš}$ 1915 110, Gdt$_{Vlš}$ 1915 4 13. LKŽ$_{e}$ duomenimis, ir *kimbanti* (< *kibti* 'lipti [apie užkrečiamą ligą]') *liga* (Skuodas), ir *kimbama liga* (Kuršėnai) žinomos gyvojoje kalboje.

Gydytojai dažnai vartojo sudėtinį terminą su neveikiamojo dalyvio įvardžiuotine forma išreikštu rūšiniu dėmeniu *limpamoji*, pvz.: *limpamoji liga* SG$_{Vlš}$ 1905 41, VŽ$_{Avž}$ 1905 5 2, VŽ$_{Avž}$ 1908 2 1, DžPK$_{Jkn}$ 1909 9, Art$_{Jkn}$ 1910 15 54, Art$_{Jkn}$ 1910 25 93, Art$_{Jkn}$ 1910 26 97, Art$_{Jkn}$ 1910 30 113, Šlt$_{Jkn}$ 1912 7 105, Šlt$_{Jkn}$ 1912 21 328, Psnt$_{Skt}$ 1912 5 150, RŽDž$_{Bgd}$ 1913 3, OK$_{Vlš}$ 1913 17, Vlt$_{Bgd}$ 1913 62 2, Vdv$_{Jkn}$ 1913 16 62 169, Vdv$_{Jkn}$ 1913 16 63 277, Gdt$_{Vlš}$ 1914 6 23, Gdt$_{Vlš}$ 1914 7 26, Gdt$_{Vlš}$ 1914 8 30, Gdt$_{Vlš}$ 1914 10 38, Gdt$_{Vlš}$ 1914 11 63, LimpL$_{Vlš}$ 1915 3, Svk$_{Grn}$ 1920 3 1, Svk$_{Grn}$ 1920 4 1. Neretas buvo terminas ir su paprastąja neveikiamojo dalyvio forma *limpama*, pvz.: *limpama liga* Dž$_{Vlš}$ 1903 4, KŽP$_{Avž}$ 1904 7, BL$_{Vlš}$ 1904 5, NG$_{Vlš}$ 1908 58, Svk$_{Avž}$ 1909 1 7, Žmd$_{Vlš}$ 1909 1 14, Žmd$_{Vlš}$ 1909 12 10, Svk$_{Grn}$ 1910 8 3, Svk$_{Grn}$ 1910 11 4, Svk$_{Grn}$ 1911 2 5, RŽDž$_{Bgd}$ 1913 10, Vlt$_{Bgd}$ 1913 62 3, Vdv$_{Jkn}$ 1913 16 62 170, Gdt$_{Vlš}$ 1914 1 2, Gdt$_{Vlš}$ 1914 2 5, Gdt$_{Vlš}$ 1914 3 9, Gdt$_{Vlš}$ 1914 4 13, Gdt$_{Vlš}$ 1914 5 18, Gdt$_{Vlš}$ 1914 6 21, Gdt$_{Vlš}$ 1914 7 25, Gdt$_{Vlš}$ 1914 9 32, LimpL$_{Vlš}$ 1915 6, Svk$_{Grn}$ 1915 1 2, Svk$_{Grn}$ 1915 2 7, TS$_{Vlš}$ 1918 5 15, Svk$_{Grn}$ 1920 1 1, Svk$_{Grn}$ 1920 4 1, KT$_{Avž}$ 1920 8, NG$_{Vlš}$ 1924 65 („Venk suseiti su žmonėmis, kurie serga l i m p a m o m i s l i g o m i s" RŽDž$_{Bgd}$ 1913 10). *Limpama liga* taip pat yra vartojama gyvojoje kalboje – LKŽ$_{e}$ ji užrašyta iš Jankų (Šakių r.).

K. Griniaus, A. Sketerio ir A. Vileišio raštuose pasitaikė sudėtinis terminas su veikiamojo dalyvio įvardžiuotine forma išreikštu rūšiniu dėmeniu *limpančioji*, pvz.: *limpanczioji liga* Vrp$_{Grn}$ 1889 12 184, *limpančioji liga* SG$_{Vlš}$ 1895 32, Svk$_{Skt}$ 1910 4 1 („Kas gali, tegul numirus ligoniui sudegina drapanas, tai da geriaus apgįs kitus nuo l i m p a n č i o s i o s l i g o s" SG$_{Vlš}$ 1895 32). Taip pat gydytojų vartotas sudėtinis terminas ir su paprastąja veikiamojo dalyvio forma išreikštu šalutiniu dėmeniu *limpanti*, pvz.: *limpanti liga* A$_{Bsn}$ 1883 4 111, A$_{Bsn}$ 1883 5 140, Vrp$_{Grn}$ 1889 12 184, U$_{SMat}$ 1891 2 77, U$_{Bgd}$ 1892 6–7 230, U$_{Bgd}$ 1892 8 293, SG$_{Vlš}$ 1895 32, U$_{SMat}$ 1897 3 41, UK$_{Avž}$ 1899 38, ŠLL$_{Vlš}$ 1901 8,

$NLC_{Vlš}$ 1910 40 157, $Art_{Vlš}$ 1910 12 42, Svk_{Skt} 1910 4 6, Svk_{SMat} 1911 12 1, Vlt_{Bgd} 1914 144 2. $LKŽ_e$ duomenimis, *limpančios* (< *lipti* 'kibti, būti užkrečiamam [apie ligą]') *ligos* žinomos iš gyvosios kalbos (Priekulė, Biržai), o *limpanti liga* – iš Jokūbo Brodovskio žodyno *Lexicon Germanico–Lithvanicvm et Lithvanico–Germanicvum*.

Infekcinei ligai pavadinti gydytojai dar yra vartoję sudėtinių terminų su paprastąja ir įvardžiuotine neveikiamojo dalyvio forma išreikštais rūšiniais dėmenimis *už(si)krečiama*, *už(si)krečiamoji*, pvz.: *užkrečiama liga* $DžA_{PrMat}$ 1911 21 („Visos užkrečiamos ligos prikimba greičiaus prie alkoholiko"), *užkrečiama liga* $SG_{Vlš}$ 1895 32, $SG_{Vlš}$ 1905 41, $VŽ_{Vlš}$ 1907 136 2, $RČ_{Vlš}$ 1908 13, $Šlt_{Vlš}$ 1909 25 388, $Art_{Vlš}$ 1910 19 69, $Art_{Vlš}$ 1910 44 169, Dez_{Drg} 1914 4, UL_{Drg} 1914 3, Vlt_{Bgd} 1914 83 1, Vlt_{Bgd} 1914 144 1, Vlt_{Drg} 1914 159 3, $A_{Vlš}$ 1915 31 399, $A_{Vlš}$ 1915 32 418, $Gdt_{Vlš}$ 1915 1 1, $Gdt_{Vlš}$ 1915 3 9, $Gdt_{Vlš}$ 1915 5 19, $LimpL_{Vlš}$ 1915 27, Vlt_{Drg} 1915 70 2, Vlt_{Drg} 1915 88 2, Svk_{Grn} 1915 2 7, Svk_{Grn} 1920 5–6 4, $ŽL_{Grn}$ 1921 18, *užkrėčiama liga* $LimpL_{Vlš}$ 1915 54, *užkrečiamoji liga* $DžA_{PrMat}$ 1911 20 („Alkoholis apsilpnina kūno gabumą apsiginti nuo užkrečiamųjų ligų"), *užkrečiamoji liga* $SG_{Vlš}$ 1895 32, $SG_{Vlš}$ 1905 42, $VŽ_{Vlš}$ 1905 53 3, $VŽ_{Vlš}$ 1905 118 4, $Šlt_{Vlš}$ 1909 5 68, $Šlt_{Vlš}$ 1909 25 388, $Art_{Vlš}$ 1910 19 69, $Šlt_{Vlš}$ 1911 5 51, $Šlt_{Vlš}$ 1912 3 36, Vdv_{Jkn} 1913 16 62 170, UL_{Drg} 1914 4, Vlt_{Bgd} 1914 83 1, Vlt_{Bgd} 1914 131 2, Vlt_{Drg} 1915 70 2, Vlt_{Drg} 1915 85 2, *užkrėčiamoji liga* $Art_{Vlš}$ 1910 22 81, *užsikrečiama liga* $VŽ_{Vlš}$ 1905 163 3, $VŽ_{Vlš}$ 1905 173 4, $KU_{Vlš}$ 1906 34, $VŽ_{Vlš}$ 1906 281 1, $VŽ_{Vlš}$ 1907 218 3, $VŽ_{Vlš}$ 1908 8 4, $VŽ_{Vlš}$ 1908 14 4, $VŽ_{Vlš}$ 1908 96 4, $VŽ_{Vlš}$ 1908 136 2, $VŽ_{Vlš}$ 1908 154 2, $VŽ_{Vlš}$ 1908 160 2, $Šlt_{Vlš}$ 1909 5 68, $Šlt_{Vlš}$ 1909 10 151, $Šlt_{Vlš}$ 1909 25 390, Svk_{Grn} 1909 5 2, $Žmd_{Vlš}$ 1909 1 14, Svk_{Grn} 1910 7 5, $Šlt_{Vlš}$ 1911 51 605, $Šlt_{Vlš}$ 1912 40 631, $Gdt_{Vlš}$ 1915 4 13, $Gdt_{Vlš}$ 1915 5 19, $LimpL_{Vlš}$ 1915 109, *užsikrėčiama liga* $ChA_{Vlš}$ 1905 3, $VŽ_{Vlš}$ 1905 77 2, $VŽ_{Vlš}$ 1906 222 3, $LimpL_{Vlš}$ 1915 70, *užsikrečiamoji liga* $PirmP_{Vlš}$ 1903 115, $LŪ_{Skt}$ 1906 19 253, $NG_{Vlš}$ 1908 7, $VŽ_{Vlš}$ 1908 246 2, $DžPK_{Jkn}$ 1909 5, $Šlt_{Vlš}$ 1909 5 68, $Šlt_{Vlš}$ 1909 20 309, $Šlt_{Vlš}$ 1909 25 388, $Žmd_{Vlš}$ 1909 12 10, $Šlt_{Vlš}$ 1911 5 51, $Šlt_{Vlš}$ 1911 6 62, $Gdt_{Vlš}$ 1915 1 2, $LimpL_{Vlš}$ 1915 97, $NG_{Vlš}$ 1924 9, *užsikrėčiamoji liga* $Gdt_{Vlš}$ 1915 1 2, *užsikriačiamoji liga* $Šlt_{Vlš}$ 1909 1 5. $LKŽ_e$ *užkrečiamoji* (< *užkrėsti* 'ligos mikrobus užnešti') *liga*

pateikta iš Vilkaviškio, o *užkrečianti liga* – iš Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno lietuvių kalbos žodyno (1851).

K. Grinius ir A. Vileišis kalbamą ligos rūšį įvardijančius sinoniminius šalutinius dėmenis yra vartoję greta, siedami juos jungtuku *arba*, pvz.: *kimbanti* arba *limpanti liga* $ŠLL_{Vlš}$ 1901 3, *limpanti* arba *užkrezìama Liga* $NLC_{Vlš}$ 1910 23 89, *užkrečiamoji* arba *limpamoji liga* $LA_{Vlš}$ 1917 3 4, *užkrečiama* arba *limpama liga* $Gdt_{Vlš}$ 1915 5 18–19, *užsikrečiama* arba *limpama liga* Svk_{Grn} 1914 1 1, *užsikrėčiamoji* arba *limpamoji liga* $LimpL_{Vlš}$ 1915 3.

K. Jokantas ir A. Vileišis 1910, 1918 m. straipsniuose jau vartojo dabartinėje medicinos kalboje išlikusį sudėtinį mišrios kilmės terminą *infekcinė liga*, pvz.: *limpamoji (=infekcinė) liga* Art_{Jkn} 1910 30 113, *infekcinė*, tai yra *limpamoji liga* $TS_{Vlš}$ 1918 34 4. Tačiau rūšinis dėmuo dar įvairavo, pvz.: *infekcijoninė*, tai yra *limpama liga* $Gdt_{Vlš}$ 1915 6 22, *limpamoji (infekcijinė) liga* Art_{Jkn} 1910 26 97.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, infekcinės ligos pavadinimai labai įvairavo, tiksliau – jų rūšiniai dėmenys. Pažymėtina, kad jais dažniausiai eina lietuviškos kilmės žodžiai, būtent *limpanti*, *limpama*, *užkrečiama*, *užkrečiamoji* ir kt. Rūšinei ypatybei įvardyti gydytojai daugiausia vartojo paprastąją dalyvio formą.

limpanti liga 1883, 1889, 1891, 1892, 1895, 1897, 1899, 1901, 1910, 1911, 1914, *limpanczioji liga* 1889, *limpančioji liga* 1895, 1910, *užkrečiama liga* 1895, 1905, 1907–1910, 1914, 1915, 1918, 1920, 1921, *užkrečiamoji liga* 1895, 1905, 1909–1915, 1917, 1918, *kimbanti liga* 1901, 1903, 1905, 1915, *limpama liga* 1903, 1904, 1908–1911, 1913–1915, 1918, 1920, 1924, *kimbama liga* 1903, *užsikrečiamoji liga* 1903, 1906, 1908, 1909, 1911, 1915, 1924, *limpamoji liga* 1905, 1908–1910, 1912–1915, 1918, 1920, *užsikrečiama liga* 1905–1912, 1914, 1915, *užsikrėčiama liga* 1905, 1906, 1915, *užsikriačiamoji liga* 1909, *užkrecziama liga* 1910, *infekcijinė liga* 1910, *infekcinė liga* 1910, 1918, *užkrėčiamoji liga* 1910, *užkrečiama liga* 1911, *užkrečiamoji liga* 1911, *infekcijoninė liga* 1915, *užkrėčiama liga* 1915, *užsikrėčiamoji liga* 1915, *apsikrečiama liga* 1920, *apkrečiama liga* 1921, *apkrėčiama liga* 1921 → *infekcinė liga*[2]

[2] Po rodyklės pateikiamas dabartinis medicinos terminas.

♦ **dėmėtoji šiltinė** (lot. *typhus exanthematicus* MedŽ 563). Lietuviškos kilmės pavadinimų gausumu gydytojų medicinos raštuose ypač pasižymėjo viena iš šiltinės rūšių – dėmėtoji šiltinė.

Ši liga K. Griniaus, K. Jokanto ir A. Vileišio buvo vadinama terminu *beriamoji šiltinė* Art_{Jkn} 1910 26 97, Svk_{Grn} 1915 1 1, $TS_{Vlš}$ 1917 1 14, $TS_{Vlš}$ 1918 26 12, Svk_{Grn} 1920 1 3. K. Grinius viename iš straipsnių greta pateikė rusų ir lenkų kalbų atitikmenis, pvz., *beriamoji šiltinė* (rus. *sypnoj tif*, lenk. *tyfus plamisty*) Svk_{Grn} 1915 1 1. $LKŽ_e$ terminas *beriamoji šiltinė* pateiktas tik iš *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos*.

'Dėmėtąją šiltinę' galėtų reikšti A. Vileišio sinonimiškai vartoti terminai *piktoji šiltinė*, *taškuota šiltinė* ir *juodoji šiltinė*, pvz.: *piktoji šiltinė* $VŽ_{Vlš}$ 1905 163 3, $NG_{Vlš}$ 1908 12, $Šlt_{Vlš}$ 1909 1 5, $Šlt_{Vlš}$ 1909 10 148, $LimpL_{Vlš}$ 1915 72, $NG_{Vlš}$ 1924 15, *piktoji (juodoji) šiltinė* $Šlt_{Vlš}$ 1909 10 148, *taškuota šiltinė* $ŠLL_{Vlš}$ 1901 8, *taškuota (piktoji) šiltinė* $ŠLL_{Vlš}$ 1901 3. Šių terminų sinonimiškumą rodytų, pavyzdžiui, rūšinių dėmenų *piktoji* ir *juodoji*, *taškuota* ir *piktoji* pateikimas.

E. Draugelis 1914, 1915 m. darbuose jau vartojo dabartinėje klinikos terminijoje prigijusį *dėmėtosios šiltinės* terminą, pvz.: *dėmėtoji šiltinė (typh. exanthematicus)* Dez_{Drg} 1914 3, Vlt_{Drg} 1915 88 2, *dėmėtoji šiltinė* Vlt_{Drg} 1915 85 2, $KMŠK_{Drg}$ 1915 10. $LKŽ_e$ *dėmėtoji šiltinė* įdėta iš *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos*. Gydytojas yra pateikęs ir daugiau šios ligos pavadinimų, kai kurie iš jų nerasti kitų gydytojų darbuose. Tai terminai *išberiamoji šiltinė* UL_{Drg} 1914 7, Vlt_{Drg} 1915 70 3, *karo šiltinė* Vlt_{Drg} 1915 85 2, $KMŠK_{Drg}$ 1915 10, *kalėjimo šiltinė* Vlt_{Drg} 1915 85 2, $KMŠK_{Drg}$ 1915 10 ir *bado šiltinė* Vlt_{Drg} 1915 85 2, $KMŠK_{Drg}$ 1915 10: „Ši liga [dėmėtoji šiltinė – P. Z.] vadinama dar – k a r o , k a l ė j i m o , arba b a d o š i l t i n e . Šie vardai tik ryškiai rodo tas sąlygas, kuriose liga bujoja." Tik terminai *bado šiltinė* $TS_{Vlš}$ 1917 1 14 ir *išberiamoji šiltinė* $Šlt_{Vlš}$ 1911 5 52, $Šlt_{Vlš}$ 1911 6 62, $Šlt_{Vlš}$ 1912 3 36, $Gdt_{Vlš}$ 1914 2 5, $Gdt_{Vlš}$ 1914 9 32, $LimpL_{Vlš}$ 1915 11, *išberiamoji šiltinė (typhus exanthematicus)* $Gdt_{Vlš}$ 1914 10 37, $LimpL_{Vlš}$ 1915 80 vartoti A. Vileišio.

Gimininė sąvoka gydytojų buvo įvardyta ne tik *šiltinės*, bet ir *karštinės* terminu. A. Sketeris 1910 m. straipsnyje „Karštinės" vartojo terminus *beriama karštinė* Svk_{Skt} 1910 4 7, *beriamoji karštinė* Svk_{Skt}

1910 4 6, *taškuotoji karštinė* Svk_{Skt} 1910 4 1, *beriamoji* arba *taškuotoji karštinė* Svk_{Skt} 1910 4 1 („Jos [beriamosios karštinės – P. Z.] dažnai persiduoda, kaip dabar atrasta, rubinėmis utėlėmis; už taigi užneštos į tokias vietas, kur didelis neturtas ir skurdas, kur žmonės sukišti – kaip kalėjimuose ar kariuomenės pulkuose, ši liga labai išbujoja ir bjauriau siaučia už kitas limpančias ligas“ Svk_{Skt} 1910 4 6).

Beriamosios karštinės terminą vartojo ir K. Grinius (terminas *beriamosios karštinės mikrobas* Svk_{Grn} 1915 1 2). K. Grinius, kaip ir E. Draugelis, vartojo terminą *dėmėtoji šiltinė* Svk_{Grn} 1920 1 3 (sintaksinis variantas *šiltinė dėmėtoji* Svk_{Grn} 1921 2 1, $ŽL_{Grn}$ 1921 37). Gydytojo 1921 m. rašiniuose pasirodo terminas su rūšiniu dėmeniu *margoji*, pvz., *margoji šiltinė* Svk_{Grn} 1921 2 2, $ŽL_{Grn}$ 1921 38 (sintaksinis variantas *šiltinė margoji* Svk_{Grn} 1921 2 1, $ŽL_{Grn}$ 1921 37). Be jau minėto *beriamosios šiltinės* termino, K. Grinius vartojo ir terminą su atvirkštine dėmenų tvarka *šiltinė beriamoji* Svk_{Grn} 1921 2 2, $ŽL_{Grn}$ 1921 38. Visi čia paminėtų sudėtinių terminų rūšiniai dėmenys gydytojo pateikti greta, pvz., *šiltinė dėmėtoji* (*margoji, beriamoji*, lot. *typhus exanthematicus*) $ŽL_{Grn}$ 1921 37 (plg. *šiltinė dėmėtoji* (*margoji, beriamoji*, lot. *typhus ekanthe maticus*) Svk_{Grn} 1921 2 1), taigi yra sinonimai.

P. Avižonis 1920 m. knygelėje *Kova su limpamomis ligomis* šią ligą vadino terminais *dėmėtoji karštinė* $KLL_{Avž}$ 1920 4 ir *bado karštinė* $KLL_{Avž}$ 1920 14: „Dėmėtosios karštinės turi dar bado karštinių vardą, nes jos brangymečiu ypatingai siaučia.“

Esama ir mišrios kilmės terminų. P. Matulaitis tęstiniame 1890 m. straipsnyje apie mikroorganizmus pateikė terminą *pletmuotas tifas*, kuris taip pat galėtų reikšti ‘dėmėtąją šiltinę’: „Dėl kitų-gi, kaip tai dėl tymų, pletmuoto tifo visai dar ne sujieškotos bakterijos“ Vrp_{PMat} 1890 7 106, žr. **plėtmuotas* ‘dėmėtas’ $LKŽ_e$. Tame pačiame straipsnyje dar vartotas *pletmustas tifas*. Priešingai nei kiti gydytojai, P. Matulaitis gimininę sąvoką įvardijo graikiškos kilmės terminu *tifas*.

Taigi iš to, kas pasakyta, matyti, kad dažniausiai gydytojų vartotas terminas *beriamoji šiltinė*, neretas buvo ir *dėmėtoji šiltinė*, prigijęs dabartinėje klinikos terminijoje, kiti terminai aptikti tik pavienių autorių darbuose. Be to, svarbu tai, kad rūšiniai dėmenys daugiausia reiškiami įvardžiuotiniais būdvardžiais ar dalyviais.

pletmuotas tifas 1890, *pletmustas tifas* 1890, *taškuota šiltinė* 1901, *piktoji šiltinė* 1901, 1905, 1908, 1909, 1915, 1924, *juodoji šiltinė* 1909, *beriamoji karštinė* 1910, 1915, *beriama karštinė* 1910, *taškuotoji karštinė* 1910, *beriamoji šiltinė* 1910, 1915, 1917, 1918, 1920, 1921, *dėmėtoji šiltinė* 1914, 1915, 1920, *karo šiltinė* 1915, *kalėjimo šiltinė* 1915, *bado šiltinė* 1915, 1917, *išberiamoji šiltinė* 1914, 1915, *dėmėtoji karštinė* 1920, *bado karštinė* 1920, *margoji šiltinė* 1921, *šiltinė dėmėtoji* 1921, *šiltinė margoji* 1921, *šiltinė beriamoji* 1921 → *dėmėtoji šiltinė*

♦ **dizentèrija**[3] (lot. *dysenteria* MedŽ 158). Šiai užkrečiamajai ligai įvardyti gydytojų dažniausiai vartotas lietuviškos kilmės terminas *kruvinoji* U_{Grn} 1890 4 55, Svk_{SMat} 1911 12 1, $Šlt_{Vlš}$ 1911 5 51, $Šlt_{Vlš}$ 1911 39 460, $Šlt_{Vlš}$ 1913 44 695, UL_{Drg} 1914 5, $A_{Vlš}$ 1915 31 399, $Gdt_{Vlš}$ 1915 6 23, Vlt_{Drg} 1915 70 2, Vlt_{Drg} 1915 85 3, $KMŠK_{Drg}$ 1915 13, $LimpL_{Vlš}$ 1915 104, $LA_{Vlš}$ 1917 3 4, $TS_{Vlš}$ 1918 34 6, Svk_{Grn} 1920 2 2, $KLL_{Avž}$ 1920 4 ir skolinys *dizenterija* U_{Grn} 1890 3 39, U_{Grn} 1890 4 54, Svk_{Grn} 1911 2 5, Svk_{Grn} 1915 2 7, Svk_{Grn} 1920 1 1, Svk_{Grn} 1920 2 3, Svk_{Grn} 1920 5–6 2, $ŽL_{Grn}$ 1921 10, tik pastarasis buvo nevienodai lietuvinamas, dėl to radosi jo variantų, pvz.: *dizentērija* U_{Grn} 1890 4 55, *dezinterija* $Gdt_{Vlš}$ 1914 7 25, $LimpL_{Vlš}$ 1915 45, Svk_{Grn} 1920 1 3, $NG_{Vlš}$ 1924 83, *disenterija* $NG_{Vlš}$ 1908 73. Neretai šie terminai būdavo pateikiami greta, vadinasi, laikyti sinonimais, pvz.: *kruvinoji (dizenterija)* Svk_{SMat} 1911 12 1, $Šlt_{Vlš}$ 1913 44 695, $A_{Vlš}$ 1915 31 399, $LimpL_{Vlš}$ 1915 104, $TS_{Vlš}$ 1918 4 14, *dizenterija (kruvinoji)* Svk_{Grn} 1920 5–6 3, $ŽL_{Grn}$ 1921 11, *dizenterija* arba *kruvinoji* Svk_{Grn} 1915 1 1, $TS_{Vlš}$ 1918 2 16, *dizenterija*, arba *kruvinoji* $TS_{Vlš}$ 1917 1 14. E. Draugelis greta *kruvinosios* rašė lotynišką atitikmenį, pvz.: *kruvinoji (dysenteria)* Dez_{Drg} 1914 3, Vlt_{Drg} 1915 88 2. $LKŽ_e$ *kruvinoji* 'dizenterija' įdėta iš Višakio Rūdos (Marijampolės r.).

[3] „Dizenteriją žmonės pažysta labai seniai, jau bus apie 2500 metų. Herodotas, senovės Greku rasztinįkas, kuris gyveno keliais szimtmecziais priesz užgimimą Jėzaus Kristaus, savo rasztuose jau minavoja šitą ligą. Pats vardas ligos – dizenterija – yra žodis grekiszkas, ir lietuviszkai bus – negeras viduriavimas. Taip praminė ją garsusis senovės daktaras Hipokratas, kurisai gyveno apie keturiais szimtais metų pirmiaus neg Kristus“ U_{Grn} 1890 3 39.

Be minėto *kruvinosios* termino, gydytojai dar vartojo daug kitų lietuviškos kilmės terminų. Antai J. Basanavičius 1883 m. straipsnyje dizenteriją vadino *kruvinąja trizna*: „užtemita tapo, jûgai paskutiniame menesij' visoje Europoje šyltine ko ne išnikus, o ant jos vietôs pasirodźiusios kitos, teipogi limpančios ligos, kaip kruvinoji triźna (dysenteria) ir kt." A_{Bsn} 1883 5 141. $LKŽ_e$ duomenimis, *trizna* 'viduriavimas' yra gyvosios kalbos (Dv, Stk, Snt, Rod, Sn, Sb, Klvr, Nč) žodis.

K. Grinius 1890 m. *Ūkininko* laikraštyje paskelbė straipsnį apie dizenteriją ir ją vadino terminais *dizenterija* (arba *raudonoji*, *kruvinoji*, *greitoji*) U_{Grn} 1890 3 39, U_{Grn} 1890 4 53, *negeras viduriavimas* U_{Grn} 1890 3 39. $LKŽ_e$ duomenimis, *raudonoji* 'dizenterija, kruvinoji' (Gs), *kruvinoji* 'dizenterija' (VšR) ir *greitoji* 'viduriavimas, greitligė, kruvinoji' (Mrj, BsP, Srv, Psn, Šmk) yra gyvosios kalbos žodžiai. 1920 m. straipsnyje K. Grinius greta *dizenterijos* skliaustuose užrašė *viduriavimas su kraujais*: *dizenterija (viduriavimas su kraujais)* Svk_{Grn} 1920 4 1. Sunku tiksliai pasakyti, ar tai yra sinonimas ar tik skolinio reikšmės paaiškinimas. Vis dėlto, manytume, kad tai yra lietuviškas *dizenterijos* atitikmuo.

S. Matulaitis 1897 m. paskelbė straipsnį „Dizenterija arba kruvinas viduriavimas". Lietuviškos kilmės terminas *kruvinas viduriavimas* U_{SMat} 1897 9 131 paminėtas tik straipsnio pavadinime, tačiau pačiame straipsnyje gydytojas nuosekliai vartojo skolinį *dizenterija* U_{SMat} 1897 9 131. S. Matulaitis straipsnį „Kruvinoji (Dizenterija)" išspausdino 1911 m. *Sveikatoje*. Šiame straipsnyje gydytojo vartotas terminas *kruvinoji liga*: „Kruvinosios ligos bacilos, patekusios į žmogaus vidurius, ima veistis storose žarnose" Svk_{SMat} 1911 12 2.

Apibendrinant galima pasakyti, kad tiriamo laikotarpio gydytojų medicinos raštuose dažniausiai konkuravo du terminai – lietuviškas *kruvinoji* ir skolinys *dizenterija*, pastarasis dabartinėje klinikos terminijoje įsigalėjo.

kruvinoji trizna 1883, *kruvinoji* 1890, 1906, 1911, 1913–1915, 1917, 1918, 1920, 1921, *greitoji* 1890, *raudonoji* 1890, *dizenterija* 1890, 1911, 1913, 1915, 1917, 1918, 1920, 1921, *dizẽnterija* 1890, *negeras viduriavimas* 1890, *kruvinas viduriavimas* 1897, *disenterija* 1908, *kru-*

vinoji liga 1911, *dezinterija* 1914, 1915, 1924, *viduriavimas su kraujais* 1920 → *dizenterija*

♦ **grįžtamòji šiĩtinė** (lot. *typhus recurrens* MedŽ 563). Šios ligos pavadinimai rasti P. Avižonio, E. Draugelio, K. Griniaus ir A. Sketerio darbuose. Visi jie yra lietuviškos kilmės.

A. Sketeris 1910 m. straipsnyje „Karštinės“ vieną iš jų rūšių įvardijo terminu *sugrįžtanti karštinė* Svk_{Skt} 1910 4 1. E. Draugelis 1914, 1915 m. darbuose vartojo terminą *sugrįžtamoji šiltinė* UL_{Drg} 1914 7, Vlt_{Drg} 1915 70 3, *sugrįžtamoji šiltinė (typh. recurrens)* Dez_{Drg} 1914 3, Vlt_{Drg} 1915 88 2. P. Avižonis šią ligą vadino *grįžtamąja karštine* $KLL_{Avž}$ 1920 4, K. Grinius – *šiltine grįžtamąja (typhus recurrens)* Svk_{Grn} 1921 2 2, $ŽL_{Grn}$ 1921 38. $LKŽ_e$ terminas *grįžtamoji šiltinė* užrašytas tik iš *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos*.

Apie kalbamą užkrečiamąją ligą gydytojai nedaug rašė, ją įvardijančių terminų taip pat nedaug, todėl sunku ką pasakyti ir apie jų vartojimo tendencijas.

sugrįžtanti karštinė 1910, *sugrįžtamoji šiltinė* 1914, 1915, *grįžtamoji karštinė* 1920, *šiltinė grįžtamoji* 1921 → *grįžtamoji šiltinė*

♦ **influènca, grìpas** (lot. *influenza* MedŽ 271). Tiriamo laikotarpio gydytojų medicinos raštuose dabar *influenca*, arba *gripu*, vadinama liga turėjo daug vardų, tarp jų ir gražių lietuviškos kilmės pavadinimų, pavyzdžiui, *irmedė*, *kaulaligė*.

Dažnas buvo terminas *irmedė* $BL_{Vlš}$ 1904 17, $KU_{Vlš}$ 1906 38: „Ypatoms labai jautrioms ir nervuotoms užeina apalpimas, i r m e d ė ir karštis“, $NG_{Vlš}$ 1908 8, Svk_{Skt} 1910 4 2: „Žmogus paprastai mano, kad jam kokia i r m e d ė ; ima ką nors ant prakaito manydamas, kad i r m e d ė atstos“, $Gdt_{Vlš}$ 1914 11 61, $LimpL_{Vlš}$ 1915 78, $NG_{Vlš}$ 1924 10 ir jo variantas *irmėdė* $VŽ_{Vlš}$ 1905 118 4, $VŽ_{Vlš}$ 1905 173 4, $DžPK_{Jkn}$ 1909 19: „Kaikurios ligos taip-pat lenkia žmogų prie džiovos, kaip antai: <...>, i r m ė d ė (influenza) ir kitos“, Vdv_{Jkn} 1913 16 63 275, Svk_{Grn} 1920 1 3. Tačiau šis terminas rastas pavartotas ir kitokia reikšme, plg. *irmėdė – status febrilis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42. $LKŽ_e$ duomenimis, *irmėdė* ‘peršalus, pervargus ar nusigandus gauta liga’ žinoma iš gyvosios kalbos (Vad, Vžns, Pn, Užp, Pšl, Ktk, Sml, Pc, Rm, Lnkv, Kp).

K. Griniaus ir A. Vileišio vartoti *kaulaligės* Svk_{Grn} 1920 1 3, $ŽL_{Grn}$ 1921 13 ir *ispanų ligos* $TS_{Vlš}$ 1918 34 4 terminai: „Vadina dar tą ligą ir kitaip: k a u l a l i g e (mat kaulus laužo), i s p a n ų l i g a (1919 m. iš Ispanijos atėjusi), dar – gripu" Svk_{Grn} 1920 1 3. $LKŽ_e$ gyvosios kalbos žodis *kaulaligė* (Pl, Ig) neturi 'influencos' reikšmės, jis reiškia 'kaulų ligą, sausgėlą'.

Dažnas buvo iš italų kalbos kilęs skolintinis terminas *influenca*[4] $VŽ_{Vlš}$ 1905 163 3, Svk_{Grn} 1910 11 1, Svk_{Grn} 1911 8 4, $Gdt_{Vlš}$ 1915 6 22, $LimpL_{Vlš}$ 1915 72, $TS_{Vlš}$ 1918 7 15, $TS_{Vlš}$ 1918 34 4, Svk_{Grn} 1920 5–6 3, $ŽL_{Grn}$ 1921 13.

K. Griniaus ir A. Vileišio darbuose pasitaiko šio termino rašybos variantų, pvz.: *influenza* Vrp_{Grn} 1889 12 184, $VŽ_{Vlš}$ 1906 100 4, $KU_{Vlš}$ 1906 4, $NG_{Vlš}$ 1908 14, Svk_{Grn} 1910 5 5, Svk_{Grn} 1920 1 3, $NG_{Vlš}$ 1924 17, *infliuenza* Svk_{Grn} 1920 1 3. K. Grinius yra pavartojęs dabartinėje medicinos kalboje išlikusį prancūziškos kilmės skolinį *gripas* Svk_{Grn} 1920 1 3.

Neretai lietuviški terminai būdavo pateikiami greta skolinio arba atvirkščiai, pvz.: *irmėdė (influenca)* $DžPK_{Jkn}$ 1909 19, *irmedė (influenca)* Art_{Jkn} 1910 25 93, *influenca (irmėdė, kaulaligė)* Svk_{Grn} 1910 11 1, *irmėdė (influenza)* Vdv_{Jkn} 1913 16 63 275, *influenca (irmedė)* Svk_{Grn} 1920 4 1, *influenza (irmedė)* Svk_{Grn} 1920 5–6 1, $ŽL_{Grn}$ 1921 6, *influenza* arba *irmėdė* Svk_{Grn} 1920 1 3, *influenca* arba *irmedė (kaulaligė)* Svk_{Grn} 1920 5–6 3, $ŽL_{Grn}$ 1921 13.

A. Vileišis 1918 m. straipsnyje pavartojo sudėtinį terminą *influencos liga* $TS_{Vlš}$ 1918 34 5.

Kaip matyti iš terminų *influenca*, *gripas* raidos, gripas XIX a. pab.–XX a. pr. gydytojų dažniausiai buvo vadinamas skoliniu *influenca*, kuris įsitvirtino dabartinėje klinikos terminijoje, nors įprastesnis yra *gri-*

[4] „Kai del pavadinimo „influenca", tai jis neturi nieko bendra nė su pačia liga, nė su jos priežastimi. Šisai žodis įtalų kalboje reiškia „įtaką". Jis žinomas nuo 1743 metų" $TS_{Vlš}$ 1918 34 4. „Kadangi ji atkeliavo iš Ispanijos, tai ją vadina dar ispaniška, arba „poniška" (mat, vieni neištaria, o juokdariai tvirtina, būk šia liga pirmas apsirgęs Ispanijos karalius)" TS_{Drg} 1918 36 14. „Bet medicina influenzą pažįsta seniai. Jau 1173 m. aprašyta plačiai pasirodžiusi liga, labai panaši į influenzą. Devynioliktam šimtmety 4 kartus jos pasirodyta. Paskutinį kartą 1889–1890 m." Svk_{Grn} 1920 1 3. „1889 metais influencos epidemija buvo labai išsiplatinusi visame pasaulyje" $TS_{Vlš}$ 1918 34 4.

po terminas, ir liaudiniu terminu *irmedė*. Kitus sinoniminius kalbamos ligos pavadinimus galima būtų laikyti pavieniais vartojimo atvejais.

influenza 1889, 1906, 1908, 1909, 1910, 1913, 1920, 1921, 1924, *influenca* 1890, 1905, 1909–1911, 1913–1915, 1918, 1920, 1921, *irmedė* 1904, 1906, 1908, 1910, 1914, 1915, 1920, 1921, 1924, *irmėdė* 1905, 1909, 1910, 1913, 1920, *kaulaligė* 1910, 1920, 1921, *ispanų liga* 1918, 1920, *influencos liga* 1918, *gripas* 1920, *infliuenza* 1920 → *influenca*, *gripas*

♦ **šiĩltinė, tìfas** (lot. *typhus* MedŽ 562). Gydytojai *typhus* reikšme vartojo tris lietuviškos kilmės terminus – *karštligė* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1891 4 55, $SG_{Vlš}$ 1895 3, $ŠLL_{Vlš}$ 1901 20, $ŽK_{SMat}$ 1902 25, $PirmP_{Vlš}$ 1903 102, $SG_{Vlš}$ 1905 6, $VŽ_{Vlš}$ 1905 29 3, $VŽ_{Vlš}$ 1905 56 3, $VŽ_{Vlš}$ 1906 222 3, $NG_{Vlš}$ 1908 5, $Šlt_{Vlš}$ 1909 10 149, $Šlt_{Vlš}$ 1909 14 213, $NG_{Vlš}$ 1924 5 (variantai *karštligẽ* nom. sg. Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 9 137, Vrp_{PMat} 1891 4 54, *karštlige* nom. sg. Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 9 138, Vrp_{PMat} 1890 10 153), *šiltinė* U_{SMat} 1896 24 188, $ŠLL_{Vlš}$ 1901 3, $PirmP_{Vlš}$ 1903 115, $Dž_{Vlš}$ 1903 33, $SG_{Vlš}$ 1905 30, $VŽ_{Vlš}$ 1905 173 4, $VŽ_{Vlš}$ 1906 222 3, $KU_{Vlš}$ 1906 33, $NG_{Vlš}$ 1908 7, $VŽ_{Vlš}$ 1908 8 4, $VŽ_{Vlš}$ 1908 159 2, $VŽ_{Vlš}$ 1908 246 2, Svk_{Grn} 1909 6 4, $DžPK_{Jkn}$ 1909 9, $Šlt_{Vlš}$ 1909 25 390, $Žmd_{Vlš}$ 1909 1 14, Art_{Jkn} 1910 15 54, Art_{Jkn} 1910 25 93, Art_{Jkn} 1910 26 97, Art_{Jkn} 1910 30 113, $Šlt_{Vlš}$ 1911 6 62, $Šlt_{Vlš}$ 1911 30 351, $Šlt_{Jkn}$ 1912 7 105, Svk_{Grn} 1912 8 31, Vdv_{Jkn} 1913 16 62 169, $Gdt_{Vlš}$ 1914 7 25, $Gdt_{Vlš}$ 1914 9 32, $Gdt_{Vlš}$ 1914 10 38, $LimpL_{Vlš}$ 1915 42, Svk_{Grn} 1915 1 1, $TS_{Vlš}$ 1917 1 14, $TS_{Vlš}$ 1918 2 15, $TS_{Vlš}$ 1918 4 14, $TS_{Vlš}$ 1918 5 15, $TS_{Vlš}$ 1918 7 15, $TS_{Vlš}$ 1918 10 14, Svk_{Grn} 1920 1 1, Svk_{Grn} 1920 2 2, Svk_{Grn} 1920 4 1, Svk_{Grn} 1920 5–6 1, $ŽL_{Grn}$ 1921 6, $NG_{Vlš}$ 1924 40 (variantai *sziltinẽ* nom. sg. A_{Bsn} 1883 4 111, U_{Grn} 1890 4 55, *sziltinė* U_{SMat} 1891 2 77, U_{Bgd} 1892 6–7 233, *šiltinẽ* nom. sg. Vrp_{PMat} 1890 7 106, $DžA_{PrMat}$ 1911 7, *šiltine* nom. sg. U_{SMat} 1896 24 188, U_{Grn} 1897 8 121, $LimpL_{Vlš}$ 1915 84, *šyltine* nom. sg. A_{Bsn} 1883 5 141), *karštinė* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, $UK_{Avž}$ 1899 38, $G_{Avž}$ 1907 8, Svk_{Skt} 1910 4 1, Svk_{Grn} 1911 2 5, $Šlt_{Vlš}$ 1913 43 681, $Gdt_{Vlš}$ 1914 3 10, $Gdt_{Vlš}$ 1914 4 13, $Gdt_{Vlš}$ 1915 2 8, $LimpL_{Vlš}$ 1915 19, Svk_{Grn} 1915 2 7, $KLL_{Avž}$ 1920 10 (variantas *karštine* nom. sg. $LimpL_{Vlš}$

1915 24). Šių terminų sinonimiškumą rodo jų pateikimas, pvz.: *sziltinė (karsztligė, typhus)* A_{Bsn} 1883 4 111, *šiltinė* arba iš lotyniško *tifus*, yra tai *karštligė* U_{SMat} 1896 24 188, *karštinės (šiltinės) – typhus* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *karštligė (šiltinė)* $SG_{Vlš}$ 1905 40: „Kur dumblynas ir paliūnės – ten visuomet gyvena drugys, kur netikęs vanduo – ten žmones naikina karštligė (šiltinė)“, *karštligė (tyfas)* Svk_{Grn} 1909 5 5, *karštinės (šiltinės, karštligės*, lot. *typhus*) Svk_{Skt} 1910 4 1. Taigi apie šią ligą gydytojų rašyta ištisnemažai, paskelbta atskirų straipsnių, pavyzdžiui, jau minėtas A. Sketerio darbas „Karštinės“ (1910) ir kt.

$LKŽ_e$ duomenimis, *karštinė* 'karštligė, šiltinė, drugys' (Kp, Ds, Trgn, Ktk, Alv, Ut, Drsk, Nč, Prng) ir *šiltinė* 'tokia ūminė užkrečiama liga (typhus)' (Tl, Slm, Pv, Strn, DrskD) žinomos iš gyvosios kalbos, o *karštligė* 'karštinė' – tik iš raštų (R, K, K. Donel, J, OsG, rš, sp). Beje, ši liga kai kurių gydytojų dar vadinta iš graikų kalbos kilusiais skoliniais *tifas* Vrp_{PMat} 1890 8 124, Vrp_{PMat} 1890 9 137, Vrp_{PMat} 1891 4 54, *tyfas* Svk_{Grn} 1909 5 5 ir *tifusas* $VŽ_{Avž}$ 1907 186 2.

Galima sakyti, kad tiriamo laikotarpio medicinos tekstuose terminas *šiltinė* gydytojų vartotas palyginti nuosekliai, nors, tiesa, jis dar rungėsi su *karštlige* ir *karštine*, kurie dabartinėje medicinos terminijoje taip pat išliko, tačiau kitomis reikšmėmis – *karštligė* yra *febris* MedŽ 200, o *karštinė* tik *nervinė* (terminas *nervinė karštinė*, lot. *neuropyra* MedŽ 377).

sziltinė 1883, 1890, *karsztligė* 1883, *šyltine* 1883, *karštligė* 1890, 1891, *karštlige* 1890, *šiltinė* 1890, 1911, *sziltinė* 1891, 1892, *karštligė* 1890, 1891, 1895, 1896, 1901–1903, 1905, 1906, 1908–1910, 1924, *tifas* 1890, 1891, *šiltine* 1896, 1897, 1915, *šiltinė* 1896, 1897, 1901, 1903, 1905, 1906, 1908–1915, 1917, 1918, 1920, 1921, 1924, *karštinė* 1897, 1899, 1906, 1907, 1910, 1911, 1913–1915, 1920, *paprasta šiltinė* 1907, *tifusas* 1907, *tyfas* 1909, *karštine* 1915 → *tifas*, *šiltinė*

♦ **tymaĩ** (lot. *morbilli* MedŽ 346). Ši užkrečiamoji liga gydytojų dažniausiai vadinta skoliniu *tymai* Vrp_{Grn} 1889 12 184, U_{Grn} 1890 4 55, U_{Bgd} 1892 6–7 233, $Dž_{Vlš}$ 1903 33, $BL_{Vlš}$ 1904 5, $VŽ_{Vlš}$ 1907 218 3, Svk_{Grn} 1909 4 1, Svk_{Grn} 1909 5 1, Svk_{Grn} 1909 6 4, Svk_{Grn} 1910 5 5, Svk_{Grn} 1910 7 4, Svk_{Grn} 1910 11 3, Svk_{Grn} 1911 1 3, Svk_{Grn} 1911 8 4,

RŽDž$_{Bgd}$ 1913 11, Vlt$_{Bgd}$ 1913 62 3, Vlt$_{Bgd}$ 1914 131 2, Gdt$_{Vlš}$ 1915 5 18, Svk$_{Grn}$ 1915 2 7, TS$_{Vlš}$ 1918 5 15, TS$_{Vlš}$ 1918 7 15, KLL$_{Avž}$ 1920 4, Svk$_{Grn}$ 1920 5–6 1, Svk$_{Grn}$ 1921 1 4, ŽL$_{Grn}$ 1921 6, tačiau kai kurie gydytojai vartojo ir lietuviškos kilmės pavadinimus.

J. Bagdonas 1892 m. straipsnyje tymus vadino *drognimis*, pvz., *tymai (drognys)* U$_{Bgd}$ 1892 6–7 233, vėlesniuose savo straipsniuose (1913, 1914) vartojo tik *tymų* terminą. LKŽ$_e$ *drognys* 'blusinės, tymai' užrašytos iš Jonavos.

P. Avižonis greta *tymų* dar vartojo *blusines*, pvz.: *tymai (blusinės)* KŽP$_{Avž}$ 1904 7, VŽ$_{Avž}$ 1905 5 2, *tymai (blusinės, jedra)* KLL$_{Avž}$ 1920 10.

K. Grinius 1909 m. paskelbė straipsnį „Tymai. (Jedra, Blusinės; lot. Morbilli)", taigi, kaip matyti iš pavadinimo, *morbilli* reikšme pateikė net tris terminus – *tymai (jedra, blusinės*; lot. *morbilli)* Svk$_{Grn}$ 1909 5 1, tačiau pačiame straipsnyje vartojo *tymus*. Terminą *blusinės* greta *tymų* skliaustuose K. Grinius dar rašė ir vėlesniuose darbuose (1920, 1921), pvz.: *tymai (blusinės, jadra)* Svk$_{Grn}$ 1920 4 1, *tymai, blusinės* (lot. *morbilli*) Svk$_{Grn}$ 1921 2 2, ŽL$_{Grn}$ 1921 40. LKŽ$_e$ duomenimis, *blusinės* 'tymai' žinomos gyvojoje kalboje (Škn, Mžk, Skd, Krš, Šts).

Gydytojai 'tymų' reikšme yra vartoję slaviškos kilmės skolinį *jedra* ir jo variantus *jadra, jėdra, jiedra, adra, odra*. Terminą *jedra* vartojo P. Avižonis (1920), K. Grinius (1909), P. Matulaitis (1890: „Vaikai serga j e d r a, škarlatina, suaugusiejie-gi nors jie ir butu ne sirgę maźumėje šitomis ligomis, suvis beveik ne serga" Vrp$_{PMat}$ 1890 9 137, 1891) ir A. Vileišis (1901, 1907–1909, 1915, 1918, 1924). LKŽ$_e$ ^{x}*jedra* (< *adra*, l. *odra*) 'užkrečiama odos liga, tymai, drognės' įdėta iš gyvosios kalbos (Skp, Pc, Šmn, Slm).

Variantas *jadra* pasitaikė P. Avižonio (1899), K. Griniaus (1920), K. Jokanto (1909) ir A. Vileišio (1903, 1911, 1912, 1914, 1915: „Kaikurios šitų „limpamųjų" ligų jums visiems gerai žinomos, kaip antai: kokliušas, j a d r a, škarlatina, kolera" Limpl$_{Vlš}$ 1915 4), o *jėdra* – M. Kuprevičiaus (1897) raštuose. LKŽ$_e$ ^{x}*jadra* šia reikšme pateikta tik iš raštų (RtŽ, Kos, PrL). K. Grinius 1920 m. straipsnyje dar vartojo variantą *jiedra*: „Štai svarbiausios ligos, del kurių tenka mokykla uždaryti: <...>, 2) tymai arba j i e d r a (kosulys, nosies kataras, akių paraudimas, išbėrimas, karštis)" Svk$_{Grn}$ 1920 4 1, taip pat ir P. Matulaitis (1890).

A. Vileišio rašiniuose rasta *adra* $NG_{Vlš}$ 1924 22 ir *odra* $Šlt_{Vlš}$ 1909 10 149: „**Jedra**[5] (a d r a , tymai). J e d r a , kaip ir škarliatina, serga tiktai vaikai, bet ji nėra tokia pavojinga, kaip škarliatina“ $NG_{Vlš}$ 1924 22. $LKŽ_e$ duomenimis, *xadra* (l. *odra*) ‘užkrečiama odos liga, tymai, drognės’ žinoma iš gyvosios kalbos (Lkm, Kč, Ds).

Kalbamo laikotarpio medicinos raštuose labai įvairavo užkrečiamąją vaikų ligą įvardijantys terminai, nors vis dėlto galima atsekti ir šiokią tokią vartojimo tendenciją – dažnumu išsiskyrė skolinys *tymai*, kuris prigijo dabartinėje medicinos kalboje. Tačiau gydytojai nevengė ir slaviškos bei lietuviškos kilmės terminų, kurie neretai būdavo pateikiami greta kaip sinonimai.

tymai 1890, 1897, 1899, 1901, 1903–1905, 1907–1911, 1913–1915, 1918, 1920, 1921, 1924, *jiedra* 1890, 1920, *jedra* 1890, 1891, 1901, 1907–1909, 1915, 1918, 1920, 1924, *drognys* 1892, *jėdra* 1897, *jadra* 1899, 1903, 1909, 1914, 1915, 1920, *blusinės* 1904, 1905, 1909, 1920, 1921, *odra* 1909, *adra* 1924 → *tymai*

♦ **vidurių šiĺtinė** (lot. *typhus abdominalis* MedŽ 562). E. Draugelis, K. Grinius ir A. Vileišis šią ligą vadino dabartinėje klinikos terminijoje prigijusiu lietuviškos kilmės terminu *vidurių šiltinė* $ŠLL_{Vlš}$ 1901 3, $ChA_{Vlš}$ 1905 3, $VŽ_{Vlš}$ 1905 77 2, $VŽ_{Vlš}$ 1905 118 4, $VŽ_{Vlš}$ 1905 122 3, $VŽ_{Vlš}$ 1905 163 3, $RP_{Vlš}$ 1907 18, $NG_{Vlš}$ 1908 7, $Šlt_{Vlš}$ 1909 1 5, $Žmd_{Vlš}$ 1909 2 11, $Šlt_{Vlš}$ 1911 5 51, $Šlt_{Vlš}$ 1911 39 460, $Šlt_{Vlš}$ 1912 40 631, $Gdt_{Vlš}$ 1914 1 1, $Gdt_{Vlš}$ 1914 2 5, $Gdt_{Vlš}$ 1914 3 12, $Gdt_{Vlš}$ 1914 4 13, $Gdt_{Vlš}$ 1914 5 20, $Gdt_{Vlš}$ 1914 9 32, $Gdt_{Vlš}$ 1914 10 37, $Gdt_{Vlš}$ 1914 11 61, UL_{Drg} 1914 5, $LimpL_{Vlš}$ 1915 4, Vlt_{Drg} 1915 70 2, $TS_{Vlš}$ 1917 1 14, $TS_{Vlš}$ 1918 2 15, TS_{Drg} 1918 36 14, Svk_{Grn} 1920 4 1, $NG_{Vlš}$ 1924 9, taip pat yra pateikę lotynišką atitikmenį, pvz.: *vidurių šiltinė* (lot. *typhus abdominalis*) $Gdt_{Vlš}$ 1914 9 32, $LimpL_{Vlš}$ 1915 77, *vidurių šiltinė (typhus abdominalis)* Dez_{Drg} 1914 3, Vlt_{Drg} 1915 88 2, *šiltinė vidurių (typhus abdominalis)* Svk_{Grn} 1921 2 2, $ŽL_{Grn}$ 1921 39.

E. Draugelis yra vartojęs ir graikiškos kilmės skolinį *tifas*, pvz., *vidurių šiltinė (tifas)* Vlt_{Drg} 1915 85 2, $KMŠK_{Drg}$ 1915 8.

[5] Pusjuodis šriftas originale.

A. Sketeris 1910 m. straipsnyje išskyrė tris karštinių rūšis, vidurių šiltinę įvardydamas terminais *vidurinė* arba *žarnų karštinė*: „Karštinės esti trejopos: 1) v i d u r i n ė s arba ž a r n ų k a r š t i n ė s, 2) beriamosios arba taškuotosios karštinės, 3) sugrįžtančios karštinės“ Svk_{Skt} 1910 4 1. A. Vileišis 1914 m. paskelbė straipsnį „Vidurinės šiltinės“, kuriame vartotas *vidurių šiltinės* terminas, taigi galima sakyti, kad *vidurinė šiltinė* $Gdt_{Vlš}$ 1914 11 61 reiškė 'vidurių šiltinę'.

P. Matulaitis 1890 m. straipsnyje „Mikroorganizmai“ kalbamai ligai pavadinti vartojo mišrios kilmės terminą *pilvinis tifas*: „Geriaus ištirtos išlygos delei platinimosi p i l v i n i o t i f o. Ištyrinėjimai Münchene, kur labjausiai išsiplatinęs p i l v i n i s t i f a s, parodė, kad ėpidemija priklauso dirvinio vandens: juo vanduo arčiaus, paviršiaus žemės, juo mažiaus serga tifu, juo vanduo toliaus – daugiaus“ Vrp_{PMat} 1890 8 124.

Šiai ligai įvardyti gydytojai dažniausiai rinkosi dabartinėje klinikos terminijoje prigijusį lietuviškos kilmės terminą *vidurių šiltinė*.

pilvinis tifas 1890, *vidurių šiltinė* 1901, 1905, 1907–1909, 1911, 1912, 1914, 1915, 1917, 1918, 1920, 1921, 1924, *vidurinė karštinė* 1910, *žarnų karštinė* 1910, *vidurinė šiltinė* 1914, *vidurių tifas* 1915, *šiltinė vidurių* 1921 → *vidurių šiltinė*

Išvados

XIX a. pab.–XX a. pr. paspartėjo lietuviškų populiarinamųjų medicinos spaudinių (knygų, knygelių, straipsnių laikraščiuose ir kalendoriuose) leidyba. Aktyviai sveikatos ir gydymo klausimais rašė gydytojai. Ypač daug rašyta apie infekcines ligas. Šie šviečiamieji spaudiniai paprastiems žmonėms buvo ligų pažinimo ir saugojimosi nuo jų vadovai, o dabartinei lietuvių medicinos terminologijai yra svarbūs lietuviškosios klinikos terminijos šaltiniai.

Pastebėtina, kad visos šiame straipsnyje aptariamos infekcinės ligos – dėmėtoji šiltinė, dizenterija, grįžtamoji šiltinė, influenca, šiltinė, tymai ir vidurių šiltinė – gydytojų raštuose buvo vadinamos lietuviškos kilmės terminais. Kai kurie iš jų, pavyzdžiui, *dėmėtoji šiltinė*, *grįžtamoji šiltinė*, *šiltinė*, *vidurių šiltinė*, tapo dabartinės klinikos terminijos dalimi.

Kalbamoms infekcinėms ligoms pavadinti gydytojai dar yra vartoję nemažai lietuviškos kilmės terminų sinonimų, kurie dabartinėje medicinos kalboje neprigijo, kai kurie žinomi iš gyvosios kalbos (tai rodo $LKŽ_e$ duomenys). Sudėtinių terminų šalutiniai dėmenys dažniausiai buvo sinonimiški, konkuravo paprastosios ir įvardžiuotinės formos. Be fonetinių ir rašybos, dar būdingi sintaksiniai terminų variantai (*šiltinė grįžtamoji, šiltinė margoji, šiltinė vidurių*).

Infekcinėms ligoms pavadinti gydytojai, be abejo, neišsivertė ir be skolinių (dažniausiai graikiškos ir slaviškos kilmės), kai kurie jų buvo nevienodai aplietuvinami, todėl radosi rašybos ir fonetinių variantų (*dezinterija* ir *desinterija, influenca* ir *influenza*). Dabartinėje vartosenoje įsigalėjo kalbamo laikotarpio medicinos raštuose gydytojų vartoti skoliniai *dizenterija, influenca, gripas* ir *tymai*. Tačiau šių raštų autoriai vis dėlto ieškojo lietuviškų minėtų skolinių atitikmenų ir vartojo liaudinius, t. y. gyvosios kalbos, terminus. Pavyzdžiui, dizenteriją vadino *kruvinąja, greitąja, raudonąja*, influencą – *irmede, kaulalige*, tymus – *blusinėmis, drognimis*. Deja, šiuos terminus nurungė skoliniai.

Tiriamo laikotarpio gydytojai savo raštuose vartojo daug terminų infekcinei ligai pavadinti. Pažymėtina, kad dauguma gydytojų rinkosi lietuviškos kilmės sudėtinius terminus, kurie skyrėsi šalutiniais dėmenimis. Vis dėlto ilgainiui lietuviškos kilmės terminus iš vartosenos išstūmė mišrios kilmės terminas. Dabartinėje šnekamojoje kalboje dar yra vartojami *užkrečiamos ligos, užkrečiamosios ligos* terminai, tačiau medicinos mokslo kalboje įsigalėjo terminas *infekcinė liga*.

Tokie infekcinių ligų pavadinimai kaip *šiltinė, vidurių šiltinė, tymai* tiriamo laikotarpio medicinos raštuose vartoti palyginti nuosekliai ir išliko nepakitę iki šių dienų.

Gydytojai, kaip įprasta medicinos darbuose, greta lietuviškų terminų prirašydavo lotyniškuosius, kartais ir kitų kalbų (lenkų, rusų) atitikmenis, matyt, vildamiesi, kad jų publikacijas skaitys ir specialistai.

Gausiai ir populiariai rašydami apie infekcines ligas, jų požymius ir gydymą lietuviai gydytojai ne tik rūpinosi žmonių sveikata, bet taip pat kreipė dėmesį ir į terminijos dalykus. Ligas dažniausiai vadino lietuviškais, paprastiems žmonėms suprantamais, vardais. Be to, kalbamo laikotarpio gydytojai reiškėsi ir kaip terminų kūrėjai. Kai kurie medi-

cinos terminai tikriausiai jų sudaryti, pvz.: *juodoji šiltinė, piktoji šiltinė, taškuota šiltinė, bado šiltinė, karo šiltinė, kalėjimo šiltinė.*

Pagrindiniai šaltiniai

A – *Aušra*, 1883, Nr. 4, 110–113, Nr. 5, 138–143 ([Drs. J. Bs.] Keli žodźei apie kolerą); 1915, Nr. 31, 399–401 ([A. V.] Kaip reikia užsilaikyti, kad apsisaugojus nuo kruvinosios (dizenterijos) ir nuo koleros), Nr. 32, 418–419 (A. Vileišis. Rožė).

Art – *Artojas*, 1910, Nr. 12, 42–43 ([D-ras A. Vileišis.] Tikrieji raupai (rauplės)), Nr. 15, 53–54, Nr. 25, 93–94, Nr. 26, 97 ([Dr. K. Jokantas.] Keletas žodžių apie bakterijas), Nr. 19, 69 ([Dr. A. Vileišis.] Apie kolerą ir perspėjančias ją priemones), Nr. 22, 81–82 ([Daktaras A. Vileišis.] Žaizdų užkrėtimas), Nr. 30, 113–114 ([D. K. Jokantas.] Keletas žodžių apie dezinfekciją), Nr. 44, 169–170, Nr. 45, 171 ([Dr. A. Vileišis.] Džuma (maras), jos ženklai ir perspėjančios ją priemonės).

BL – *Apie blogąją ligą arba syfilį (prancus)*. Pagal d-ro M. Člėnovo veikalėlį sutaisė d-ras A. V., Tilžėje, 1904.

ChA – Vileišis A. *Apie cholerą ir kaip nuo jos apsisaugoti*, Vilnius, 1905.

Dez – *Dezinfekcija*. Parašė karo gydytojas E. Draugelis, Vilnius, 1914.

DžA – Matulaitis Pr. *Džiova. Alkoholis*, 1911.

DžPK – [Dr. K. Jokanto.] *Džiova, jos priežastįs ir kova su ja*, Vilnius, 1909.

Dž – *Džiova ir kova su ja: populiariškas konkursinis darbas apdovanotas ant kongreso Berlyne (24–27 gegužė 1899 m.) susirinkusio apsvarstyti kovos įrankius su džiova*. Dr. S. A. Knopf; sutaisė D-ras A. V., Tilžė, 1903.

G – Avižonis P. *Girtuoklybė – mųsų rykštė*, Vilnius, 1907.

Gdt – *Gydytojas*, 1914, Nr. 1, 1–3, Nr. 2, 5–8, Nr. 3, 9–12, Nr. 4, 13–16, Nr. 5, 17–20, Nr. 6, 21–24, Nr. 7, 25–28 ([D-ras A. Vileišis.] Užkrečiamosios arba limpamosios ligos), Nr. 8, 29–32 ([Dr. A. Vileišis.] Kaip privalo užsilaikyti sergantis džiova, ir kas daryti, kad neužsikrėstų jaja sveikieji?), Nr. 9, 32, Nr. 10, 37–40, Nr. 11, 61–62 ([Dr-as A. Vileišis.] Vidurinės šiltinės), 62–64 (([Dr-as A. Vileišis.] Apie ligą, drugiu vadinamą); 1915, Nr. 1, 1–3 ([Dras A. Vileišis.] Skarlatina), 3–4 ([A. Vileišis.] Jedra (timai)), Nr. 2, 5–8 ([Dr. A. Vileišis.] Rauplės arba Raupai), Nr. 3, 9–12 ([Dr. A. Vileišis.] Difteritas), Nr. 4, 13–16, Nr. 5, 17–18 ([A. Vileišis.] Apie kolerą ir kaip nuo jos apsisaugoti), 18–20 ([D-ras A. Vileišis.] Kokliušas), Nr. 6, 22–24 ([D-ras A. Vileišis.] Kas yra influenca ir iš ko ji atsiranda? Influencos gydymas).

KLL – [D-ras med. P. Avižonis.] *Kova su limpamomis ligomis*, Raseiniai, 1920.

KMŠK – *Kolera, maras, šiltinės ir kruvinoji*. Parašė Karo gydytojas E. Draugelis, Vilnius, 1915.

KT – [D-ras med. P. Avižonis.] *Kova su trachoma*, Raseiniai, 1920.

KU – *Kaip užsilaikyti pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą*. Pagal D-rą Med. L.

Volbergą sutaisė d-ras A. Vileišis, Vilnius, 1906.

KŽP – Avižonis P. *Kūdikių žindymas ir penėjimas*. Vertė Atgalainis, Tilžėje, 1904.

LA – *Lietuvos aidas*, 1917, Nr. 3, 4 ([A. V.] Kaip gelbėtis nuo kruvinosios?).

LimpL – *Limpamosios Ligos ir Kaip nuo jų išsisaugoti?* Parašė d-ras A. Vileišis, Kaunas, 1915.

LŪ – *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 19, 253–254 ([A. S.] Nešvarumas ir užsikrėtimas).

NG – *Naminis gydytojas. Trumpas aprašymas prasčiausių ligų ir prasčiausių vaistų kovoje su jomis*. D. 1. *Apie žmonių ligas ir jų gydymą*. Sutaisė D-ras A. Vileišis, Seinai, 1908; [D-ras A. Vileišis.] *Naminis gydytojas. Trumpas paprasčiausių ligų aprašymas ir jų gydymas*. Antrasis pataisytas leidimas, Kaunas, 1924.

NLC – *Naujoji lietuviška ceitunga*, 1910, Nr. 23, 89–90 ([Daktaras A. Vileišis.] Žaizdų užkrėtimas), Nr. 40, 157–158 ([Dr. A. Vileišis.] Maras).

OK – [D-ras A. Vileišis.] *Oras ir klimatas ir jų svarbumas žmogaus sveikatai*, Seinai, 1913.

PirmP – Dr. Fr. Esmarch. *Pirmoji pagelba nelaiminguose atsitikimuose*. Išvertė daktaras A. V., Tilžėje, 1903.

Psnt – *Pasiuntinys*, 1912, Nr. 5, 149–150 (D-ras A. Sketeris. Švarumas ir sveikata).

RČ – D-ras Bor. Oks. *Raupų čiepyjimas. (Šneka su jauna motina)*. Vertė D-ras A. V., Vilnius, 1908.

RP –Tarchanov I. *Rūgštasai pienas prof. Mečnikov'o. Įrankis liaudies sveikatos užlaikymui*, Vilnius, 1907.

RŽDž – *Kas reikia žinoti apie džiovą*. Iš vokiečių kalbos vertė D-ras Bagdonavičius, Vilnius, 1913.

SG – *Ką daryti, kad sveiki butume ir ilgai gyventume*. Vertė iš lenk. kalbos D-ras F. Antaniukas, Tilžėje, 1895; *Kas daryti, kad sveiki butume ir ilgai gyventume*. Vertė iš lenkų kalbos D-ras A. Vileišis, Vilnius, 1905.

Svk – *Sveikata*, 1909, Nr. 1, 1–8 ([D-ras P. Avižonis.] Trachoma), Nr. 4, 1–8 ([D-ras K. Grinius.] Skarlatina), Nr. 5, 1–8 ([D-ras K. Grinius.] Tymai (Jedra, Blusinės; lot. Morbilli)), Nr. 6, 1–8 ([D-ras K. Grinius.] Difteritas); 1910, Nr. 4, 1–8 ([D-ras A. Sketeris.] Karštinės (Šiltinės, Karštligės, lot. Typhus)), Nr. 5, 1–8 ([D-ras K. Grinius.] Reumatizmas), Nr. 7, 1–8 ([D-ras K. Grinius.] Kokliušas (Didysis Kosulys, lot. Pertussis arba Tussis Convulsiva)), Nr. 11, 1–5 ([D-ras K. Grinius] Influenca); 1911, Nr. 1, 1–8 ([D-ras K. Grinius.] Sifilis ir „606"), Nr. 2, 5–8 ([D-ras K. Grinius.] Kaip reikėtų sveikata sergėt dideliuose žmonių susirinkimuose), Nr. 8, 1–5 ([D-ras K. Grinius.] Apie kurtumą), Nr. 12, 1–6 ([S. M.] Kruvinoji (Dizenterija)); 1912, Nr. 8, 31 (K. Grinius. Kodėl plaukai slenka); 1914, Nr. 1, 1–3 ([K. G.] Apie žaizdas); 1915, Nr. 1, 1–2 ([K. Gr.] Apie karo ligas), Nr. 2, 7–8 (K. Grinius. Užmuštųjų laidojimas); 1920, Nr. 1, 1–2 ([Dr. K. Gr.] Ko reikia, kad sveiki būtume?), 2–3 ([Dras K. Grinius.] Naikinkime utėles), 3 ([D. Gr. K.] Influenza arba irmėdė), 3–4 ([D-ras K. Gr.] Kaip apsivalyt prie dėmėtosios šiltinės ir dar prie kitų limpamų

ligų), 4 ([Dr. K. Gr.] Kas pirmiausia reikėtų vietinėms savivaldybėms daryti?), Nr. 2, 2 ([Red.] Apie pirtis), 3–4 ([Dr. K. Gr.] Apie naminius pravorėlius ir apie naminį šnapsą), Nr. 3, 1–2 ([K. Gr.] Kas nesveika mokyklose?), Nr. 4, 1–2 ([Kg.] Apie limpamąsias mokinių ligas), 2 ([Kagė.] Apie plaukų slinkimą ir triušimą), Nr. 5–6, 1–4 ([D-ras K. Grinius.] Žmonių ligos); 1921, Nr. 1, 1–4 ([Dr. K. Grinius.] Žmonių ligos), Nr. 2, 1–3 ([Dr. K. Grinius.] Žmonių ligos), Nr. 6, 1–2 ([Kg.] Pasenėjimas).

ŠLL – *Trumpi šneka apie limpančias ligas ir kaip nuo jų apsiginti*. Paraše D-ras V. A., Tilžėje, 1901.

Šlt – *Šaltinis*, 1909, Nr. 1, 4–7 ([A. V.] Nuo ko dažniausia žmonės miršta), Nr. 5, 68–70 ([A. V.] Kova su užsikrečiamosioms ligoms), Nr. 10, 148–151 ([A. V.] Kaip apsisaugoti nuo užsikrėtimo piktąja šiltine), Nr. 14, 212–215 ([A. V.] Kaip gydyties prakaitavimu?), Nr. 20, 308–310 ([Dr. A. V.] Kaip privalo užsilaikyti sergantis džiova, ir kas daryti, kad neužsikrėstų jaja sveikieji?), Nr. 25, 388–390 ([Dr. A. V.] Užkrėtų šaltiniai); 1911, Nr. 5, 51–52, Nr. 6, 62–63 ([Dr. A. Vileišis.] Kova su vabzdžiais (vabalais), užsikrečiamųjų ligų platintojais), Nr. 30, 351–352 ([Dr. A. Vileišis.] Skorbutas), Nr. 39, 459–461 ([Dr. A. Vileišis.] Vanduo), Nr. 51, 605 ([Dr. A. Vileišis.] Dezinfekcija baltinių ligonių sergančių džiova ir kitomis limpančiomis ligomis); 1912, Nr. 3, 36 (A. Vileišis. Mokykla ir užkrečiamosios ligos), Nr. 7, 104–105 ([Dr. K. Jokantas.] Ar galima gerti žalias vanduo?), Nr. 21, 328–329 ([Dr. K. Jokantas.] Apie lavonų puvimą), Nr. 40, 631–632 ([D-ras A. Vileišis.] Apie geriamojo vandens švarumą sodžiuose); 1913, Nr. 43, 680–681 (A. Vileišis. Taisyklės palaikyti mokinių sveikatą namie ir mokykloj), Nr. 44, 695–696 ([Dr. A. Vileišis.] Kruvinoji (Dizenterija)).

TS – *Tėvynės sargas*, 1917, Nr. 1, 14–15 (A. Vileišis. Apie karo ligas); 1918, Nr. 2, 15–16 (A. Vileišis. Apie karo ligas), Nr. 4, 14–15, Nr. 5, 15 ([D-ras A. Vileišis.] Kaip gyventi, kad sveikam būti), Nr. 7, 14–15 ([D-ras A. Vileišis.] Apie plaučių džiovą), Nr. 10, 14 ([D-ras A. Vileišis.] Rožė), Nr. 26, 11–12 ([D-ras A. Vileišis.] Kokia privalo būti sergančiųjų vaikų priežiūra), Nr. 34, 4–8 ([Dr. A. Vileišis.] Kas tai yra influenca ir iš ko ji atsiranda?), Nr. 36, 13–14 ([Dr. E. Draugelis.] Naujoji liga).

U – *Ūkininkas*, 1890, Nr. 3, 39–40, Nr. 4, 53–55 ([K. Gr.] Dizenterija (arba Raudonoji, Kruvinoji, Greitoji)); 1891, Nr. 2, 77–84 ([Draugaitis.] Apie rauples); 1892, Nr. 6–7, 230–237 ([J. Slibinas.] Prancuzligė arba piktoji liga (lotyniszkai – syphilis)), Nr. 8, 293–297 ([J. Slibinas.] Difteritas, smauginyczia, kaklinė (lotyniszkai – diphteritis)); 1896, Nr. 24, 188–189 ([D.] Kaip apsieiti sergant šiltine?); 1897, Nr. 3, 41 ([Sl.] Kas reikalinga sveikatai?), Nr. 8, 120–121 (K. Grinius. Apie kirmėles pas vaikus), Nr. 9, 131 ([Dr.] Dizenterija arba kruvinas viduriavimas).

UK – *Ukiškasis Kalendorius. 1899.*

UL – *Užkrečiamosios ligos*. Parašė gydytojas E. D., Vilnius, 1914.

Vdv – *Vadovas*, 1913, t. 16, Nr. 62, 158–173, Nr. 63, 274–281 ([Gydytojas K. J., Dr. K. J.] Žmogaus amžiaus ilgumas).

Vlt – *Viltis*, 1913, Nr. 62, 2–3 ([d-ras Bagdonavičius.] Kas reikia žinoti apie džiovą); 1914, Nr. 83, 1 ([D-ras J. Bagdonavičius.] Naudokimės proga), Nr. 131, 2 ([J. B.] Motynos! Saugokite savo vaikus nuo džiovos, didžiausio žmonių sveikatos priešininko!), Nr. 144, 1–2 ([D-ras J. Bagdonavičius.] Džiova Lietuvoje ir kova su ja), Nr. 159, 2–3 (E. Draugelis. Kolera); 1915, Nr. 70, 2–3 ([D-ras E. D.] Užkrečiamosios ligos), Nr. 85, 2–3 ([Karo gydyt. E. Draugelis.] Kai-kurios užkrečiamosios ligos), Nr. 88, 2 ([Karo gyd. E. Draugelis.] Dezinfekcija).

Vrp – *Varpas*, 1889, Nr. 12, 184 ([R.] Influenza); 1890, Nr. 7, 105–107, Nr. 8, 122–124, Nr. 9, 137–138, Nr. 10, 153–154 ([Paulius.] Mikroorganizmai); 1891, Nr. 4, 54–57 ([Paulius.] Apie kochiną – vaistą nuo sausliges); 1897, Nr. 3, 41–42 ([M. Sk-ra.] Lietuviški ligų vardai).

VŽ – *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 5, 2–3 ([Gvildys P.] Akių liga „trachoma"), Nr. 29, 3 ([D-ras A. V.] Atsakymas tiems, kurie per laiškus prašo ligonims atsiųsti vaistų), Nr. 53, 3–4 ([A. V.] Apie oro vertybę sveikatai), Nr. 56, 2–3 ([D-ras A. V.] Kaip pridera kai-kuriuose atsitikimuose elgtis, norint apsisaugoti nuo ligų), Nr. 77, 2–3 ([D-ras A. V.] Apie cholerą, ir kaip apsisaugoti nuo jos), Nr. 118, 4, Nr. 122, 3–4 ([D-ras A. V.] Apie vidurių šiltinę ir kaip nuo jos apsisaugoti), Nr. 163, 3–4 ([D-ras A. V.] Meningitis cerebrospinalis epidemica), Nr. 173, 4 ([D-ras A. V.] Kaitros kenksmingumas vasarą); 1906, Nr. 100, 4 ([A. V.] Pavasaris atėjo), Nr. 222, 3 ([A. V.] Ankstybas chroniškų ligų gydymas), Nr. 281, 1–2 ([D-ras A. V.] Ligonių gydymas senovėje); 1907, Nr. 136, 2 ([A. V.] Raupų čiepyjimas. (Šneka su jauna motina)), Nr. 218, 2–3 ([D-ras A. Vileišis.] Dantįs ir jų higijena); 1908, Nr. 2, 1–2 ([P. A.] Alkoholizmas ir išsigimimas), Nr. 8, 4 ([D-ras A. Vileišis.] Apie plaukų slenkimą), Nr. 14, 4 ([D-ras A. Vileišis.] Kenksmingi papročiai), Nr. 96, 4 ([D-ras A. Vileišis.] Džiova, jos priežastįs ir išsiplėtojimas), Nr. 122, 2–3, Nr. 136, 1–2 ([D-ras A. Vileišis] Pavasario saulė ir oras), Nr. 154, 2–3, Nr. 159, 2–3, Nr. 160, 2–3 ([D-ras A. Vileišis.] Cholera), Nr. 246, 2–3 (A. Vileišis. Mokykla ir užkrečiamosios ligos).

ŽK – *Kaip sutaisytas žmogaus kunas*. Parašė S. M., Plymouth, Pa, 1902.

ŽL – [D-ras K. Grinius.] *Žmonių ligos*, Kaunas, 1921.

Žmd – *Žemdirbys*, 1909, Nr. 1, 14 (A. Vileišis. Šis tas iš medicinos), Nr. 2, 11–12 (A. Vileišis. Ligų prasiplatinimas per pieną), Nr. 12, 9–10 ([D-ras A. V.] Apalpimas ir pirmoji pagalba).

Papildomi šaltiniai

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. – www.lkz.lt.

MedŽ – Astrauskas V., Biziulevičius S., Pavilonis S., Vaitilavičius A., Vileišis A. *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1980.

Literatūra

Grinius K. 1929: Medicinos mokslų laimėjimai per pastaruosius 35 metus Lietuvos Respublikoje. – *Medicina* 11, 1–8.

Meškauskas J. 1987: *Lietuvos medicinos istorija*, Chicago: Pasaulio lietuvių gydytojų sąjunga.

Miežutavičiūtė V. J. 2001: *Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805–1939)*, Vilnius: VU leidykla.

Šuminas M. ir kt. 1988: Sveikatos apsauga. – *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 4, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 140.

Мицельмахерис В. 1967: *Очерки по истории медицины в Литве*, Ленинград: Медицина.

THE NAMES OF INFECTIOUS DISEASES USED BY PHYSICIANS AT THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary

In the current article, the names of infectious diseases (spotted fever, dysentery, relapsing fever, influenza, typhus, measles, typhoid fever) used by physicians in medical booklets and newspaper articles in the late 19th–early 20th centuries are discussed in view of their origin, synonymy, variations and survival in the contemporary medical vernacular, and the development of the contemporary names of infectious diseases is shown.

Physicians used to write about infectious diseases, their symptoms and treatment quite frequently and in a popular manner, and thus not only took care of people's health, but also dedicated much attention to terminology. They often used the terms of Lithuanian origin to name various diseases. Some of these terms (*dėmėtoji šiltinė* 'spotted fever', *grįžtamoji šiltinė* 'relapsing fever', *šiltinė* 'typhus', and *vidurių šiltinė* 'typhoid fever') have survived unchanged until our days. However, quite many synonyms were used, and some of them are known from the living language (as the data of

Lietuvių kalbos žodynas (LKŽ$_e$) (the electronic *Dictionary of the Lithuanian Language*) show). The secondary components of compound terms were most often synonymous, and simple and pronominal forms competed with each other. There were some phonetic, spelling and syntactic variants. In the period under discussion, physicians manifested themselves as coiners of terms. They might have invented some medical terms (*juodoji šiltinė* 'black fever', *piktoji šiltinė* 'angry fever', *taškuota šiltinė* 'spotted fever', *bado šiltinė* 'famine fever', *karo šiltinė* 'war fever', *kalėjimo šiltinė* 'prison fever').

Physicians could not do without loanwords to name infectious diseases (which most frequently are of Greek and Slavic origin). Some of them were Lithuanianized, but not uniformly. The loanwords *dizenterija* 'dysentery', *influenca* 'influenza', *gripas* 'flu', and *tymai* 'measles' took root in modern usage. Physicians tried to find Lithuanian equivalents for these loanwords and used the terms of the living language. For example, they called dysentery *kruvinoji* 'bloody', *greitoji* 'rapid', *raudonoji* 'red', influenza – *irmedė, kaulaligė*, measles – *blusinės, drognys*.

Le-159 **Leksikografija** ir leksikologija / Lietuvių kalbos institutas. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006 – .

ISBN 978-9955-704-42-3 (ir.)
[D.] 2 / sudarė Vilija Sakalauskienė, Albina Auksoriūtė ; [redaktorių kolegija: Zita Šimėnaitė (vyr. redaktorė) ... [et al.]. – 2010. – 416 p. : iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr. str. gale. – ISBN 978-609-411-070-2

Mokslo straipsnių rinkinys, skirtas Jono Kruopo, žymaus leksikografo ir terminologo, 100-osioms gimimo metinėms. Knygos pradžioje aptariama J. Kruopo pedagoginė, terminologinė ir leksikografinė veikla. Skelbiami duomenys apie Františeko Ladislavo Čelakovskio lietuvių kalbos žodyną. Kituose straipsniuose nagrinėjamos istorinei ir dabartinei leksikografijai, dabartinei leksikologijai, terminologijai ir terminografijai svarbios temos.

UDK 811.172'374+811.172'373

LEKSIKO-
GRAFIJA
ir
LEKSIKO-
LOGIJA

Z

Dailininkas
Alfonsas Žvilius
Redaktorės:
Aldona Kaluinienė
Olga Kareva
Aušra Simanavičiūtė
Spaudai rengė
Danutė Stakienė
Maketavo
Neda Kostkienė

SL 655. 26 apsk. leidyb. l.
Tiražas 500 egz.
Išleido Lietuvių kalbos institutas,
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Spausdino UAB „Logotipas“,
Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius